

U. U. 5.

Prospacki

D. IO. GEORGII ROSENMÜLLERI

SCHOLIA

IN

NOVVM TESTAMENTVM,

TOMVS I.

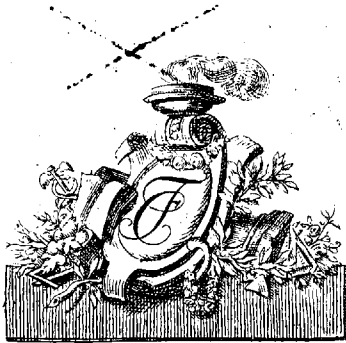
CONTINENS

EVANGELIA MATTHAEI ET MARCI,

EDITIO TERTIA

AVCTIOR ET EMENDATIO.

NORIMBERGAE,

IN OFFICINA FELSECKERIANA.

MDCCLXXXVIII.

4559

92.617

II

PRAEFATIO.

Quamvis librorum, qui ad illustrandas Sacras Scripturas V. et N. Testamenti faciunt, hodie nulla sit inopia, paucissimi tamen ita sunt comparati, ut Sacrarum Litterarum Studiosis, praelectiones exegeticas cum fructu audire cupientibus, commode inferviant. Versiones enim et paraphrases, magna copia in lucem prodeuntes, praeparationi et repetitioni minus esse accommodatas et aptas, concedent omnes,

PRAEFATIO.

qui sciunt, nonnisi per uerborum exploratam significationem, et orationis perspectam compositionem, uiam ad solidam et accuratam aperiri interpretationem. Quod autem alia adiuuenta solidioris exegeteos attinet, sunt ea uel ignota multis, uel maioris pretii, quam ut a multis possint comparari. Vt igitur commodis Academicæ iuuentutis, praesertim uero Auditorum meorum honoratissimorum in hac parte confulerem, ad conscribenda Scholia in N. T. quorum Tomum primum iam exhibeo, animum appuli. Selegi nimirum ex annotatis uberioribus *Erasmi, Bezae, Camerarii, Heinsii, Drusii, Grotii, Lightfooti, Bengelii, Wetstenii, Moldenbawveri* et eorum, qui obseruationes scripserunt, praecipue *Krebsii, Loesneri*, aliorumque, ea quae mihi uiderentur optima, Auctorum uerbis uel re-tentis, uel in compendium redactis. Quanquam autem plurima debeo aliis, deprehendent tamen Viri eruditi, me haud raro ueteres in-
terpre-

PRAEFATIO.

terpretationes nouis confirmare rationibus, uel etiam meum sequi sensum. Quodsi institutum meum probari Viris doctis intellexero, hunc tomum excipient tres alii, quibus totum corpusculum Scholiorum in omnes Noui Testamenti libros comprehendetur. Quanquam uero haec Scholia non doctōribus scripta, sed discipulis destinata sunt, forsan tamen exercitioribus, et in interpretatione Sacrae Scripturae multum uersatis, haud iniucundum erit, in promptu habere breues annotationes, quas subinde nouis obseruationibus, uel ex lectione, uel propria meditatione augere possint. Quare Bibliopola, uir honestissimus, rogatu meo exemplaria nonnulla maiori forma, et cum spatiosiore margine typis exprimi curauit, quo illi quibus uolupte esset, obseruationes inter legendum ortas, commodius possent adscribere. Faxit Deus, ut per hanc operam meam quamplurimis Theologiae Cul-

PRAEFATIO.

toribus legitimum ac liberale Sacrarum literarum studium, ad maiorem Summi numinis gloriam, et uberrimum ecclesiae emolumentum incendatur. Scripsi Erlangae d. XXVIII. Augusti, MDCCLXXVII.

PRAE-

PRAEFATIO

AD EDITIONEM TERTIAM.

Quum Scholiorum meorum in N. T. editio secunda uix typis exscripta prodiisset, ecce Librarius parare se nouam Tomi primi editionem litteris mihi significauit, meque rogauit, ut ad eam ornandam locupletandamue, si aliquid haberem, id conferrem. Feci igitur quod inter cetera negotia et officia muneris uitaeque facere potui. Praeter eos, quos in praefatione editionis primae nominaueram interpretes, alios etiam haud paucos, qui nostra aetate de interpretatione N. T. optime merentur, consului; nec tamen in iis consulendis acquiescendum, sed etiam sententias eorum, inprimis in explicandis locis obscurioribus, examinandas, et in-

PRAEFATIO.

terdum ab iis modeste discedendum esse putavi. Atque sic, ut dies diem docet, pleraque mea castigavi; quae emendanda erant, emendavi, addidique non pauca, quae ad eruendum sensum uerborum et illustrandas res facere uidebantur. Hoc ita esse, facile qui uolunt, cognoscent, si perlustrauerint emendationes et supplementa ad Tomum primum, quae proxime seorsim typis exscripta prodibunt, atque secundae editionis possessoribus uenalia profuturunt.

Quod superest, hanc meam operam nec improbatam Viris doctis, nec inutilem fuisse litterarum sacrarum studiosis, impense laetor, Deumque T. O. M. supplex oro, ut eam rei christianae publicae porro salutarem esse iubeat. Dabam Lipsiae, d. 30. mensis Augusti, MDCCLXXXVIII,

H ^{καινή διαθήκη}) Hebraei et Pentateuchum peculiari-
ter, et communiter omnes libros ad sacrum co-
dicem pertinentes תורה sive νόμον appellarunt. Sed uete-
res Christiani eum librum, in quo doctrina christiana eius-
demque uetustissima historia continetur, maluerunt καινήν δια-
θήκην appellare. In quo sine dubio respexerunt ad ipsa
Christi uerba, qui *nouam religionis formam* morte sua san-
citurus, eam nouum ברית, τὴν καινήν διαθήκην nominauit
Matth. XXVI, 28. Vox ברית, quam LXX. interpretes, Hel-
lenistae, atque inter eos uiri sancti, qui Euangelia atque
epistolas scripserunt, διαθήκην interpretati sunt, denotat et
promissiones diuinas, et conuentiones mutuas, siue *foedera*,
paeta. Significat autem διαθήκη interdum etiam *religionis*
formam, uel *oeconomiam diuinam*; propter promissiones
diuinas sub conditione fidei et obsequii nobis datas. Latine
itaque hunc librum nec *Nouum Testamentum*, nec *Nouum*
foedus appellauerim, sed potius *nouam religionis formam*,
uel *nouam oeconomiam diuinam*, germ. *die neue Religions-*
verfassung, *die neue Religion*. Eo sensu *Vetus* ipsi saepe
opponitur. Ita secundum Paulum Apostolum sunt δύο Διαθή-
και, i. e. *Oeconomiae diuinae*, uel *religionis formae* Gal. IV,
24. atque ut *illam Mosaicam* παλαιὰν διαθήκην, ita hanc *chri-*
stianam καινήν uocat idem ille Apostolus 2 Cor. III, 14. 6. In
Epistola ad Hebraeos illam uocat πρώτην, hanc modo καινήν

modo νέαν, quin et κρείττονα, itemque αιώνιον. Discrimen *Mosaicae* et *Christianae Oeconomiae* inter alia in eo est positum, quod illa *foederis* tantum, haec et *foederis* et *testamenti* rationem habeat, quod prolixè ostenditur Hebr. IX, II - 2I. Hinc patet, quo sensu fit accipienda uox διαθήκης, libris sacris cum additamento παλαιά, uel καινή, tituli loco praefixa.

DE QUATUOR EVANGELIIS,

ET IN SPECIE

DE EVANGELIO MATTHAEI.

Eυαγγέλιον) Etiam ap. Profanos occurrit, et proprie significat *nuncium laetum*. Est autem nomen, unde hoc denominatur *εὐάγγελος*, et in Phoenissis Euripidis *εὐάγγελος Φήμις*. Vocem **בשר** *εὐαγγελίζεσθαι* late satis patentem, de doctrina Christi usurpauerat Iesaias LII, 7. cf. Rom. X, 15. Proprie ac primario Euangelium dicitur, *κήρυγμα* illud, a Ioanne Baptista inchoatum (Luc. III, 18.) a Christo uero tum per se, tum per Apostolos consummatum, de regno Messiae deque parta remissione peccatorum. Hinc Ioannis quasi prima uox fuit: *Adest regnum Messiae* Matth. III, 2. Et *Christu*. ab eadem illa uoce incipit Matth. IV, 17. Marc. I, 15. Quia uero ad explicandam, illustrandam, et confirmandam doctrinam a Christo annunciatam pertinent omnes eius *κηρύγματος* circumstantiae: ideo ipsa quoque Historia accepit Euangelii nomen. *Ευαγγέλιον* itaque h. l. est *historica expositio uitae rerumque Iesu Christi*. Quod tamen non ita est intelligendum, quasi unusquisque Euangelistarum totam historiam Christi descripserit ordine chronologico. Quisque eorum recenset potius memorabilia tantum uitae Iesu, prout utilitas

utilitas lectorum, quibus Euangelium suum proxime destinaverat, requirere uidebatur. Quare oleum et operam perdunt, qui aliam Euangelistarum Harmoniam concinnare uolunt, praeter eam, quae circa ipsam narrationum historicam fidem uersatur. De Euangelis Apocryphis, ueritatem religionis christianae non labefactantibus, sed confirmantibus, legi meretur *Isaaci Bellosobrii* diatribe, germanice uersa in *Beytraegen zur Befoerderung theologischer Kenntniße* etc. a *Io. Andr. Cramero* editis. Kiloni et Hamburgi 1777. P. I. pag. 249. seqq. Quatuor, nec plura Euangelia Sec. II. in ecclesia fuisse recepta, docet nos *Irenaeus* adu. Gnost. L. III, c. II. ex quo loco etiam discimus, unde factum, ut Matthaeo hominis, Marco leonis, Lucæ uituli. *Ioanni* aquilae adponeretur forma, nempe propter cherubim quatriformia Ezech. I, 10. quia τετραπρωποκα, και τα πρωτοκα ἀνω εἰκονες της πραγματειας τῶ ὄντι τῶ θεῷ, qua manifestauit se ut hominem, regem, sacerdotem et filium Dei. De ordine et numero Euangeliorum uid. *Euseb.* Hist. eccles. L. III, c. 24. De fide historica Euangelistarum prolixum opus habemus *Nathan. Lardneri*, Angli. Adde, quae breuiter quidem, sed optime monuerunt: *Io. Tobler*, in *Gedanken u. Antworten zur Ehre I. Ch. u. seines Reichs.* p. 119. seqq. et *Herder*, V. S. V. in *den Briefen das Studium der Theologie betreffend*, epist. 14. et sequentibus. Commendandus etiam tironibus, qui historiam euangelicam bene illustrauit, *Hessius*, Turicensis, qui scripsit: *Geschichte der drey letzten Lebensjahre Iesu etc. et: ueber die Lehren, Thaten und Schicksale unsers Herrn*; ut alios taceam. Ceterum *Iustinus M.* etiam ἀπομνημονεύματα libros N. T. uocat, qua uoce *Xenophon* eos libros inscripserat, quibus praeci-

pua dicta factaque Socratis annotarat, si tamen Euangelia nostra habuit *Iustinus*, quod negat *Fr. And. Strothius*, Vir Cel. haud contemnendis rationibus probans, usum esse Iustinum eo, quod non tantum Nazaraeis et Ebionaeis, sed et omnibus primae aetatis Christianis Palaestinenfibus in usu fuisse uidetur, *Euangelio secundum Hebraeos*. Vid. *Repertorium litteraturae biblicae et orientalis*. Tom. I. p. 1. seqq. Κατὰ Ματθαῖον, prout edidit scripsitque *Matthaeus*. Sic Patres Graeci, quando uetus Testamentum eiusque uarias Versiones citant, solent dicere κατὰ τῶς ἑβραϊκῆς, κατὰ Ἀκύλαν, κατὰ Σύμμαχον. (Est igitur κατὰ Ματθαῖον pro τῷ Ματθαίῳ, nam κατὰ saepe indicat Genitiuum. Sch.) Vnde patet ignorantia linguae graecae lapsum esse *Faustum*, *Manichaeum*, qui (teste *Augustino* c. *Faustum* L. XVII, 2. XXVII, 2. XXXIII, 3.) ex titulis Euangeliorum confici posse putauit, non esse ea ab ipsis, quorum nomina gerunt, Euangelistis conscripta, sed ab aliis, qui se secundum eos scripsisse profiterentur. *Matthaeum* scripsisse Hebraice, hoc est Syriace siue Chaldaice, Patres ecclesiae perhibent, et recentiorum nonnulli statuunt. *Euseb. H. E.* L. III, c. 39. Ill. *Michaelis Einleitung in die goettl. Schriften des N. B.* §. 127. seqq. Sed Patres hic non tam testimonium dicunt, quam potius coniecturam suam in medium proferunt; putant enim necesse fuisse, ut *Matthaeus*, *in gratiam credentium ex Iudaeis in Palaestina* Euangelium suum scribens, Hebraice scriberet. Sed constat, eo tempore linguam graecam per totum imperium Romanum, et in Iudaea praesertim, in usu fuisse. Ceterum, *Matthaeum in gratiam credentium ex Iudaeis in Palaestina* Euangelium suum scripsisse, et quidem, ut Veteres tradunt, *Hierosoly-*
mis,

mis, octavo post ascensionem Christi anno, qui Claudii Imperatoris primus fuit, magno consensu perhibent Patres ecclesiae. Hoc etiam res ipsa docere uidetur. Multas enim Matthaeus de Iudaeorum superstitionibus refert disputationes, quibus apud alias nationes, uel templo iam euerso uel paulo post euertendo, locus uix fuisset; totus in eo est, ut animos credentium obfirmet, nondum credentium autem animos non irretet magis, quin potius scrupulos ex Christi humilitate, paupertate et morte ignominiosa illis iniectos euellat. Quae etiam causa fuisse uidetur, cur tam multa V. T. loca ad testimonium citaret, ut recte *Wetstenius* obseruauit. Genuinum esse Euangelium Matthaei, docet inter alios *Eusebius*, H. E. L. III, c. 25. VI, 25. Ex uulgari sententia ratio, cur *Matthaeus* primum in ordine Euangelistarum occupet locum, haec est, quod primus omnium scripserit. Nititur haec sententia Veterum testimoniis. Aliis tamen, recentioribus nempe nonnullis, aut *Ioannes*, aut *Marcus* primus scripserit uidetur. Vide inprimis S. V. D. *Gottlobii Christiani Storrii* Theologi Tubingensis librum, cui titulus: *Ueber den Zweck der Evangelischen Geschichte und der Briefe Iohannis*. (Tub. 1786. 8.) §. 62. sqq. *Marcum* omnium primum scripserit rationibus haud contemnendis euincere studet *Vir doctus*. De tempore, quo *Matthaeus* Euangelium suum scripserit et aliis huc pertinentibus cf. *Michaelis* lib. cit. §. 126.

CONSPECTUS

TOTIUS EVANGELII MATTHAEI.

Quatuor partibus constat hoc Euangelium:

I. De infantia Iesu. c. I. II.

A 3

II. De

II, De dictis et factis Ioannis et Christi praeparatoriis ad munus Christi publicum, mox suscipiendum, c. III — IV, 1 - 11.

III, De dictis et rebus gestis Christi in Galilaea, quibus se esse Messiam demonstravit. c. IV, 12. — XVIII, 35.

1) res gestae Iesu ipsae narrantur variae. c. IV, 12. — XI, 1,

2) quomodo excepta sint dicta et facta Iesu a varii generis hominibus, uel quid effectum sit sermonibus et miraculis eius, refertur c. XI, 2. — XVI, 12.

3) de dictis et factis Iesu proxime ad discipulos eius et futuros Apostolos spectantibus, c. XVI, 13. — XX, 16.

III, Ultima fata Christi, c. XX, 17. — XXVIII, 20.

CAP. I.

Duo priora Capita non esse Matthaei, sed addita ab eo, qui Euangelium ex hebr. in graecum transtulerit, multis probare uoluit *Io. Williams*, Anglus, refutatus a *Velthusenio*. Sublestae fidei esse haec duo capita, et alia nonnulla loca huius Euangelii, contendit etiam *Anonymus*, Repertor. Tom. IX. *de interpolationibus in Euangelio Matthaei*. Potiora argumenta pro hac sententia sunt fere ista: Desunt haec capita in eo, quo usi sunt *Ebionaei*, Euangelio hebraico, cuius initium erat: ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου βασιλεως της Ἰουδαίας κ. τ. λ. Matth. III. *Epiphan*. Haeres. XXX. Itaque nec genealogia Christi, qua pro sua de Christo sententia speciose abuti potuissent; in Ebionaeorum exemplari-

emplaribus extitit. Defuerunt in Euangelio *Tatiani*, et fortassis in eo etiam codice Euangelii Nazaraeorum, quem *Hieronymus* habuit. Ipsa uerba βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ κ. τ. λ. titulum innuere uidentur peculiaris cuiusdam libelli: ספר תולדות ישוע supplementi instar praefixi nonnullis Matthaei exemplaribus. Equidem sententiam hanc sine impietatis nota posse defendi, lubens fateor. Sed testimonium Ebionaeorum aliorumque ab Orthodoxis dissentientium non ausim auctoritati uetustissimorum Patrum et uersionis Syriacae praeferre.

I. Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ) i. e. *Genealogia Iesu*, siue series personarum generatarum, a quibus originem trahit Iesus. Est igitur titulus non totius Euangelii, sed tantum Genealogiae a commate 2. ad 16. Βίβλος *catalogus*, Phil. IV, 3. Gen. V, 1. h. l. *descriptio*, Gen. II, 4. LXX. ἡ βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ καὶ γῆς. Γένεσις, *ortus, familia*, Exod. VI, 24. Num. I, 18. Hebr. ספר תולדות *Genealogia*. Gen. V, I. et al. loc. LXX. habent βίβλος γενέσεως. Syrus: *descriptio generationis Iesu*. Χριστὸς υἱὸς Δαβὶδ) Quam uulgata fuerit appellatio *Messiae filii Dauidis*, ex scriptis Iudaeorum et libris N. T. patet. Χριστὸς, משיח, rex; κατ' ἐξοχήν maximus ex Dauidica stirpe rex, cuius regnum spirituale, aeternum, super omnes gentes se extendit. Vid. infra not. ad c. II, 4. Vox υἱὸς h. l. sensu latiori sumitur, sicuti Hebraeorum (בן etiam de nepote, abnepote, omnibusque, qui ab aliquo genus ducunt, usurpari solet. υἱὸς Ἀβραάμ) Hoc de Dauide dicitur; solet enim uox filii ad nomen proxime praecedens iungi, ut Zach. I, 1. Luc. III, 23. sqq. Ab his Christus ortus.

8. Ἰωραμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὀζιαν) In libris Regum et Chronicorum haec apprehenditur series genealogica: *Ioram, Ochozias, Ioas, Amasias, Ozias*. Consilium Matthaei non fuisse videtur, ut singulas personas enumeraret; cum enim ipsi unice propositum fuisset, ostendere, Iesum ex regia prosapia ortum; obtinere illud potuit etiam non omnibus personis enumeratis. Nec obstat uerbum ἐγέννησεν, quod etiam nepos ab auo, imo pronepos a proauo generatus dici possit. Omisit autem quasdam personas secundae et tertiae classis, ut τῶν δεκατεσσάρων numerum per omnes classes retineret.

11. Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε etc.) Inferunt quidam: τὸν Ἰωακείμ. Ἰωακείμ δὲ ἐγέννησεν; contra auctoritatem ueterum Codicum, Versionum et Patrum. Iosias genuit Iechoniam mediata generatione. cf. *Bowyer Coniecturen über das N. T. ἐπὶ τῆς μετακομιῆς Βαβυλωνος*) Μετακομιὰ τοῖς ὁ est translatio populi Iudaici ex patria in Babyloniam, quam Hebraei captiuitatem appellare solent. Sic ὁδὸς Αἰγύπτου, uia in Aegyptum Ier. II, 18. ἐπὶ sub, circa, hebr. ֶסֶע.

12. Ζοροβάβελ) Forfan diuersus ab eo, cuius fit mentio I. Chron. III, 17 - 19.

16. Τὸν ἄνδρα) Maritum atque uxorem etiam ex sponsalibus dici, non Hebraeorum tantum, sed et aliarum gentium institutis conuenit. ἐγεννήθη) γενῶν Graecis et de patre et de matre dicitur.

17. Ἄι γενεαὶ) γενεὰ, aetas, 717. *Iosephus* Antiquitt. L. VII, c. 6. ἐπὶ τέσσαρας γενεὰς in quartam usque stirpem. *Dionysius Halicarn.* tot γενεὰς numerat, quos erant successiones

siones regum. *Herodoto* paulo plus annis XXX, cum tres γενεαὶς complere dicat annos centum. Non caret difficultatibus haec genealogia, praesertim cum ea, quam Lucas habet, comparata. Sed difficultates non quidem plane tolluntur, minuuntur tamen, si, quod uerisimile est, statuamus, eam, quam *Matthaeus* habet genealogiam, esse Iosephi, quam Lucas, Mariae. A *Matthaeo* recenseri genealogiam Iosephi, a *Salomone* ducentis genus, patet ex comm. 16. coll. 6. 7. Mariam uero genus duxisse ab alio filio *Dauidis*, *Nathane*, (cuius nomen extat etiam I Chron. III, 5.) discimus ex Luc. III, 31. *Matthaeus* Iosephi genealogiam recensere uoluit, quia scripsit Euangelium suum in gratiam Iudaeorum, paucis annis post ascensionem Domini. Cum nempe multi Iosephum Iesu genitorem putarent: constare debuit illis de ortu Iosephi ex *Dauide*. Accedit, quod *Canones Hebraeorum* non solent in generationibus ordinem mulierum texere. Est tamen nonnisi secundaria Iosephi apud *Matthaeum* genealogia, ad tempus adhibita, dum omnibus innotesceret, Iesum esse *Mariae*, non etiam Iosephi (nisi per adoptionem) filium. *Primaria Mariae*, apud *Lucam*, est genealogia. Et optimo quidem iure *Maria* genealogiam ingreditur, quia, quicquid ex humana, *Dauidica* stirpe traxit Iesus, id totum ex matre traxit. Ceterum *Matthaeus* et *Lucas* genealogiam ex tabulis publicis facile repetere poterant; nec aduersarii quicquam exceperunt, cum Iesus filius *Dauidis* uocaretur. Cf. S. V. *Velthusenii* libellum egregie scriptum: *Sophienruhe oder die Landpfarve*, etc. Hamb. et Kil. 1783. 8.

18. γεννησας) al. leg. γενεσις. Γέννησις de eo dicitur, qui natus seu genitus est; γενεσις generaliore originis habet significationem. γὰρ) h. l. explanandi significationem ha-

bet; *nempe, scilicet, nimirum.* Solent Graeci narrationem alicuius rei exordiri, particula γὰρ addita. Exempla habet *Krebsius* ex Iosepho. συνελθεῖν) conuenire cf. u. 20. Antequam ipsam solenni nuptiarum ritu domum deduxisset confortemque tori fecisset. Vtrumque enim, ubi de matrimonio sermo est, ex natura rei intelligitur. 1 Cor. VII, 5. Non uidetur perpetuum fuisse, ut a sponsalium die sponsa in sponsi domum transfiret. Deut. XX, 7. εἰρέθῃ ἐν γαστρὶ ἔχουσα) sc. foetum i. e. *grauida erat.* Ἐυρεθῆναι idem est ac εἶναι, e. g. Luc. XVII, 18. 1 Pet. II, 22. ἐκ πνεύματος ἁγίου) Solet Scriptura S. omnia miracula ad Spiritum S. referre Matth. XII, 38. Το ἐκ h. l. uim generatricem notat, ut Hebr. VII, 5. ἐκ τῆς δεξιᾶς. Cf. infra u. 20.

19. Δίκαιος) *pius, aequus, uir bonus.* Volebat eam repudiare, quam ex alio uiro grauidam esse suspicabatur: sed ab omnibus, quae famae et existimationi Mariae nocere poterant, consulto abstinuit. μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίζειν) nolens illam diffamare, dehonestare, ostentui habere, nec illi malam famam conciliare, quae uis est uocis παραδειγματίζειν. Haec suadebat Iosepho et lenitas, et cura existimationis propriae, et amor. λάθρα ἀπολῦσαι) clam repudiare, i. e. non adiecta repudii causa. Postquam nempe Iosephus consilium cepisset Mariam dimittendi, non poterat id quidem facere nisi libello repudii scripto, testibus adhibitis, et iisdem, quibus sponsalia contracta erant, solemnibus seruatis: at in ipsius erat arbitrio, utrum uellet causas, quae ipsum, ut ita ageret, permouerant, exponere an tacere, ut patet ex locis Rabbiorum a *Wetstenio* laudatis. Omnibus igitur rite perpensis, statuit Iosephus Mariam *clam* repudiare, i. e. non adiecta repudii causa.

20. ἐνθουμαθέντος) i. e. ἐνοήσαντος, quum apud se constituisset, seruata aoristi significatione. Ἰδὲ) Hebraeis ׀׀׀, qua particula singulis paene uersibus utuntur. Interdum tamen haec ipsius uis est, ut lectorem praeparet ad aliquid insigne et mirificum audiendum. Apud Profanos etiam πᾶ ecce repentinum quid et improuifum denotat. Virgil. Aen. II, 270. „ In somnis ecce ante oculos moestissimus Hector uisus adeste mihi. „ ἀγγ. λος — ἐφάνη αὐτῶ) Vita quaedam dormientibus a Deo obijci, constanter ab omnibus creditum est. Homer. Iliad. α. 63. καὶ γὰρ τ' ὄναρ ἐκ Διὸς ἔειπεν. Aristotelis, Isocratis et Suetonii loca Wetstenius ad h. l. laudat. Ceterum quod Iosephum et Mariam attinet, inciderat hic dignus uindice nodus, qui expediri non poterat aliter, nisi si Deus ἀπὸ μηχανῆς intereffet. Consilium enim quod Iosephus ceperat, erat illud quidem prudentissimum; at uero si id executus fuisset, omnium contumeliis exposita fuisset innocens et sancta uirgo. Ne igitur iniuria fieret uirgini, Deus prouidentia sua effecit, ut consilium suum mutaret Iosephus. Dicitur autem *angelus Iehouae* ei apparuisse. Vbi notandum, angelorum nomine in sacris litteris haud raro uenire omne id, quo Deus utitur ad uoluntatem suam exsequendam, siue sit naturale siue praeternaturale, dummodo ex improuifo ita euenierit. Sic pestem (2 Sam. XXIV, 15. sqq. Pf. LXXVIII, 49. coll. Exod. XII, 12. 13.) et morbos (Act. XII, 23.) angelus Iehouae immisisse dicitur. Sic etiam uenti et fulgura nominantur angeli Domini. Pf. CIV, 4. Inprimis uero omnes euentus improuifi, quibus pii atque Deo cari homines iuuantur, tribuuntur angelis, ut 2 Reg. XIX, 35. Pf. XXXIV, 8. XCI, 11. 12. Quum igitur *angelus Iosepho*

Iosepho per quietem apparuisse dicitur, hoc significatur, non sine prouidentia diuina singulari factum esse, ut is per somnium ad mutandum consilium de deferenda uirgine commoueretur. Qualis autem fuerit species uel figura oblata Iosepho per quietem, an humana, an uero alia, id quidem tacente historia nemo facile definire aufit. ῥιός) pro uis, saepius. Παραλαβείν) *Feminam sibi adiungere, in domum illam deducere*; opponitur ergo uoci ἀπολύσαι, et faciendum ipsius societatis coniugalis initium innuit. Maria, sponsa Iosephi hic dicitur γυνή, uxor, e more Iudaeorum, apud quos sponsa eodem cum uxoribus loco habebatur. Sic Gen. XXIX. 21. *da mihi uxorem meam*, i. e. sponsam mihi pactam. Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθῆναι) Vulgaris loquendi modus de foetu nondum in lucem edito, quia ignoratur utrum sit mas, an foemina. Ceterum uerte, Aoristo per praesens expresso: *quod in illa gignitur*. Γεννάειν, *gignere*, mulieribus tribuitur, dum foetum concipiunt, et in utero ad maturitatem usque enutriunt. ἐκ πνεύματος εἶεν ἄγιος) *Hoc totum debetur omnipotentiae diuinae*. Deus pro sua omnipotentia progenuit hunc foetum. Nam πνεύμα ἅγιον, πνεύμα θεῶν, ΠΠΠ ΠΠΠ, in sacris litteris V. et N. T. haud raro indicat *uim potestatisque diuinam*, e. g. Matth. XII, 28. coll. Luc. XI, 20. et Spiritus Iehouae super aliquem uenire dicitur, quando uis diuina in eo operatur. Huius usus loquendi habemus multa exempla in libro Iudicum et Actis Apostolorum. Potuisse autem Deum efficere, ut uirgo δόξα κοινοῦ ἀνδρός conciperet, nemo facile negauerit, qui credit primum hominem sine patre et matre natum, omnesque mortuos in uitam redituros esse. De Celsi et Iudaeorum calumniis

calumniis uix est cur dicamus. Legat qui uult ORIG. *contra Celsum* Lib. I. p. 25. sqq. edit. Spenceri, et שפר תולדות ישו in IO. CHRISTOPHORI WAGEN-SEILII libro, cui titulus: *Tela ignea Satanae, h. e. arcani et horribiles Iudaeorum aduersus Christum Deum et christianam religionem Libri ἀνεκδοτοι.* etc. Altdorfii MDCLXXXI. 4.

21. καὶ καλέσεις — Ἰησὺν) Sic uocari aequum fuit eum, qui populum suum a maximo periculo liberatum ad uitae aeternae felicitatem perducere debebat. Eodem nomine et alii homines appellabantur, et in V. et in N. T. Hebraice scribitur in *lege* et in *Prophetis* ישׁוּיָהוּ, et deriuatur a uerbo ישׁי, in Kai inusitato, in Hiphil ישׁוּיָהוּ *seruauit, saluauit*, et nomine יְהוּיָהוּ. In Hagiographis autem scribitur contracte ישׁוּיָהוּ, quod *Graeci interpretes, Sira-cides, Iosephus et Philo* uertunt Ἰησοῦν. Significat itaque Ἰησοῦς seruatorem, eum, qui salutem confert. In Iesu nostro nomen erat ominosum; quia est *Seruator* hominum. Quare statim additur: αὐτὸς γὰρ σώσει — — ἀμαρτιῶν αὐτῶν. Dicitur σώζειν *seruare*, is, qui ab interitu liberat et salutem affert. Iesus noster liberat a *peccatis*, quae sunt periculis plena, et hominem malis grauissimis reddunt obnoxium. Est autem σωτηρία quam Iesus nobis offert, remissio peccatorum, emendatio uitae, tranquillitas animi, spes uitae aeternae, et ipsa aeterna felicitas. Per λαὸν αὐτῆ Iosephus non alium populum intelligere potuit quam nationem Iudaicam. Eo enim tempore nec angelorum nec hominum cuiquam innotuerat beneficium Christi aequae ad gentes et ad Iudaeos spectare.

22. ἵνα πληρωθῆ) Nulla quidem nos cogit necessitas, ut statuamus, scriptores N. T. omnia, quae ex Vetere citant, loca, pro totidem de Christo uaticiniis habuisse. Nihil enim impedit, quo minus alterius scriptoris uerba quaedam mea faciam, iisque, eodem ordine positis, animi mei sensa exprimam, quibus ille alia occasione sui animi sensa expressit. Pleni sunt omnes Philosophorum Rhetorumque libri ueribus Homericis ad aliam significationem translatis. Nec obstat formula ἵνα πληρωθῆ, quae etiam improprie accipi solet, e. g. cum Angelus S. *Ephremo*: Caue, inquit, ne *in te impleatur*, quod scriptum est: Ephraim, ut uicula etc. Ose. X, 11. (ap. *Affemannum*. Bibl. Orientalis T. I. 1. 36.) Cf. Iac. II, 23. Sed multa loca V. T. ab Apostolis citata sine dubio uaticinia de Christo proprie dicta continent; quibus locis et nostrum Esaiæ VII, 14. annumerandum existimo. Quum autem magni momenti sit quaestio de uaticiniis *Messianis*, eorumque in libris N. T. applicatione: operae pretium me facturum esse existimo, si de re ardua et perquam difficili pauca quaedam, praecipue in usum tironum praemittam. Ante omnia igitur consideranda est uaticiniorum *Messianorum*, (de his enim solis nobis nunc est sermo) natura ac ratio. Quid sit uaticinium, nullibi in sacris litteris definitur. Interdum ita uocatur quoduis praesagium, quantumuis obscurum, quod ullo modo ad res Iesus applicari potest, quamuis ipse praesagiens de alia re cogitauerit. Sic e. g. *Caiaphas* Io. XI, 50. 51. dicitur edidisse uaticinium de utilitate mortis Iesu, quum ipse nonnisi utilitatem politicam spectauerit. Et haec plurimorum uaticiniorum est ratio. Sunt nempe futurarum rerum praesagia, (*Abndungen*) praedictiones generaliores et subobscurae, quibus laetior rerum

facies

facies maiorque felicitas, uariis temporibus et modis, per uarios homines, sensu tamen augustissimo per Messiam restituenda reparandaque promittitur Abrahae posteris. Vaticinia a sacris scriptoribus V. T. in litteras relata ipsis diuinis uiris fuisse obscura, et Petrus docet 2. epist. I, com. 20. (προφητεία ἰδίας ἐπιλυσεως ἔ γινεται, i. e. propheta sua interpretationis non est, non ipsa se interpretatur ante euentum, ἕκ ἐπιλυεῖ ἑαυτήν, obscura est per se;) et Hebraei fatentur, quorum loca collegit Schoettgen. ad Ioan. XI, 51. ex quibus satis erit unum hic repetiisse: (*talkut Simeoni P. II. fol. 98. 3.*) *Nemo prophetarum nouit, quid uaticinatus sit, (excepto Mose et Iesaja.)* Cf. etiam Dan. XII, 4. 8. 9. *Generaliores* autem esse praedictiones prophetarum, nec ad Messiam solum esse restringendas, sed ad alias etiam res extendendas, ipsa res docere uidetur. Si dicas: multiplicem sensum affingi oraculis diuinis; respondeo, hac hypothesi unitatem certitudinemque sensus non tolli. Nam sensus unius eiusdemque loci potest esse unus, sed tam praegnans et foecundus, ut de multis personis uel rebus recte idem praedicari possit. Quod etiam ualet de uaticiniis Messianis; haec enim ad uaria tempora uariosque homines recte applicari possunt, ut egregie falli uideantur ii, qui loca nonnulla V. T. uel Psalms de uno Messia, nec de aliis etiam rebus simul agere existiment. Vno alteroue exemplo rem declarabo. Verba Dauidis Ps. XVI, 10. *Tu non es animam meam orco relicurus, nec passurus, ut sanctus tuus corruptionem sentiat,* proxime ita intelligi possunt, ut uates diuinus dicat, Deum non concessurum esse, ut ab inimico suo morti et sepulcro tradatur. Sed, moderante spiritu prophético, iis uerbis usus est Dauides, quae sensu maxime proprio et foecundif-

cundissimo in Christum conuenirent, et eius a mortuis resurrectionem significarent. Quare Petrus Apostolus hunc Psalmi locum Act. II, 25. sqq. adducens, haud negare uidetur, haec uerba in se de Dauide ipso esse intelligenda; sed hoc affirmat, Dauidem haud fortuito, uel impetu quodam naturali, quo Poetae ferri solent, sed tanquam prophetam, a spiritu diuino actum, quum ista caneret scriberetque, meminisse et sciuisse, sibi abs Deo fidem iureiurando esse firmatam, fore, ut in solio suo resideret ex sese natus, 2 Sam. VII, 12. sqq. et simul etiam resurrectionem Messiae, uere quidem, sed obscure, ut mos est prophetarum, praenunciassse. Sic etiam Psalmus II. quem plurimi de Messia, multi recentiores de Dauide interpretantur, nec de Dauide solo, nec de solo Messia explicandus esse uidetur. Nimirum sanctus uates in genere depingit non tantum coloribus poetiis, sed etiam tanquam Propheta, nationum profanarum contra Iehouam et carum sibi populum uana consilia et molimina, atque istos rebellium conatus fore irritos, spiritu diuino edoctus auguratur, Deo pro sua in suos beneuolentia regnum una cum regibus a se constitutis potentissime protecturo. Hoc igitur uaticinium uariis temporibus et modis impletum est, in Dauide, Salomone, denique uero post exilium Babylonicum, collapsis Iudaeorum rebus, sensu augustissimo in Messia, rege omnium ex Dauidis stirpe prognatorum maximo et aeternum regnatura. Hoc idem ualet etiam de loco Ies. VII, 14. Clarum est nempe, prophetam promittere signum breui exiturum, ex quo Ahas breui futuram liberationem ab hostibus sibi tum imminentibus deberet cognoscere. Indigitauit itaque uirginem quandam praesentem omnibusque notam, et praedixit, eam breui tempore post ex iusto matrimonio parituram

rituram esse filium, in signum futurae liberationis, addita promissione, antequam puer ex ista uirgine nasciturus ad discretionis annos peruenerit, regionem istorum regum, propter quos aegre erat Ahaso, fore desertam. Quum autem non fortuito, sed moderante Spiritu diuino usus esset Propheta uerbis: *Ex uirgo grauida facta pariet filium, quem Immanuel uocabit*, haud immemor fortassis eorum quae Deus Dauidi 2 Sam. VII, 12. *sqq.* de regno eius aeternum duraturo promississet; Israelitae etiam posteris temporibus, collapsio regno Dauidis, concipere poterant spem, fore, ut aliquando alius ex uirgine proprie tali sit nasciturus puer, uere *Immanuel*, i. e. Dei fauorem conciliaturus populo. Quod igitur Iesaiæ tempore modo quodam imperfecto impletum est, id perfectum suum implementum habuit in Messia. Scilicet Iudaei antiqui, probe considerantes, libros sacros, inprimis propheticos V. T. non ab hominibus uulgaribus, sed spiritu diuino actis esse scriptos, in ea erant sententia: Quicquid magnum, eximium, mirabile de certis quibusdam hominibus in V. T. dictum esset, id multo magis et sensu maxime proprio ualere de Messia, quod clarissime ex *CHRISTIANI SCHOETTGENII libro de Messia* T. II. Hor. Hebr. cognosci potest. Quamuis autem Iudaeos antiquos in hac re fuisse nimios haud negem; Christum tamen et Apostolos, quod caput rei attinet, idem sensisse de V. T. libris et uaticiniis in iis contentis, patet ex Matth. XI, 12. 13. 14. Luc. XXIV, 25. 27. 44. Act. III, 18. 24. Sed plura quo minus addamus, instituti ratio prohibet. Bene totam hanc de uaticiniis materiam illustrarunt Io. Tobler in libro: *Gedanken und Antworten zur Ehre Iesu Christi und seines Reichs*, p. 183. *sqq.* HERDER in den Briefen

Tomus I.

B

das

das Studium der Theologie betreffend, epist. 17. sqq. HESSE Versuch vom Reiche Gottes, Sect. IX. 10. GODOFR. EICHHORN Einleitung ins alte Testament, Tom. III. p. 1. sqq. Adde Ven. HUFNAGELII dissertat. de Psalmis Prophetias Messianas continentibus, et Ven. SEILERI Progr. de Vaticiniorum — iusta interpretandi ratione.

25. ἐκ ἀγίνωσκεν αὐτὴν) sc. tori consuetudine ut Gen. IV, 1. Iud. XI, 39. quomodo etiam Graeci et Latini loquuntur. ἕως ἃ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον) Helvidius olim, quem recentiorum nonnulli secuti sunt, hoc praecipue loco aduersus perpetuam Mariae uirginitatem abusus est. Quamuis autem haec opinio nihil habeat periculi, ex his tamen uerbis firmari haud potest. Nam ἕως sicut hebr. 77 interdum etiam futurum tempus includit Gen. XXVIII, 15. 2. Sam. VI, 2; 1 Tim. IV, 13. Et primogenitus est, ante quem alius non est natus, siue deinde alii secuti fuerint siue non. Pollux Onomast. 2. 2. Βρέφος — πρωτότοκον, πρωτόγονον, etc.

CAP. II.

1. Βηθλεέμ) Sex miliaria Romana aberat Hierosolymis, austrum uersus. μάγοι) μάγος uox Persica, denotat Antistitem religionis, uel Sacerdotem et Philosophum. Veteres de Magis tradunt, fuisse Persas siue Parthos, philosophos et sacerdotes, frequenter peregrinationes instituisse, et contemplationi astrorum, uel potius astrologiae operam dedisse. Apuleius in Apologia: Persarum lingua Magus est, qui nostra sacerdos. Hesychius: μάγον τὸν θεοσεβῆ καὶ θεό-

λογον καὶ ἱερέα δι Πέρσαι λέγουσι. *Suidas* in Lexico: μάγος παρὰ Πέρσας δι φιλόσοφοι καὶ φιλόθεοι. *Cic.* de Diuinit. I, 23. "In *Persis* augurantur et diuinant Magi, qui congregantur in fano commentandi caussa et inter se colloquendi — nec quisquam rex Persarum potest esse, qui non ante magorum disciplinam scientiamque perceperit.,, *Seneca* epist. 58. *Magi, qui forte Athenis erant.* ἀπὸ ἀνατολῶν) δι ἀνατολῶν et ἡ ἀνατολὴ significat plagam mundi orientalem; inprimis uero Regnum Parthicum Regnum Orientis uocari solet, ut patet ex locis *Wetstenio* laudatis. Sed *Iudaea* *Arabiam* etiam habet sitam orientem solem uersus. Non igitur contemnenda est eorum sententia, qui Magos ex *Arabia* aduenisse existimant, quod etiam *Iustinus* M. statuit in disputatione cum *Tryphone*. In *Arabia* etiam et aliis in regionibus fuisse Magos *C. Adami* in obs. Th. Philol. ostendere conatus est. εἰς Ἱεροσόλυμα) Non putabant, regem illustrem in uico ignobili nasciturum, sed illum quaerendum esse in urbe regia, in ipso palatio, atque in familia, quae tum regnabat. Nam tota eorum ars erat coniecturalis.

2. Λέγοντες) Solent fere *Hebraei* historias, quae narrantur, inductis ipsis personis explicare: Latini contra plerumque obliquis narrationibus, quas uocant, utuntur, quo modo etiam *Castellio* totam hanc periodum conuertit. Ceterum inesse in modo narrandi, quem scriptores *N. T.* usurparunt, necessarias ad narrandi consilium naturamque uirtutes, easque omnes simplicitate scribendi, sine ornatu, teneri posse, eleganter docet *S. V. Morus*, Lips. in *Defensione narrationum N. T. quoad modum narrandi.* αὐτῶ τὸν ἁσέρᾱ) stellam, quae hunc regem portendebat. Plurimos

haec Matthaei narratio de stella Magis uisa offendit, quod putarent, stellam istam fuisse quasi ducem itineris Magis, eosque antecedendo deduxisse Hierosolyma primum, deinde Bethlehemum; denique autem euanuisse. Quod secus esse, ex commatis 9. explicatione patebit. Interim ut hanc difficultatem, non Matthaei, sed interpretum culpa enatam tollerent interpretes, finxerunt, stellam illam fuisse miraculosam, uel coelestem illam lucem, quae ipsa nocte natiuitatis Christi pastores Bethlehemiticos circumfulserat, uel aliud quoddam *Meteoron*, stellae similitudinem referens. Sed *Cometam* fuisse, recte uidit *Origenes*, c. *Celsum* L. 1. p. 45. edit. Spenc. de hac stella scribens: τῷ γενεῖ τοῦτον γεγενῆσθαι, ὅποιοι κατὰ καιρὸν γινόμενοι κομήται κ. τ. λ. Quod uel ex eo fit uerosimile, quod Veteres, eodem monente *Origenes* l. c. in ea fuerunt opinione, significari huiusmodi stellis insignes in terris mutationes, e. c. translationes regnorum, bella, et interdum etiam res bonas. *AELIUS LAMPRIIDIUS* de Alexandro Seuero: *Fertur pridie natalis eius tota die apud Arcem Caesaream stella primae magnitudinis uisa.* *Iustinus* Lib. XXXVII. de Michridate: *Quo genitus est anno, et eo quo regnare coepit, stella cometes per utrumque tempus septuaginta diebus ita luxit, ut coelu: omne conflagrare uideretur.* In opinione hac, natum esse regem Iudaeorum, confirmare poterat *Magos uetus et constans opinio*, quae (teste *SUETONIO* in *Vespas.*) *percrebuerat Oriente toto, esse in fatiis, ut eo tempore Iudaea profecti verum potirentur.* *Tacitus* Hist. V, 13. *Pluribus persuasio inerat, antiquis sacerdotum litteris contineri, eo ipso tempore fore, ut ualesceret Oriens, profectique Iudaea rerum potirentur.* Equidem hanc de Cometarum praefigurationi-

ficationibus opinionem fuisse superstitiosam, ultro largior. Sed singulari prouidentia ac bonitate Dei interdum fieri, ut errores ipsi occasio sint ad ueritatem perueniendi, quis dubitet? Licet igitur certissime futilis, uana atque fallax fuerit ars Magorum, casu tamen aliquando in uerum incidere potuit. Egregie Wetstenius: admirabilis (inquit) hinc elucet sapientia Dei, qui hominum erroribus et sceleribus usus Iosephum per scelus fratrum in Aegyptum deduxit, regem Babelis per haruspicia et sortes Iudaeis immisit, *Ezech. XXI, 11. 12.* et Magos hic per Astrologiam ad Christum direxit. Lege, quae nuper in hanc historiam scite obseruauit I. C. *Velthusen* in libro: *Sophienruhe oder die Landpfarre* etc. Hamb. et Kil. 1783. 8. προσκυνεῖν) in N. T. saepius Dat. interdum Acc. habet. Respondet uoci hebraicae הִתְהַלַּחַת et significat, in genua procidere *honoris exhibendi causa*. Gen. XLIII, 26. Ritus erat Persicus et Orientalis. Herodot. I, 134. *Corn. Nepos* Conon. 3. *neesse est enim, si in conspectum ueneris, uenerari te Regem, quod προσκυνεῖν illi uocant.* Par igitur est, ubi de Rege agitur, existimare, Magos eo honore Iesum profecutos fuisse, quo Regem suum solebant.

3. ἱταράχθῃ) *Matthæus*, quod scriptoribus S. alias solemne est, unico uerbo tanquam in transitu indolem et characterem morum Herodis accuratissime exprimit. Herodes, septuagenarius quidem et aegrotus, sed, crescente imprimis aetate, suspicionibus indulgens, cogitabat de Messia, qui imperium in Iudaeam sibi destinatum, more aliorum principum ui occupaturus hostesque debellaturus esset. πᾶσα Ἱεροσόλυμα) Ἱεροσόλυμα, est plur. neut. Deest igitur uox

ἢ πολίς. Sine aspirato scribi deberet; deriuatur enim non ab ἱερὸν Σαλομοῦντος, sed a ירושׁלַם possessura est pacem, aut יראו שלם uisuri sunt pacem; quod nomen urbs accepit ab eo tempore, quo Dauid arce Zionis potitus est. I Chron. XI, 4. sq. Per metonym. *incolae urbis*. Hierosolymitanos perturbabat memoria motuum inter initia regni Herodis excitatorum: tum enim Parthi, duce Pacoro, regis filio, Hierosolymis et tota Iudaea occupatis, Antigonom regem constituerunt. Inde bellum, cui aegre finis impositus.

4. πάντας τὰς ἀρχιερεῖς) Etiam uicarius Pontificis, et Pontifices exauctorati, et Pontifici sanguine proxime coniuncti, et stationum sacerdotialium principes, Pontifices maximi seu summi sacerdotes nuncupantur. γραμματεῖς τῷ λαῷ) γραμματεὺς, סופר idem est quod praeceptor, magister, litterator. סופרים educationi scholasticae, tractando calamo, atque scriptioni praecipue sese addixerunt: quales erant, Notarii publici in Synedriis, Registrarii in Synagogis, Amanuenses transcribendis Phylacteriis, legi, sententiolis postibus affigendis, contractuum libellis, aut diuortii etc. operam nauantes. ἐπισημάνετο — γενῶται) ὁ χριστός est translatio graeca nominis hebraici משיח, quod significat *Regem*. H'ic משיח et מלך, (χριστός, *Messias*, et βασιλεύς, *Rex*) permutari solent, e. g. Pf. II, 2. 6. et innumeris V. T. locis. Haec appellatio ad regem Iudaeis promissum translata est primum Dan. IX, 25. 26. et ab eo tempore Iudaeis usurpata.

5. οἱ δὲ εἶπον — Ἰουδαίως) Magno consensu Iudaei tradunt Messiam Bethlehemi nasciturum. Io. VII, 42. quod probant

bant ex hoc Michae loco V, 1. Pirke R. Eliefer c. 3. „Vnde uero probabis, nomen Messiae fuisse ante mundum conditum? ex Psalmo LXXII, 17. Et alia scriptura dicit: et tu Bethlehem Iuda an parua es inter Principes Iudae? et egressiones eius sunt ab initio h. e. quum mundus nondum esset conditus. „ Nihil igitur refert, an Michas l. c. intellexerit Messiam siue minus. Sufficit Iudaeos locum sic interpretatos esse.

6. καὶ σὺ — Ἰσραὴλ) Recessit hic Matthaens a uerbis LXX interpretum, quae Hebraica satis exprimunt, et quae alias sequi solet, libertate sua usus, et dummodo mentem uerborum retineret, de minutiis parum sollicitus. Γῆ h. l. est *urbs*; LXX interpretes enim Hebr. בְּיָצֵק saepe per בְּיָצֵק reddiderunt, ut Ierem. XXXIV, 22. XL, 8. Regionis autem nomen Bethlechem additur, quia alterum Bethlechemum erat in Galilaea. Ios. XIX, 15. ἔδαμῶς ἐλαχίστη ἐστὶ) Michae V, 1. Bethlehem uocatur בְּיָצֵק parua, uel minima, hic autem uocatur *non minima*. Vtrumque certo respectu uerum erat. Bethlehem enim et uicus paruus atque ignobilis erat: et natiuitate Messiae futurus erat clarissimus. Accedit, quod בְּיָצֵק interdum significat *princeps, illustre*. Zachar. XIII, 7. et in Arab. lingua. Simili fere modo conciliat R. Salomo. „ Digna quidem eras, ut esses parua in familiis Iudae; propter uitium Ruthae Moabitidis, quod tibi adhaeret, uerum ex te prodibit mihi Messias filius Dauid etc. „ Ποιμανεῖ τὸν λαὸν) usitata metaphora, qua gubernatio et rectio indicatur. Notum est, reges esse *Homero ποιμένες λαῶν*, et est Xenophontea sententia: ὅτι παραπλήσια ἔργα ἐστὶ νομείως ἀγαθὸ καὶ βασιλέως ἀγαθῶ.

7. ἡκρίβωσι) diligenter et soterter inquit. Τὸν χρόνον) annum, mensem, diem, quo primum apparuisset. Haec enim Astronomi studiose notare solebant.

8. ὅπως καὶ γὰρ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ) His uerbis iterum ingenium Herodis accurate depingitur; erat enim homo calidus, astutus et uaser, qui aliud in lingua, aliud in peccatore gerebat.

9. Προῆγεν αὐτὸς) Verbum προᾶγειν significat et *producere* et *praecedere*. H. l. in posteriori sumitur significatione, et προῆγεν αὐτὸς in plusquamperfecto uertitur: *Praecesserat eos*. Nimirum Cometes apparuerat Magis in oriente, non autem monstrauerat uiam; nam sua sponte in eam ferebantur opinionem, regem illustrem nonnisi Hierosolymis, in urbe regia esse quaerendum, nec duce itineris erat opus. Pergentes autem Hierosolymis Bethlehemum, iterum conspexerunt stellam in patria uisam. ἔτι) Iterum uerte in plusquamperfecto: *Substiterat*. Sic uisum Magis; ut nos dicere solemus, lunam conspici super hac uel illa domo.

10. Ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα) Oratio abundans. Elegantia autem Attica in his: ἐχάρησαν χαρὰν, gauisi gaudium, sicut πολεμὸν πολεμίζειν; ἀγορὰν ἀγορεύειν et βουλὰς βουλεύειν. Latini: seruire seruitutem, et pugnare pugnam. Saepenumero in hoc pleonasmō est emphasis.

11. ἔυρον) Legendum potius: εἶδον. Sic enim habent Codices tantum non omnes; Versiones et Patres multi, et edit. quoque. πρῶτον) πῖπτεν h. l. est *humi procumbere*. τὰς θησαυρὰς αὐτῶν) Thesaurus hic non significat ipsum aurum et res pretiosas reconditas, sed conditorium, arcam,

arcam, faccum, in quo reconduntur. Hesychius: *θησαυρός* εἰς ἀναθημάτων καὶ χρημάτων ἱερῶν ἀπόθεσιν ὄικος. δῶρα) Reges cum donis adire et toti orienti, et Persis siue Parthis praecipue in more positum fuit, cf. Gen. XXXII, 14. 19. Gen. XLIII, 11. 25. 1 Sam. X, 27. et alia loca. *λίβανον*) Grammatici contendunt, *λίβανον* arborem dici, *λίβανωτον* uero thus. *Suidas*: *λίβανωτον καὶ λίβανωτός* ὁ καρπὸς τῆς *λιβάνης*, *λίβανος* δὲ αὐτὸ τὸ δένδρον. Sed *Ammonius*: *λίβανος* κοινῶς καὶ τὸ δένδρον καὶ τὸ θυμιώμενον. Ita singulari diuina prouidentia factum est, ut paupertati Iosephi subuenirent magi, eumque ad fugam uiatice instruerent. Nam praeter aurum poterant thus et myrrha medicis caro uendi. Thus quidem et myrrham nonnisi in Arabia nasci *Herodotus* (III. 107.) auctor est. *Strab.* tamen L. XVI. τῆς *λιβάνης* βέλτιον τὸν πρὸς τῇ *περσίδι* esse affirmat. Ex eodem *Strabone* discimus, merces istas iuxta mare rubrum natas per finem persicum deportatas atque ita per Babyloniam, Mesopotamiam, Syriam in Palaestinam uenisse.

12. *χρηματισθέντες*) *moniti a Deo.* 2 Maccab. II, 4. *χρηματισμῶ γενηθέντος* et alibi passim apud LXX. Interpretes, ut et apud *Iosephum*. Occurrit etiam saepissime uerbum *χρηματίζεσθαι* apud profanos scriptores, sed alia notione, ac in S. litteris. *κατ' ὄναρ*) *Per somnium.* Ad artem Magorum non solum spectabat Astrologia, uerum etiam Onirocritice. Attendebant igitur et mutationibus in coelo ortis et somniis siue suis siue aliorum. Saepe coniectura eos turpiter fecellit, ut in interpretatione somnii Xerxis et defectio- nis solis cuius meminit *Herodot.* VII. 19. Hic tamen somnium a Deo immissum recte agnouerunt. Quam ob causam

Theodotio etiam μάγισ uocauit somniorum coniectores. ἀνεχώρησαν) Secesserunt, occulto itinere, et se receperunt in patriam. Ceterum sapientissimo Dei consilio ita euenisse credimus, ut peregrini aduenirent recens nati regis adorandi causa. Pertinuit enim hoc ad excitandos admonendosque Iudaeos, ut praepararent animos ad recipiendum Messiam, qui tum ab omnibus expectabatur. Pertinuit etiam ad alendam et confirmandam spem, quam parentes aliique pii homines, moniti a Deo, de puero conceperant. Sequens historia nos docet, quantis periculis Iesus iam puer fuerit expositus, at singulari Dei prouidentia ereptus.

13. ἄγγελος — Ἰωσήφ) Vid. supra c. I, 20. εἰς Ἄιγυπτον) Aegyptus Bethlehemo fuit prouincia proxima, ita ut illam intra paucos dies attingere possent. Post Antonii et Cleopatrae mortem in prouinciam romanam redacta fuerat; plurimi autem Iudaei fedes ibi fixerant, qui graece loquentes uersionem graecam librorum sacrorum adornaauerant, quin etiam templum auctore Onia IV. Heliopoli extruxerant.

14. ὁ δὲ ἐγερθεὶς — Ἄιγυπτον) Christum in Aegypto didicisse artes magicas, peruulgata est Iudaeorum calumnia, quae refutatione non indiget. *Celfo* eam repetenti breuiter sed bene respondit *Origenes* c. *Celsi*. L. I, p. 30. edit. Spenc. Turpissimam hanc fabulam dudum explosam nonnullis nostrae aetatis fabulatoribus arrisisse quodammodo, quis non miretur? Quam parum uero mendaces sibi consent, patet ex recentioribus Iudaeorum commentis de *Schemhamephorasch* in libro *Toldos Ieschu* supra memorato ad c. I, 20. scriptoris

scriptoris nostri. Alias fabulas, commemoravit *Io. Christoph. Wagenfeilius* in confutatione illi libro annexa.

15. ἵνα πληρωθῆ κ. τ. λ.) cf. annotata ad Cap. I, 22. ἐξ αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου) Sic Hos. XI, 1. in Hebr. Paulo aliter LXX interpretes. Hoseas sine dubio loquitur de exitu Israelitarum ex Aegypto, duce Mose, respicitque ad uerba Exod. IV, 22. 23. Matthaeus haec uerba non citat tanquam uaticinium de Messia, sed apte personae Messiae accommodat. Quasi dicat: ac tum illud recte dici potuit, quod ab Hosea de Israele usurpatur etc. Idem Dei amor, qui eum mouerat, ut Indaeos ex seruitute aegyptiaca liberaret, effecit etiam, ut Christum in Aegypto non relinqueret, sed ad suos, quibus doctrinam coelestem traditurus esset, reduceret.

16. ἐνεπαύθη ὑπὸ τῶν μάγων) quod ludibrio habitus esset a Magis. In eam enim partem interpretatur frustrationem expectationis suae et opinionis, ad se illos redituros esse. ἀποσεύλας ἀνεῖλε) immisit percussores. ἀπὸ διετῆς καὶ κατωτέρω) Hinc doctissimi interpretes post Origenem, Eusebium et Epiphanium colligunt Christum fere biennium compleuisse, cum Magi aduenirent, uariis inducti rationibus, quarum haec non est postrema, quod putant, non occisurum fuisse Herodem omnes bimulos, si Iesus longe abfuisset ab ista aetate. Sed potuit tyrannus maioris securitatis causa iubere, ut bimuli etiam interficerentur, ne ex errore fortassis in uiuis conseruaretur quem sibi inuisum putabat infans. Quaeritur etiam quando aduenerint Magi ex Oriente? Quanquam nihil definiti potest, hoc tamen certum esse uidetur, omnia quae Lucas c. II, 22. de itinere Hierosolymitano, de purificatione,
et

et Sacrificio (quod ante diem XL a nato puero offerri non potuit Leuit. XII.) enarrat, ante Magorum aduentum contigisse. Non enim est uerisimile, post caedem infantium, Herode adhuc uiuo atque superstitite, Iosephum cum matre et filio Hierosolymam petiisse, et templum, in quo neque latere neque sine praesentissimo periculo agnosci poterat, intrasse. Videtur quidem repugnare *Lucas* c. II, 39. post narrationem de purificatione et sacrificio, nulla itineris Aegyptiaci mentione facta dicens: ὑπέστρεψαν (Iosephus et Maria cum infante) εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν Ναζαρέτ. Sed reuera non repugnat. Tacet quidem fugam in Aegyptum, sed non negat. Vix per aliquot menses in Aegypto mansisse uidentur Iosephus et Maria cum puero. Mors enim Herodis primo aut secundo Christi anno contigit. Mortuo autem tyranno Iosephum cum puero in Galilaeam concessisse, Matthaeus etiam narrat u. 19, 22. Silentio *Iosephi* de hoc infanticidio fides Matthaei non labefactatur. Tanta enim fuit crudelitas Herodis, ne a cruore quidem trium filiorum abstinens, ut caedes 50 puerorum, (plures enim non fuisse uidentur,) non tanti *Iosepho* uisa fuerit, quae prae ceteris regis crudelissimi facinoribus commemoranda esset.

18. Τότε ἐκληρώθη — τῆ προφ.) Ierem. XXXI, 15. θρήνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὄδυρος eleganter iunguntur ad magnitudinem luētus indicandam. (ραχῆλ) Antonomasia, i. e. singulae filiae Rahel, et aliae matres. καὶ ἕκ ἑθελε παρακληθῆναι) Gen. XXXVII, 35. post παρακληθῆναι supplendum est: λέγασα. Graece enim non dicitur παρακαλεῖσθαι ὅτι etc. sed παρακαλεῖσθαι ἐπί, aut similiter. ὅτι ἕκ ἐίσι) i. e. μοιτιῖ

mortui sunt. Sic Gen. XLII, 36. Hebr. וַיָּנֹחַ *non est.* Graeci etiam de mortuis vulgo dicunt, ἔτι ἐκ ἐισὶ. Plenius *Iosephus* in uita sua: ἐκέτι ἐισὶ μεθ' ἡμῶν. Non de infanticidio, sed captiuitate decem tribuum Propheta proprie loquitur. Urbana manet interim ac suauis applicatio. Ac si dicat *Matthaeus*: Tum uere illud dici potuit: Vox lamentabilis audita est; matres liberos amissos deplorarunt, neque consolationem admiserunt, quia amplius non erant. Tum *Bethlehemum* uere facta est *Rama*. Nec personae de quibus loquitur, sunt eadem, nec locus, nec denique calamitas. Qui ex Graecis Romanisque auctoribus, quid sit locos adhibere similes, didicerunt, fieri non potest, quin urbanitatem summam hic ac elegantiam agnoscant.

19. *Herodis* tristitia fata narrat *Iosephus* Antiqq. XVI, II. XVII, 9. qui etiam de eius crudelitate ac tyrannide multa commemorat. Contigit autem mors *Herodis* primo aut secundo *Christi* anno. Vide *Wetstenium* ad h. l. et *Chronologos*.

20. δι' ἐπιβουλεύωντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδὸς) Hebr. בְּקִשְׁוֹתָיו, qui *insidiabantur uitae pueri*, (Exod. IV, 19.) *Herodes* nempe, et filius eius *Antipater*, paucos ante patris obitum dies in carcere interemtus. *Ioseph.* Antiqq. XVII.

22. Ἀκύσας — ἀπελθεῖν) *Archelao* cesserat *Iudaea*, *Samaría* et *Idumaea*. *Bethlehem* erat in *Iudaea*. Quamquam igitur consilium *Iosephi* fuerat sedes figere *Bethlehemi*, filiumque educare in eodem oppido, in quo *Dauid* educatus fuerat, mutauit tamen consilium, quum audiuisset *Bethlehemum* in *Archelai* ditione ac potestate esse. Nec immerito. *Archelaus*

chelaus enim patrem moribus referebat, ualde suspicax atque crudelis: quem animum, antequam Iosephus rediisset, multis indiciis prodiderat. Ioseph. de B. Iud. I, 21. εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας) Galilaea et Peraea cesserant Herodi Antipae, qui ingenio mitis atque benignus, urbibus Iuljadi et Tiberiadi extruendis intentus, pollicitatione atque indultu immunitatum et leni imperio multos ex aliis prouinciis incolas allicere studebat. Seruiebat uoluptatibus; at tales non solent esse truculenti.

23. καὶ ἔλθὼν) *Et quum (eo) uenisset.* Haec genera dicendi sumta sunt ab Hebraeis, quibus sunt isti pleonasmī frequentes, ueluti quum dicunt: *et surgens abiit; et respondit dicens*, et similia multa, quae infinitis locis occurrunt. κατώκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέτ.) Sic cap. IV, 13. Apud Graecos differunt κατοικεῖν et παροικεῖν, sicut apud Latinos *habitare*, et *commorari*. εἰς πόλιν, uel *habitatam concessit*, uel εἰς πόλιν positum pro ἐν πόλει. Nam frequenter εἰς pro ἐν ponitur, ut Marc. II, 1. sicut apud Hebr. בְּנֵי pro בְּ ponitur. Ναζωραῖος κληθήσεται) Euangelista loqui uidetur de humili et uili Saluatoris externa conditione. Nam per contemptum uocatus est olim a Iudaeis Ναζωραῖος, i. e. Nazarethanus, et hodie adhuc a Iudaeis uocatur *Ieschu Hanozri*. Obseruetur, Euangelistam non unum aliquem e Prophetis citare, sed plures, quia multi eorum uilem Christi et abiectam conditionem praedicant. Vide Ps. XXII. Ies. LII, et LIII. Itaque ipso loco, locique nomine, Nazaret, ad apicem illud impletum, quod a Prophetis praedicatur, Messiam fore contemptum. Fuit enim Nazaret uicus ignobilis, ita ut prouerbio diceretur: a Nazaretha potest aliquid bonum

bonum esse? Io. I, 47. Alii deriuant hoc nomen a uerbo נצר, ut נצר fit *seruans*. κληθήσεται, erit Syr. נצרי.

CAP. III.

1. **E**ν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις) כְּרִימִים. Ita solent Scriptores V. et N. T. narrationem ordiri Ies. XXXVIII, 1. Gen. XXXVIII. 1. H. 1. est μετὰ ταῦτα, cum Iesus Nazarethae in obscuro uiueret. Post historiam natiuitatis et infantiae Christi sequitur iam secunda pars Euangelii, continens historiam dictorum et factorum Ioannis et Iesu praeparatoriis ad munus Christi publicum mox suscipiendum. c. III — IV, 1 — 11. Ἰωάννης ὁ βαπτιστής) Ita cognominatus, ut distingueretur a Ioanne *Apostolo*. Accepit autem hoc nomen a munere, quod ex mandato Dei baptizaret Iudaeos in venturum Messiam. Io. I, 28. Egregio testimonio Ioannem ornauit *Iosephus*, Antiqq. XVIII, 5. 2. quem locum etiam *Origenes* citauit c. Cels. L. I. Κηρύσσων) *Proclamans*. Κηρύσσειν de iis dicitur, qui in plateis, in campis, in aëre aperto, ut a multis audiantur, uocem tollunt, et quae auctoritate publica uel regia promulganda sunt, quaeque in mandatis habent ab alio, praedicant, quemadmodum Graecorum Κήρυκες, et Latinorum *praecones*. ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας) ἐρημος χώρα, *solitudo*. Solitudinis Iudae fit etiam mentio Iud. I, 16. Pf. LXIII, 1. Sic uocantur campi tribus Iuda, adiacentes lacui Asphaltitidi et Iordani fluuiio. *Ioseph. de Bello Iud.* III, 10. 7. Iordanus διατέμνει τὴν Γενήσαρ μέσσην, ἔπειτα πολλὴν ἀναμετρήμενος ἐρημίαν εἰς τὴν ἀσφαλτῖτιν ἕξεισι λίμνην. Tempore Iosuae (c. I, 61. 62.) habuit haec solitudo sex urbes multosque uicos. Thalmudici etiam pecudum, arborum, frugum solitudinis mentionem

tionem faciunt. Regiones minus habitatae atque cultae opponuntur populofloribus.

2. Μετανοείτε) μετανοεῖν proprie significat *post factum sapere, et de errore admissio ita dolere, ut sapias*, quod Latinis proprie significat *resipiscere*. Semper cum μετανοία cohaeret ὁ σωφρονισμὸς, sicut haec duo recte coniunguntur a Plutarcho in Dialogo πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα. Hebraeorum כושי. Ratio cur iam uita esset emendanda statim additur: ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν ἑρανῶν) *Iam enim in eo est, ut regnum Dei instituat*. ἤγγικε forma quidem praeteriti temporis uerbum, cum significatio praesentis sit, id quod in multis uerbis in graeco sermone deprehenditur. *Iam fere adest: ἡ βασιλεία τῶν ἑρανῶν*. Iudaei multa etiam habent de מלכות שמים. Aliquoties βασιλεία τοῦ Θεοῦ Marc. I, 15. Luc. VI, 20. alibique frequenter. Iudaica enim dialecto שמים haud raro sumitur pro *Deo*, Dan. IV, 28. Matth. XXI, 25. Luc. XV. 21. Ioh. III, 27. Regnum *coelorum* itaque est regnum *Dei*, uel regnum *Messiae*. Desumitur haec Phraseologia, *Regnum coelorum*, a Daniele C. VII, 13. 14. 27. ubi promittitur *Messias*, s. Rex qui cum nubibus coeli uenturus, regni aeterni post IV Monarchias fundamenta iacturus, et praesertim homines uerum *Dei* cultum edoctrurus Deoque subiecturus esset. Hoc regnum *Messiae* tum expectabatur. Ioannes igitur eadem formula usus est, quae usu recepta erat apud Iudaeos. Quum autem hi sibi persuaderent, *Messiam* sibi et nationi Iudaicae, quippe ab Abrahamo ducenti genus, omnes alias nationes subiecturum, et uisibili modo regnaturum esse, Ioannes non aperte quidem, (hoc enim tum temporis supra captum eorum fuisset) tacite

tacite tamen correxit ideam de Messia, significans, nonnisi moribus et animis emendatos participes fore felicitatis per Messiam reparandae. Non potest autem ubiuis haec βασιλεία τ. ἑβραίων exprimi sine periphrasi, quia eius partes sunt multae. Interdum significat coetum Messiae ipsum, interdum bona huic coetui propria et in his terris et post hanc uitam. Haud raro ita uocatur etiam opus Dei in hac omni re instituenta, decernenda et exsequenda. Dicitur nimirum Deus regnare κατ' ἐξουχίην, ubi legibus eius et institutis obtemperatur; qui his legibus obediunt, felices redduntur. Ergo sensus uerborum ἤγγικε ἡ βασιλεία τῶν ἑβραίων hic est: *Iam in eo est, ut Deus sibi colligat societatem hominum, qui eius uoluntati et praeceptis obsequium praestabunt, fauore eius singulari fruuntur, et beneficiis eximiis in hac et futura uita ornabuntur.* Quum nemo nisi bonus iuribus et beneficiis huius societatis frui possit, omnino animum et mores emendare debet is, qui hoc Dei regnum optat, uel intrare regnum Dei, i. e. in hanc societatem adoptari cupit. Quia Deus hanc nouam societatem, quae deinceps ἐκκλησία uocata est, per Messiam instituit, igitur uocatur etiam regnum Messiae.

3. δ' ἠρθεῖς) praedictus, iam olim annunciatus, nam δέω, per Synecd. gen. praedico. ὑπο Ἠσαΐου) Cap. XI. 3. Φωνὴ βοῶντος) Vox (auditur) clamantis — Hebr. קורא קול Vox clamat. ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου) Parare uiam, est uiam munire, sternere, complanare, purgare, expedire quae prius aspera, inepta, sentibus obsita, puluerulenta erant. εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ) Complanate semitas, quibus incedet. Simile desumptum a rege in itinere constituto ἡ

τριβος, hebr. מסלל quae vox non semitam sed uiam regiam, uel uiam stratam et munitam significat. *Rectam uiam facere*, est, deserta uia obliqua et per ambages ducente, uiam breuem atque compendiarium inuenire. Per montes, ualles, filuas, qua Rex incedere debebat, mittebantur munitores, qui arbores caederent, ualles adaequarent, montium obstacula tollerent. Sensus est: Efficite, ut Messias mox uenturus animos uestros, omnibus obstaculis remotis, praeparatos ad se recipiendum inueniat. Erat nempe munus Ioannis praeparare populum ad Messiae aduentum.

4. ἔνδυμα ἀπὸ τριχῶν καμήλης) ἔνδυμα generale est uestimenti seu amictus nomen; *Anzug, Kleidung*. Hirta uestis molli opponitur infra c. XI, 8. Τρίχες *Rufino* interpreti sunt *cilicia*. Primi mortalium pellibus animalium pro ueste sunt usi. Successerunt uestes, pilis non arte comitis sed asperis hirsutae. Vestis erat pauperum et lugentium. *Max. Tyrius XIII, 5.* ζώνην δερματίνην) Ita cinctus erat Elias, 2 Reg. I, 8. *κουρίδες*) Locustae genus erat mundum, et esui licitum כגלג *Leuit. XI, 21. 22.* ubi LXX. habent: τὴν κουρίδα. Locustarum usum ignorare non possunt, qui legerunt unquam, quae de iis prodiderunt, qui in Oriente uersati sunt. Loca Veterum non pauca notarunt *Heinfus et Wetstenius* in h. l. Recentior et fide dignissimus testis est *Carsten Niebuhr* in *descriptione Arabiae*, germanico idiomate exarata; p. 171. sqq. cf. etiam *Hasselquist, Schaw, Arvieux.* μέλι ἀγρίου) *Plinius XI, 15.* tertium genus mellis minime probatum siluestre, quod ericaeum uocant. Eri- cen autem myricae esse similem, tum *Dioscorides*, tum idem Auctor dixit. 1 Sam. XIV, 25. 26. Victu uestituque uili usus

usus est Ioannes, tum ut feueritas morum responderet doctrinae ipsius, tum etiam ut hoc modo et corpus et animum firmaret, seque ad subeunda intrepide pericula praepararet.

5. ἡ περίχωρος τῆ Ἰορδάνου) Idem forsitan est περίχωρος Euangelistae, quod *ora*, et regio per oram Plinio. Strabo de planitie Iordani adiacente haec habet: Est locus C. stadiorum, totus irriguus atque habitationibus plenus.

6. καὶ ἰβαπτίζοντο) βαπτίζειν est mersare, tingere, corpore vel parte corporis quod baptizari dicitur, aquas subeunte. Vetustissimi mortalium Baptismos siue ablutiones ad Religionem cultumque numinis pertinere iudicarunt, tum ut munditiam et puritatem commendarent, tum ut ritu solemnī cauerent, ne quis irreuerenter ac temere ad res sacras accederet. Aeneid. II, 717. At hic agitur de uno solemnī Baptismo, semel et in perpetuum administrando, nec unquam postea repetendo. Huius ritus uestigia inueniuntur in Baptismo Profelytorum. Nimirum magno consensu hodie a Iudaeis traditur, si quis ex gentibus ad Religionem Iudaicam accessisset, et ipsum cum uxore et liberis, etiam infantibus fuisse baptizatum. Iam in *Thargum Ionathanis* in Pentateuchum eius fit mentio, ubi de Profelytis sermo est, Exod. XII, 44. circumcides eum et baptizabis eum. Permulta loca uide apud *Lightfootum* et *Wetstenium*. Baptismus Profelytorum fuit traductio Gentilium in religionem Iudaicam; Baptismus *Ioannis* traductio Iudaeorum in religionem aliam. Atque hinc eo magis est mirandum, quod ad eum tam prompte populus conflueret, cum Baptismus tam diuersum a noto illo profelytico introduceret. Cuius ratio hinc sumenda, quod ad aduentum *Messiae*, immuan-

dam plane rerum faciem merito opinati sunt. ἐξομολογούμενοι τὰς ἀμαρτίας) Confitebantur, se esse peccatores, et per se indignos qui participes fierent beneficiorum Messiae. Generalis erat haec peccatorum confessio. Nonnunquam autem accessisse uidetur specialis detestatio eorum peccatorum, quae praecipue Deum irritant, Act. XIX, 18. Ratio additur Luc. III, 12. 14.

7. τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκείων) De istis Iudaeorum sectis multa habent *Iosephus* et *Thalmudici*. Tres Iudaeorum sectas numerat *Iosephus*, Antiq. XIII, 5. 9. *Pharisaeorum* nempe, *Sadducaeorum* et *Essenorum*, easque nominat τρεῖς φιλοσοφίας, triplicem philosophiam, quae tres sectae non male conferuntur cum tribus in Graecia inclutis, *Pythagoraeorum*, *Epicureorum* et *Stoicorum*. Origo earum uidetur referenda ad tempora post captiuitatem Babylonicam, quum Iudaea esset in potestate Regum Syriae et Aegypti, Alexandri M. Successorum. Tunc enim Iudaei multa inprimis de immortalitate animorum et de potentia Spirituum dogmata arripuerunt a Graecis Philosophia Pythagorea et Platonica imbutis. *Pharisaei*, פְּרִישִׁי, quasi ἀφορισμένοι, ita appellantur, quod maiori sanctitatis gradu aut praetextu ab aliis semet separarent. *Sadducaei*, צַדּוּקִים, a צָדוֹק *Zadoko*, de genere Antigoni Sochaei discipulo, qui iub Ptolemaeo primo Aegypti Rege tribus ante Christum natum seculis uixit, denominati sunt. Duo autem erant praecipua capita dissensus *Pharisaeorum* et *Sadducaeorum*: Prius uersabatur circa uarios ritus, cerimonias a *Pharisaeis* institutas et traditiones non scriptas a *Sadducaeis* repudiatas; posterius erat de immortalitate animarum, quam *Pharisaei* statuebant, Sad-

Sadducaeï negabant. Praeterea etiam *Pharisaei* dicebant quidem, fato omnia fieri, sed hominis uoluntatem non priuabant impetu a seipsa pendente, quippe sic Deo placuisse, ut certo temperamento miscerentur in unum fati decretum et ratio humana, si quis uelit agere cum uitio aut cum uirtute. *Ioseph. A. XVIII, 1. 3.* Sectae *Pharisaeorum* addicta fuit plebs et mulierculae, cum *Sadducaeis* uero faciebant principes, nobiles atque diuites. *Ioseph. A. XIII, 10. 5. 6.* *Essaeos* uel *Essenos* Ἐσσαῖοις uel Ἐσσηνοῖς, eosdem cum אִסְיָאִים Ἀσιδαίοις *I Maccab. II, 42. VII, 12.* aut ab illis ortos uolunt. De his uid. *Ioseph. A. XVIII, 1. 5.* inprimis uero *PHILONEM* de uita contemplatiua. Horum in Euangeliis non fit mentio. Quam corrupta fuerit *Sadducaeorum* et *Pharisaeorum* doctrina, et quam aliena in maximis capitibus ab auita disciplina ex ipsis Euangeliis fatis clare patet. ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ) ἐπὶ ad; ut apud *Xenoph.* *Cyropaed.* ἤλθον ἐπ' ἀργύριον. *Polyb.* ἐλθεῖν ἐπὶ τῆτο. Alii ἐπὶ reddunt contra, ut sensus sit: Videns *Ioannes* *Pharisaeos* et *Sadducaeos* eo consilio accedere, ut baptismum impedirent. Sed non opus esse uidetur hac explicatione. Licet enim plerique *Pharisaeorum* baptismum *Ioannis* non reciperent, *Luc. VII, 30. Matth. XXI, 25.* nihil tamen impedit, quo minus statuamus saltem quosdam illum suscepisse, inter initia praecipue praedicationis, antequam Sectae illi inuisus esset *Ioannes.* γεννήματα ἐχιδνῶν) *Progenies uiperarum*, i. e. homines pessimi, noxii, uiperarum simillimi, ab origine adeo generis. *Clytemnestra* *Electram* uocat *Θρέμμα ἀναιδέος*, sobolem impudentem. Ita et beluam uocant *Latini* hominem immanem. Δεινῆς ἐχιδνῆς *Θρέμμα* dixit *Sophocles.* *Wipera* est autem pessimae naturae et pe-

stilentissima. Est asperius dictum, quia Iudaeorum isti doctores pietatis et auctoritatis pallio tecti, lingua sua animis simpliciorum falsa et superstitiosa dogmata instillando nocent.

τις ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς) vehementes Oratio! cf. Gal. III, 1. *Quis nos doceat effugere poenam imminentem?* Nam ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ est poena diuina. ὑποδεικνύειν, demonstrare, persuadere. Quum nempe Iudaei ipsi Messiam omnibus mortalibus praestantiorum fore, et per ipsum maxima bona expectanda esse crederent, facile erat intellectu eum impunitatem peccatis haud concessurum, sed singularem morum innocentiam a subditis requisiturum, poenasque tanto grauioribus contumacibus inflaturum esse, quanto et ipsius dignitas amplior, et pollicitationes maiores forent. Sed difficillima res erat Phariseos, sanctitatis opinione ac fama superbientes, et Sadducaeos, uoluptatibus deditos ad ueram perducere poenitentiam. Ergo Ioannes, mirum est, inquit, uos etiam hic conspici; quo monitore uos accessistis, qui aliorum Doctores estis? Serione ista agitis? Si me uiam uobis monstrantem sequi uultis, opere ipso ostendite.

8. καρπὸς ἀξίος) leg. καρπὸν ἀξιον. Sic enim habent plurimi Codd. Versf. et Patres quidam. Passim opera *fructuum* nomine appellantur. Re ipsa et factis ostendite, uos pristino more non amplius uelle uiuere, sed nunc sentire rectius.

9. μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς) Ne animum inducite sic apud uosmet cogitare. τὸ δοεῖν hic non simpliciter significat *uideri*, sed *aliquid sibi per arrogantiam persuadere*, uel sibi de aliquo placere.

πατέρα — Ἰβραῖμ) Iudaei putabant,

tabant, se iam propter Abrahamum, generis sui auctorem Deo esse gratos et acceptos, nec emendatione mentis et morum sibi opus esse. Io. VIII, 33. 39. 53. Vide loca Rabbiorum ap. *Wetstenium*. Iudaei quidem ueteres, Philo, Iosephus, alique a genuinis Abrahami filiis requirebant, ut exemplum illius sibi proponerent. Quum autem docerent, ipsam pietatem Abrahami posteris eius imputari, factum est ut Iudaei de parentum sanctitate spem impunitatis et superbiam conciperent, seque propter uicariam ab Abrahamo praestitam operam legibus solutos existimarent. Hanc uanam opinionem nunc abiiciendam esse Ioannes monet. *λέγω γὰρ — τέκνα τῷ Ἀβραάμ*) Sensus est: *Deus pro omnipotentia sua potest efficere, ut alii homines (non-Iudaei) fiant filii Abrahami (mores eius imitantes) quamuis hoc nunc minime fieri posse uideatur.* Nam filii Abrahami illi intelliguntur, qui mores eius imitantur. Io. VIII, 39. 40. Rom. IV, 16. IX, 7. *Ἐκ τῶν λίθων τέτων, ex lapidibus his*, in ripa iacentibus, quos Iordanes uel aduexerat uel nudauerat, est figuratum loquendi genus, quo indicatur omnipotentem Deum efficere posse, quod nullo modo fieri posse homines putent. Cf. Luc. XIX, 40. Sensus igitur est: Nolite existimare, uos solos Deo esse caros, et promissionem Abrahamo datam ad uos solos, quanquam improbos, et in peccatis uestris perseuerantes, pertinere. Potest Deus efficere, ut homines ex aliis nationibus, uobis digniores, meliores et percipiendis beneficiis Messiae idonei reddantur. Passim Baptista, Christus, Apostoli dant operam, ut Iudaeis adimant superbiam et spem impunitatis de parentum sanctitate conceptam, quod illis maximum fuit bonae mentis impedimentum. *τέτων*, i. e. *prolis* nomen, seu li-

berorum, latius quam filiorum patet; quod semel annotasse sufficiat, quum idem infinitis paene locis occurrat.

ΙΟ. ἡ ἀξίμη πρὸς τ. ρ. τῶν δένδρων κείται — βάλλεται) Sensus est: Iam imminent poenae diuinae improbis et pertinacibus paratae. Quicumque malus est, nec animum moresque emendat, iustam sentiet animaduersionem. Solent nempe homines boni malis arboribus bonis aut malis comparari. Pl. I. Matth. VII, 17-20. Rom. XI, 17. Erant Iudaei in ea opinione, si Messias adueniat, gentes omnes nominis suppliciorum generibus, et portentis inusitatis in lacum ignis perpetui deiectum iri, se autem omnes fore incolumes et beatos. Ioannes autem Iudaeis etiam, qui poenitentiam non essent admitturi, iustas denuntiat poenas.

II. ἐν ὕδατι) ἐν ex Hebr. Idiotismo redundat; quod saepissime fieri solet. εἰς μετάνοιαν) εἰς causam finalem indigitat. Ad. Vel secundum Grotium: *Super professione poenitentiae quam facitis.* Hoc igitur uolebat Ioannes: Ego tantum aqua uos baptizo, et quidem eo consilio ut uos hoc solemnī ritu obstringam meliori uitae, quam promittere debet is qui baptismum suscipit. ὁ δὲ ὀπίσω με ἔρχόμενος) qui paulo post me munus suum auspicabitur, nempe Messias. ἰσχυροτέρως με ἐστίν) *potentior, dignitate maior.* Hellenistae τὸ ἰσχυρὸς, δυνατός, ἰκανός) Idem ualet quod ἄξιος, Io. I, 27. Quo sensu etiam apud Profanos occurrit. τὰ ὑποδήματα βασάσαι) Seruile ministerium. Sensus est: Indignus sum, qui mancipium apud illum agam. Nam seruorum erat, calceos dominorum portare. βασάσειν, quod proprie de magnis oneribus usurpatur, h. l. est φέρειν. βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ τῷ ρ) καὶ

καὶ πῦρ) omittunt praeter Cod. Basileensem alii 50. iuniores. Librarii forsitan studio praetermiserunt, quia non intelligebant. βαπτίζειν h. l. metaphorice accipitur, et significat: *largiter perfundere*, Act. I, 5. πνεῦμα ἁγίου, notat dona spiritualia extraordinaria, uisibilem spiritus sancti effusionem. Io. VII, 39. Ἐν πῦρ) h. l. est *inter ignem, inter fulmina missa*. Respicitur ad historiam Act. II. Die nempe Pentecostes dona spiritus sancti data sunt inter fulmina et ignes. Ego, inquit Ioannes, *vaptismo uos melioris uitae obstringere possum; sed post me ueniet aliquis, qui eximia dona hominibus largietur*. Aliis πῦρ est Symbolum grauissimarum poenarum; ut sensus sit: *Largissime imbuet doctrina coelesti*, (eos, qui disciplinae eius se tradunt,) *aut grauissime puniet*, (eos, qui emendari nolunt.) Prior explicatio facilius esse uidetur.

12. ἢ τὸ πτύον — ἀλωνι αὐτοῦ) *Qui uentilabro, quod in manu habet, purgabit aream suam*, i. e. triticum, quod est in area. In uerbis: ἢ τὸ πτύον etc. est Hebraismus, pro: ἐν ἢ χειρὶ τὸ πτύον. Tritico comparantur boni homines, paleis mali, homines nauci. Sensus est: *Accurate discernit bonos et malos; perspicit etiam intimos recessus animorum*. Area est locus sub dio frumentis et ceteris leguminibus per boues exprimendis facta. καὶ συναΐξει — ἀσβέσσει) ἀποθήκαι non sunt horrea, sed *cauernae subterraneae*, in quibus Orientales frumentum, uinum et oleum afferuare solent. cf. b. *Fabri Beobachtungen über den Orient* P. II. p. 463. Vtitur hac uoce *Aquila* Prou. III, 10. ubi Symmachus uertit θησαυροὶς, LXX. ταμῖαι. πῦρ ἀσβεστον significat talem ignem, qui non prius extingui potest, quam omnia consum-

ferit atque deleuerit. Alii ignem infernalem intelligunt. Solebant, postquam frumentum in horreum comportatum esset, paleae sub diuo iacenti ignem immittere, quo citissime consumebatur, cum rapidus incendia flatus uentilaret. Sensus est: *Bonos tuebitur, a calamitatibus liberabit, et ser-uabit; malos autem grauissime puniet.* Ipse erit doctor et iudex.

13. Τότε — τῷ βαπτισθῆναι) sc. ἑνυκα, Paulo ante initium muneris sui adueniebat Iesus cum aliis Galilaeis, a Ioanne baptizari cupientibus. Narratur historia inaugurationis Iesu ad munus Messiae, fane memorabilis.

14. χρειαυ ἔχω ὑπ.) opus mihi est ut baptizer abs te. Tui baptismi indigens sum. Nesciebat quidem Ioannes tum, Iesum esse Messiam, Io. I, 33. sed agnoscebat tamen in eo hominem ceteris longe praestantiozem.

15. ἀφεις ἀρτι) ἀφιέναι hic est *finere*, ut infra VII, 4. 5. πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην) *Cumulate satisfacere officio*, plene ac perfecte facere quod est ius, fas, (δικαίον) nihil officii in ulla parte uitae munerisque reliquum facere. Christus nempe non egebat baptismo, quum nec peccatorum confessio, nec remissio peccatorum cum baptismo coniuncta in eum caderet. Volebat tamen a Ioanne baptizari, quia per hanc occasionem innotescere populo Iudaico (Io. I, 31.) et partim missa coelitus uoce Filius Dei, partim Spiritu instructus adspectabili signo declarari debebat. Vid. Ven. MORI diff. de Christo, *demandatum sibi a Patre duplex negotium exsequente cum uirtute* etc. in differtt. Theologicis p. 320.

16. ἀνέβη εὐθδς) i. e. uix ascenderit. Non enim uult subito ascendisse Christum ex amne, sed ut ascenderit subito factum quod sequitur. In hunc ferme modum εὐθέως utitur *Marcus I, 29.* ἀνεώχθησαν αὐτῷ δι' ἑρανοί) *Coelum apertum est*, apud Profanos tria significat: tonuit, nubes discesserunt, et lumen effulsit. Euangelium *Ebionit.* ap. Epiph. H. 30. Καὶ εὐθδς περιέλαμψεν τὸν τόπον φῶς μέγα. Iustinus M. Dial. c. Tryph. p. 315. edit. Colon. πῦρ ἀνήφθη ἐν τῷ Ἰορδάνη. Discesserunt itaque nubes, et fulgura apparuerunt. ὡσεὶ περιεραν) Ambiguum uideri posset loquendi genus. Potest enim intelligi aut *species columbae uisa*; aut quod uisum est, ita descendisse, quomodo columbae solent. Mihi posterius placet. Visus est nempe fulgor, non subito, (ueluti quum aliquid dicitur ut sagitta i. e. celeriter de coelo delabi,) sed paulatim, ut columbae solent, descendens. Volatus enim columbae, descendens praesertim, habet aliquid fingulare. Aeneid. V, 217. Nec repugnat Lucas c. III, 22. Nam σωματικῶ ἔιδει est *uisibili specie*, non περιεραῶς, sed ὡσεὶ περιεραν descendisse Spiritum, i. e. Symbolum Spiritus sancti dicit Euangelista. Hoc Symbolum autem in Iesum descendens Spiritus S. erat fulgor eximius, ut die Pentecostes Act. II. et alias saepe in V. T. τὸ πνεῦμα τῷ θεῷ descendens igitur non erat persona Spiritus sancti; (huic enim, utpote omnipraesenti motus localis tribui non potest,) sed corporea quaedam, et quidem ignea species e nubibus delapsa, non tantum Iesu, sed et Ioanni ac populo adstanti uisa, qua attentis reddebantur omnes qui tum forte aderant, ut cognoscerent, hunc Iesum muneri Messiae gerendo esse destinatum. Haec species corporea fuit *Symbolum externum* uenientis super Iesum Spiritus sancti:

Et; uocatur enim τὸ πνεῦμα τῷ Θεῷ. *Dotes* eximias intelligi, plerique interpretes consentiunt; et confirmatur haec sententia ex locis, ubi Iesus, quicquid fecit ac docuit, ἐν πνεύματι fecisse ac docuisse dicitur, e. c. cap. IV, 1. XII, 28. Luc. IV, 18. coll. 21. Act. X, 38. Sed quaeritur, quales fuerint istae dotes Spiritus sancti cum Iesu tum, quum baptizaretur, communicatae? Haec difficultis quaestio dirimenda est non ex coniecturis, sed ex usu linguae Scriptoribus sacris peculiari. Est autem notissimum, hebraico loquendi usu, quem Scriptores N. T. perpetuo imitantur, נִיחַ, πνεῦμα saepissime dici de quavis animi uirtute, et נִיחַ נִיחַ πνεῦμα Θεῷ esse *permagnam et praestantissimam animi uim*. Per saepe exprimitur hac phrasi *magnus animus*, *fortitudo insignis*, et *Spiritus Dei super homines praeclaros uenisse dicitur*, quando insignis et plane singularis, uel etiam magnus animus iis accessit, ad magna negotia suscipienda. Cf. Iudic. III, 10. VI, 34. XI, 29. XIV, 6, 19. XV, 14. coll. XVI, 19. 20. Ies. LXI, 1. Quum igitur nostro loco τὸ πνεῦμα τῷ Θεῷ super *Iesum* descendisse dicitur, haud dubie sensus est, Iesum ualde commotum animo iam firmiter decreuisse suscipere munus docendi, uel Messiae prouinciam difficillimam, molestis et maximis periculis plenam. Quare non sine causa addit Lucas c. III, 21. accidisse hoc Iesu *inter precandum προσευχομένους* (ἀντῷ.) Notitiis certe atque dotibus ad docendum necessariis tunc temporis instructum esse Iesum, non est credibile. Hae enim per naturam rei unius horae spatio suppeditari haud possunt. Accedit, quod Iesus a primis pueritiae annis se ad munus docendi praeparasse, et sapientia creuisse dicitur, Luc. II, 40—52. ut taceam, propter

propter intimam coniunctionem filii Dei cum homine Iesu noua institutione non opus fuisse. Puto igitur Iesum hominem tum, quum baptizaretur, excitatum esse ad suscipiendum forti animo difficillimum munus. In hoc suo proposito confirmatus est uoce coelesti, cuius statim u. 17. fit mentio.

17. φωνὴ ἐκ τῶν ἑβραίων) i. e. *Tonitru*, קול אלהים. Deus ipse uoce coelesti declarauit, hunc Iesum esse Messiam. δ ἀγαπητὸς) Cum articulo, charissimus, dilectissimus. Ita proprie uocatur filius unicus. Graeci interpretes uocem קריי quae unicum significat, solent uertere ἀγαπητὸν Gen. XXII, 2. 12. 16. Iud. XI, 34. Ier. VI, 26. ἐν ᾧ εὐδόκησα) Haec uerba ex Ies. XLII, 1. leuiter immutata et huc translata sunt. Phrasis autem εὐδοκεῖν ἐν τινί est Hebraismus I Par. XXVIII, 4. Significat proprie in eo acquiescere, quod quis probauit. — Qui mihi acceptus est. Declaratus itaque est Iesus modo maxime solenni pro filio Dei unico, et uero Messia. Nam *filius Dei* et *Messias* Iudaeis erant Synonyma. Quo sensu autem Christus esset *filius Dei* hoc per Apostolos demum declaratum est.

CAP. IV.

I. **T**ότε — ὑπὸ τῷ διαβόλῳ) Multa sunt in hac narratione obscura, quae ad liquidum perduci uix possunt. Hoc tamen facile apparet, Iesum hominem, qui nunc inchoare uellet munus difficillimum et periculis plenum, iussu diuino se in desertum contulisse, ut a populi commercio semotus, precibus, ieiuniis et meditationibus se praepararet muneri, et firmaret animum aduersus grauissima pericula, molestias et
tenta-

tentationes, quibus se expositum fore facile praevidere potuit. Dicitur Iesus secessisse εἰς τὴν ἔρημον. Quae-
nam solitudo h. l. sit intelligenda non constat. Verisimile
tamen est, intelligi desertum *Quarantaniae*, quod a Ieri-
chunte tendit per montana Bethelis, ualde horridum, duo-
bus fere milliaribus cum dimidio distans ab Hierosolymis.
Quare *Marcus* c. I, 13. addit, Iesum in solitudine fuisse
cum feris bestiis. Vid. *Anton. Frid. Bueschingii* Harmonia
Euangelistarum, p. 7. 8. In hanc solitudinem actus
esse Iesus dicitur (ἀνήχθη, pro simplici ἤχθη, ut Act.
XVI, 34.) ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Dudum explosa est
eorum superstitiosa opinio, qui Iesum a malo daemone per
aërem actum esse in desertum statuunt. Est potius ὑπὸ
τ. πν. *instinctu et impulsu diuino*. (Cf. Luc. II, 27.)
Lucas habet c. IV, 1. Ἰησοῦς πνεύματος ἀγίου πλή-
ρης ὑπέσχετο ἀπὸ τοῦ Ἰορδάνου κ. τ. λ. *Marcus*: τὸ πν.
αὐτὸν ἐκβάλλει, *Spiritus eum exire iubet*. De uera no-
tione uocis πνεῦμα ἅγιον cf. notata ad c. III, 16. Πειρασ-
θῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Infinitius πειρασθῆναι
non indicat consilium Iesu, sed euentum. Non secessit
Iesus, ut se tentandum praeberet, sed ut uacaret precibus,
ieiuniis et meditationibus. Quum autem his esset inten-
tus, permittente Deo id euenit, quod iam narratur. Πει-
ράσειν, *experiri aliquem, quid ualeat; sollicitare ad
peccandum*. Iac. I, 13. Sollicitatus est igitur Iesus, ut
aliquid faceret, quod munere nunc suscipiendo esset indig-
num, uel etiam a proposito munus hoc difficilimum et
periculosissimum suscipiendi prorsus desisteret. Is, qui Iesu
insidiatus est, uocatur ὁ διάβολος, ὁ πειράων (u. 3.) et
σατανᾶς (u. 10.) Διαβάλλειν non tantum est *calumniari*,
sed

sed saepe etiam decipere. *Hesychius* διαβάλλοντο explicat ἐξηπάτησαν. *Aristophanes* in *Equit.* πανουργάτων καὶ διαβολώτατον iungit, et huic tribuit τὸ ἐξαπατῆν. Vox σατανᾶς origine est hebraica, שָׂטָן, quam LXX modo ἐπίβελον, modo διάβολον reddiderunt. His igitur uocabulis describitur aliquis, qui dolo et astu alterum aggreditur, ut eum ad peccatum uel indignum aliquod facinus impellat. Qui autem hoc facit, est ὁ πειράζων, i. e. πειράζει. Saepe hominibus astutis et per fraudem insidiantibus tribui nomen *Satanae* et *diaboli*, dubio caret. Vid. 1 Chron. XXI, 1. Matth. XVI, 23. 1 Tim. III, 11. Interdum etiam homo pessimus, diabolica indole praeditus uocatur διάβολος. Io. VI, 70. Saepius in sacris litteris κατ' ἐξοχὴν uocatur ὁ σατανᾶς et ὁ διάβολος, malus ille daemon, qui pro auctore habetur omnium peccatorum et scelerum. Solenne est autem Scriptoribus sacris dicere, improbum illum Satanam dixisse uel fecisse, quod dixerunt uel fecerunt improbi et callidi homines, diabolica indole praediti, e. g. 1 Petr. V, 8. 2 Cor. XIII, 7. 1 Theff. II, 18. Equidem non dubito, nostro etiam loco intelligendum esse hominem improbum, callidum, qui amicitiam simulans, impellere ad facinus aliquod indignum, uel etiam prorsus deterrere a proposito conaretur Iesum. Nam colloquia cum eo instituit; comitatus est eum etc. Nisi igitur anilibus fabulis de ui et potestate diaboli in alias formas se mutandi fidem adhibere uelimus, concedendum sane erit, eum qui Iesum sollicitauit, fuisse hominem, sed hominem pessimum, callidissimum, et uersutissimum simulatorem. Non continua serie istas tentationes se excepisse, quin potius aduersarium per interualla, prout sese offerret occasio, artium suarum fecisse periculum,

scite

scite iam obseruauit *Gottfr. Olearius* in obseruatt. in Eu. Matthaei p. 108. Quis is fuerit, id plane ignoramus; et ipse Iesus ignorasse uidetur. Ignoramus etiam, unde pessimus iste nouerit, Iesum esse Messiam? Potuit adesse, quum Iesus baptizatus et publice uoce coelesti Messias declaratus est. Potuit ex colloquiis cum Iesu institutis resciscere quis esset. Quid horum uerum sit, plane ignoramus. Confer tamen ad u. 5. annotanda. Multo difficilius eorum uidentur esse sententia, qui putant Iesum interne tantum tantum esse, malis cogitationibus animo eius a diabolo suggestis, aut non reuera, sed in uisione prophetica haec contigisse, ceu *Io. Clericus* in animaduersionibus prim. edit. ad Hammondi Commentar. N. T. et *Abr. Scultetus* in deliciis bibl. et alii arbitrati sunt, quam sententiam exornare studuit *Hugo Farmer*, Anglus, in peculiari libro, quem *Reu. Schwager* in uernaculam nostram transtulit. Bremae 1777. 8.

2. καὶ νηστεύσας — ἐπέινασε) Sensus est, Iesum finitis quadraginta diebus uim famis ita sensisse, ut uix amplius resistere posset. Qui putant Iesum per omnes illos quadraginta dies ne minimam quidem famem sensisse, illi nimis urgent uerba. Moses etiam et Elias per 40 dies et noctes ieiunasse dicuntur, Exod. XXXIV, 28. I Reg XIX, 7. 8. et solebant alii etiam ieiunio et precibus, h. e. precibus tam ardentibus, ut interdum cibum sumere negligenter, muneri sacro gerendo sese praeparare, Actor. XIII, 3. XIV, 23. Sed Iesus in solitudine illa horrida ne habuit quidem unde famem depelleret,

3. καὶ προσελθὼν — γένωνται) *Et quum ad eum accessisset tentator, dixit: Si es Messias, iube uerbo, ut hi lapides panes fiant.* Ὁ πειράζων, ἰ. ε. ὁ πειράτης, (Hellenistae enim saepe more Hebraeorum, qui uerbaliūbus destituuntur, uice eorum participia usurpant,) *insidiator*, per fraudem ad peccandum sollicitans. 1 Theff. III, 5. 1 Cor. VII, 5. Πειράζειν uniuerse est *explorare*; saepius autem in malam partem sumitur pro *insidias struere, ad peccandum sollicitare*. Matth. XVI, 1. et locis modo citatis. Is igitur qui ad Iesum accesserat, uoluit ei insidias struere, eumque impellere ut aliquid faceret, quod persona Messiae esset indignum. Primo ei suasit, *ut si crederet se esse Messiam, miraculum ederet ad depellendam, quam tum sentiebat, famem.* Ἐὶ δὲ εἶπε τῷ θεῷ, *si es Messias* (c. III, 17.) εἶπε, *iube uerbo καὶ οἱ — γένωνται, ut hi lapides* (hic obuii) *panes fiant.* Breuius haec narrantur. Videtur enim ὁ πειράζων de aliis etiam rebus collocutus esse cum Iesu antequam hoc diceret. Hoc uidetur uoluisse dicere: Non est credibile, uocem illam, qua nuper declaratus es Messias (c. III, 17.) fuisse diuinam. Videris phantasia deceptus ipse imponere humeris tuis onus, cui ferendo eris impar. Quodsi tamen tibi persuades, a Deo ipso tibi esse demandatam Messiae prouinciam, nunc fretus eius auxilio ad pellendam famem lapides hos muta in panes. Certe enim fame perire Deum pati Filium suum, indignum est, ut adeo certo tibi ex eo, quod μεταμρφωσιν istam praestare nequeas, constare possit, te non esse Messiam. Speciosa sane oratio! Sed indignum persona Messiae fuisset, si abiecta fiducia in Deum, sui ipsius conseruandi causa miraculum fecisset. Adeo

patiens malorum debuit esse Iesus, ut etiam cruci se affigi fineret, nec per miraculum impediret conatus hostium, nec descenderet de cruce. Ad solam aliorum hominum utilitatem concessa erat ei facultas patranda miracula. Quare respondet Iesus:

4. ἐκ ἐπ' ἄρτου — σόματος Θεῶ) *Deus non tantum pane, sed quocumque etiam alio modo conseruare potest uitam hominis.* Deut. VIII, 3. Ἐπὶ παντὶ ῥήματι, quacunque re, Luc. I, 37. Ἐκπορευομένων διὰ σόματος Θεῶ) *quod egressum fuerit ex ore Dei, i. e. quod Deus constituerit et decreuerit.* Thren. III, 38. Iud. XI, 36. Vita hominis non pendet a pane, sed a uoluntate et decreto Dei; qui non tantum pane, sed quacunque alia re potest conseruare uitam hominis. Sic olim conseruauit uitam Israëuitarum in deserto, Mannā depluente.

5. Τότε παραλαμβάνει — πόλιν) *Tum assumit (et deducit) eum deceptor in urbem sanctam, Hierosolyma.* Ridiculi sunt, qui Iesum a Diabolo in aërem sublatum, et Hierosolymam raptatum sibi persuadent. Παραλαμβάνειν significat haud raro *comitem sibi adiungere, eumque in aliquem locum abducere.* Matth. XVII, 1. Num. XXIII, 14. *Hermannus von der Hardt* (in Ephemerid. Philolog. disc. 1. de ala templi Hierosolym.) iam suspicatus est, hunc, qui Iesum deduxit Hierosolyma, fuisse quendam ex Primoribus Iudaeorum, insignem Iesu aduersarium, cum eo congressurum, eumque coram synedrio rebellionis accusaturum. Quae opinio egregie conspirat cum iis, quae nos ad u. 1. monuimus. Qui obiiciunt, Iesum ante auspicia muneris sui Iudaeis ignotum fuisse, ii non cogitant, multos fuisse testes et

et spectatores inaugurationis eius solennis, c. III, 16. 17. Synedrio autem displicuisse et Ioannis baptismum, et Iesu consilium, quis dubitet? Quum igitur ὁ περιάγων, quisquis ille fuerit, uideret, Iesum a proposito munus Messiae fuscipiendi deterreri nullo modo posse, alia ratione aggressus est eum. Simulauit, se eius responsione (u. 4.) acquiescere, et suavit ei, ut iam Hierosolyma se conferret, ibique muneris auspicandi gratia inspectante populo insigne aliquod miraculum ederet. Sine dubio Iesus Hierosolymis cibo se refecit; cur enim in urbe, ubi alimenta non deerant, abstineret a cibo, nulla potest excogitari idonea ratio. Hanc autem περίσσειαν commemorari non opus erat, quum per se facile intelligatur. Ceterum urbem Hierosolyma Matthaeus, Hebraeis scribens, appellat urbem sanctam et infra c. XXVII, 53. sicut Ioannes in Apocalypsi, nimirum ex receptissima consuetudine. Siclorum inscriptio erat *Ierusalem sancta*. καὶ Ἱερουσόλυμα — τῆς ἁγίας) et transfert eum in pinnaculum templi, i. e. confert se cum eo in illud pinnaculum. De hoc pinnaculo uariae sunt interpretum sententiae. Multi interpretes accipiunt de porticus, quibus templum circumdatum erat. Sed obliuiscunt alii, πτερόγιον nuspam significare porticum prope aedes uel aedem constructam. Krebsius de fastigio siue superiori parte templi accipere mauult; sed dubitationem non tollit, quod Iosephus tradit, fastigio templi fuisse obelos ferreos affixos, ut ne aues ibi confidere possent. Wetstenius intelligit *testum* porticus regiae. Secundum descriptionem Iosephi columnarum huius porticus mediarum, altitudo erat pedum centum: ipsius autem uallis profunditas quadringentorum cubitorum. Quanquam uero haec omnia sunt

incerta, uerisimile tamen est, porticum aliquam templi esse intelligendam. Nam *πτερόν* et *πτερυγα* architectorum esse uocem, et significare *alam*, porticum, uel quicquid a latere alicuius rei prominet, fusc ostendit *Gottfridus Olearius* in *obseruationibus sacris* ad Eu. Matthaei. Porticibus autem circumseptam fuisse aedem sacram Hierosolymitanam, omnibus notum. Porticus uero istae ingentibus lapidum molibus erant superstructae, quas ex profundissimis uallibus eduxerat Salomon, ut adeo ex istarum porticum tectis praecipitia ista non sine uertigine oculorum spectari possent. Fusc eas descripsit Iosephus de B. L. L. VI. et Antiqq. l. VIII. Non per miraculum, sed ambulandi et colloquendi causa τὸν περιπαθεῖν ascendisse cum Iesu in tectum alicuius porticus, per se clarum est. Plana enim fuisse plerumque tecta aedificiorum apud Orientales, et ita comparata, ut in iis ambulare, edere, dormire possent homines, res est notissima.

6. καὶ λέγει — σεαυτὸν κἀτω) *Et dixit ei: si filius es Dei (Messias) fac te praecipitem ex hoc loco.* Suadet improbabilis ille Iesu, ut ex tecto, in quod eum eduxerat, demittat se, quo scilicet omnibus, in atriis proximis obambulantibus, filium Dei uel Messiam esse ipsum, innotescat. Inigni quodam miraculo, inquit, ostendendum est, te esse Messiam. Si igitur praecipitem te ex hoc loco conieceris, et mihi et omnibus aliis constabit, te esse quod putas: si facere uel non audeas, uel non possis, pone quaeso opinionem superbam, qui tantilla re, filium Dei te esse, probare non ualeas. Ut uero uim argumento suo addat maiorem δ περιπαθεῖς uersutissimus, promissionem quoque allegat

allegat diuinam, qua omnibus piis singularem angelorum tutelam polliceatur Deus, certius profecto unice dilecto praeftandam. Sic enim pergit: *γέγραπται γάρ — τὸν πᾶσα σε*) *Scriptum est enim, angelis suis mandauit de te, ut te tueantur, ne ullo modo laedaris.* Pf. XCI, II. 12. Τὸ ἄρειν hic non declarat iacentem subleuare, sed *in manibus ferre et gestare*, hoc autem est *tueri*. Quod omissum uulgo creditur, *in omnibus uiiis tuis*, id, si sensum spectes, omissum non est. Quum enim stilo Hebraeorum *uia alicuius* significet *omnem uitam eius*, comprehenditur id κατὰ τὴν διάνοιαν in uerbis περὶ σε, ἀρῆσι σε, μήποτε προσκώψης τὸν πᾶσα σε. Fallacia potius tentatoris in eo erat, quod locum male applicabat ad causam quae tum agebatur. In Psalmo promittitur piis auxilium in malis fortuitis, quae contingere poterant *aut insciis aut inuitis*, non autem iis qui temere et sine iustis rationibus sese periculis obiciunt.

7. ἔφη αὐτῷ — τὸν Θεόν σε) Πάλιν, *uicissim, e diuerso*. Iesus nempe tentatori aliud scripturae oraculum opponit, ex Deut. VI, 16. Ἐκπειράζειν τὸν Θεόν hic est, Dei *potentiam* aut *providentiam* uelle amplius experiri, quum satis magna iam eius documenta apparuerint. Cf. etiam Ies. VII, 12. Act. XV, 10. Respondet igitur Iesus, non posse eum promittere sibi auxilium diuinum, qui ex temeritate facere audeat quod sui officii non est.

8. Πάλιν παραλαμβάνει — αὐτῶν) *Alia uice deceptor in montem praecelsum eum deduxit, et luculenta oratione omnia mundi imperia omnesque diuitias eorum oculis ipsius subiecit.* Πάλιν, *alia uice, alio tempore*. Non enim uidentur ea quae hic narrantur, continua ierie, sed per inter-

ualla atque diuersis temporibus contigisse. Nouo dolo aggressus est Iesum nequam praeuaricator. An is mons, in quem se cum eo contulit fuerit *Nebo*, Deut. XXXIV, 1. uel *Quarantania*, uel alius, frustra quaeritur, tacente historia. Hoc autem probe notandum est, uerba δεικνύειν, ὑποδεικνύειν, & ποδεικνύειν non semper significare *monstrare digito*, sed etiam interdum, ut hoc nostro loco, *oratione ostendere* atque *menti repraesentare*. Math. XVI, 21. Obseruandum est etiam, non propterea praecise τὸν πειρασὸν exspatiatum esse cum Iesu in montem, quod alia ratione δειξὶν illam omnino praestare non posset: (hoc enim in ima ualle, imo et spelunca quacunque facere potuisset,) sed loci simpliciter notari περιεῖναι, (ut infra c. XVII, 1.) quae sane propterea hic magis erat obseruanda, quod ex ipsa ea occasionem noui experimenti captare potuerit tentator. Dum enim ita una in montis fastigio obambularent, et in uicinas quasdam prouincias, populi Romani obnoxias imperio, pateret prospectus, de illis, uiribusque earum, et opibus, totiusque adeo Romani Imperii facie sermones miscere coeperunt. Vnde tentator occasionem sumsit suadendi Iesu, quod ei suasisse mox dicitur. Ἡ δόξα, *diuitiae, uires, opes*. Multa egregie obseruauit in totum hunc locum *Gottfr. Olearius* in obseruatt. in Euang. Matthaei.

9. καὶ λέγει — προσκυνήσῃς μοι) Προσκυνεῖν h. l. non est adorare sensu stricto, quum aliquem precibus imploramus, sed eī in sensu ciuili *supplicare, prolabi in genua uenerandi causa*. Cf quae diximus de huius uerbi significatione supra ad c. II, 2. Videtur tentator suasisse
Iesu,

Iesu, ut regia potestate atque dignitate uteretur, et statim initio muneris occuparet imperium. Quam in rem pollicitus est ei fortassis suam opem. *Dabo tibi*, inquit, *omnia haec regna*; i. e. consiliis meis et efficacissima opera mea efficiam, ut imperio non tantum Iudaeae, sed et aliarum gentium omnium potiaris, modo mihi eum honorem exhibere uelis, quem Reges minores Regibus maioribus exhibere solent.

IO. τότε λέγει — λατρεύσεις) Ἐπαγε. Addunt ὁπίσω με codices haud pauci, uersiones nonnullae, et Patres antiqui. Ἐπαγε σατανᾶ, *apage Satana*. Iisdem uerbis allocutus est Iesus Petrum, quum is aliquid consiliis diuinis contrarium dixisset atque suassisset, Matth. XVI, 23. Cf. supra ad u. 1. notata. Verba, quibus repellit Iesus tentatorem, extant Deut. VI, 13. Verbum λατρεύσεις LXX interpretes interdum laxius usurpant, de quocumque genere cultus et uenerationis. Negat Iesus se callidis consiliis seductoris obsecuturum, eique tanquam Regi honorem cultumque exhibiturum, sed soli Deo eiusque prouidentiae se suasque res esse permitturum.

II. τότε — ὁ διάβολος) Relinquit eum, cum dedecore uictus, sua, quam conceperat spe, frustratus. καὶ ἰδὲ — διηκόνον αὐτοῦ) Putauit *Zach. Webberus* angelos Iesu ministrantes fuisse certos homines, cibum potumque ei afferentes. Sed non opus est, ut hoc statuamus. *Angeli*, s. boni illi Spiritus sunt ministri prouidentiae diuinae; (uid. dicta ad c. I, 20.) et omnium piorum curam gerere dicuntur. Infra c. XVIII, 10. Innuitur ergo hoc loco, ut mihi quidem uidetur, Christum ab eo tempore luculentissima

tissima providentiae, tutelae et benévolutiae divinae documenta expertum esse, et ipsa re cognovisse, vere divinam fuisse vocem illam coelestem c. III, 17. Cf. etiam Io. I, 52. qui nostro loco plane est similis.

12. Ἀρέσας — τὴν Γαλιλαίαν) Sequitur *tertia* pars Evangelii, continens narrationem de dictis et factis Christi in Galilaea, quibus se Messiam esse demonstravit. Res gestae Iesu maxime memorabiles narrantur u. 12. huius cap. ad XI, 1. Omisit Matthaeus quasdam historias a Ioanne c. I, 35. sqq. relatas, (quemadmodum Ioannes vicissim omisit historiam tentationis) et statim ad narrationem eorum, quae in Galilaea gessit et dixit Iesus, progreditur. Refert autem Matthaeus, Iesum secessisse in Galilaeam, quum percipisset Ioannem traditum esse, ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, nimirum εἰς φυλακὴν, Ioannem captum esse. Cum multi et ad tumultum spectantes de Ioannis custodia ab auditoribus eius spargerentur sermones, Iesus eis se immiscere noluit, ideoque secessit in Galilaeam. cf. Cap. XIV, 5. XXI 26. Luc. XX, 6. Intelligunt nonnulli *Galilaeam* non Herodis, sed Philippi; nam huic pars maritima, in qua Bethsaida et Capernaum, obuenerat. Fuerunt etiam aliae caussae, cur potius in Galilaea, quam Hierosolymis et in Iudaea, inchoare vellet Iesus munus docendi. Nam Hierosolymitani et Iudaeae incolae, audito Messiae nomine, statim ad seditiones erant proni. A procerum autem insidiis vix fuisset tutus in iis regionibus. Denique Galilaeis, a Iudaeorum doctores paene neglectis, praecipue opus erat tali doctore.

13. καὶ καταλιπὼν — τὴν παραθαλάσσιον) Rationem, cur Nazaretham, ubi initium docendi fecerat, relinqueret Iesus, legimus Luc. IV, 16 — 30. Ἐἰς κατ. τ. παραθαλάσσιον, ad lacum Genesarethum. Hebraeis etiam lacus maria uocari solent. Capernaum, urbs ualde amoena, in qua Petrus et Andreas habitabant, maxime opportuna erat Iesu. Fuit enim emporium florentissimum, et tum Iudaeis tum Gentilibus frequentatum.

14. Cf. Ies. VIII, 23. IX, 1. ubi Propheta satis clare describit felicitatem melioris cognitionis, impertiendae Israelitis per Messiam. Sensum exhibet Matthaeus, non singula Iesaiæ uerba.

15. γῆ — ὅδον θαλάσσιον) i. e. incolae terrae Sebuloniticae et Naphtaliticae, adiacentis mari. κατὰ τὴν ὄδον uel παρὰ τὴν ὄδον; regio quam homines maritimo itinere adire solent. LXX. apud Iesaiam: διὰ τὴν παραλίαν κατοικῶντες γαλιλαία τῶν ἐθνῶν,) cf. I Macc. V, 15. Symmachus uertit: ἔριον τῶν ἐθνῶν, quia Galilaea, imprimis superior, uicina fuit gentibus, Syris nempe ac Phoeniciis, et multi ex his uicinis gentibus habitabant inter ipsos Iudaeos.

16. ὁ λαὸς — φῶς μέγα) i. e. Populus in tristi ignorantia uiuens, et calamitatibus pressus, luce doctrinae coelestis illustratur. Κάθημαι, dego, habito, ut hebr. כָּשַׁמְתִּי. Σκότος significat metaph et calamitates, et ignorantiam et errores. φῶς μέγα, magna lux cognitionis, et magna felicitas. Iudaei et Messiam uocabant lucem, et loca V. T. in quibus lucis fit mentio, ad Messiam trahere solebant. καὶ τοὺς καθήμενους — ἐπέτειλεν αὐτοῖς) Degentibus in regione, ubi non-

nisi superstitionis tristis et calamitas, oritur lumen cognitionis.

Ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου est ἐν διὰ δυοῦν, pro χώρᾳ σκίας θανάτου. heb. תלמות, cimmeriae regiones. Vel ἐν ᾧδε, qui diu iam quasi mortui sine spe in uitam redeundi iacuerant. Ἄυτοῖς, Pleonasmus Hebraeis frequens. Non fortuito factum esse docet Matthaeus, ut Christus in Galilaea praecipue doceret.

17. Ἀπὸ τότε — ἔρανῶν) Non statim publice dixit Iesus, se esse Messiam, sed praeparauit tantum animos, uti Ioannes fecerat. Cf. dicta ad Cap. III, 2.

18. Iam tempus erat, ut Christus ex discipulis aliquos eligeret, quos familiares haberet, et testes omnium, quae faceret, ac doceret, et per quos deinceps institueret alios. Περιπατῶν — ἀλιεῖς) δ' Ἰησοῦς deest in Codd. plurimis. Additum uidetur ab iis, qui ab hoc commate Lectionem ecclesiasticam incipiebant, non addituris, si comma praecedens etiam legissent. Hebraeis יָסֻמוֹן Συμοῶν uocabatur 2 Pet. I, 1. Graecis et Hellenisticis Σίμων, Latinis Simo. Ἀνδρέας est Nomen Graecum. Ex quo dominatio successorum Alexandri Iudaeam occupauit, multa uocabula Graeca in linguam Iudaeorum irrepsere: unde factum ut reges, tetrarchae, pontifices et plurimi de plebe nomina etiam haberent Graeca. Non autem Phariseos, non Sacerdotes, non opulentos sibi delegit Christus, sed *piscatores*, i. e. pauperes, et indoctos. Nota piscatorum paupertas, et prouerbio dictus ἀλιέων βίος. Tales elegit Christus, tum ut molestias eo facilius ferrent, tum praecipue ut manifestum fieret, doctrinam Christi a Deo traditam esse, suaeque se euidencia commendare. Sic suspicio non poterat habere locum, assensum plebis

plebis aut vi extortum, aut pecunia emptum, aut artibus oratorum captatum fuisse I Cor. I, 18 - 31.

19. δευτε διπίτω μεν) i. e. estote discipuli mei. Nam discipuli Iudaeorum magistros suos, quocumque terrarum ambulabant, sequebantur. ἀλιεῖς ἀνθρώπων) Vid. Ezech. XLVII, 10. Metaph. Efficiam, ut qui nunc pisciculis insidiamini in perniciem, homines capiatis in salutem aeternam.

20. εὐθέως — ἠκολούθησαν αὐτῷ) statim tanquam discipuli comitati sunt eum. Neque tamen existimandum est, illos temere et sine iudicio, uel repentino quodam impetu animi incitatos hoc fecisse. Andreas, cum discipulus Ioannis antea fuisset Io. I, 41. a magistro suo praeparatus et ad Iesum deductus est; multa de Iesu fama perceperant; Christum ipsum uiderant et audiuerant. Cf. etiam Luc. V, 1 - 11.

21. Ἰάκωβον τῷ Ζεβεδαίου) Sc. ὄδον. Hic autem Iacobus dicitur maior, siue aetate, siue statura, ut discernatur a Iacobo minore, Marc. XV, 40.

23. ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν) Vox haec συναγωγή tam late patet, quam hebraea קהל, aut latina conuentus. Deinde uero coepit et ad loca transferri, in quibus conuentus rerum sacrarum gratia habebantur, ut Luc. VII, 5. Schola Iudaica, siue locus publicus, in quo Iudaei conueniebant, ut docerentur, et preces peragerent. In V. T. nulla fit Synagogarum mentio: unde colligitur, post reditum demum ex babilonica captiuitate aedificari coepisse. Magno autem fuerunt

fuerunt numero, tum in Palaestina, tum alibi. Conueniebant in Synagogis ad legem legendam ter fingulis hebdomadibus, die secundo, quinto, et septimo, praeter tempora festorum et ieiuniorum solennium; quolibet autem die mane, et uesperis ad preces. Christus et Paulus iure communi et potestate, a Praefectis Synagogae cuilibet, quem idoneum iudicabant, promiscue concedi solita, usi sunt, cum in Synagogis et legerent et praedicarent. Luc. IV, 16. 21. Act. XIII, 14. 15. 16. Multa et notatu digna congeffit *Campeg. Vitringa* de Synagoga uetere. Edit. alt. Leucopetrae 1726. 4. τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας) Adesse tempus, quo Deus per Messiam olim promissam fit collecturus hominum societatem sibi praecipue caram, in hac et futura uita felicem et uere beatam. πᾶσαν νόσον, *omnis generis morbum*. Vox πασᾶ hic, ut alibi indefinite sumitur pro generibus singulorum. μαλακίαν) Proprie apud Medicos ignauiam stomachi significat μαλακία, quam aliter uocant κίτταν: sed pro iis morbis hic accipitur, quibus correpti, etsi non decumbunt, tamen languent et contabescunt. Interdum tam late patet, ut dolorem malumque omne includat, respondens Hebraeis uocibus כוונכּ ut Iobi XXXIII, 19, et כוונכּ ut Gen. XLII, 4. Hesychius: μαλακία, νόσος. μαλακίεσθαι, ἀσθενῶς διακείεσθαι, νοσηλέεσθαι.

24. Ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ) *fama, rumor de eo*. hebr. שׁמַע, et sic adhibent Symmachus et Theodotion Ies. XXIII, 5. Hesych. ἀκοή, φήμη. ἀπέλαθεν, נָס, *exiit. εἰς Ἰλην τὴν Συρίαν*) Galilaeae conterminam. τὰς κακῶς ἔχοντας) sc. εἰαυτὸς, male se habentes, i. e. aegrotos. βασάνοις συνεχομένους) *cruciatibus constrictos, uel compressos.* ἡ βασάνος proprie

prie est coticula, qua aurum exploratur, Lapis Lydius. Transfertur autem ad quascunque quaestiones, etiam tormentorum. H. l. significantur cruciatus atque tormenta morborum, συνέχειν, comprimere, cruciari, affligere. Hesych. συνεχόμενον, ἐναντιούμενον, ἀβραεῶντα, δαιμονιζόμενος) Apud Graecos media est uox δαίμονος. Hellenistae uero *Angelos lucis* noluerunt appellare *Daemonum* uocabulo, sed in detestationem paganicae superstitionis nomen id proprium esse uoluerunt Spiritibus noxiis, quos Graeci discriminis causa κακοδαίμονας, ueteres Latini *Veiones* appellarunt. Graeci δαιμονῶντας dixere eos, qui ira diuina exagitarentur, ut Euripides Phoenissis: ὡς δαιμονῶντας κἀνατρέφαντας πόλιν, Κακοδαίμωνῶν est apud Aristoph. in Pluto Act. II. Scen. 4. ubi extremam dementiam, furorem uehementissimum indicat. Habet δαιμονιζεσθαι Plutarch. Symp. Q. VII, 5. in fine. Iudaeis usitatissimum erat, morbos quosdam grauiores eos praesertim, quibus uel distortum est corpus, uel mens turbata et agitata phrenesi, malis spiritibus attribuere. *Iosephus* Antiq. VI, 8. 2. τὸν Σάββλον περιήρχετο πάθῃ τινὰ καὶ δαιμόνια, πύγμους αὐτῷ καὶ βραγγάλας ἐπιφέροντα. Contra hanc Saulo a daemonebus illatam perturbationem, (πρὸς τὴν ἀπὸ τῶν δαιμόνων ταραχὴν --) Dauides solus erat medicus. Idem *Iosephus* Eleazarum quendam liberantem obsessos ex potestate *Daemonum* refert. Modum curationis his describit uerbis: προσφέρων (Ἐλεάζαρος) ταῖς βίαις τῶν δαιμονιζομένων τὸν δακτύλιον, ἔχοντα ὑπὸ τῆ σφραγίδι βίβαν ἐξ ᾧ ὑπέδειξε Σολομών, ἔπειτα ἐξέλακεν δσφραϊνομένῳ διὰ τῶν μυκτήρων τὸ δαιμόνιον. Antiq. VIII, 2. 5. Sunt multi in ea opinione, *Daemoniacos*, quorum in Euangelis fit mentio, fuisse morbis ex naturalibus causis ortis, affectos, Christum autem et Apostolos accommodasse loquendi

loquendi modo apud Iudaeos recepto. Daemoniacos uocatos esse insanos, furiosos uel modo aliquo mente laesos, contendit *Hobbesius*; (in *Leuiath.* c. 8.) epilepsia, uel alio grauiori morbo cum distorsione corporis et perturbatione mentis coniuncto affectos, *Thom. Bartholinus*, lib. de morbis bibl. art. 19. Prolixe hunc locum tractat, et multis argumentis sententiam illam confirmat *Wetstenius* ad h. 1. Nostra aetate de daemoniacis et lunaticis multum disputatum est. Vid. S. V. *Semleri* diff. de Daemoniacis, quorum in Euangeliis fit mentio. 1760. et *umstaendliche Vntersuchung der daemonischen Leute* 1762. Adde *Hugh. Farmer's Briefe an D. Worthington ueber die Daemonischen in den Euangelien.* Cum not. et praefat. *Semleri* Halae 1783. D. *Theodori Gerh. Timmermanni Diatribe antiquario — Medica de Daemoniacis Euangeliorum.* Rintelii 1786. 4. Contrariam Sententiam cum multis aliis defendit *Cel. Hessius* in libro: *Ueber die Lehren, Thaten und Schicksale unsers Herrn.* Sect. 8. σεληνιαζομένους) Lunatici sunt, qui mente moti furore corripuntur, et pro ratione lunae putantur plus uel minus moueri. παραλυτικός) *Celsus* παράλυσιν transfert neruorum resolutionem, et Paralytici sunt *eneruati, languentibus et debilitatis corporis membris.* Ceterum eo consilio miracula edidit Iesus, ut homines attenti redderentur, et ad se libenter audiendum suauiter inuitarentur. Quo successu, statim dicitur.

25. Δεκαπόλις) δεκάπολις, regio decem habens ciuitates. *Plinius* et *Iosephus* *Decapolitanam* regionem lateri Syriae adiungunt. Fuerunt autem illae ciuitates: *Scythopolis*, olim *Bethsan*, *Gadara*, *Hippo*, *Pella*, *Caphar*, *Zemach*,

nach, Beth Gubrin, Caphar Carnaim, Caesarea Philippi et Orbo.

CAP. V.

1. **Ἀ**νέβη εἰς τὸ ὄρος) τὸ ὄρος significat certum et notum montem, Taborem, uel alium urbi Capernaum uicinum. Infra VIII, 5. καθίσαντος αὐτοῦ) *Cum ibi consedisset.* Subintell. αὐτοῦ, nam καθίσσειν significat collocare. προσήλθον) propius accefferunt discipuli, quam turba: sed docuit omnes, et discipulos et populum, quod manifeste patet ex c. VII, 28. 29.

2. ἀνέλας τὸ ῥῆμα αὐτοῦ) Loquendi formula est mere hebraica, et pleonastice ponitur ab Hebraeis et Scriptoribus N. T. quum commemorare uolunt, *aliquem loqui aut docere uoluisse.*

3. μακάριοι — τῷ πν.) Vt recte intelligamus sequentem Christi sermonem, iucundissimum pariter ac utilissimum, sapientissimis monitis et praeceptis plenum, ob oculos habere debemus tum faciem, quae tunc erat, nascentis ecclesiae, i. e. eius societatis quae Iesum pro doctore et Propheta diuinitus misso agnoscebat, tum orationis totius scopum atque consilium. Iesus nempe et doctrina sua plane admirabili, et miraculis, quae eum a Deo missum esse, aperte loquebantur, iam omnium oculos ita in se conuerterat, ut maxima hominum multitudo ex Galilaea, Decapoli, Hierosolymis, totaque Iudaea, regionibus item ad Iordanem fitis (c. IV, 25.) ad audiendum ipsum accurreret, eumque sequeretur. Sed huius multitudinis maxima pars erat ignobilis, opibus minime affluens, eamque ipsam ob causam contem-

contemptui flori populi, Principibus, Pharisaeisque et Sacerdotibus. Multi sperabant a Iesu, quem Mose nihil inferiorem existimabant, saltem felicitatem a Mose promissam, rerum omnium affluentiam, et si quae alia sunt, quae hominem in hac uita beatum reddere creduntur. At eius rei exigua hucusque spes affulgebat, quum fortis essent parum optabilis, quotquot eum hucusque secuti fuerant. Docet igitur sequenti hoc sermone Iesus, quid expectandum, quid sequendum sit iis, qui se in eius disciplinam tradituri essent. Quo autem attentiores reddat auditores, doctrinam suam proponit per enuntiata quaedam paradoxa, quae prima quidem specie falsa uidentur, considerantibus autem uerissima esse agnoscuntur. Vulgo diuites, opibus suis superbientes, soli beati uocantur. Vt Iudaei in hoc cum uulgo sentirent, suadebat ipsa religio, non Sadduceis solum, uerum etiam Pharisaeis, qui quum donaria templi et multitudinem sacrificiorum mirarentur, putabant eos Deo esse gratissimos, qui maiores hostias et plura dona afferrent. Huc accedit, quod se honoribus et diuitiis a Messia cumulatam iri sperabant. Quare Iesus sermonem statim his exorditur uerbis: μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἔστι ἡ βασιτεία τῶν οὐρανῶν. *Beati quoad animum sunt pauperes,* (humilis conditionis homines,) *nam ad eos pertinent beneficia regni Dei;* facile possunt adoptari in societatem, quae Deo nunc colligitur, eiusque societatis frui iuribus et beneficiis. Hunc horum uerborum sensum esse puto. Πνεύματι non refero ad οἱ πτωχοί, (nam Lucas c. VI, 20. simpliciter habet: μακάριοι οἱ πτωχοί.) sed ad μακάριοι, et πνεῦμα intelligo *animum*. Indicat nempe Iesus, sermonem sibi esse de felicitate, quae ad animum, non ad corpus perti-

periti-

pertineat. Sed hoc semel monuisse sufficere poterat; quare in sequentibus commatibus πνεύματι repetere non erat opus. Alii uerba οἱ πτωχοὶ πνεύματι coniungant, et *pauperes Spiritu* intelligunt eos, qui non fortuna tantum, sed et animo ac uoluntate pauperes sint, hoc est, sorte sua contenti placide in prouidentia diuina acquiescant. Sed huic sententiae forsā aliquis opponat, quod hac explicatōne admissa, uideatur Christus uerbis μακάριοι οἱ πτωχοὶ (u. 5.) dicere illud, quod significari uolunt nostro in loco. Videtur potius Iesus proponere Paradoxon, quum aliquid dicitur, quod primo intuitu falsum est, sed recte consideratum uerum esse deprehenditur. Πτωχός ex Hebraismo cum *Pricaeo* expono ταπεινός. Nam hebr. 'לן, quod LXX interdum exprimunt πτωχός, significat non tantum *pauperem*, sed et *afflictum, humilis et contemptae fortis hominem*, ταπεινός, ut Ies. XXVI, 6. Deinde notandum etiam est, comparate hoc dici. Vulgo diuites et magnae dignitatis homines putantur esse feliciores pauperibus, et contemptae fortis hominibus. Sed Christus contrarium affirmat. Facilius enim pauperes et humiles ad religionem perducuntur, quam diuites et lautae fortunae homines. Cf. Matth. XIX, 23. 24. Quid sit ἡ βασιλεία τῶν ἑβραίων, explicauimus supra ad c. III, 2. Ἐβραίων ἐστὶν ἡ βασ. τ. ἑβ. ii facile possunt eo adduci, ut huic societati se addicant, discipuli mei fiant, et fruantur beneficiis quibus beantur religionis meae cultores.

4. μακάριοι — παρακληθήσονται) *Beati sunt lugentes; accipient enim consolationem*, recreabuntur. Hoc paradoxon, (at illud u. 3.) iterum intelligendum est comparate.

Multo feliciores sunt lugentes illis, qui semper fruuntur rebus secundis, et propter eas perpetuo gaudent. Παρακληθήσονται autem uerti debet: *facile consolationem accipere uel recreari poterunt*. Non uno sensu uerum est hoc paradoxon. Dolores saepe sunt gaudii principia. Saepe uoluptatibus immerfus, morte amici uel alio casu duriori excitatus est, ut in se descenderet et mores emendaret. Vita humana perpetua laetorum et tristium uicissitudine transigitur; feliciores autem sunt, quorum luctus definit in gaudium illis, quorum gaudium definit in dolorem. Ies. XXII, 12. 13. Io. XVI, 20. Iac. I, 12. Rom. V, 3. 4. 5.

5. μακάριοι δι' πραεῖς — τὴν γῆν) Τὰς πραεῖς non intelligo ex Hebraismo *ui et oppressione aliorum miseros*, sed *mites et mansuetos*, qui opponuntur iracundis et ferocibus. Iam uulgus putat, ignaui esse, de iure suo aliquid remittere, aut illatam iniuriam non ulcisci. Veterem iniuriam ferendo inuitari nouam. Iesus autem mites et mansuetos beatos praedicat. Nam, inquit, κληρονομήσουσι τὴν γῆν, i. e. *quiete et tranquille in terra uiuent*. Verba sunt petita ex Ps. XXXVII, 11. Κληρονομήειν, ὡς, *possidere*. *Terram autem possidere dicuntur*, qui in ea terra, in qua uiuunt, uitam tranquillam et quietam transigunt. Experientia teste scimus, iram praecipitem funestos habere exitus; ueterem iniuriam ulciscendo prouocari nouam; facilitate contra nihil esse homini melius. Infra u. 38 — 48. Cf. Prou. XXII, 24. 25. XV, 1. XXV, 8. 15.

6. μακάριοι — χορτασθήσονται) *Beati qui religionem et uirtutem appetunt; nam uoti compotes fient*. Fames et fitis

fitis tralatione usitata uehementem quandam appetitionem significat; e. g. auri sacri fames; inexplebilis honorum fames; fitiens uirtutis; famae fitis. Δικαιοσύνη est doctrina Christi, et uirtus coniuncta cum ea. c. VI, 33. uia salutis, quam Deus monstrauit c. XXI, 32. ὁδὸς δικαιοσύνης 2 Petr. II, 21. nam Hellenistis hebr. קַדְשׁ est et δικαιοσύνη, et ἀλήθεια, ut Dan. VIII, 12. Malach. II, 6. Δικαιοσύνη ergo ponitur pro: ἀλήθεια. Hanc ueritatem coelestem fitit, qui serio et sincere uiam quaerit, ut illam ingredia- tur, quem neque metus, neque labor ac molestia ulla ab ea quaerenda absterret. Qui igitur hoc faciunt, ii uoti com- potes sient, uel fieri possunt.

7. ἐλεηθήσονται) Qui misericordes et benigni sunt, eo- rum Deus miserebitur, et ipsi fruuntur aliorum hominum benignitate. Iac. II, 13. Pl. XLI, 2. 3. XXXVII, 25. 26. Matth. VI, 4.

8. δι' καθαρῆς τῆς καρδίας) Qui sunt animo sincero et ca- sto, alieni a fraude, dolo, et sceleris impuritate. Καρδία, (כב) mentem significat. Requirebant quidem uulgo pu- ras manus, puram linguam, at de puro corde parum erant solliciti, putantes cogitationum poenam neminem pati. Christus autem exigit etiam animi innocentiam. Infra u. 27. 28. Pl. LXXIII, 1. τὸν θεὸν ὄψονται) i. e. ae- terna beatitudine fruuntur. Vt externa immundities ex- cludebat templo; ita interna excludit coelo 1 Ioh. III, 2. 3. purae autem menti praemium eximium proponitur, quod sit fruitura cognitione Dei intuitiua 1 Cor. XIII, 12.

9. δι' εἰρηνοποιῶν) Pacem facere et pacificare non ii solum dicuntur, qui aliis dissidentibus medios se interpo- nunt,

nunt, uerum etiam qui placabiles sunt, et inimicitias facile deponunt. Rom. XII, 18. His opponuntur, qui discordias feminant, animos aliorum inflamant, et inimicitias immortales gerunt. *Pacifici.* ἰδὲ θεῶ κληθήσονται) *Filii Dei erunt*; i. e. singulari Dei amore fruuntur. Deus in multis S. Script. locis uocatur Deus *pacis*. Sensus igitur est, eos, qui paci student, Deo simillimos, ac proinde etiam Deo dilectissimos fore, cf. u. 45. Est autem καλεῖσθαι hic, rem ea uoce indicatam consequi.

10. δι δειδιωγμένοι — δικαιοσύνης) Qui uexantur, exagitantur, infestantur uirtutis, et praecipue religionis causa. ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν ἑρῶν) Vid. supra u. 3. Hoc autem loco praecipue respicitur ad praemia expectanda iis, qui propter religionem uexantur. Ciues huius societatis uel reipublicae Christianae constantes, qui mala perferunt propter bonam causam religionis olim maxima accipient praemia.

11. ἔταν δνειδίωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι) Tertiis personis uerborum Graeci et Latini saepe impersonaliter utuntur. πᾶν πονηρὸν ῥήμα) *Quiduis mali.* πᾶν indefinite accipitur; ῥήμα, hebr. ַךְךְ, pro indefinita particula usurpatur. ↓ εὐδοκίμοι additur, quia sunt quae uere obici exprobrarique possunt.

12. ἀγαλλιάσθε) Vox ecclesiasticis Scriptoribus potius quam profanis nota. 1 Petr. I, 6. 8. proprie *prae gaudio exsultare*; metaph. *laetari*. Ὁ μισθός, *praemium*, non quidem debitum, sed tamen ex gratuita Dei benignitate pro magnitudine laboris distribuendum. Τῆς προφῆτας, quos beatos praedicatis, Iac. V, 10, 11. Matth. XXIII, 29.

13. τὸ ἅλας τῆς γῆς) Quod sal est cibus, hoc nos esse debetis ceteris hominibus, nempe omnium sapientissimi et optimi. Salis praecipua uis est aduersus putredinem. Hinc *sapientia* sal dici coepit; et proxime ad hoc loquendi genus accedit, quod *Liuius* Graeciam *sal gentium* uocat. Vox γῆς et quae est commate sequenti uox κόσμος haud dubie *generis humani uniuersitatem* significant, quomodo et *terrarum* et *mundi* uox Latinis usurpantur. Sensus igitur est: Alii ex uobis discere debent, uos aliis exemplo esse debetis; uos omnium hominum debetis esse sapientissimi et optimi. Ἐὰν δὲ — τῶν ἀνθρώπων) Sensus est: Quemadmodum sal, quam saporem et uirtutem amisit, nulli rei utilis est, sed foras proicitur: ita et uos, si defeceritis a religione et pietate, nullius apud me pretii eritis. Προμωραθῆ Marcus IX, 50. habet: ἀναλον γίνηται, *insulsum, quasi sine sale*. Quaerunt, quomodo sal saporem et uirtutem amittere possit; et respondent nonnulli: apud Iudaeos in usu fuisse, praecipue in sacrificiis, salem non fossilem aut coctilem, sed bituminosum, quem Sodomiticum uocant. Sal ille nihil aliud est, quam bitumen ex mari mortuo, quae materia Asphaltum genuit. Bitumen illud potest corrumpi et insulsum fieri. Sed ne opus quidem est, cum tota locutio sit prouerbialis, et sal coctilis haud raro saporem amittat. Huic prouerbio similia uide apud *Wetsten. e. g. Diog. L. Diogene VI, 47.* πρὸς τὸ βυκαρον βαλανεῖον, οἱ ἐνθάδε, εἶφη, κρόμενοι πῶ κρόνται; *Ad Herennium*: Isti, cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes dicant, et omnium rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si, cum id polliceantur aliis, arescant ipsi siccitate. Ἐν τίνι ἀλιεθήσεται sc. sal. Quo salietur ipsum sal? i. e. nulla

re salietur sal, uel saporem poterit recuperare. Marc. IX, 5 ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύσετε; Sensus est: Vos alios docere et emendare debetis, non autem expectare, ut alii uos doceant, et emendent.

14. Τιμῆς ἔσθ' τὸ φῶς τῷ κόσμῳ.) Quod sol est mundo hoc uos praestare debetis aliis hominibus. Luce ueritatis salutaris alios illustrare, iisque exemplo uestro praelucere debetis. Τὸ φῶς τῷ κόσμῳ. Solem proprie significat Io. XI, 9. Transfertur autem ad homines praeclaros. **אור העולם** uocantur Sapientes in genere. In libro selectarum gemmarum: *Sapientes in terra sunt quod luminaria in coelo; nam illuminant mundum et pellunt tenebras errorum;* ex capite de Sapientia. *πάλιν κρυβήναι*) Vult Christus auditorum suorum integritatem non minus esse conspicuam, quam solent esse urbes, quae in montis uertice sunt collocatae, qualis erat Hierosolyma. A sale autem transit ad solem, quia utriusque maximā est utilitas.

15. Idem fere dicitur aliis uerbis. Καίειν h. l. est *accendere*. Μέδιον est uox latina; nam graecum nomen est μέδιμος, sed alia tamen mensura quam modii; nam modius est medimni sexta pars. Cic. in Verr. III. 49. *Corn. Nep. Att.* Ex Graecia tamen, quamquam Graecis minus usitata, in Latium uenit; et *Dinarchus* ea utitur, in Demosth. *Syrus* modium uocat Satum, Hebraeorum more. *καὶ λάμπει*) Hebraismus, pro: ἵνα λάμπῃ. Sensus est: Quemadmodum lumen non eo fine accenditur, ut occultetur, sed ut hominibus luceat: ita et ego uos in edito quasi collocabo, et lacem ueritatis in animis uestris

fr̄is accendam, ut per uniuersum orbem doctrinam meam propagetis, et exemplo uestro aliis praeuocetis.

16. Propriis uerbis exprimitur, quod u. 14. 15. improprie dictum erat. In uerbis ὅπως ἔδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσιν est Hebraismus pro: ἰδόντες δοξάσωσι. Tum uero δοξάζειν est collaudare, celebrare. Celebrant autem *Patrem coelestem*, optimum, maximum, sapientissimum omnium rerum auctorem, conseruatorem et ἐνεργέτην, qui eum animo et factis colunt; hi per religionem felices redduntur et uere beati.

17. Μὴ νομίσητε — πληρῶσαι) Nolite existimare, me talem esse doctorem, qui, quod praecipuum est in lege et Prophetis (Matth. XXII, 37.) abolere, et auctoritate sua priuare uelit. Veni potius legem perficere, nouis praecipuis augere, et docendo et uiuendo stabilire. Καταλύσαι τὸν νόμον est legem abrogare, tollere, soluere uiolare. Phras̄is occurrit apud Heliodor. Polyb. Isocr. aliosque. Hoc faciebant Pharisaei, additamentis suis et humanis constitutiunculis sic aggrauantes legem, ut quod est illius praecipuum, (amorem Dei et proximi) negligerent et abolerent. Iidem uiuendo etiam doctrinam diuinam peruerterunt. Πληρῶσαι denotat: facere quae lex iubet, ut apud Herodot. τὸν νόμον ἐκπλήσαι, et Herodianum πληρῶσαι ἐντολῆς — et perficere, perfecte docere, legem stabilire agendo et docendo, quae est significatio hebraeo-graeca radicis נדל, et hic ui oppositionis locum habet cf. u. 19. ubi explicatur per ποιῆν et διδάσκειν, cf. Rom. XV, 19. Col. I, 25. Dicit igitur Iesus, sui muneris esse satisfacere legi uita et factis. Nonne autem Chri-

stus maiorem partem legum Mosaicarum abrogauit? Resp. Ille legem dissoluit, qui bonis legibus sublatis aut nullas aut malas fert; non ille qui meliores et temporibus aptiores sancit. *Aristot.* Rhet. ad Alex. 3. τὸ προστιθέναι τοῖς ὑπάρχουσιν ἢ καταλύνει ἐστίν, ἀλλ' αὖξιν τὰ καθ' ἑσώτα. Perfecit legem Christus tum agendo, et satisfaciendo legi uita et factis, tum addendo, tum ea auferendo, quae obstabant, quo minus gentes cum Iudaeis in unam societatem coalescere possent. De his autem tunc nondum erat locus distincte agendi.

18. ἀμὴν) Hebr. יְהוָה modo asseuerat, et idem ualet, quod Graecum ἀληθῶς, modo desiderii uenementiam exprimit, et eam uim habet, quam apud Latinos aut *quaeſo* aut *utinam*. Iudaei hanc uocem solent adiiicere precibus pro clausula; quos et Christiani sunt secuti. ἕως ἂν παρέλθῃ — πάντα γένηται) Sensus est: *Vsque ad finem mundi perdurabit auctoritas earum legum, quas Prophetae tanquam praecipuas commendant; nec per me abolebitur, sed potius confirmabitur et amplificabitur.* Locutione citius *coelum et terram interitura* etc. significatur nunquam futurum esse id, de quo est sermo. Παρέρχεται, *interit* coelum. Ἰῶτα ἔν ἢ μία κεφαλαία ἀπὸ τοῦ νόμου, *ne minimum quidem ex lege.* Sunt haec etiam locutiones prouerbiales. Nimirum nominantur litterae, et apices, et intelligitur sensus in litteris, apicibus et uerbis latens. Similes locutiones inueniuntur apud Rabbinos; e. g. Si omnes nationes congregantur, ut aboleant Iod, quae minima est litterarum in lege, praestare illud non poterunt. Si quis Daleth. in Deut. VI. 4. יְהוָה mutaret in Resch, is concutiat totum mundum.

κεφαλαία est litterae minimus apex, e. g. γ et γ similes sunt, et paruo tantum apice distinguuntur. Παρέρχουσα autem nunc est irritum fieri.

19. Ὅς ἐὰν ἔν λύσει — ἐρανῶν) *Quicumque igitur uita uel uerbis derogauerit uel uni ex minimis horum mandatorum, et ita docuerit homines, is nullo plane numero erit in regno Messiae; non erit dignus nomine Christiani. Celebris est apud Iudaeos distinctio inter praecepta magna et parua. Manifestum autem est, Christum hic non commendare praecepta, quae Pharisaeis tunc leuia aut parua uocabantur: multum enim absuit, ut illis discipulos suos adstringeret. Sed intelligit praecepta, quae erant iuris perpetui, e. g. de dilectione Dei et hominum, Matth. XXII, 37. de quibus in antecedentibus et consequentibus sermo est, quorum non pauca ab hominibus sibi relictis parui habentur. Λύσειν ἐντολήν est derogare praecepto, uel factis uel uerbis. Ἐλάχισος. i. e. ut Chrysostomus recte explicat, ἀπεβήμμενος, ἔσχατος, adiectus, ultimus.*

20. ἐὰν μὴ περισσέυσῃ — φαρισάϊων) *Nisi uirtus uestra sit praestantior illa, quam exercent legisperiti et Pharisei. Περισσέυειν hic est praestans et excellens esse; πλεῖον ἔσθι efficit, comparat. Ἡ δικαιοσύνη est integritas morum et obsequium erga mandata diuina. Chrysostomus: ἐνταῦθα δικαιοσύνην τὴν πᾶσαν ἀρετὴν λέγει. Plerique ex Phariseorum numero erant mortalium pessimi, pauciores uero aut erant, aut populo saltem uidebantur inculpati iustitia in lege sita, et ex secta religionis Iudaicae exactissima uiuentes. Christus sine dubio non exigit a discipulis, ut uirtus eorum pessimos superet, sed ut superent eos, qui optimi habebantur*

iustissimique, quia non solum nihil admittebant, quod secundum leges a iudice Hebraeo puniri poterat, uerum etiam religiose multa faciebant, aut a multis abstinebant, quae lege nec iuebantur, nec uetabantur. Sed deerat innocentia cordis et sinceræ uirtutis studium. εἰ μὴ εἰσελθῆτε — ἕρα-
 νῶν) non eritis apti, aut conuenietis regno et menti Christi,
 (Messiæ,) i. e. nec digni eritis, qui huic coetui, quem ego
 colligo, adscribamini, nec bonis huic meo coetui, propriis
 fruemini. Vid. dicta supra ad c. III, 2.

21. Ἠκούσατε ὅτι ἐβέβη τοῖς ἀρχαίοις) Variant interpretes. Alii enim τοῖς ἀρχαίοις positum putant pro ὑπὲρ τῶν ἀρχαίων, alii πρὸς τοὺς ἀρχαίους. Qui prius statuunt, hanc afferunt rationem, Christum non disputare contra Mosen et Prophetas, sed contra legis corruptores, Phariseos et traditionum auctores, sub Maccabæis primum ortos. Vertunt igitur: *Ab antiquis*. Sed Darius non eos, qui uerba fecerant indicat, sed eos ad quos uerba erant facta. Sic omnes Graeci, qui in hunc locum scripsere, interpretati sunt. Itaque οἱ ἀρχαῖοι non sunt interpretes, sed qui primi legis latae promulgationem audierunt, ut Rom. IX, 12. Gal. III, 16. Exinde autem non sequitur, Christum contra Mosen et Prophetas disputare; hoc tantum sequitur, praecepta Christi esse praestantiora et perfectiora illa lege Mosaica, quae ingenio hominum simplicium et rudium accommodari debuit. Illustrat nempe Iesus exemplis id quod dixerat supra u. 17. se uenisse ut *impleret legem*. Πληρῶσαί. Oppositio in sequentibus semper est haec: *Lex Mosaica* hoc uel illud praecipit, *ego* autem a uobis, discipulis meis, et omnibus Christianis perfectiorem uirtutem requiro.

Chryso-

Chrysoſtomus: ἐκκαλεῖται αὐτὸς πρὸς τὰ μείζονα τῶν διδαγμάτων, ὡσανεὶ ἔλεγεν, ἀρκούντα ἔχετε χρόνον ταῦτα μελετῶντες, καὶ δεῖ λοιπὸν πρὸς τὰ ὑψηλότερα τούτων ἐπείγεσθαι. ἔνοχος ἔσαι τῇ κρίσει) Non extat quidem hoc totidem uerbis in lege, sed sensus est apertus, lege praecipitur, ut homicida deducatur ad indices, et ex eorum sententia damnatus, capitali supplicio afficiatur. Leuit. XXIV, 21. Num. XXXV, 16. Est igitur κρίσις hoc et sequenti commate auditorium iudicum, qui in portis cuiusque ciuitatis ius super causis maioribus reddebant, et in homicidas etiam lege agere solebant, de quibus agitur Deut. XVI, 18. Confessum istorum iudicum Hebraei *uiginti trium* dicunt.

22. ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἐκῆ) *Qui irascitur alteri temere, sine causa.* Ἀδελφός, ΠΝ, saepe est *alter*, Gen. XXVI, 31. Usurpatur etiam de rebus inanimis, ut Exod. XXVI, 3. Hic igitur frater est homo quiuis. Ἐκῆ addunt Patres graeci et latini non pauci, Syr. et codices multi. Hieronymus, quem Augustinus est secutus, radendum putauit, sed magis homileticis quam cirticis rationibus ductus. Nec sola Hieronymi auctoritas nos inducere debet, ut contra consensum graecorum latinorumque Patrum et Versionum mutare quicquam conparemur. Peccat igitur quisquis irasci solet ἐκῆ, *temere*, ὅτις ἐ δει, καὶ ἐφ' ὅτις ἐ δει, καὶ μᾶλλον ἢ δει, Aristoteles loquitur. ἔνοχος ἔσαι τῇ κρίσει) i. e. *Dei iudicio eadem poena est dignus, qua afficitur homicida ex ciuilibus magistratus sententia damnatus ad capitale supplicium.* Κρίσις poena usitatissima erat gladius. Non uult autem Christus, eos qui temere irascuntur, puniri debere a magistratu, sed hoc dicit, iracundis propositam esse

esse in altero seculo poenam non minus grauem, quam est ea quam in hoc seculo homicidae sustinent Cf. 1 Io. III, 15. *ὃς δ' ἐν — βανά*) *Qui irae impotenti et temerariae non solum non moderatur, sed etiam ad maledicta prorumpit.* Repetendum *ἐκ τοῦ κοινοῦ* quod praecessit, *ἐν τῇ ὀργῇ ἰσχυρὸς*. *Βανά* hic ponitur pro quouis conuitio. Nam *רִיקָה* quod mutata uocali Syri *Raca* pronuntiant, est uox apud Scriptores Hebraeos usitatissima, et tritissima in ore gentis. Significat *κενὸν*, hominem uanum et nullius pretii. Non autem est in ipsa uoce crimen positum, quippe et Iacobus *ἄνθρωπος κατέ*, Iac. II, 20. et Christus duriora Phariseis dixit; sed taxantur ii, qui maleuolo animo, impotenti ac temerariae irae indulgentes alios conuiciis impetunt. *ἐνοχος ἔσται τῷ συνέδριῳ*) i. e. *multo grauiori poena dignus est.* Dei iudicio reus est eiusdem supplicii, quo afficiuntur a Synedrio ad mortem condemnati. *τὸ συνέδριον* uocatur etiam *γεραία* Act. V, 21. et *προσβυτέριον* Luc. XXII, 66. Iudaeis *סנהדרין* Synedrium magnum LXX. uirorum, penes quos esset causarum maiorum cognitio Num. XI, 16. Deut. XVII, 8. Opponitur autem poena a Synedrio infligenda, poenae a Iudicio irrogatae, tanquam grauior leuiori; nam causae, quae ad Synedrium deferri solebant, grauiores erant, et seueriores etiam erant sententiae a Synedrio latae. Synedrium irrogabat poenam *lapidationis*, quae grauior erat supplicio gladii, quod irrogare solebat confessus 7. uel ut alii uolunt 23 iudicum. *ὃς δ' ἐν — πορθε*) *Qui alterum conuitiando nominauerit impium, (uel Atheum,) is omnium grauissimam poenam meruit.* *Μορθε* notat *hominem sceleratum et flagitiosum*, uel etiam *Atheum*, ad imitationem Hebraici *נבל* ut Ps, XIV, 1 Deut. XXXII,

XXXII, 22. Post uerba εἰς τὴν γέενναν τῆ πυρῆς, supplendum uidetur βληθῆναι. Γέεννα est uox hebraica, ex גען uallis, et גען, nom. propr. loci, in quo Israelitae idololatriae se dedentes, simulacro Molechi ignito, quod imaginem bo-uis repraesentabat, infantes offerebant. Hunc locum Iudaei postea sic abominati sunt, ut per Metonymiam locum cruciatus *infernum* hoc uocabulo insigniuerint. Summus poenae gradus, et gladium et lapidationem excedens.

23. εἰάν τις προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου) προσφέρῃς, *offerre cupias, oblatum eas.* Donum, δῶρον appellabant, quicquid Dei placandi causa aris inferebatur. ὁ ἀδελφὸς σου) *alter*, ut supra com. 22. ἔχει τὸ κατὰ σου) *habet, quod de te queratur, a te offensus est; quod Col. III, 13. dicitur ἔχειν μομφὴν πρὸς τινά.*

24. ἀφες — τῷ ἀδελφῷ σου) *Non prius offer donum tuum, quam reconciliatus fueris aduersario tuo.* Καταλλάττεσθαι, *redire in gratiam; quod fieri solet testando, nolle nos factum.* Non is tantum reconciliatur et cum altero in gratiam redit, qui ueniam dat, uerum etiam is, qui ueniam petit.

25. Cauendas et componendas esse lites docet Iesus, tutius esse ostendens perfoluere creditori plus quam debeas, ne ad iudicem res deferatur; saepe enim fieri, ut is etiam, qui bonam causam habeat, damnetur. ἰσθι: ἐντοῶν) *Periphrasticae pro ἐνύδησον. Beneuolo sis animo.* Plane idem est, quod ante dictum erat, διαλλάγηθι. Notandum autem, ἀντιδικὸν esse *aduersarium in lite.* ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ) *Dum es cum eo in uia sc. ad tribunal.* Actor solebat reum prehendere. μήποτε σε παραδῶ ὁ ἀντιδικός

τῷ κριτῇ) Ne forte aduersa pars (causam apud iudicem obtineat, qui) te in carcerem adducendum apparitori tradat. ὑπηρέτη) τῷ πράκτορι Lucas XII, 58. *exactori, licitori, uiatori, uilis fortis ministro magistratus.*

26. ἀποδώς τὸν ἔσχατον κοδράντην) ἀποδίδομι, reddo tanquam debitum, persoluo. Quadrans est quarta pars assis. Non liberaberis e custodia, donec ad assen uniuersam foluas summam, quam aduersarius petebat, cum minoris licuerit cum illo transigere, mitiore adhuc et minus irato. Satius esse, Iesus dicit, transigere cum aduersario, et persolueret etiam id, quod inique postulet, quam diuturnis litibus se implicari; facile enim fieri posse, ut aduersarius uincat fauente iudice; semper incertum esse rixarum exitum. Componendas igitur esse lites quam primum id fieri possit.

27. τοῖς ἀρχαίοις) Vulgata ex comm. 21. addidit; Erasmus inuitis Codicibus suis temere in editionem suam transtulit. ἐκ μοιχεύσεως) Sicut πορνεία interdum μοιχείαν significat, ut infra u. 32. ita nouum non est, μοιχείαν dici, quae πορνεία proprie diceretur. Hoc autem loco μοιχεύειν utrumque et adulterium committere et scortari significare uidetur.

28. ὅτι πᾶς ὁ βλέπων — ἐπιθυμῆται αὐτῆς) Chrysostomus: ὁ βλέπων ὥστε τέρψαι τὴν ὄψιν. Apparet a Christo eum hic notari, qui impuro a'nori animum mancipans uulnus suum fouet aspectu. Possit et ἐπιθυμῆσαι hic explicari *sollicitare*, quomodo et רמח Hebraicum sumi solet. Γυνή autem, et foeminam inuuptam et uxorem alterius significat. ἡδὴ ἐμίχυσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῷ) Homines, qui de animo nisi

nisi ex signis exterioribus iudicare non possunt, delicti nomen actui ultimo imponunt. Sed apud Deum mentium exploratorem, qui uoluit scelus, is fecit.

29. εἰ δὲ — ἀπὸ σοῦ) Haec improprie esse intelligenda, facile patet. Sensus est: Omni conatu resistendum est prauis cupiditatibus. Est nempe *σκανδαλίσεις θαι* offendere ad aliquid, s. irretiri, ut *σκάνδαλον* de saxo ad quod impingitur, de muscipula uel laqueo dicitur, et *σκανδαλίσειν τινὰ* est irritare aliquem re aliqua aut actione uel ad errores, uel ad delicta, ut hoc nostro loco. *Oculus* *σκανδαλίσειν* dicitur, quando te pellicit, ut mulierem lasciuie adspicias, cumque ea rem habere lasciuie cupias. Effossio oculi ad lasciuos adspēctus pellicientis moraliter est intelligenda de auersione oculi ab obiecto illecebroso, qua praua concupiscentia refrenatur ac cohibetur. *Dexter* oculus nominatur, quia ob. potiore[m] eius usum est carissimus. Tota autem locutio est prouerbialis et hyperbolica, hanc exprimens sententiam: Tantam tibi infer uim ad refrenandam prauam cupiditatem, ac si ipse oculus esset effodiendus. *Dextrum oculum potius tibi eruere, quam indulgere prauis cupiditatibus deberes.* Tale est, quum *SENECA* dicit: (epist. 51.) *Proiice quaecunque cor tuum laniant, quae si abiter extrahi nequirent, cor ipsum cum illis euellendum erat.* συμφέρει γὰρ σοι — εἰς γέενναν) *Expedit enim tibi, unum membrorum tibi perire, ne totum corpus proiiciatur in gehennam.* Καὶ μὴ Hebraismus נשי, ne. A iucundissimis est abstinendum, ne aeternum pereas. Cicero in Philippicis: *In corpore si quid eiusmodi est, quod reliquo corpori noceat, uiri secarique patimur, ut membrum aliquod potius quam totum corpus intereat.*

30. Καὶ εἰ ἢ δεξιὰ σοὺ χεῖρ — εἰς γένναν) Sensus est : Omnibus uiribus enitere ut arceas manum ab impudicis con-
trectationibus, perinde ac si manus dextra esset abscinden-
da. Manum dextram potius tibi abscindere, quam impu-
dice et inhoneste foeminam tangere deberes. Praestat enim
cum dolore et molestia refrenare malas cupiditates, quam
aeternum perire. *Tibull. I, 7. 80. — uenerit iste si fu-
ror, optarim non habuisse manus.*

31. ἐββέθη) Nimirum a Mose, iussu diuino; non pri-
uato Mosis consilio. ὅς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτῆ) *Si
quis uelit repudiare uxorem suam.* Nam de uoluntate sermo
est. ὁδῶ αὐτῆ ἀποστάσιον) Ἀποστάσιον est (μοχ Profanis
Scriptoribus inusitata, ab ἀφίστασθαι, discedere,) *Libelli for-
mula, qua maritus iubet uxorem a se diuertere, aut disce-
dere.* Licuit autem Iudaeis dimittere uxores priuato ausu,
re non denunciata magistratui. Quod bene notandum, ne
Iudaeorum mores ex legibus ciuilibus nostrae aetatis metia-
mur. Iudaei et humanitatis et charitatis immemores, caus-
sas quantumuis futiles admittebant in morositatis suae pa-
trocinium, ita ut quauis de causa uxorem maritus posset
expellere.

32. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν) Sensus est : Lex Mosis, ne quid
grauius eueniret, tibi de uxore iudicium indulgit. Tu uide,
ut tanta potestate humane utaris, certus nulla Deo placere
diuortia, nisi quae summa necessitas extorsit. παρενθε-
τως πορευθῆς) Vox λέγεις inferuit etiam periphrasi, idque ex
Hebraismo. Hebraei dicunt : אל דבר ערוה. Sensus est :
praeterquam propter scortationem. Obseruandum est, Chri-
stum toto hoc sermone non leges constituere ciuiles, sed
animis

animis singulorum dare praecepta, et hic nominatim declarare, quo casu uir bonus legis communis diuortia spectantis beneficio uti possit. Schola *Sameae* dixit: nemo repudiabit uxorem suam, nisi in ea repertum fuerit quid inhonesti דבר ערוה Deut. XXIV, 1. Schola *Hillelis* dixit: etiamsi combufferit decoctum eius. Quod hic dicitur *extra adulterii causam*, tam rigide non est accipiendum, ut nulla alia causa animum possit tranquillum reddere. Marcus c. X, 11, et Paulus I Cor. VII, 10. hoc Christi praeceptum commemorantes, uerbis utuntur generalibus, nulla exceptione apposita; quia tales exceptiones ex naturali aequitate uenientes, tacite insunt legibus, quantumuis generaliter pronuntiatis. ποιεῖ αὐτὴν μοιχεῖσθαι) Nimirum fieri poterat, fiebatque saepe apud Iudaeos, ut mulier, ignominia diuortii notata, maritum alterum non inueniret, atque ita deiecta a spe nuptiarum tandem ad uagos concubitus delaberetur; nam ii quoque μοιχεῖας uoce indicari solebant. Eius autem mali culpam merito Christus in eum reiecit, qui leui de causa uxorem a se inclementer amouerat. Quin etiamsi casu forte eueniret, ut illibata maneret mulieris pudicitia, tamen quia per illum non stetit, quo minus res pessime uerteret, merito illi, quod fieri potuit, pro facto imputatur. Καὶ ὁς ἐὼν — μοιχεῖται) Intelligendum est hoc de illis, qui dimissas excipiebant, non tentatis prius omnibus uis ad reconciliandum prius matrimonium, leuibus de causis dissolutum, aut, quod peius est, alienis uxoris inhiantes per diuortia sibi nuptiis sternebant uiam.

33. πάλιν ἠκούσατε — τὸς ἑρμῆς σο) Iam ad aliud praeceptum, cui Pharisei falsum affuebant sensum, progressus ur

Iesus. Respicitur nempe ad Leuit. XIX, 12. Deut. XXIII, 22. Fatebantur Legisperiti et Pharisaei exacte praestandum esse quicquid Deo iuratum uel uotum fuerit, *quia per nomen Dei* iuratum; sed de iuramentis, *quibus nomen Dei non erat expressum*, parum solliciti erant, nec a iuramentis uanis et temerariis ualde abhorrebant. Vid. IO. LIGHTFOOT hor. Ebr. et Talm. in h. l. Exempla dantur comm. 34. sqq.

34. μὴ ὀμόσαι ἄλλως) uide infra comma 37. ἄλλως, profus. *Plane non iurare*, nempe in conuictu quotidiano, uel etiam per creaturas, quod exempla sequentia declarant. Λέγειν, interdum est *edicere, iubere*. μήτε ἐν τῷ ἕρανῳ) LXX. ὀμνύειν ἐν τινί, Graeci κατὰ τινός uel τινα. Eiusmodi iurandi formulae non solum apud gentiles, sed etiam inter Iudaeos usitatae fuerunt. Sic Philo de spec. Legg. p. 770. A. iurare quidem per Deum non permittit, sed per terram, solem, stellas, coelum, totum denique mundum. Talia autem iuramenta nulla esse Iudaei existimarunt. Maimonides in Schabaoth, c. I. Si quis iurat per coelum, per terram, per solem etc. sit licet animus iurantem sub his uerbis per illum iurare, qui haec creauit, hoc tamen non est iuramentum. Ἐρόνος ἐστὶ τῷ Θεῷ) Ex Ies. LXVI, I. cf. infra c. XXIII, 22. Qui per coelum iurat, simul iurat per eum, qui coelo tanquam folio insidet. Solium autem Dei dicitur coelum, quod in eo opificio, pulcherrimis astris picturato diuina maiestas eximie eluceat, quemadmodum regum gloria cunc maxime conspicua est, quum folio suo insident.

35. ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ) Iesaias habet □□□, quo obiter significari uidetur uilitas terrae coelo comparatae. μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα) Hellenistae promiscue pro Hebraeo

braeo כ modo ἐν modo εἰς usurpant. πόλις εἰς τὸ
 μεγάλη βασιλείας) Dei summi regis. In Psalmo XLVIII, plane
 idem significantia sunt קרית מלך רב et עיר אלהינו.

36. μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σε δόμοσης) i. e. per uitam, incolumi-
 tatem, siue salutem tuam; nam et ita per Deum iuras,
 salutis tuae auctorem. ἔτι εἰ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν
 ἢ μέλαιναν ποιῆσαι) Non es capitis et uitae tuae dominus.
 Ne efficere quidem poteris, ut a natura haberes albos uel
 nigros capillos. Docet igitur Iesus u. 34. 35. 36. in omni
 iuramento, quamuis nomen Dei in eo non expressum, sed
 per coelum, terram, caput etc. iuratum esset, respicit Deum,
 coeli, terrae, uitae nostrae aliorumque dominum inuocari
 tanquam uindicem ac testem.

37. ἔγω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, ναὶ ναὶ ἔ ἔ) i. e. ut Iacobus
 explicat, ἦτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναὶ, τὸ ἔ, ἔ. Debent facta
 dictis congruere; ac si firmata iuramentis essent, idem robur
 esto. Cf. 2 Cor. I, 20. 18. 19. Locutio sumta ex medio
 usu illorum temporum. Nam γνώμη erat tritissima: τῶν δικάι-
 ων ναὶ εἰς ναὶ, καὶ ἔ εἰς ἔ. τὸ δὲ περισσὸν τούτων) id
 quod est ultra ναὶ καὶ ἔ. ἐκ τῆς πονηρῆς εἰς) Vel a masc.
 ὁ πονηρὸς, qua uoce Diabolus indicatur, uel a neut. τὸ πονηρὸν,
 Ioh. V, 19. Quod si quid his accesserit, ex uitio accesserit
 oportet. Aut enim parum bene sentit qui iurat, de eo, cui
 iurat, aut diffidit is, qui iusiurandum exigit. Cum *Essenos*
 aliosque, qui de iureiurando eadem praeceperunt, quae Chri-
 stus, tamen iurasse constet, manifestum est: haec uerba non
 ita interpretanda esse, ac si omne iusiurandum simpliciter ue-
 tuerit; adeoque distinguendum iusiurandum uoluntarium et

imperatum, iusiurandum in conuictu quotidiano et in iudicio; denique iusiurandum ob rem leuem et grauem.

38. ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ) Leuit. XXIV, 20. Nimirum, *reddet*, qui iniuriam fecit. Est autem hoc ius uetustissimum apud omnes fere gentes; ius talionis. In XII. tabulis: si membrum rupit, talio esto.

39. μὴ ἀντισηῆναι τῷ πονηρῷ) *non resistere ei, qui iniuriam fecit*; is enim h. l. est ὁ πονηρὸς. Cf. Rom. XII, 17. *Ultione* resistere uetat Christus, non defensione innocentiae quae fit uerbis. ἀλλ' ἴσθις σε — τὴν ἄλλην) In Hebraismo saepe aduersatiua comparationem in se includit. Noli, si quis te malo affecit, ei uicissim malum rependere; quin potius ferienti maxillarum unam, alteram quoque caedendam obuerte potius deberes, quam te ulcisci. Ex prouerbio petitum est, *maxillam obuerte caedenti*, pro eo, quod est *patienter aliquid ferre*. SENECA de Ira. II, 34. *cum pare contendere anceps est, cum superiore furiosum. Percussit te? recede: referendo enim occasionem saepius ferendi dabis*. Thren. III, 30. *ραπίσειν* denotat non solum *uirga uel baculo caedere*, sed et *palma percutere*, apud Plutarchum, Iosephum, aliosque. τὴν ἄλλην pro: τὴν ἑτέραν.

40. σοι κριθῆναι) *Tecum litigare*. Apud Euripidem quoque, et in Anthol. haec significatio occurrit. Χιτῶνα) *tunicam, uestem interiozem*. λαβεῖν) λαμβάνειν h. l. respondet Hebr. קָח, et significat: *auferre, eripere*, sc. litigando. τὸ ἱμάτιον) *Pallium, uestem exteriorem*. Sententia est: *Si quis ui aut litigando cupiat tibi tunicam auferre, etiam pallium potius illi permitte, quam coram iudicio*

iudicio cum eo disceptes, uel illi noceas. Christus ab uno iniuriae genere, quod ad corpus aut etiam ad dignitatem pertinet, transit ad alterum, quo fortunae laeduntur.

41. ἀγγαρεύσει) Ἀγγαρεύειν est uox origine Persica, ab ἄγγελος, nuncius uel tabellarius regum Persarum, qui in statione sua positus litteras ab altero angaro acceptas alteri tradebat, ut eo celerius perferrentur. Herodot. VIII, 98. Quia uero his licebat cuiusuis equos et quemcunque hominem ad cursum rapere, inde ἀγγαρεύειν denotat *cogere, impellere, cum uiolentia rapere.* Iudaeis haec uox non est infrequens. Sensus igitur est: *Si quis miles, aut publicanus, aut minister principis, praetextu auctoritatis publicae te compellauerit, ut onus ipsi portes mille passus; μίλιον enim est milliare, spatium mille passuum, a uoce latina mille.* Aliud genus iniuriarum, quod contra libertatem committitur. ἕκαστε μετ' αὐτοῦ δύο) Et hic supplenda sententia, addito μᾶλλον. Duplum operae eius, quae exigitur, praestare nos fatius est, quam ultionem aut per nos ipsos, aut per iudices exigere, aut alio quouis modo peccare in diligendi legem. Ceterum facile intelligitur, Christum hominibus omnia iura naturalia et ciuilia reliquisse integra. Quis enim credat, eum, qui in mundum uenit ut homines seruaret, talem uoluisse tradere doctrinam, quae improbis impunitatem concederet, bonos autem illorum contumeliis exponeret? A Priuata potius uindicta, et a litibus non necessariis dehortatur, et iniurias magistratum patienter ferendas esse monet, ne grauiora mala nobis aliisque accersamus.

42. ἀπὸ οὗ δανείσασθαι) δανείζομαι, uox media, *matuum peto*, et deinde *matuum accipio.* Graeci alias dicunt δανεί-

ζεσθαι παρά τινος, μὴ ἀποσραφῆς) Αποσρέφασθαι prima sua et genuina notione est, *se ab aliquo auertere*; quod cum facere soleant, qui aliquem auerfantur, aut eius precibus locum concedere nolunt, inde ἀποσρέφασθαι est *recusare, repudiare*, apud Iosephum saepius. Haud dubie hoc ex aequi bonique regula intelligendam est, quatenus et nostrae facultates ferunt, et aliorum necessitas postulat.

43. ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου) Futur. more hebr. pro Imperat. ὁ πλησίον (sc. ὄν) *propinquus, proximus*. Hebraeis יָר, Leuit. XIX, 18. quem locum hic respicit Christus. יָר est is ipse, qui ibidem dicitur עַם יִשְׂרָאֵל i. e. *popularis*. Iudaei hoc arripientes, ab alienigenis adeo liberalitatem suam arcebant, ut ne communia quidem humanitatis officia illis praestarent, quale est uiam monstrare comiter. *Iuuenal.* XIV, 103. Καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου) Hoc totidem quidem uerbis non legitur in scriptis V. T. At uero cum lex uetaret misereri septem populorum Cananaeae Deut. VII, 2. et iuberet memoriam Amalecitarum delere Deut. XXV, 19, cumque hostes Dei odio habendos esse, et a piis habitos fuisse doceret, (passim in Psalmis) si non uerba ipsa, uerborum saltem sensum expressisse dubitari uix potest. Haec praecepta cum lege naturae non pugnant: Deus enim omnium rex summus sine dubio potuit Hebraeo populo iure optimo poenae executionem mandare. Sed in ceteros ἀλλοφύλους non licuit, quod licuit in Cananaeos. Deinde notandum est, μισεῖν haud raro poni ad imitationem Hebr. נִסָּו. quod non semper *odisse* notat, sed etiam interdum *minus benigne trāsire, postponere*. Rom. IX, 13. Luc. XIV, 26:

44. ἀγαπᾶτε τὰς ἐχθράς) Seruate animum amicum et beneuolum etiam erga eos, qui animum hostilem, inimicitias uobiscum gerendo prodiderunt. εὐλογεῖτε τὰς καταρωμένους ὑμᾶς) Ominibus faustis ac felicibus prosequimini eos, qui diras in uos deuotiones deprecantur. Ἐυλογεῖν, *bene precari*. Per gradus scandit oratio ab affectu ad uerba. καλῶς ποιῆτε τὰς μισῶντας ὑμᾶς) lege τοῖς μισῶσιν. Sic enim plurimi Codd. habent; nec ulla fuit caussa, cur *Erasmus* et *Stephanus* istam codicum lectionem non sequerentur. Καλῶς ποιῆν, *beneficentia prosequi*. A uerbis ad res scandit oratio. προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηραζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς) Vetus Glossarium ἐπηράζειν uertit *calumniari*. Apud *Philonem* ἐπήρεια est *maleuolentia, iniquitas*, et ἐπηράζειν, *clam et occulte nocere*. Ne illis quidem, qui uos omnibus modis infestant atque exagitant malum pro malo reddite, aut Deum ultorem aduersus eos inuocate, sed orate ut Deus illis mentem meliorem et tempus ad poenitentiam largiatur.

45. υἱοὶ τοῦ πατρὸς) *Filii patris, i. e. similes patri* cf. u. 48. ὅπως γένησθε, non finem, sed connexionem significat. Vt ita uestra benignitate declaretur et planum fiat, uos esse sobolem quandam diuinam, dum eius beneuolentiam in omnes homines imitamini. ὅτι τὸν ἥλιον αὐτὸ ἀνατέλλει ἐπὶ τὰς πονηράς) ἀνατέλλω h. l. habet significationem Hebraeorum, *Hiphil, oriri facio*. cf. Gen. III, 18. II, 9. Vers. LXX. Seneca: *Sceleratis sol exoritur*. *Plinius Pannegyr.* Sol et dies non oritur uni et alteri, sed omnibus in commune. βρέχει) Hoc uerbum non usurpatur impersonaliter, sed subintelligendum est θεός.

46. μισθὸν ἔχετε) nimirum apud patrem uestrum coelestem. οἱ τελῶναι) *Portitores, uectigalium exactores*, quorum hominum ministerio in exigendis uectigalibus utebantur *Publicani*, equites romani. Plerique uero apud Iudaeos portitores gentiles erant, homines improbi; qua de caussa plane eodem loco habebantur, quo ἐθνηκιδι, a Deo alieni, neque sacris tantum, sed et communi conuictu indigni.

47. ἀσπάσησθε τὰς ἀδελφάς) lege φίλους, quam lectionem *Erasmum*, qui testatur plerosque Codd. gr. habere φίλους, et *Stephanum*, qui ἐν πασι reperit, non secutos esse, mirum est. Nihil necesse est, ut subtiliter τὰς ἀγαπῶντας, et τὰς φίλους distinguamus, sed discrimen est inter ἀγαπᾶν et ἀσπάζεσθαι, illo indicatur animi affectus, hoc uero externa eius testificatio per osculum, salutationem etc. Sensus est: *Si comes et affabiles uos praeberitis erga amicos uestros. περισσὸν) praestans, eximium, egregium.*

48. ἔσοσθε — τέλειος ἐσ) *Estote igitur perfecti, sicut pater uester celsissimus perfectus est.* Aditum ad haec intelligenda fecit Iesus his quae ante dixerat. Vult nempe nos imitari Deum, qui non modo, ut solebant Iudaei, amat bonos et amicos, sed omnino omnis generis homines, impios etiam et ingratos. Τέλειος, ὁμολ, *integer*. Iac. I, 4. Deut. XVIII, 13. Sic Noachus auctore Philone de Abrahamo p. 354. C. τέλειος appellatur in sacris litteris, ut indicetur ὡς ἕ μίαν ἀρετὴν, ἀλλὰ πάσας ἐκτίσατο. Imitari debemus *Patrem nostrum in coelis*, i. e. auctorem omnium rerum optimum, celsissimum. *CICERO* pro Marcello, 3. *Animum uincere, iracundiam cohibere, uictoriam temperare, aduer-*

aduersarium nobilitate, ingenio, uirtute praestantem, non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem: haec qui faciat, non ego eum cum summis uiris comparo, sed simillimum Deo iudico.

CAP. VI.

1. Προσέχετε — θεαθῆναι αὐτοῖς) *Cauete ne liberalitatem erga pauperes exerceatis per ostentationem.* Προσέχετε, sc. τὸν ὄν, uel τὴν διάνοιαν. Pro ἐλεημοσύνην habent δικαιοσύνην cod. Cantabr. Vulg. Itala, Patr. latini, sensu eodem; nam δικαιοσύνη, sicut hebr. חַסְדִּים interdum est *benignitas, liberalitas, elemosyna, ἐλεημοσύνη* proprie *misericordia* (ab ἐλεῆμων.) Ποιεῖν ἐλεημοσύνην est *benigne facere* Gen. XLVII, 29. Sed apud scriptores ecclesiasticos per metonymiam plerumque *liberalitatem erga pauperes* denotat, i. e. *mendicis stipem dare.* Tob. XII, 9. 10. Πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς, per ostentationem. A θεάομαι uenit Theatrum, in quo edebantur Ludi Scenici. Hinc uersari in theatro, in loco quam maxime conspicuo et ante omnium oculos.

2. μὴ σαλπίσσης ἄμπροσθεν σι) *Noli id facere cum magno strepitu.* Vfus tubarum erant ad populum conuocandum. H. 1. est prouerbialis locutio, qua quod nimio publicandi studio fit, solet exprimi, et significat *populum testem quaerere, immoderate et iactanter liberalitatem suam praedicare, operam dare, ut, si fieri possit, ad omnium aures perueniat.* Nostri Germani eodem sensu dicunt: *etwas ausposaunen.* Alii uerba Saluatoris proprie intelligunt de sono tubarum, quo daturi elemosynam signum dari errabant, non modo ut pauperes concurrerent ad stipem accipien-

dam, sed etiam ut spectandi gratia conflueret populus, qui liberalitatem cum admiratione adspiceret, eamque ubique celebraret. Μὴ σαλπίσσης, *ne tuba cani cures*. Pro actione enim, quam fieri curamus, uel permittimus, saepe ipsum adhiberi uerbum, actionem quasi a nobis praestitam denotans, notissimum est. Quum autem Iesus addit, Pharisaeos hoc fecisse ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς βύμαις, Synagogarum nomine non uidentur intelligendae esse Scholae Iudaeorum, sed circuli in uicis a confluentibus ciuibus agi soliti. Nam additur ἐν ταῖς βύμαις, et συναγροῦθαι nil aliud significat quam congregari, in coetus coire, ipsaeque Iudaeorum scholae, eo quod coetus in illis cogerentur, synagogarum nomen fuere adeptae. Rara quidem uel nulla in Rabbīnorum et Talmudistarum monumentis reperiuntur uestigia, quod olim Iudaei, maxime Pharisaei, eleemosynas erogaturi, buccinis usi fuerint, eas aliis manifestaturi, ut gloriam liberalitatis captarent. Sed propter hoc silentium res non illico in dubium uocari debere uidetur; quia nec in Rabbīnorum scriptis legitur uspiam, orantes in angulis platearum stetisse, ieiunantesque deturpasse facies suas, ut hominibus ieiunare uiderentur. Ceterum ingeniosa est Ven. Schulzii, Giessensis Theologi coniectura, suspicantis uerba μὴ σαλπίσσης referenda esse ad ipsos mendicos tuba canentes, et uertenda esse: *ne mendicos, stipem abs te petentes, tuba canere finas*. Solent enim hodie adhuc in Oriente mendici, stipem petentes, tuba canere, testibus itinerariorum scriptoribus. ὡσπερ οἱ ὑποκριταί. Hesychius: ὑποκριτῆς, ὁ ἐν τῇ σκηνῇ ὑποκρινόμενος, qui in scena aliam personam induit. A specie eorum, qui spectaculis recta facie incedunt, nomen

men translatum est ad eos, qui pii et religiosi haberi uolunt, cum non sint, ut alios decipiant circumueniantque. Tales erant Pharisei. ἀπέχου τῶν μισθῶν αὐτῶν) *Iam tenent mercedem suam.* Nihil ultra a Deo praemii loco accipient. Ἀπέχω, *accipio*, uel potius: iam accipi et teneo, quae mihi debentur, apud Prof. saepe. Et ἀποχῆς scriptum uocarunt id, quo fateretur aliquis se habere, i. e. sibi esse persolutum, quod deberetur. Sensus igitur est: *habent iam praemium benignitatis suae*, hominum nempe laudes, neque adeo ullum eius praemium a Deo expectare possunt. Ratio est in promptu. Nam qui benigne facit tantum ut spectetur, is nullis testibus praesentibus nihil dabit; non faciet benigne quia Deus iussit, sed uanae laudis studio; non dabit beneficia ex amore erga alios, sed sui ipsius amore. Quum autem nonnisi praesentibus testibus stipem dat egenis, illis potius paupertatem exprobrare, et contumeliam facere, quam beneficium dare uidetur. Ergo nihil mercedis a Deo accipiet. Cicero Tuscul. II. 26. *Mihi quidem laudabilia uidentur omnia, quae sine uenditione et sine populo teste fiunt — nullum theatrum uirtuti conscientia maius est.*

3. μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου, τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου) Proprie aetio dextrae tribuitur, cuius longe frequentior solet esse usus quam sinistrae. Est autem et hoc e prouerbio sumtum, et sensus est: *bene fac, quam potes occultissime.* Adeo non desideres hominem spectatorem, ut si fieri possit, nec ipse scias te facere quod recte facis.

4. ὅπως ἢ σε ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ) *Vt occulta maneat liberalitas tua.* ἢ id est γένηται, et ἐν τῷ κρυπτῷ pro

PRO κρύφα, hebr. חֲשׁוּבִים. καὶ ὁ πατήρ — φανερώ) *Pater tuus coelestis, qui etiam ea, quae in occulto fiunt nouit, publice (illo die) tibi reddet praemium.* ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, pro: ὁ βλέπων τὸ ἐν τῷ κρυπτῷ, quod est τὸ κρύφα γενόμενον. Tibi satis esto quod testem habes patrem, cuius oculos nihil omnino fugit. Is tibi reponet praemium, etiam si ab homine nihil redeat gratiae.

5. φιλοῦσιν) *libenter solent, amant.* Hesych. φιλεῖ, εἰσωθεν. ἐν ταῖς συναγωγαῖς — ἐς ὧτες) Per Synagogas hic ut u. 2. circuli a confluentibus in uicis agi soliti intelligendi esse uidentur. Nam in scholis Iudaeorum precibus publicis uacare, Christo uix displicere potuit. Accedit quod hic συναγωγὰς cum γωνίαις τῶν πλατειῶν, triuiis et quadriuiis coniunguntur, et additur ἐς ὧτες, quae uox eos notat, qui ad orantium figuram se componebant, ita ut ab omnibus, eos orare, animaduerti posset. Γωνία alias significat angulum internum, i. e., compitum aut triuium, ubi stans a plurimis spectari poterat. Nam in platearum angulis, ubi plateae iunguntur, frequentia hominum maior esse solet. ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν. Vid. modo ad u. 2. notata.

6. ταμειῶν) penetrale, locus aedium abditior et secretior. Quae de penetrali et obseruando ostio dicuntur, sunt desumpta ex communi usu ad ea denotanda, quae sine strepitu fiunt. Ies. XXVI, 20. ἐν τῷ κρυπτῷ) In occulto et est et uidet Deus. Est locus huic loco non abfimilis in *Episteto Arriani* I, 14. ὅταν κλείσητε τὰς θύρας, καὶ σκότος ἔνδον ποιήσητε, μέμνησθε μηδέποτε λέγειν, ὅτι μόνοι ἐσθε. εἶδε ἐς εἶ, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἔνδον ἐστίν.

7. μὴ βαττολογήσῃτε) *Nolite eadem uerba saepe repetere.*

Βαττολογεῖν est centies idem dicere. Deriuare solent a quodam Batto, siue rege Lybico balbutiente, siue pastore uerbofo. Vid. *Wetsten.* ad h. l. Verior mihi esse uidetur *Sal. Deylingii* sententia (in obseruatt. sacris P. III. p. 267. sqq.) statuentis, ad alium Battum respici, nempe Pöetam quendam ignobilem ac ineptum, qui, *Suida* auctore, μακρὸς καὶ πολυσίχως ὕμνος, ταυτολογίας ἔχοντας, fecit. Sensus est: *ne multa uerba faciatis in precibus.* εἰ ἐθνηδι) Iudaei suam nationem uocant Ἰουδαίαν, alias uero omnes gentes ἔθνη, Ἰουδαίαν. Vnde εἰ ἐθνηδι. Causa distinctionis haec, quod ἔθνη uocarent quamuis hominum multitudinem, λαὸν autem coetum iure ac legibus sociatum, quod in Iudaeos eximie competebat. His uerbis Christi non uetamur aliquamdiu continuare orationem; sed prohibemur Deo uerba annumerare, quasi ille preces ex prolixitate potius, quam ex intimo animi affectu metiretur. Exempla Battologiae Ethnicorum supplicantium ciuilibus uide ap. *Lightfootum* aliosque ad h. l. ἐν τῇ πολυλογίᾳ ἐν, hebr. ג. pro: πολυλογίας ἔνεκα. πολύλογοι autem solent iidem esse βαττόλογοι. quia ut multa dicant, necesse habent saepe iam dicta repetant.

8. μὴ εἶναι — ἀτιῆσαι αὐτὸν) Vult Iesus, nos non esse similes illis, qui sibi persuadent, multis uerbis argumentisque opus esse ad informandum exorandumque Deum, addita ratione, quod Deum omniscium nihil plane lateat. Qui enim in orationibus uerbofi sunt, et eadem repetunt, ii ita agunt, ac si dubitarent, uel de scientia Dei, quasi opus sit idem centies dicere, ut intelligat, aut ne obliuiscatur, uel de ipsius sapientia, uel de ipsius bonitate.

9. οὕτως ἔν προσεύχασθε ὑμεῖς) *In hunc sensum.* Non enim praecipit Christus uerba recitari semper, quoties precamur, quod nec legimus Apostolos fecisse (quanquam id quoque fieri cum fructu potest,) sed materiam precum hinc promere. Notandum est autem, totam hanc orationem ex formulis Hebraeorum concinnatam esse, tam apte, ut omnia contineat, quae a Deo peti possunt, cum agnitione maiestatis diuinae, et subiectionis nostrae. Doctores Iudaeorum usitatissimum fuit oratiuncularum formulas sibi ipsis struere, discipulisque suis tradere, quod de Ioanne etiam asseritur Luc. XI, 1. *πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς ἔρανοῖς*) i. e. *Benignissime, celsissime, potentissime omnium rerum auctor, conseruator et rector.* Nam Pater uocatur Deus ob summam bonitatem, qua omnia creauit, qua omnia conseruat et gubernat. *Ἐν τοῖς ἔρανοῖς* Deus esse dicitur, quia omnium est celsissimus ac potentissimus. Ps. CXV, 3. *ἀγιοσθέντω τὸ ὄνομά σε*) *Tu es uenerandus et colendus. Utinam totos nos ad laudes tuas componere, et omnibus rebus nostris te unice celebrare ualeamus!* Haec uerba, ut et quae commate sequenti habentur, non tam petentium sunt, quam adorantium, et Dei maiestatem agnoscentium colentiumque. In Epilogo pro *ἀγιοσθέντω τὸ ὄνομά σε* habemus *σὺ ἐστὶν ἡ δόξα.* Vtrumque ergo est *δοξολογία.* Nempe *ἀγιάζειν*, *ᾠδῆ* laudare significat et *celebrare.* I Petr. III, 15. Imperatiuus autem h. l. ut saepe optatiuum habet significationem. *Nomen* Dei denotat *Deum ipsum*, et quae de Deo dici possunt. Similis huic formula est in oratione Iudaeorum *Kaddisch* dicta.

IO. Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου) Regnum Dei idem est, quod alias uocatur *Messiae* regnum. Cf. supra c. III, 2. Ante aduentum Messiae sensus huius petitionis erat: *Praesto adsit Messias*. In oratione *Kaddisch* precantur Iudaei: *Regnare faciat* (Deus) *regnum suum*. *Efflorescat redemptio eius, et praesto adsit Messias, et populum suum liberet*. Sensus haud ualde dissimili discipuli Iesu tum temporis hanc petitionem accepisse uidentur. Nos autem precamur, ut quamplurimis hominibus contingat doctrina Christi illustrari, eiusque legibus emendari. In Epilogo: σου ἐστὶν ἡ βασιλεία. γενηθήτω τὸ θέλημά — τῆς γῆς) *Fiat uoluntas tua in toto uniuerso*. Fac tu, Deus, in omni uniuerso quod tibi placet. Nos acquiescemus in tua uoluntate; nolumus reprehendere tuam prouidentiam. Nam *coelum et terra* est totum uniuersum; et uoluntas Dei h. l. pertinet ad regimen uniuersi. Non est in his uerbis petitio, sed declaratio animi nostri et sensus erga Deum. Haec autem in precando debet esse animi nostri conformatio, ut permittamus omnia regimini et prouidentiae Dei. In tractatu Sanhedrin: *Exercitus angelorum dixit: Domine totius mundi, tuus est totus mundus. Effice in mundo tuo quod uis*. Post uerba: ὡς ἐν ἐρανῶ, supple ἔτω.

II. τὸν ἄρτον — σήμερον) *Da nobis quotidie, quaecunque ad victum erunt necessaria*. τὸν ἐπιείσιον) Apud Profanos non occurrit haec uox, si credimus Origeni ab Euangelistis excogitata. *Athanasius* et ex eo *Damasceus*: τὸν μέλλοντα explicant. Non patiuntur grammaticae leges ἐπιείσιος aliunde deduci, quam a uerbo ἔπειμι et participio ἐπιῶσα, quod *subsequens, succedens* significat, e. g. τῆς ἐπιεί-

σης ἡμέρας, τῆς ἐπίστεως νυκτὸς. Inde formatur ἐπίστεως, sicut περιέ-
σιος ἢ περιῖσα. Opponitur τῷ παρόντι, ei quod iam habemus
in manibus. ἄρτος exprimit Hebraeum כֶּמֶח, cibum.
Significat itaque ἄρτος ἐπίστεως panem seu cibaria quae in
tempus futurum erunt necessaria. Gregorius Nyss. bene ex-
plicat: ἄρτον τῆς σημερινῆς χρείας, et τὸ ἐφημερον. Σήμε-
ρον pleniore Hebraismo diceretur σήμερον σήμερον, i. e. Lucas
interprete τὸ καθ' ἡμέραν, quotidie. Sensus horum verbo-
rum: Da nobis Deus uictum, qui aetati in posterum
agenda sufficiat: et si non placet dare annua, da men-
strua, da saltem diurna: quicquid ultra dabitur, id erit
aduentitium.

12. Καὶ ἄφες — ὀφειλέταις ἡμῶν) Remitte nobis peccata
nostra, sicut et nos ignoscimus iis, qui in nos deliquerunt.
Ὀφείλημα, debitum. Sicut Graeci dicunt ὀφείλειν δίκην,
Latini poenas debere, ita Hebraei כִּוְּחָ quod debitorem
significat, etiam de his qui poenae obstricti sunt, usurpare
solent, ut Dan. I, 10. Lucas habet ἀμαρτίας. Ἀφιέναι
autem ἀμαρτίας opponitur τῷ κρατεῖν, et utrumque dictum de
Deo ἀνθρωποπαθῶς, quia homines ea, quae bona fide con-
donant, quasi ex animo proiciunt; quae condonare nolunt,
asseruant. Ὀφειλέται, siue οἱ ὀφείλοντες sunt qui in nos de-
liquerunt. Sicuti et nos filii tui, tuo exemplo, simili in-
iulgentia alios homines prosequimur, i. e. laesi uindictam
nec facti nec uoto exoptimus.

13. μὴ εἰσενέγκης ἡμᾶς εἰς πειρασμόν) Noli permittere, ut
rebus aduersis uel illecebris peccatorum succumbamus. πειρασ-
μὸς respondet Hebr. תְּסוּחָה tentatio, afflictio, res aduersae;
et frequens Hebraeis est: לֹא תְּבִיאֵנוּ לִיד נִסּוּן Sensus
est:

est: *Ne finas nos oneri afflictionum succumbere.* Occurrit etiam phrasis: εἰσέρχεται εἰς πειρασμὸν, (בא במסה) ita inuolui illecebris aut periculis, ut non extriceris, infra c. XXVI, 41. ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τῶ πονηρῶ) Hebraei dicunt: מכל רע תצילנו. τὸ πονηρὸν, omnia mala et res aduersae. ὅτι οὗ ἐστὶν ἡ βασιλεία — αὐτῶν) Viri docti et in critica sacra uersatissimi hanc Doxologiam ut spuriam repudiarunt. Reperitur quidem in omnibus Codicibus Graecis, paucis exceptis, sed *Origenes, Nyssenus, Cyrillus, Maximus*, qui totam orationem dominicam ex professo explicant, huius appendicis nullam faciunt mentionem. Omittunt patres latini omnes. Est doxologia, quam in uetere ecclesia Sacerdos solus orationi dominicae a populo recitatae addere solebat. *Ambrosius* de Sacramentis VI, 5. post uerba: *libera nos a malo:* "Quae sequuntur, audi quid dicat Sacerdos: Per dominum nostrum Iesum Christum, in quo tibi est, cum quo tibi est honor, laus, gloria, magnificentia, potestas, cum Spiritu S. a seculis et nunc et semper, et in omnia Secula Seculorum. Amen." Et sane si haec *δοξολογία* non pars est, sed appendix uel antiphona orationis dominicae, cui in Ecclesia graeca a sacerdote solo et semper addi solebat, omnia plana sunt; et facile intelligimus, cur librarii illam Matthaeo adiecerint: sin autem ab ipso Domino fuit praescripta, quid factum, ut illo uerba praeeunte, nec Lucas Euangelista, nec patres Graeci, nec tota ecclesia latina sequerentur? Porro *δοξολογία* loco minus commodo hic inseritur. Cf. u. 12. et 14. Sed et *Amen* apparet non a Christo additum, sed ex more ueteris ecclesiae publicam precum recitationem ea uoce approbantis Deut. XXVII, 15. 1 Cor. XIV, 16. Omnis

haec doxologia sensu non differt a u. 9. 10. *Tu omnium summus es dominus; tu omnia potes: tibi debetur laus et summus honor in aeternum.*

14. παράπτωμα) *Lapsus, offensa, erratum; metaph. delictum, peccatum.* Pertinet hoc ad illustrandum comma 12. Docet Christus hoc et sequenti uersu, peccatorum indulgentiam non patere nobis, nisi sub conditione nouae obedientiae, cuius pars magna fit lenitas in condonandis iniuriis.

15. εὖν δὲ μὴ ἂφ.) Elegans est ἀντίθεσις ad excitandam attentionem.

16. ἴσαν δὲ νηστεύετε) Christus hic agit non de communibus populi ieiuniis, sed de his, quae priuatim sibi quisque indicebat, siue per continuos aliquot dies extra ordinem, siue perpetuo quodam more statis diebus, nimirum Lunae et Iouis, ut plerique Pharisei, quorum qui uideri uolebant religiosiores, etiam Martis et Veneris diem adiungebant. μὴ γίνεσθε — σκυθρωποὶ) *Ne uelitis imitari simulantes pietatem, tristi uultu incedentes.* Sunt σκυθρωποὶ qui tristitiam uultu, data opera a sordibus non purgato, prae se ferunt, Vid. loca a Krebsio e Flauio Iosepho allata. ἀφανίζετε γὰρ — νηστεύουσας) i. e. *data opera uultum faciemque deturpant et deformant, ut alii eos ieiunare sentiant.* Ἀφανίζειν proprie notat *aliquid abolere ita, ut ne uestigium eius appareat;* deinde etiam *alicuius rei formam et speciem deturpare.* Vid. eundem. Indicatur, eos studiose uultum ita toruum affectare, ut qui aspiciat, homines esse uix agnoscat. Hoc faciebant laudis studio. Ὁπως φανῶσι, i. e. φανεροὶ ᾧσιν, ut sint in oculis, et manifestum fiat

fiat eos ieiunare. Eleganter dicitur. Deformant uultum, ut omnium oculos in se conuertant.

17. ἀλειψάτε — ἰψάτε) Hoc est: *praefer uultum et habitum quotidianum*; nam et lauari et ungi solebant Iudaei eorumque uicini extra luctus tempora. Praecipue autem orientales in conuiujs, et alias tempore laetitiae capita unguentis perungere solebant. Haec unctio propter orientis nimium aestum refectiois multum corpori afferebat.

18. ἐν τῷ φανερωῖ) Pauciores Codices addunt, et ex superioribus locis comm. 4. 6. repetitum est.

19. 20. μὴ θησαυρίζετε — ἐδὲ κλέπτουσιν) *Non id praecipue curate, ut congeratis opes terrenas, tineis, rubigini et furibus obnoxias, sed potius ut acquiratis bona in coelis (aeternum) duratura, nec tineis, nec rubigini et furibus obnoxia.* Θησαυρός h. l. copia frumenti, uini, olei, uestium, et aliarum rerum, quae apud orientales in agro in cauernis subterraneis asseruabatur. Matth. XIII, 44. cf. b. *Fabri Beobachtungen ueber den Orient* P. II. pag. 462. Μὴ θησαυρίζετε h. l. non absolute, sed comparate est intelligendum. βρώσις, proprie *cibus, edulium*, deinde etiam *erosio, corruptio*, uel potius uermiculus edulia corrumpens. Aliis βρώσις est hebr. לֶחֶם, LXX. ἡ ἐρμιάβη, insectorum genus, frumento noxium. In Glossario: βρώσις, ἡ σήψις, *tinea, rubigo*. Aliis denique est ἐν διὰ δυοῖν, pro σῆς βρώσασσα. Vid. *Suiceri Thes.* uocem βρώσις. ἀφανίζειν hic est, quod Lucae διαφθείρειν. Θησαυροὶ ἐν ἕρανῳ sunt bona in coelo, i. e. aeternum duratura, pax conscientiae, fauor diuinus, praemia coelestia, quae liberalitate in egenos et indefesso uirtutis studio parantur. 1 Tim. VI, 17. 18.

21. ἴτε γὰρ — καρδιά ὑμῶν) *Quod enim pro summo vestro bono agnoscitis, id etiam summo studio expetere debetis.* Ἔσαι, fut. pro imperatiuo. Ἡ καρδιά hoc loco est cogitatio, animus, quemadmodum Latini dicunt: Animus est in hortis; animus est in patinis etc. Vid. Wetsten. ad h. l. Prout de rebus iudicamus, ita erga eas afficimur. Si igitur in aeternis bonis positam credimus ueram felicitatem nostram, omnem iis operam dare debemus.

22. ὁ λύχνος τῆ σώματος ἐστίν ὁ ὀφθαλμὸς) *Oculus est corporis lux.* Ὁ φθαλμὸς proprie hic accipitur pro corporis oculo, qui nobis est pro lumine, quo res circa nos discernimus. Ἐὰν ᾖν — φωτεινὸν ἔσαι) *Si igitur oculus tuus integer (sanus) est, totum corpus tuum illustrabitur.* Ὁ φθαλμὸς ἀπλῆς est oculus sanus et integer, δλόκληρος, sincerus, quemadmodum membra sincera apud Lucretium. Si igitur ita comparatus est oculus, totum corpus lucem oculi sequeretur, neque usquam impingeret, sed ope eius omnia in incessu cauebit offendicula.

23. ἐὰν δὲ — σκοτεινὸν ἔσαι) *Si autem oculus uitio laborat, totum corpus tenebrae occupabunt.* Oculo ἀπλῶ per-eleganter opponitur πονηρὸς, h. e. qui non est δλόκληρος, qui detrimentum passus est atque noxam, ut illuminando corpori inferuire non ualeat amplius. Quodsi igitur uitio laborat oculus, ut uel plane nihil uideat, uel non recte cernat, totum quoque corpus erit tenebricosum, ut homo, quo eundem, nesciat, in aua delabatur, offendant in incessu, corruat, pereat. Additur nunc applicatio: εἰ ᾖν — πῶσον;) *Si igitur, quae in te esse debebat lux in tenebras degenerat, quantae illae tenebrae!* Τὸ φῶς τὸ ἐν σοί, *lumen*

lumen quod est in te, opponitur oculo, tanquam λόγῳ τῆ σωματος, adeoque *exteriori*. Alibi quoque phrasi ἐν σοὶ et ἐν ἡμῖν ea, quae nobis sunt intrinseca magis, et ad ipsam pertinent mentem, denotantur, tum apud profanos, tum sacros scriptores. Aristoteles Topic. I, 14. ὡς ὄψις ἐν ὀφθαλμῷ, νῆς ἐν ψυχῇ. Est igitur τὸ φῶς τὸ ἐν ἡμῖν uel ipse animus noster, uel principia, quae ipsi in iudiciis actionibusque suis praelucere debebant, et ducto argumento a minori ad maius, si misera res est, inquit Iesus, in tenebris uersari hoc *corpus* nostrum, ubi oculi, qui totum illud illuminant, contraxerint uitium; quanto magis miserum erit, si, quod in te, i. e. in animo tuo est, lumen (principia iusti et boni,) extinctum fuerit turpissimum affectuum, et auaritiae inprimis tumultu? Coherent nempe haec cum iis, quae u. 19 — 21. dixerat Iesus. Operam dandam esse docet, ut rectum sit nostrum de rebus iudicium atque sincerum; alias enim in perpetuis tenebris nobis esse oberrandum, si eo semel corrupto, fluxa perennibus, coelestibus terrena praetulerimus. Vid. Gottfr. Olearius in h. 1.

24. Occurrit Christus obiectioni tacitae. Facile enim homo opum et uoluptatum studiosus obiiceret, se intendere quidem animum ad bona huius uitae paranda; uerum interim nec omittere ea, quae diuini sunt cultus. Respondet Christus: εἰδείς δύναται δυοὶ κυρίοις διαλέγειν) Intelligendum est hoc prouerbium de dominis qui sunt inter sese diuersis moribus, quales plerique esse solent, contraria poscentes officia. Terent. Andr. I, 3. 4. *Nec quod agam certum est: Pamphilumne adiutem, an auscultem seni. Si illum re-*

linquo eius uitae timeo: sin opitulor, huius minas. Phormio I, 1. 26. Seni fidelis dum sum, scapulas perdididi. Dominis igitur sibi contrariis nemo mancipatus esse potest; quia tum alterum colit, utique quem non colit, offendit: praelatio enim alterius sine alterius contumelia non potest procedere, ut ait Tertullianus in Apologet. ἡ γὰρ — καταφρονήσει) Μισεῖν h. l. est *posthabere* sicut ἀγαπᾶν est *praeferre*, hebraico more. Ἀντίχρισθαι τινος, *alicuius mandatis obsequi*, cuius contrarium est καταφρονεῖν. ἢ δδνασθε — μαμωνᾶ) *Non potestis Deo addicti esse, et cupiditati corradendi opes.* Μαμμωνᾶς uocabulum Rabbinicum et Syriacum ܡܡܢܐ *diuitiae, opes.* δαλέυειν τῷ μαμμωνᾶ est *seruire opibus*, i. e. cupiditati magnas opes et facultates corradendi. Hoc maxime quidem ad Apostolos pertinuit, quos Iesus monet, non posse eos simul dicere operam suam Euangelii praedicationi, et colligendis opibus. Sed et ad omnes alios homines hoc suo modo pertinet. Nemo pecuniarum et lucri cupidus Deum recte et ex animo colere potest. Egregie Sallustius: *Vbi diuitiae clarae habentur, ibi omnia uilia habentur: fides, probitas, pudor etc.* Epist. 2. de republ. ord.

25. Μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν) *Ne de uita sustentanda solliciti sitis.* Vox μεριμνᾶν, et nomen μέριμνα haud dubie mediae sunt significationis, 1 Cor. VII, 32. 33. 34. 2 Cor. XI, 28. *curare, sollicitum esse, anxie cogitare.* Hoc comm. et infra commate 31. sollicitudo quae modum finemque nesciat, describitur. ψυχῇ, שׁפּחָ h. l. est *uita.* Hoc praecipue Apostolis praecipitur, sed suo modo aliis etiam Christianis. ἐχθὴ ἡ ψυχῇ πλείον — ἐνδύματος) πλείον,

רל"י pluris faciendum. Qui uitam corpusque, quae pluris sunt, dedit, ab eo uictum et uestitum, quae minoris sunt, et illorum causa dantur, non sperare, est absurdum.

26. τὰ πετεινὰ τῶ ἔρανε) *Volucres in aëre uolantes.* Ex Hebraeo ׀משה-היז Pf. CIV, 12. εἰς ἀποθήκην) De uocabulo ἀποθήκη uid. C. III, 12. Si Deus uolucris prospicit aduersus inedia, quibus non est ea industria, quae est hominibus, quanto magis hominibus prospiciet? si nempe, quod suum est, faciant. μᾶλλον διαφέρετε) μᾶλλον hic παρέλκει. Διαφέρειν h. l. est antecellere, excellere, praestare.

27. ἡλικίαν) Vulgo interpretantur staturam; at male; nam ad uitam nihil facit augmentum staturae. Ἡλικία ergo hic significat aetatem, uel tempus uitae. Io. IX, 23. ἡλικίαν ἔχει. De cubito autem Christus loquitur, tanquam de re minima Luc. XII, 26. quemadmodum Pf. XXXIX, 6. totius uitae longitudo palmae comparatur. Accedit, quod Iesus comm. 25. curas diuiserat in curam uitae sustentandae per alimenta, et in curam uestitus. De posteriori u. 28. demum sermo est; ad primam u. 27. adhuc pertinet. Atqui ad uitam nihil facit augmentum staturae, facit autem cubitus aetati additus.

28. τί μεριμᾶτε;) τί pro διὰ τί; cur? καταμάθετε τὰ κρίνα τῶ ἄγρῳ) καταμανθάνειν, h. l. *considerare, animaduertere.* τὰ κρίνα τῶ ἄγρῳ, lilia sponte nata, non ab hortulano culta, et quidem purpurei coloris, praecipue in agris Syriae nascentia; κρίνον βασιλικόν, cuius mentionem faciunt *Dioscorides* L. III, c. 16. et *Plinius*. Hebr. ׀שׁשׁ. ἀυξάνειν) ἀυξάνειν apud Atticos proprie significationem augendi habet:

hic pro *crefcere* fumitur neutraliter. ἢ κοπιᾷ ἢ δὲ νήθει)
 Illud uirorum est, qui agrum colunt: hoc mulierum
 domifedarum.

29. εἰδὲ Σολομῶν ἐν πᾶσι τῇ δόξῃ αὐτοῦ) Salomonem no-
 minat, quia eius temporibus res Iudaeorum fuerunt florentif-
 fimae. Δόξα, כבוד non tantum *gloriam*, sed et *splendo-*
rem, pulchritudinem (Aët. XXII, II. I Cor. XV, 40.)
 significat. Lilia cum splendidis uestibus Salomonis compa-
 rantur. Nimirum ars nulla potest cum natura contendere.
 Simillimum huic Christi dicto est *Solonis* illud, qui cum
 Regem *Croesum* in throno sedentem conspicatus interroga-
 retur, num pulchrius ullum uidisset spectaculum? uidi, in-
 quit; Gallos scilicet, pauones et phasianos. περιβάλλετο)
 Ita uerti solet Hebraeum לבב.

30. χόρτον) Ita uocat ipsum *lilium*, uel flores in genere.
 Hebraei omnia e terra naicentia diuidunt in γῦ et כשׂוּ.
 Illud Hellenistae ξύλον, istud χόρτου uocant, sub quo herbas,
 frumentum et flores comprehendunt. σήμερον ὄντα) Bre-
 uis duratio indicatur. κλιβανον) Attici: κριβανον. *Hiero-*
nymus in Thren. V, 10. Clibanus est coquendis panibus
 aenei uasculi diducta rotunditas, quae sub urentibus flammis
 ardet intrinsecus. Solebant autem furni incendi non tantum
 ramalibus arborum, sed et floribus, postquam exaruerant,
 quemadmodum et paleis et lolio. Cf. b. *Fabri Beobachtung-*
gen ueber den Orient. P. I. p. 239. sq. ἢ πολλῶ μᾶλλον
 ὑμᾶς) sc. ἀμφιέσεται, *amiciet*. δλιγόπιστοι) אַמְנָה He-
 braeis etiam uocantur hi, qui quum in praesens habeant
 satis, futuri incertitudine cruciantur. Vox אַמְנָה, quam
 exprimit uox πίσεως, praesertim in usu Hellenistarum, signi-
 ficat

ficat saepe *fiduciam*, quam in alicuius bonitate ac potentia ponimus.

32. πάντα γὰρ τὰυτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ) τὰ ἔθνη, *profani*, idolorum cultores. Ἐπιζητεῖν *uehemens quoddam studium* designat. Sine fine quaerunt. Mirum non est, gentes curam uictus uehementer anxisse, cum aut mundum prouidentia haud regi, aut Deos hominum similes aliquando dormire, aut peregre abesse, aut omnibus simul negotiis uacare non posse, adeoque se sibi relictos esse, putarent.

33. ζητεῖτε — τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ) *Adspirate itaque ad bona, in regno Messiae uobis parata, et ad uirtutem Deo gratam.* Ζητεῖν respondet Hebraico צרר, adspirare ad aliquid, petere cum ardore. Regnum Dei uel Messiae hic metonymice positum pro beneficiis et bonis in regno Messiae et in hac et in futura uita expectandis. uid. c. III, 2. Δικαιοσύνη, קרצ, *ueritas*, et in specie uia salutis, quam Deus monstrat 2 Petr. II, 21, Sumitur etiam interdum pro: *beneficium, remuneratio*, ut Ies. LIV, 17. Hoc loco δικαιοσύνη αὐτοῦ, sc. Θεοῦ est uirtus Deo accepta et grata. προστεθήσεται) Significanter admodum: nam προσθήκην Graeci uocant, quod et ἐπίδοσιν, πρόσδομα, ἐπίμετρον, Latini *corollarium, accessionem, auxilium, mantissam*. Principale est gloria uitae alterius; quae ad hanc uitam desiderantur, accessionis habent nicem.

34. Μὴ εἶ — τὰ ἐαυτῆς) *Nolite itaque discrucuari cura futuri; nam fiet suo tempore, quod (ex prouidentiae diuinae decretis) fieri debet.* Ἐἰς τὴν αὐριον) sc. ἡμέραν. Ἄυριον, hebraicae uoci צרמ respondens, *posterum tempus* quodcumque notat, et constructio ista εἰς τὴν αὐριον hebraica

est. Prou. XXVII, 1. Quamquam nec Graecis Scriptoribus infrequens, uoce ἄριον significatu uti paulo laxiore, ut omne deinceps uenturum tempus significet. Sic Teia Musa: τὸ σήμερον μέλει μοι, τὸ δ' ἄριον τίς ὀιδε; Et Horatius L. I. Carm. Od. 9. *Quid sit futurum cras, fuge quaerere* etc. Ergo sensus uerborum μὴ μεριμνήσητε εἰς τὴν ἄριον, est: *Nolite in sequens tempus extendere sollicitudinem.* Ἡ γὰρ ἄριον μεριμνήσει τὰ ἰαυτῆς, *craftina die* (futuro tempore) *Deus prospiciet illis necessitatibus, quae sunt istius diei.* Diei temporique generatim tribui solet omne id, quod in tempore euenit, quocunque id euenire credatur auctore. I Cor. III, 13. Verbum αὐριμνᾶν h. l. significat effectum potius curae, quam ipsam curam, per metonymiam causae pro effectu, uel saltem curam efficacem, *curam* quae *procuret*. Sensus igitur huius loci est: *craftina die Deum esse prospecturum, illis necessitatibus, quae sint istius diei, non debere discipulos sollicitos esse de iis, quorum curam potentior Deus iam susceperit; paratum fore cibum, quo proximi diei itinere fessi reficiantur.* ἀρετὸν — αὐτῆς, *sua cuique diei molestia, aerumna est.* Τῇ ἡμέρᾳ, *cuique diei.* Articulus enim est distributiuus. Habet haec uita suas afflictiones, *quas nihil est necesse metu augeri.* Ἄρετὸν (sc. εἰς,) constr. cῶν κακία. Solent enim Graeci adiectiuum neutrum masculino aut foeminino iungere. *Isocrates ad Demon. τέρψις γὰρ σὺν τῷ καλῷ μὲν ἄριστον.* Κακία h. l. est κακὸν, uel ἡ κακότης, *res aduersae, afflictio.* Prouerbiu esse uidetur, quod Hebraice sic efferes: יתן לך ה' סוף ימיך Sufficit diei aerumna sua. Hieronymus epist. 147. *Sufficit nobis de praesentibus huius seculi cogitare angustiis.* Seneca epist.

13. *Etiamsi futurum est malum, quid iuuat dolori suo occurrere? satis cito dolebis quum uenerit: [interim tibi meliora propone.*

CAP. VII.

1. **M**_η — κριθῆτε) *Nolite rigide (uel temere) iudicium ferre, ne uobis idem eueniat.* Non uetat Iesus simpliciter et in uniuersum omnia de aliorum dictis et factis iudicia, sed ea, quae priuato, eoque temerario et maligno ausu, uel ex nimia curiositate per contemptum et superbiam fiunt, quo proximum temere damnamus, illius dicta et facta sinistre interpretantes. *ἵνα μὴ κριθῆτε, ut ne iudicemini,* sc. uicissim, tum a Deo, tum ex talionis iure ab aliis hominibus, quorum censuris merito uestro exponimini. Apud Iudaeos celebris distinctio est inter מרת הרין et מרת הרהמים, mensuram Iudicii et mensuram misericordiae. Solet autem Christus hoc et alia prudentum dicta, ex iis quae in huius uitae cursu obseruarunt petita, transferre ad doctrinam coelestem; et quod illi primum dixerunt de iudiciis aliorum hominum, idem de iudicio ipsius Dei post hanc uitam exercendo uult intelligi.

2. ἐν ᾧ — ἀντιμετριθήσεται ὑμῖν) Sensus est: *Par pari uobis referetur.* Pro ἀντιμετριθήσεται quod habet Lucas c. VI, 38. lege μετριθήσεται, sensu tamen eodem. *Remensunt uobis ibitur.* Vulgatissimum hoc apud Iudaeos adagium: במדה שאדם מודד בה מודדין לו. Utuntur et Arabes.

3. τί δὲ — ἢ κατανοεῖς) Sensus est: *Qui fit, ut sis tan perspicax ad minora aliorum uitia, quum ad tua longe maiora conuieas? βλέπεις, aspicias, spectas;* non enim repre-

hendi-

henditur, qui aliorum errores uidet, et intelligit, sed qui in alios intuetur studio reprehendendi. Κάρφος, *festuca*, aliquid stipulae instar. Graeci κάρφην, gen. foem. uocarunt *foenum aridum et tenue*. Prouerbum inter Iudaeos frequentatum! Cicero de off. I, 41. *Fit, nescio quo pacto, ut magis in aliis cernamus, quam in nobismetipsis, si quid delinquitur. Idem Tuscul. III, 31. Auari auaros, gloriae supidi gloriosos reprehendunt: est enim proprium stultitiae, aliorum uitia cernere, obliuisci suorum.*

4. ἢ πῶς — ἰσθραλλῶ σε;) *Quomodo corrigere poteris alios quum longe maiora tua uitia non animaduertas? Πῶς uim habet negandi. Non dicere poteris fratri tuo. Vel: Qua fronte? Et hoc notum inter Iudaeos fuit adagium. Vid. Lightfoot. cf. Wetsten.*

5. ἑβαλε — ἀδελφῶ σε) *Te ipsum primum corrige, et tum demum de aliorum uitiiis corrigendis cogita.*

6. Ne quis suspicaretur omnem etiam de rebus manifestissimis iudicandi libertatem tolli, subiungit Christus praeceptum ad eam prudentiam pertinens, quam alibi uult cum simplicitate coniungi. μὴ δῶτε ἄγιον — τῶν χοίρων) i. e. *Hominibus canum more uobis oblatrantibus, et spurcis, non temere proponite doctrinam coelestem.* Prouerbum esse, docet auctor libri, qui מִבְּחַר הַפְּנִינִים (electio gemmarum) inscribitur, ubi sic legitur: *Ne proiicite gemmas coram porcis; et in Scholio: Adagium est: Ne tradite sapientiam ei, qui non nouit dignitatem eius; nam pretiosior est gemmis, et qui non quaerit eam, peior est porco, qui foedat et uolutat se in sterquilinio.* Canum est πρὸν σκέψασθαι εἰ φίλος ὁ προσιών, ὑλακτεῖν, ut loquitur Andronicus Rhodius

Rhodium VII, 10. Hinc canibus iure assimilari possunt, qui monitis, etsi amicis ac salutaribus, oblatrant, uel solent bene consulentibus illudere. *Porcis* comparantur homines toti immerse uoluptatibus obscœnis. ἄγιον est, quicquid Deo est consecratum. ὁ μαργαρίτης (sc. λίθος) *margarita, unio*. Cum utroque comparatur doctrina Christi. Iudaei doctrinas et Lectiones pulchras ac notatu dignas uocarunt margaritas. Cf. Prou. II. et infra c. XIII, 45. Docet Christus, doctrinam euāgelicam non esse tradendam iis, qui uitiis et praeiudiciis ita sunt occoecati, ut facile praeiuderi possit, ueritatem iis risui fore. Seneca epist. 29. *Nulli nisi audituro dicendum est.* μήποτε — ὑμᾶς) In his uerbis est ἐπάνηδος, siue ὑπέρησις, ac si esset: μήποτε (ἔτσι sc. χείροι) καταπατήσωσιν αὐτὰς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ (ἐκεῖνοι sc. κύνες) σραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς, ut Matth. XII, 22. τὸν ΤΥΦΛΟΝ καὶ κωφὸν καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν. cf. Hebr. X, 33, 34. Sensus: *ne illam, (doctrinam coelestem) exponant risui, uos autem uexent et interficiant.* Plerumque fit, ut obstinati contemtores diuinae ueritatis in eius professores immane odium concipiant, plebemque et potestates in ipsos concitent: quod in Iudaeis praesertim Christus eiusque Apostoli experti sunt.

7. αἰτεῖτε — ἀνοίγησεται ὑμῖν) *Enixissimis precibus efflagitate a Deo uobis necessaria.* Verbis αἰτεῖν, ζητεῖν, κρᾶειν idem denotatur, studium scilicet precandi.

8. πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν) petens, ab homine. multo magis a Deo. πᾶς, *quisquis.* Intelligendum est dictum de iis qui petunt, quae petenda sunt, et a quo et quomodo petitionem fieri iubet Deus. *Philemon.* Παντ' ἔστιν ἐξευρεῖν, ἐὰν

μη τὸν πόνον φύγη τις, ὃς πρόσσει τοῖς ζητημένοις. Sicut et pulsanti fores aperiuntur, quod intelligatur illum uelle intromitti.

9. ἢ τίς ἐσιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος κ. τ. λ.) Apud Hebraeos quis saepe ponitur pro *si quis*, ut infra c. XII, II. XXIV, 45. ἐὰν post ζε positum solet παρέλκειν, siue est particula potentialis, pro ἄν. Μη̄ autem interrogatiuum hic est, ut fit sensus: Si quis inter uos est, quem filius panem rogauerit, an lapidem ei dabit? Adagium autem hoc de pane et lapide ab Hebraeis ad alias etiam gentes transit ut ex *Plauto* apparet: *Altera manu fert lapidem, panem ostentat altera.*

11. πονηροὶ ὄντες) *Maligni, parci*, non semper dantes libenter. ὀδατε δομ. ἀγαθὰ δίδομαι) ὀδατε, *soletis*; nam in omnibus linguis *scire* ponitur pro *solere*. ὀδατε μισεῖν.

12. Πάντα ἔν — ποιεῖτε ἑαυτοῖς) *Quomodo uultis* (aut expectatis) *ut alii erga uos se gerant, in omnibus ita uos gerite erga illos.* Est lex naturae. Vid. loca a *Wetstenio* citata. Iubet Christus operam nos dare, ut aliis praeestemus ea, quae ratio dicat, *non inique nos ab alijs postulatos.* Hoc autem ideo dicitur, quia plerumque rectius uidemus quid aequum sit, ubi nihil nobis decedit. ἔτος — προφῆται ἰ. ε. ἐν τῷ νόμῳ καὶ δι προφῆται, *haec summa est eorum, quae in lege et a Prophetis sunt dicta.* Hinc pendet lex et *Prophetae* infra c. XXII. 40. Intelligendum est autem de lege et *monitis spectantibus mutua inter se hominum officia.*

13. εἰσελάθετε — πύλης) Sensus est: *Imitamini exempla paucorum*, (qui nempe ea incedunt uia, quae ad aeternam felicitatem ducit.) Via ad aeternam felicitatem comparatur cum angusta uia per arctam portam. Nimirum optima quaeque difficiles habent aditus; et Christus iubet nos magis spectare, quo ducat uia, (i. e. uiuendi ratio) quam an commodum habeat ingressum. Huius generis similitudines apud profanos etiam extant, e. g. *Cebetis Tab.* describens τὴν ὁδὸν τὴν ἀγρῶσαν πρὸς τὴν ἀληθινὴν παιδίαν, ostendit: Θύραν τινα μικρὰν, καὶ ὁδὸν τινα πρὸ τῆς πύλης, ἣτις ἔ πολὺ ὀχλεῖται, ἀλλὰ πάνυ ὀλίγοι πορεύονται, καὶ ἀνάβασις ἐστὶν ἰσχυρὰ, καὶ κρημνὸς ἔχουσα ἔνθεν κακεῖθεν βαθεῖα. ὅτι πλατεῖα — ἀπώλειαν) *Nam lata est porta et spatiosa est uia abducens in exitium, quam multi ingrediuntur. Seneca de V. B. c. I. Tritissima quaeque uia et celeberrima maxime decipit, i. e. uel in errorem, uel in perniciem deducit.*

14. ὅτι ἐστὶν ἡ πύλη) Plurimi Codd. habent τί, quod Hellenistae haud raro ponunt pro ὡς, ut sensus sit: *quam angusta est porta?* sed recepta lectio praeferranda uidetur. τῆς ἀληθινῆς ἡ ὁδὸς) *uia arcta, angusta, uel confragosa. ζωὴ* autem est *uita beata, felicitas aeterna.*

15. ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν) i. e. ψευδοδιδασκάλων. Nam Hebraeis et ii, qui ad populum docendum procedebant, Prophetae dicebantur. Sermo esse uidetur de iis, qui se Christi sectatores profiterentur (u. 21.) quos falsos uocat ob doctrinam falsam. ὅτινες ἔρχονται — ἄρπαγες) i. e. *Qui externe pietatem et mansuetudinem simulant, sed intus sunt pietatis hostes, homines auari et crudeles. Ἐνδύματα τῶν προβάτων sunt uestes ex pellibus ouinis confectae, alias μιλω-
ταλ,*

ταί, δέρματα ἀγέτα dicta, qui habitus fere Prophetarum veterum fuit; illud autem, ἔρχονται ἐν ἐνδύμασι προβάτων est ex graecismo paullo exquisitiore, et denotat: *ueniunt ad nos induti uestibus, confectis ex pellibus ouium.* Indicatur uero externa illa species sanctae, innocentis et mansuetae uitae, quam falsi doctores illi prae se ferebant. λύκοι ἄρπαγες, lupi raptores. Sic et in *Aesopi* fabulis lupus inducitur ouina pelle obtectus.

16. ἀπὸ τῶν — αὐτῶς) *Ex moribus facile dignoscetis eos; si nempe propius eos inspexeritis.* Pietas quidem ab iis uel maxime simulatur, sed uerum est illud *Mimi*: *Cito ad naturam ficta reciderunt suam.* Interdum mora aliqua, interdum attentione sola opus est. μῆτι συλλέγει) Actiuum personale pro passiuo impersonali est positum, ut saepe. *Num de spinis colliguntur uuae, aut de tribulis ficus?* Quemadmodum hoc naturae repugnat, sic etiam contra naturam est ab homine malo expectare uirtutis et uerae pietatis continuos fructus.

17. 18. 19. σακρὸν δένδρον) Iudas u. 12. nominat δένδρον ἀποθανόντα. Applicatio est facilis. Qualis fit animus hominis cognoscitur ex eius moribus. Homo malus non diu latere potest, quin factis animum prodatur. cf. Matth. III, 10.

20. ἀπὸ — αὐτῶς) Quum libenter homines moribus suis conuenientia deceant, ex factis istiusmodi suspectos ipsos habete, priusquam dogmata sua uobis instillent.

21. ἢ πᾶς — ἐν ἕρῳ) *Non omnes, qui ore profitentur me esse Messiam, pro ueris discipulis meis agnoscentur.*

ii, qui faciunt quod optimus Pater meus iubet. Ἐισέρχασθαι εἰς τὴν βασιλείαν τῶν ἑρανοῶν nihil aliud est, quam fieri ciuem regni Christi, h. e. uerum Christi discipulum, dignum cui beneficia, ueris eius cultoribus in hac et futura uita parata tribuantur, ut recte colligitur ex u. 23. εἰδέκοτε ἔγνω ὑμᾶς. Cf. supra III, 2. Ὁ λέγων, κύριε, κύριε, i. e. qui nomen meum professus fuerit, meque pro magistro suo agnouerit. Apud Iudaeos enim discipuli magistros compellabant *Dominos*, et illi contra *seruorum* nomine ueniebant. In uerbis: ἔπαυ, negatio est particularis; nam et qui obediunt Deo, dicunt Christo: Domine, Domine, i. e. se Christi sectatores profitentur. At obedientia ueros et falsos Christianos distinguit. τὸ θελημα τοῦ πατρὸς, quod iubet pater. Ποιεῖν τὸ θελημα τοῦ πατρὸς dicuntur, qui serium habent obediendi propositum, nimirum διὰ πίσιν ἔχοντες ἔ νεκρῶν, ἀλλὰ διὰ ἀγάπης ἐνεργυμένην. Haud raro enim *agendi* uerbis significatur *studium*, sed *tale*, quod *data occasione actuosum est* — Non titulus Christianum facit, sed uita.

22. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ) Intelligitur dies nouissimus, qui dicitur ἐσχάτη ἡμέρα, et ἡμέρα κρίσεως multis in locis. ἔ τῷ σῶ νόματι — ἐποιήσαμεν;) Nonne tua potentia freti uaticinati sumus — daemonia eiecimus — multa miracula edidimus? Verbi προφητεύειν significatio h. l. esse uidetur uaticinari, praesagire futura; nam de factis insignibus, omnique admiratione dignis est sermo. Δαιμόνια ἐκβάλλειν, morbos curare incurabiles uisos plerisque. Vid. supra c. IV, 24. Δυνάμεις, *miracula*. Nam δυνάμεις, hebr. כִּיָּה, meron. effēcti saepe est *miraculum*, res quae nonnisi adiu-

trice potentia diuina effici possit. Designantur h. i. homines, qui huiusmodi mirabilia effecerunt *δυνάμει χριστοῦ*, i. e. potentia et auxilio Christi freti. Sic enim sumitur haec phrasis etiam Marc. IX, 38. coll. Luc. IX, 49. ubi aliquis, qui non erat discipulus, *ἐπὶ τῷ δυνάμει Ἰησοῦ* daemonia eiecisse dicitur. Hic certe non auctoritate, non iussu Christi daemonia eiecit, sed potentia eius fretus, usus formula, qua discipuli uti solebant: in nomine Iesu uolo ut daemoniacus sanitati restituatur. Hoc nostro loco autem fermo est de hominibus, qui se pro discipulis Iesu gerebant, (dicebant ei *κύριοι*;) quorum autem mores professioni non respondebant. Docet igitur Iesus, nonnisi homines probos et praeceptis diuinis conuenienter uiuentes sibi fore gratos et acceptos, atque felicitatis ueris Christianis paratae particeps; nec posse defectum emendatae et probae uitae factis externis, quantumuis speciosis compensari. I Cor. XIII, 1 — 3. Perspicimus inde, caute tractandum esse locum de miraculis, et argumentis pro ueritate religionis christianae inde desumptis. Patrauit miracula Iesus; patrauerunt etiam, uel patrare uisi sunt falsi doctores et fraudatores. Matth. XXIV, 24. Sed erat inter alia hoc discrimen, quod Iesus et eius Apostoli sanctissimam agebant uitam, nec unquam quaerebant honores, aut pecunias, sed tantum aliorum hominum utilitatem et commodum. Io. VIII, 46 — 50. VII, 18. Quod secus erat in falsis doctoribus et fraudatoribus. Nec (quod obiter moneo,) negligendum erat *Francisci Baconis de Verulamio* egregium dictum: — *Nunquam Deus edidit miraculum, quo conuerteretur Atheus; quia poterat ipso naturae lumine ad notitiam Dei perducere; uerum miracula ad conuertendos idololatrias et supersticiosos designata sunt,*

sunt, qui Numen agnouerunt, sed in Cultu eius aberrarunt. (De augm. scientiar. Lib. III, c. 2. p. 144.)

23. ἠμολογήσω αὐτοῖς) *Profitebor, palam dicam ipsis.* Graeci uocem ἠμολογεῖν isto sensu non usurpant, sed est ex Hebraismo לָמַד. εἰδέποτε ἔγνω ὑμᾶς) *Nunquam uos pro meis habui, uel etiam: nunquam uos approbaui, ut Rom. VII, 15. more Hebraeo, apud quos יָדָע ita sumi solet. ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν* Ita LXX. uertunt in Ps. V, 6. יֵן לְיָדָע, qui uelut artem peccandi exercent, ἁμαρτωλοὶ, *scelesti, improbi.*

24. πᾶς ἦν — τὴν πέτραν) *Qui igitur has meas doctrinas auditas uita et moribus exprimit, is similis est ἀνδρὶ φρονίμῳ, uiro sapienti, prudenti, futuros casus secum reputanti et sibi prospicienti, ne id quod suscepit negotium frustra susceptum esse appareat. Ceterum constructio huius commatis tota est hebraica. Graece esset: πάντα ἦν ἀκύνοντα με τῆς λόγης τῆς — ὁμοιώσω ἀνδρὶ κ. τ. λ. Ὅσις et αὐτὸν hebraico more redundant.*

25. διὰ τοταμοὶ) h. l. sunt *inundationes, diluuiā.* Προσπίπτειν, h. l. est *irruere, impetu ferri.* τεθεμελίωτο) pro ἐτεθεμελίωτο. Sic et apud Iosephum aliquoties inuenies πετοιήκει. Applicatio est facilis. Quicumque uitam uiuit doctrinae meae congruentem, is sibi suisque commodis optime consulat; firmus stabit in calamitatum procellis, nec unquam uere miser, sed in hac et futura uita tranquillus et beatus erit.

26. 27. Similes sententias ex Rabbidorum scriptis uide ap. *Wetst.* Christus autem hoc uult docere: Externa opera

sine interna pietate cordis, et sincero uirtutis studio, miracula etiam, sunt quidem instar splendidi aedificii; ceterum si animus ista gerentis spectat inanem hominum laudem, quaestum et uoluptatem, corruent omnia, si quando ingruerit uehemens tentationum procella. Cuius autem affectus fixus est in doctrina euangelica et studio uirtutis, is, a solo Deo expectans praemium recte factorum, aduersus omnes malorum iniurias impiorum atrocissimas persecutiones et mortem ipsam stabit inconcussus et infractus usque ad diem illum, cum perseverantia uictrix malorum suam feret coronam.

28. καὶ ἐγένετο — διδαχῇ αὐτῆ) Ἐξπλήσσοντο, Vulgata recte uertit: *admirabantur* Hebr. ׀׀׀, posset omitti non laesa oratione.

29. ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ ἔχῃ ὡς οἱ γραμματεῖς) Sensus est: *Fuit enim doctrina eius efficax* (ui ac pondere praedita,) *non sicut illa Pharisaeorum.* Verba ὡς ἐξουσίαν ἔχων periphrastice posita sunt pro ἐν ἐξουσίᾳ. Cf. Luc. IV, 36. Pharisaei alique Iudaeorum doctores uanis disputationibus tempus inutiliter terebant, et populo etiam proponebant uarias uariorum Rabbiorum et antiquiorum doctorum sententias de ritibus et caeremoniis suae superstitionis. Sed Iesu doctrina non tantum sua se utilitate atque euidencia commendabat, sed et animos mouebat, et ad obsequium praebendum flecebat.

CAP. VIII.

1. Καταβάντι — ἔρως) Quum descendisset e monte, et iam redire uellet Capernaum, ubi domicilium ad tempus habebat,

bebat, u. 5. Cf. supra IV, 13. Lucas hæc gesta esse dicit ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν πόλεων. C. V, 12. Ἠκολούθησαν αὐτῷ) Redundat αὐτῷ ex hebr. Idiotismo.

2. λεπρῶς) *Leprosus*. Misera leproforum erat conditio, quia ab urbibus et consortio humano erant exclusi, Leuit. XIII. XIV. προσεκύνησε αὐτῷ) Marc. I, 40. γονυπετῶν. Ita procidit, ut genua Christi contingeret. Videtur omnino magnum aliquid et eximium de Iesu concepisse animo, nimirum liberrimam sanandi potestatem. Sed an hunc esse promissum Messiam crediderit, dubitari potest, quum ipse Iesus id nondum palam esset professus, neque is rumor in vulgus manasset. κύριε) Moris erat Iudæis, hoc modo quemuis etiam ignotum appellare. Io. XX, 15.

3. ἤφατο αὐτῷ) Hoc erat signum boni ominis, quod leproso fidem faciebat, sanationem certo secuturam. Nisi enim Christus sanationis fuisset certus, non ipsum tetigisset, quod sine pollutione et magna Iudæorum offensione fieri non potuisset. Opera autem uirtute diuina patrata semper exempta fuerunt a praeceptis ritualibus. Cf. 1 Reg. XVII, 19. sqq. 2 Reg. IV, 34. θέλω, καθάριαθῆτι) Sacerdotes post longam explorationem pronunciabant, utrum quis a lepra purgatus esset: at Christus uerbo eam sanabat. Haec est illa μεγαλοφροσύνη, quam in Mose miratus est *Longinus*.

4. ὅρα μηδὲν εἰπῆς) Hoc loco uidetur Christus non diutius silentium imperasse, quam dum sanatus a lepra se sacerdoti stitisset explorandum. Notandum est enim hoc miraculum in Galilæa accidisse Marc. I, 39. Iussit igitur Christus hominem, abiecta omni mora, festinare Hierosolyman, ne, si tempus narrando tereret, rumor prius ad aures

facerdotis perueniret, isque laudibus Iesu inuidens immun-
 dum pronuntiaret, qui mundus erat, quo factō magna pars
 beneficii in leprosum collati periisset. τῷ ἱερεὶ) Cuidam
 e sacerdotum numero, cui ceteri eam prouinciam delegauer-
 rant. Leuit. XIII, 22. τὸ δῶρον) Oblationem, (tibi le-
 proso præsriptam) duos passerculos. Leuit. XIV. 4-7.
 εἰς μαρτύριον αὐτοῖς) Vt illi habeant documentum sanitatis
 recuperatae; ut sacerdoti testanti omnes Iudaei credant, te
 esse mundatum et recipiendum in communionem; nam ubi
 Sacerdos testimonium perhibuerat et sacrificium erat obla-
 tum, tum nemo dubitabat sanitatem esse restitutam.

5. τῷ Ἰησοῦ) Leg. αὐτῷ. Nam τῷ Ἰησοῦ positum est
 propter initium lectionis ecclesiasticae. προσῆλθεν — ἑκα-
 τόνταρχος) Αὐτῷ πλεονάζει, more hebraico. Lucas: (c. VII, 3.)
 ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν πρεσβυτέρους. Sed et hic ualet illud:
 Quod quis per alium facit, ipse fecisse putatur. Centurio,
 qui Herodi Tetrarchae militabat. Non autem Iudaeus erat;
 nam a Iudaeis distinguitur com. 10. Plurimi ex subditis
 Herodis erant gentiles in Galilaea gentium, et Scythopoli,
 quibus ille non minus fidebat quam Iudaeis. Ioseph.
 Vit. 22.

6. ὁ παῖς μου) Seruus meus. Pollux III. 8. καλῶνται
 τῶν ἰδῶν οἱ δούλοι παρὰ τοῖς ἁπτικοῖς, καὶ ὡς πρεσβύτεροι. Sic etiam
 Latinis puer saepe est seruus, mancipium. βέβληται ἐν τῇ
 δίκῃ παραλυτικῆς) Decumbit domi paralyti laborans. βέβλησθαι
 decumbere, ut infra u. 14. Παράλυσις, neruorum resolutio,
 duplex est, una cum contractione, altera cum remissione
 neruorum. Totum latus pari facilitate uis morbi pertentat,
 quando ad alterum spinalis medullae principium delabitur.

Quin uniuersum fere corpus comprehendit, et in Apoplexiam deinde migrat. Vid. THOMAE BARTHOLINI *commentar. de Paralyticis* N. T. Lips. 1685. Decumbebat iste centurionis feruus, et quod Lucas addit, cum mortis periculo: quare credibile est παράλυσιν hic dici, non partis, sed totius corporis resolutionem, ἀποπληξίαν scilicet. δεινῶς βασανιζόμενος) *grauibus doloribus afflitus*. Vox βασανίζεσθαι minus graeca quibusdam uisa apud optimos scriptores, et Iosephum quoque occurrit. Proprio quidem sensu denotat tormentis cruciari; translato autem *grauiter affligi*.

8. οὐκ εἰμι ἰκανός) uid. c. III, 11. Quam humillime de se sentiebat homo ethnicus. Nec mirum, quum sciret, Iudaeos conuictum ethnicorum propiorem abhorrere. εἰπέ λόγον) *Iube*. Alii leg. λόγῳ. Sic enim habent Codd. quamplurimi, Versiones quaedam, et Patres nonnulli. Et effret sicut illud Terentii: Quin tu uno uerbo dic, quid est, quod me uelis.

9. Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπος — καὶ ποιεῖ) Hebraismus: εἰμι καὶ λέγω. pro ὧν λέγω. Sensus enim est: καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπος ὧν ὑπ' ἐξουσίαν, ἔχων δὲ ὑπ' ἑμαυτοῦ κρατιώτατος, λέγω τούτω. *Nam et ego, quum sim alienae subditus potestati, tamen militibus, in quos potestatem habeo, uerbo, quid fieri uelim, edico*. Similis Constr. est Rom VI, 17. et infra c. XVIII, 21. Ait autem, se esse ὑπὸ ἐξουσίαν, nimirum non imperatoris tantum et procuratoris, sed et tribuni. Parent mihi, inquit, milites et serui citra exceptionem, ut mos habet disciplinae militaris, quae non seiscitando imperia, sed parendo constat. Sic tibi parent uires naturae. Vt meis uerbis, cui homo sum aliorum

obnoxius imperiis, parent tamen inferiore loco positi milites; sic tuo uerbo creaturae, mare, tempestates, morbi cedere tenentur.

10. ἡδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίσιν ἔυρον) *Neque inter Iudaeos omnes tantam fidem inueni*; nam Ἰσραὴλ metonymice denotat omnes posteros Iacobi, uel Israelitas. πίσις h. l. firmam de diuina Iesu potentia animi persuasionem significat. Nimirum Iudaei putabant, praesentia Christi opus esse, ut sanari posset: at Centurio de potentia Christi magnificentius sentiebat.

11. πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν — τῶν ἑρανῶν) *Ex omnibus totius orbis nationibus homines fruuntur coelestibus gaudiis cum Abrahamo etc.* Apud Lucam est plenius: ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, καὶ ἐκ τῆς βορρᾶ καὶ νότι) quomodo Graeci quoque et Latini loqui solent, quoties significare uolunt omnes orbis regiones. Vitam aeternam Iudaei uocant ΠΝΥΣ, conuiuium, et coeleste gaudium conuiuii specie describitur. Christus nondum clare, tacite tamen significat, multos ex gentibus professuros esse doctrinam suam. Intelligebant hoc auditores fortassis de Profelytis in Iudaeorum sectam transgressuris et circumcidendis.

12. οἱ δὲ υἱοὶ — ἰδόντων) *Ii uero, quibus praecipue destinata erant gaudia regni coelestis, eiicientur (e coenaculo ubi Abrahamus) in loca inferni tristissima, grauissimasque dabunt poenas.* Sicut ΠΝΥΣ Hebraeis est mortis damnatus, υἱὸς θαλάμῃ, is, qui in thalamum admittitur, ita filii regni sunt, quibus ex foederis priuilegio regnum prae ceteris destinabatur, nisi ipsi sibi obstitent. Rom. IX, 4. Multi ex his ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, eiicientur

tur in tenebras illas exterius. Τὸ ἐξώτερον, quae extra sunt. Manet in imagine coniuuii: coenaculum crebris luminibus per noctem collucebat; expulsus coenaculo atque domo in tenebris uersatur, quoque longius remouetur, eo crassiores tenebrae ipsi offunduntur, infra c. XXII, 13. XXV, 30. Est ergo σκότος ἐξώτερον status, qui longissime remotus est a coelesti gaudio, quod lucis nomine solet appellari. Ἐκεῖ δῶσαι ὁ κλαυθμὸς etc. Ibi dolore grauissimo et inuidia cruciabuntur. i. e. poenas dabunt, et dolorem acuet liuor, cum uidebunt alienigenas ad felicitatem et honorem ipsis promissum admissos.

13. ὕπαγε) Hebraei, quum, quod petitur concedunt, solent dicere ἤ, interdum est aueriantis, interdum imperantis. Has significationes distinguebat pronuntiatio. Interdum in prima illa notione addebatur ἐν εἰρήνῃ, uel simile aliquid. ὡς ἐπίσεισας γενηθήτω σοι) Sc. ἔτως. Ita res tibi eueniat, quemadmodum credidisti. ἐν τῇ ᾧρᾳ ἐκείνῃ, illo ipso temporis momento; ᾧρα enim hic significat illud ipsum tempus, quo Christus eo sermone fuit usus.

14. εἰς τὴν οἰκίαν Πέτρος) Petrus et Andreas Bethsaidae habuerant laem, antequam Christum sectarentur. Tum autem domicilium habebant Capharnaumi, ubi uxorem duxerat Petrus.

16. βήλας δὲ γενομένης) Deest ᾧρας, quod nomen Marcus addit.

17. ἔπως πληρωθῆ τὸ ρηθὲν διὰ Ἠσαΐου τῷ προφήτῃ) Ies. LIII, 4. Ita ut (hoc etiam sensu) illud recte dici poterit, quod uaticinatus est Iesaias etc. Accommodatiue, ut

nonnulli putant, locus Iesaiæ a Matthæo refertur ad sanationem morborum, quem Petrus 1 Ep. II, 24. proprie refert ad remissionem peccatorum. αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάσασεν) *Infirmities nostras abstulit, et oneri sanandi morbos nostros supposuit humeros.* Neglecta LXX. interpretum uersione premissis hebraearum uocum indolem expressit Matthæus. Λαμβάνειν, נָשָׂא frequentissime etiam ἀναιρεῖν, ἀφαιρεῖν, ἐπιλαμβάνειν, *auferre*, βασάζειν uero לָבַח, *auxilium ferre* significat; nam *auxilium, cura* nostro loquendi et concipiendi modo aliquid oneris habet et molestiae. Sic igitur Saluator βασάζειν τὰς νόσους dicitur, pro quibus sanandis curam gessit. Eundem sensum Iesaiæ etiam uerbis inesse, non male suspicatus est Gottfr. Olearius ad hunc Matthæi locum.

18. ἐκίλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν) trans mare Galilæum, in regionem eam, ubi Bethsáida, Chorazim aliaque urbes erant sitae.

19. ἀκολουθήσω σοι ὅπου εἶμι ἀπέρχομαι) *Discipulus tuus ero.* Erat hic legis peritus, quales plerique eius aevi, honorum et lucri studiosus; quare quum magnam Christo tot miracula edenti potentiam breui adfuturam opinaretur, sectam eius profiteri uoluit. Sed Christus, paupertatem suam pro-mittens, ipsum hominis ulcus tetigit.

20. φωλιές) *Lustra*, i. e. ἐρύγματα, uel διορυγές. κατασκηνώσεις) *nidos*. Proprie hoc uocabulo significantur umbracula; nam σκηνή a σκιὰ deriuatur, declaratque proprie tabernaculum ex ramis et frondibus contextum; quo modo etiam nidi ab auibus construuntur. ὁ δὲ ὕδωρ τῷ ἀνθρώπῳ)

Hoc

Hoc modo Christus nunquam nisi a se ipso appellatur, si excipias locum Act. VII, 56. cf. Apocal. I, 13. XIV, 14. Quo igitur pateat uocabuli huius ratio, sciendum est, אָדָם et אָדָם בֶּן Hebraeis saepissime designare hominem *contentae fortis*, e. g. Iud. XVI, 7. 11. Pf. LXXXII, 7. Praecipue huc pertinet Pf. XLIX, 2. ubi opponuntur בְּנֵי אָדָם iis, qui ibidem dicuntur בְּנֵי אִישׁ, et LXX. בְּנֵי אָדָם uerterunt γηγενεῖς, i. e. *ignobiles*, quos et Latini *terrae filios* uocabant. Descripsit ergo hac uoce Christus suam illam κένωσιν, de qua agitur Phil. II, 7. Nec aliud est hic ὁ ὕδης τῆ ἀνθρώπου quam apud Iesaiam LIII, 3. נְבוֹה וְהָרַל אִישִׁים. Quae est ratio cur Apostoli nunquam Christum exaltatum, hoc nomine appellauerint, si Stephanum excipias. Praeferenda tamen uidetur *Dan. Heinsii* ratio, suspicantis Iesum sibi hoc nomen tribuisse primi hominis respectu, qui אָדָם siue ὁ ἀνθρώπος uocatur; ut ὁ ἀνθρώπος sit *homo primus*; ὁ ὕδης τῆ ἀνθρώπου qui post illum ἐξόχως sic dicitur, idem qui secundus Adam dicitur. Confirmatur haec *Heinsii* sententia eo, quod in scriptis Iudaeorum frequens est mentio primi et secundi Adami; (uid. *Neue Schalom* fol. 160. 2.) et quod amauit Iesus obscure significare dignitatem suam, quam iam tum palam praedicare ob multas causas nec potuit nec uoluit. Hac igitur denominatione Iesus obscure significasse uidetur, se esse *Messiam*. Accedit, quod phrasēs ὁ ὕδης τῆ ἀνθρώπου et Messias promiscue usurpantur, siue permutantur Io. XII, 34. Math. XVI, 13. Ceterum haec phrasis accipienda est loco pronominis primae personae ἐγώ, nam familiare est Hebraeis de se loqui in tertia persona. ἕκ ἑχει τῆ τὴν κεφαλὴν κλίβη) Adeo se remotum a diuitiore fortuna Christus ostendit, ut ne

domum

domum quidem habeat propriam. Habitanit ergo Capharnaumi in conducto, aut diuertit apud discipulos.

21. ἕτερος τῶν μαθητῶν) alius quispiam, i. e. ἄλλος. Sed et ἕτερος non semper de duobus tantum ponitur. ἐπίτρεψον — πατέρα μου) Permite ut domum redeam, (ibique maneam) ad mortem usque Patris. Nondam mortuus erat hominis pater. Voluit itaque post mortem eius demum redire ad Iesum, quia non moriturum esse Messiam putauit.

22. ἄφες τὰς νεκρὰς θάψαι τὰς ἑαυτῶν νεκρὰς) Est sententia paradoxa. Nam νεκροὶ in parte dicti priori improprie dicuntur homines inertes ad negotia, et hoc nominatim loco inertes ad negotia, qualia postulabat Iesus a sectatoribus suis perpetuis, ut irent et docerent homines. Sensus igitur est: Permite negotia manuarialia iis, qui aut non possunt, aut non uolunt occupari tradenda religione; tu potes meliora facere. Eorum esse, inquit Christus, curam rerum corporalium animi culturae anteuertere, quibus animus hebes atque iners torperet. Leon. Hoffmannus et Heumannus, quibus accedit Moldenhawverus (in additam. ad h. l.) per mortuos, qui sepeliunt mortuos suos, intelligunt Viros mortuorum praecepti, אַנְשֵׁי מֵת מְצוּה, quorum erat sepelire eos mortuos, quibus propinqui non erant, aut quorum propinqui erant absentes.

23. οὐ μαθηταὶ αὐτοῦ) Plures illis duodecim hic intelligi, fati apparet ex comm. 27.

24. σιςμὸς μέγας) i. e. uehementissima tempestas. סעָר סוּרְגָא Ionae I, 4. Virgil. Aen. I. 139. Sed motos praestat componere fluctus. Et quati aequora, dicunt Poetae.

25. ἀπολλύμεθα) actum est, perimus.

26. ἴτε.

26. ἐπετίμησθ) *Vulg. imperavit.* Vsurpatur interdum pro: *additis minis praecipere*, ut infra c. XII, 16. Est autem haec phrasis hebraica, ut apparet ex Ps. CVI, 9. et Naum. I, 4. et adhibetur, ubi de inhibenda maris tempestate agitur, quod uis ui obiici et opponi uideatur.

27. ποτακός ἐστιν ἄτος) *Quantus uir iste est?* Incipiunt maius quiddam humana magnitudine in Christo suspicari; nam Dei ἐπίθετον est Ps. LXV, 8, *compescens fremitum marium.* Audierant eum sanasse aegrotos, quod saepe medici etiam faciunt; at nunc uident uento etiam imperare, quod omnium hominum uires longe superat.

28. τῶν γεργεσηνῶν) alii leg. γαδαρηνῶν, al. γερασηνῶν. Sed Origenes praetulit γεργεσηνῶν, eumque secuti sunt, pro-uocantes ad codices, Victor ant. Epiph. Auctor synopsis. Theophyl. *Gadara* metropolis fuit Peraeae, cui imminabat *Gerasa*, uel *Gergesa*, locus ignobilis. Regio Gadarena terminauit Galilaeam a plaga Orientali.

δύο δαιμονιζόμενοι — ἐξερχόμενοι) *δαιμονιζόμενοι.* cf. annotata ad c. IV, 24.

Fuerunt autem sepulcra Iudaeorum in speluncis in agro, sub terra longe protensa, ita ut arcus magnum ambitum complectentes repraesentarent, in quae intrare et exire poterant.

χαλεπὸν λίαν — ἐκείνης) *χαλεπὸν, δεινοί, faeni et mali*, qui hominibus ualde erant molesti. Phreneticos et furiosos fuisse, dubio caret; nam eiusmodi homines in paroxifinis robustiores esse, uiresque habere auctas, experientia docet. *Aëtuarius*, Medicus Graecus inter Melancholiae uaria genera refert *λυκανθρωπίαν*; qui hac detinentur, nocte intempesta hac illacque circumcurfant, atque in momentis solitudinibusque oberrant, luporum in morem:

uerum

uerum interdū reuertuntur, et ad sese redeunt, ac domi re-
fident. *P. Aegineta* III, 14. de Melancholia et infātia:
putant aliqui, se animalia bruta esse, et illorum uoces imi-
tantur — quidam uero etiam putant, se ab aliquibus ma-
ioribus potestatibus impeti, et futura praedicere etc. In
Hierof. Trumoth: Haec sunt signa τῶν ἄσυχων, *stulti*: *Exit*
noctē, et pernoctat inter sepulcra, et uestes suas lacerat, et
quodcunque ei datur, pessundat. Cf. Marc. V, 3-5.

29. τί ἡμῶν καὶ σοὶ;) *Quid rei nobis tecum?* Subaud.
πρᾶγμα. Hoc si ex usu latini sermonis interpreteris, con-
temptam uiderur inducere. At Hebraeis aliud significat, ni-
mirum: *cur mihi molestiam exhibes?* 2 Sam. XVI, 10.
2 Paralip. XXXV, 21. Ἰησοῦ ὑιὸς τοῦ θεοῦ) Iesu, Messia.
Iesum a multis pro Messia haberi, ab aliis percipere potue-
rant. Fortassis etiam Iesum saepe uiderant et docentem
audiuerant. ἡλθεῖς — ἡμᾶς;) Ita loquuntur maniaci;
nam se esse malos daemones putant. Ego ipse aliquando
mulierem uidi melancholicam, quae constanter asseuerauit,
se esse cacodaemona. Cf. Marc. V, 7. πρό καιρῶ, *nimum*
mature. Poenam ipsis decretam differrī rogant. Possumus
etiam cum Wetstenio sic explicare: Recordabantur maniaci,
quomodo ui et uinculis constricti, modo medicamentum
ingratum et purgans bibere, modo uenae sectionem pati,
et ad praescriptum medici uiuere fuerint coacti, quibus si-
milia metuebant.

30. ἦν δὲ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν ἀγέλη χοίρων) In montibus
fuit grex porcorum, secundum alios Euangelistas. Vulgata
habet *non longe*, contra fidem omnium Codicum.
Codicum. Iudaeis quidem non licebat portare

at Gadarae et in ea regione plures erant Gentiles. *Ioseph. Antiq. XVII, 11.*

31. οἱ δὲ δαίμονες — τῶν χοίρων) *Daemones* dicuntur a Iesu petiisse, ut ipsis permitteret irruendi in gregem porcorum; sed intelliguntur ipsi Maniaci, quibus idea fixa (ut Medici loquuntur) erat haec, se esse immundos spiritus. Verba igitur haec sunt furiosorum hominum, qui aptius domicilium eligere sibi non posse putabant post sepulcra, quam porcos. Cf. notata ad u. 28. 29. Referuntur Marc. V, 9. sqq. Luc. VIII, 30. alii etiam horum hominum sermones, quibus mentis alienationem et insaniam proderant.

32. καὶ εἶπεν αὐτοῖς) *Maniacis* nempe. Insanientes, qui eum rogauerant, alloquitur Iesus, non daemones. οἱ δὲ — εἰς τὴν ἀγέλην τ. χοίρων) Alii legunt εἰς τὰς χοίρας. Homines furentes, agros percurrentes in gregem irruerunt eumque dederunt praecipitem. Promiscue id quod maniaci dixerunt et fecerunt illis ipsis et daemonibus tribuitur. Euangelistae narrant res gestas prout in sensus incurrebant. Audiebant spectatores sermones insanientium, qui se malos spiritus esse dicebant; uidebant actiones eorum. Haec dicta et facta Euangelistae narrant. Ergo nobis non obstat Lucas, dicens c. VIII, 33. τὰ δαιμόνια ingressa esse in porcos; nam alio etiam loco, (c. XI, 14.) δαιμόνιον uocat hominem, qui δαιμονιζόμενος uocatur apud Matthaeum, c. XII, 22. Omnia quae Christus prodigiose fecit, simpliciter hominibus utilia et benefica fuerunt. Cur autem hoc unum factum a regula exceptum sit, ratio fuisse uidetur, quod uouit Christus eos,
 quorum

quorum torpor monitis et beneficiis dispelli non poterant, isto modo excitare, ut confiderarent quis ipse effet, et quam digna doctrina eius, quae reciperetur. Fortassis etiam Iesus hoc ipso docere uoluit, quanto pluris facienda sit uita duorum hominum uniuerso porcorum grege. ὄρμις — κατὰ τῆ κρημνῆς) ferebatur e praecipitio; κατὰ ponitur pro ἀπὸ, ut in illo Homeri κατὰ πέτρης βάλλειν, de saxo deiicere.

33. τὰ τῶν δαιμονιζομένων) i. e. περὶ τ. δαιμ. Quae Dae-
moniacis accidissent. Sic enim recte Hellenismus illustra-
tur. Cf. Marc. V, 14 - 16. ubi additur maniacum fuisse
καθήμενον — καὶ σωφρονεῖντα, sedentem post uagos impetus
(u. 32.) et rationis compotem.

34. ὅπως μεταβῆ) i. e. ἀποχωρήσει, digrederetur, migraret.
Nimirum peccatorum sibi conscii uim in Christo diuinam
metuebant.

CAP. IX.

1. **E**ίς τὴν ἰδίαν πόλιν) Ciuitas nostra dicitur, ubi domici-
lium habemus. Erat Capernaum, c. IV, 13. Cf. Marc. II,
I. et Luc. V, 17. 19.

2. καὶ ἰδὼν — τὴν πλῆθιν αὐτῶν) Quum cognouisset fidu-
ciam eorum, nempe aegroti et amicorum. Sicut centurio-
nis fiducia profuerat seruo: ita prodest huic aegroti fides
amicorum; quanquam et ipsi fidem non defuisse credibile
est. θάρσει τέκνον) Bono animo esto, fili. τέκνον amica
et blanda est compellatio, ut Marc. X, 24. Paralyticus sibi
consciis, se sua culpa atque intemperantia morbum contraxisse,

et

et grauiora commeritum fuisse, inter spem metumque dubius pendebat. ἀφεωνται σοι αἱ ἀμαρτίαι σε) *Remissa tibi sunt peccata tua*, h. e. autoritate, qua polleo, uolo, ut tua tibi remittantur peccata. Vox ἀφέωνται, ut recte monet *Gottfr. Olearius* ad h. l. est temporis ἀορίστου modi subiunctiui, atque adeo uim imperandi habet. Hunc sensum imperatiuum uerbis et Scribas tribuisse, et Dominum non improbasse, manifestum est. Significauit igitur Iesus his uerbis sibi omnino competere potestatem remittendi peccata. Sed *remittere peccata* h. l. est tollere poenam, uel consequens peccatorum, morbos; adeoque remittere peccata in hoc negotio idem est ac sanare a morbo. Ex his igitur Iesu uerbis aegrotus colligere poterat, eum, qui quod maius est dedisset, non negaturum quod minus erat, et qui morbi causam sustulisset, etiam morbum ipsum sublaturum esse.

3. εἶπου ἐν ἑαυτοῖς) *intra se cogitabant.* βλασφημεῖ) βλασφημεῖν, *maledicere*, uel homini, uel Deo. *Impie loquitur.* Cogitabant, neminem peccata posse remittere, nisi Deum, et qui nomine Dei loqueretur, et a Deo missus esset, 2 Sam. XII, 13. Cf. Marc. II, 7. Luc. V, 21. Tum uero Iesum a Deo missum non esse sumunt, et hinc colligunt, eum, qui sibi potestatem a Deo non acceptam arrogaret, se ipsum Deum facere, adeoque blasphemum esse.

4. ἰδὼν δ' Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν) Inter *εἰδέναι* et *ἰδῆν* haec differentia est, ut illud ad *intelligentiam mentis*, hoc autem ad *sensum oculorum* pertineat. Vnde uidebatur dicendum fuisse *εἰδώς*. Sed eius discriminis non solum scriptores N. T. sed et alios minus tenaces esse, patet ex

locis, a *Loefnero* in obseruatt. e *Philone* laudatis. Thalmudici, titulo de *Synedrio* ex Ies. XI, 3. probant contra *Barchochebam*, *Messiae* cogitationes hominum cognitae esse. Quod cum non posset, interfecerunt eum. ἰνατί ἐνθου-
μεῖσθε πονηρὰ) *Quamobrem cogitatis praua*, nimirum me a Deo missum non esse, me esse blasphemum?

5. τί γὰρ ἔστιν ἑυκοπώτερον;) pro: πότερον γὰρ ἔστι; Vtrum est *facilius*? εἰπεῖν) *dicere*, nimirum cum effectu, ut euentus uerbis respondeat. Reliqua huius et sequentis uersus uarie interpunguntur. Sic autem optime mihi cohaerere uidentur: *Vtrum enim facilius est? Dicere, remittuntur tibi peccata? an dicere: surge et ambula?* Nimirum mihi quidem utrumque aequae procliuē est, et peccata condonare, et morbum dicto tollere. Vos hoc posterius putatis esse difficilius.

6. Ἴνα δὲ εἰδῆτε — τῷ παραλυτικῷ) uerba: τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ, non sunt Parenthesis. Recte monuit *Heinsius*, illud τότε turbasse interpretes; (addo et hoc, quod non animaduertent, λέγει, sicut antecedens ἐξουσίαν ἔχει in prima pers. esse explicandum) *Heinsio* τότε est Hebraeorum תָּנֵן, solummodo, aut simpliciter; aliis est τό, τε aut τότε, hocce. Vtrum eligas, (quoad sensum) nihil refert. Sensus nimirum est: Quo uero cognoscatis (εἰδῆτε, ut u. 2. 4.) m. (filium hominis) *potestatem habere remittendi peccata in terra, hocce etiam (uel simpliciter) dico paralytico*: ἐγερθεῖς ἄρῳ σε τὴν κλίνην κ. τ. λ. Ad uerbum λέγει nimirum ἀπὸ τοῦ κοινῆ referri debet ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ἀφ' εἶναι τὰς ἀμαρτίας, tollere externum incommodum, quod est consequens peccati. Vid. dicta ad u. 2. Ἐπὶ τῆς γῆς, homini-

hominibus. *Vt cognoscatis me habere potestatem remittendi peccata, nunc etiam sanitatem restituo aegroto isti.* Ἄρον, i. e. tolle in humeros; ut appareret de uiribus penitus ipsi restitutis.

8. οἱ ὄχλοι) Enallage: *populus*: homines isti. τοῖς ἀνθρώποις) Itidem enallage numeri, familiaris omnibus prope linguis, quoties aliquid ἄριστον denotare uolumus. Admirabatur enim plebs, ulli hominum tantum iuris datum esse, quia nullum talis rei exemplum in omni uetustate extabat.

9. καὶ παράγων ἐκείθεν ὁ Ἰησοῦς) *Iesus autem domo egressus mare uersus, ut patet ex Marc. II, 13.* Ἄγειν, pro βαδίζειν, ut in illo Terentii: quo te agis? Παράγειν, digredi, quod ostendit particula ἐκείθεν. ἐπὶ τὸ τελώνιον) ἐπὶ, ad, τελώνιον, locus in quo publicum exigebatur, *uestigaliarium, telonarium.* Ματθαῖον λεγόμενον) Eum nimirum, qui Apostolus postea est factus c. X, 3. quique hunc librum scripsit. Ipse Matthaeus de se scribit, uti Ioannes in Euangelio, Thucydides, et Herodotus. Lucas (c. V, 27. seqq.) et Marcus (c. II, 13. seqq.) eandem narrantes historiam nominant Leuī, Alphaei filium. An diuersa tantum sint nomina unius eiusdemque personae, an uero duo publicani simul uocati sint a Christo, equidem definire non ausim.

10. ἐν τῇ δειλίᾳ) Matthaei scilicet, aut Leuis, sicut liquet ex Marco et Luca. καὶ ἰδὲ — μαθηταῖς αὐτοῦ) Sensus est: Quum ibi accumberent Iesus et discipuli eius, accidisse inopinato, ut multi uenirent et una accumberent portitores et profani homines. Τελῶναι, οἱ τέλος ἀνησάμενοι, uestigalia conducentes s. coëmentes, *Publicani* appellabuntur

bantur ab aere publico, quod aerario inferebant. Nam Iudaei sub Romanorum potestatem redacti uestigalia (τὰ τέλη) ex rebus importatis pendere cogebantur. Seruatoris tempore duo hominum genera in Imperio Romano τελευῶναι s. *publicani* appellabantur. Vnum genus erat eorum, qui uestigalia certa argenti summa redemerant. Hi erant equites Romani, et pro honestissimis habebantur. *CIC. in Orat. pro Planco.* Alterum genus erat eorum, per quos equites portoria exigebant, liberti et serui, ac fortis humilioris prouinciales. De his in Euangelis est sermo. Quum autem uestigalia ui saepe extorquerent, ac plus quam iure debebatur, postularent, (Luc. III, 13.) factum est, ut maximum odium gentis Iudaicae, libertati adsuetae, incurrerent, ac ipsis etiam gentilibus displicerent, qui dicere solebant: πάντες τελευῶναι πάντες εἰσὶν ἄρπαγες. *Dio Cassius, Lib. XLII.* aliique. Inde ratio reddi potest, cur Publicani cum peccatoribus coniungantur, et cur Iudaei cum iis noluerint conuersari, edere et bibere. Vid. *SAL. DEPLINGII* obseruat. sacr. T. I. p. 206. sqq. de *Publicanorum ordine* etc.

11. ἰδόντες) i. e. *cum rescuissent*; neque enim praesentes fuisse uidentur. ἐσθίει) Contra quam fieri oportere legisperiti docebant. Publicanos enim et similis uitae homines eodem loco habebant, quo ethnicos; unde coniungi solent τελευῶναι καὶ ἔθνηκοι.

12. ἂν χρεῖαν — ἰσχύοντες) Sensus est: Sicuti medici solent uersari libenter cum aegrotis, sic ego crebrius uersor cum publicanis et peccatoribus, ad eorum animos sanandos. δι' ἰσχύοντες, *robusti*, i. e. *sani*. Loquitur Christus ex suppositione,

positione. Si uos tales estis, quales uobis uidentur, sane meae operae non indigetis. Sic *Antisthenes*, apud Diog. Laert. VI, 6. quum obiectum illi esset, quod cum improbatæ uitæ hominibus uersaretur: *Etiam medici*, inquit, *cum aegrotis*.

13. κορυθαίοντες δὲ μάθετε) i. e. Non intelligitis, quid sibi uelint effata Prophetarum. Rabbiniis usitata phrasıs: **וְלֹא יָדַעְתֶּם**, quæ in aliis quoque linguis obtinet, e. g. Aen. IX, 634. I, uerbis uirtutem illude superbis. ἔλεον θείω καὶ ἐ θυσίαν) 1 Sam. XV, 22. Hof. VI, 6. et aliis locis. *Acceptior mihi est beneficentia quam uictima*. Nam ἔλεος, apud Hoseam est **וְרַחֵם**, *beneficentia*. Huic opponitur **וְרַחֵם** θυσία, quæ uox hic synecdochice omnem rituum obseruationem significat, quia in eo operum genere sacrificia excellebant. θείω, **וְרַחֵם**, *delector, acceptum habeo*. Ad ἔλεον pertinet, peccantem hominem ad bonam frugem reuocare, ad θυσίαν, abstinere a conuictu hominum flagitiosorum. Illud καὶ ἐ, **וְלֹא** non simplicem sed comparatam negationem designat; (cf. sequentia apud Hoseam) Sensus igitur est: pietatem in animo positam et humanitatis officia apud Deum multo maioris esse momenti, quam rituum ceremoniarumque obseruationem; et Christus recte inde colligit, ita obseruandum illud institutum de uitanda familiari consuetudine τῶν ἀτάκτων, ut non negligantur interim occasiones, eos reducendi in rectam uiam. ἐ γὰρ ἦλθον — εἰς μετάνοιαν) Constr. ἐ γὰρ ἦλθον καλεῖσαι εἰς μετάνοιαν δίκαιος ἀλλ' ἀμαρτωλός. *Non iustos*, i. e. non eos, qui aut iusti sũnt, aut se iustos esse somniant, quales erant Pharisei; sed peccatores, qui spem melioris uitæ faciunt.

Verba *εις μετανοιαν* defunt in multis Codd. Verff. et patribus quibusdam.

14. *διατι — ε̄ νηστεύσει*) *Qui fit, ut, quum nos et Pharisaei saepius ieiunare soleamus, tui discipuli non ieiunent?* Agitur et hic, ut supra, non de publicis ieiuniis, sed de priuatis. Norant, cur ipsi et Pharisaeorum discipuli ieiunare solerent, nimirum ipsi ob captiuitatem magistri, pro quo preces apud Deum fundebant, Pharisaeorum autem discipuli ob magistrorum suorum mandata. Sed quaerunt, cur discipuli Christi nulla sibi ieiunia indicerent? non agerent statos dies ieiunii?

15. *μη̄ δύνανται — δ̄ νυμφίος*;) *Decetne conuiuas nuptiales moestos esse inter ipsa solemnia nuptiarum? Μη̄ δύνανται; num possunt? num decet eos?* In interrogatione *μη̄* est negatio. Sensus est: *non conuenit iis.* *Ὁτι υἱὸς τῆ̄ νυμφῶνος, conuiuiae nuptiales.* *Νυμφῶν* enim est thalamus nuptialis, conclaue in quo celebrantur nuptiales epulae; et *filius* thalami nuptialis per notum hebraismum, qui est in illo conclaui, i. e. conuiuia nuptialis. Hoc enim sensu hebr. \int additur Substantiuis, sic e. g. *filius urbis, domus*, est particeps urbis uel domus, i. e. eius incola. *Πενθέρν*, pro quo nonnulli Codd. et Syrus habent *νηστεύειν* ex *Marco* et *Luca*, notionem ieiunandi includit; nam ieiunium luctus est signum siue consequens. Cf. supra c. VI, 16. *Ἐφ' ἧσων — δ̄ νυμφίος* i. e. *inter ipsa solemnia diei nuptialis*; quamdiu sponsus conuiuus est praesens. *Ἐλεύσονται — νηστεύσασιν*) *Venient autem, sponso ab illis sublato, tempora, quibus agent ieiunium.* Permissentur similitudo et applicatio similitudinis ad Iesum eiusque

eiusque discipulos. Non dicit Iesus, se esse sponsum *ecclesiae*, sed comparat se cum sponso, qui conuiuas laeto excipit conuiuio. Quemadmodum absonum esset, inquit Iesus, si sponfus uellet, ut conuiuæ nuptiales die nuptiarum essent moesti, et ieiunium agerent: sic esset absonum, si ego discipulis meis praesens uellem eos seuerius tractare. Veniet tempus, quo uitam agent molestam, me ab illis ablato. Sat malorum olim perferent; agant iam uitam laetam et commodam.

16. ἴδεῖς δὲ ἐπιβάλλει ἐπιβλημα ῥάκους ἑνός ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ) *Nemo assuit particulam panni impexi. (i. e. noui) uestimento ueteri. Ἐπιβάλλειν, assuere. ῥάκος ἀγναφου est pannus, cui fullo manum nondum adhibuit, ac proinde rudis uel nouus; γναφεύς fello est, qui curandas poliendasque uestes accipit; ἐπιβλημα, additamentum, particula panni, quae uesti detritae adsuitur. ἄρει γὰρ — σχίσμα γίνεται) Nam assumentum aufert aliquid a uestimento, et fit maior ac deformior hiatus. Notetur, sermonem esse de panno impexo, qui imbre madefactus facile contrahitur, et a uestimento uetustate contrito aliquid aufert. Πλήρωμα idem quod modo ἐπιβλημα, est nominatiuus. Ἄυτῃ intellige τῷ ῥάκῳ. ἄρει ἀπὸ τῷ ἱματίῳ dictum ἑλλειπτικῶς pro τί ἀπὸ τῷ ἱματίῳ. Vetera instituta Pharisaeorum, inquit Christus, et doctrina mea noua ac perfectior non bene cohaerent. Absurda et intempestiua esset haec diuersarum rerum combinatio.*

17. ἰδὲ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκὸς παλαιός) βάλλουσιν, *impersonaliter, non immittitur uinum nouum e'c. ἀσκός παλαιός, uter uetustate detritus. Orientales utribus ad seruanda uina utuntur. Noua mea doctrina, longe nobilior ac per-*

fectior traditionibus Phariseorum nihil habet commune cum miseris illis institutis ac ritibus ieiuniorum. Praeferenda tamen uidetur S. V. *Mori* explicatio (quid. eius differtatt. theolog. p. 94. sqq.) monentis, in his similitudinibus (u. 14 - 17.) esse uniuersam sententiam hanc: *neminem facile in uita communi id facere solere, quod a re, loco, tempore, natura abhorreat*. Si quis e. c. inter conuiuium moestus esse incipiat, aut mustum utre attrito condat, aut recentem pannum nestimento ueteri adsuat, is certe ab omnibus inepte agere iudicaretur. Sic et ego, Christus inquit, profecto facerem quod ab re, loco, tempore alienum esset, si discipulos meos, quos aliquando calamitosissimam uitam acturos esse scio, in praesenti commodius uiuere non paterer, sed eos sine causa matuius iusto molestiis onerarem.

18. ἀρχον) nimirum τῆς συναγωγῆς, quod addit Lucas VIII, 41. cf. Marc. V, 22. Hebraeis dicitur Caput conuentus ראש הכנסת, item רב et הברר העיר, cuius erat scripturam post sacerdotes et Leuitas populo praelegere, facienda in Synagogis praecipere, et munera tam in ordiendis precibus, quam in scripturarum lectione distribuere. Iunguntur illi ἑπτά et septem boni ciuitatis, siue Seniores, פרנסין dicti. Illi stipendium etiam persoluebatur. Quae omnia I. Rhenferdus ex Codice Theodosiano, Epiphonio et scriptis Iudaeorum diligenter eruit. Cf. Campeg. Vitringa de Synag. Vet. L. II, c. XI. ἄρτι ἐτελεύτησεν) iam, modo mortua est. Id ex coniectura dicit, de ea, quam moribundam reliquerat. Cf. Marc. V, 23. Luc. VIII, 42. Possumus etiam uertere: *Filia mea iam moritur*,
h. e.

h. e. in eo est ut moriatur. Nam aoristus tempus indefinite, adeoque etiam praesens significat. ἐπίθεις τὴν χεῖρά σου) Notum erat Iudaeis, solere Deum Prophetis hunc exhibere honorem, ut in alios dona sua conferret ad Prophetarum preces, quarum Symbolum erat manuum impositio. *Iairus*, ut credibile est, arbitrabatur sanationem a Iesu non nisi precibus posse praestari.

20. γυνὴ ἀμορροῦσα) Sanguinis profluio laborans. Eos quos tetigisset, polluebat ex iure Iudaico. Paneadensem fuisse mulierem, *Eusebius* refert, H. E. lib. VII, c. 18. et statuam positam Christo a foemina addit. τῷ κρασπέδῳ τῷ ἱματίῳ αὐτοῦ) κράσπεδον, *lacinia quae est in pallio*, Graecis etiam πτερύγιον dicta, Hebraeis תלשש. Cf. *Lightfootum* et alios Hebr. antiq. Scriptores.

21. ἔλεγε ὃν ἑαυτῇ) i. e. cogitabat. Est enim, (ut scite ait Plato in Sophista) ἡ διάνοια, διάλογος ψυχῆς ἀνευ λόγου. supr. v. 3. εἰάν μόνον ἄψωμαι τῷ ἱματίῳ αὐτοῦ, σωθήσομαι) ex his foeminae uerbis colligit *Grotius*, existimasse eam, se posse sanitatem furtim a Christo surripere, esseque emanationem, morborum ἀλεξιτήριον, naturalem magis, quam arbitrii Christi. Sed potuit etiam alia esse causa, cur contactu potius quam sermone misera monere uellet Iesum de sua miseria. Impuritas nempe legalis cum isto morbo coniuncta, et pudor prohibebant, quo minus coram omni populi multitudine miserum corporis habitum exponere auderet. Voluit igitur aliam inire uiam, confisa, fore ut Iesus contactu etiam de sua miseria et fide moueri possit.

22. Θάρσει θύγατερ· ἡ πίστις σε σέσωκέ σε) Θάρσει, *bono esto animo*. Solent enim trepidare, qui clam aliquid agunt, timentes ne deprehendantur. At Christus erigit foeminam, ac

infignem illam de diuina potentia persuasionem ipsi ad fanitatem profuturam esse dicit. ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης) *ab eo momento*. Significatur ille temporis articulus, quo haec dicta sunt.

23. τὰς ἀολητὰς) *Tibicines*. Tibias in luctu usitatas apud Iudaeos, Iosephus de B. I. L. III. nos docet. Idem mos fuit etiam profanis gentibus; sed inde non sequitur, a profanis gentibus hunc morem ad Hebraeos esse deductum; et in antiquissimis Hebraeorum scriptis eius moris uestigia reperisse sibi uisi sunt nonnulli. ὄχλον θορυβέμενον) *turbam tumultuantem*; i. e. strepentem, et ad funeris pompam concurrentem.

24. ἡ γὰρ ἀπέθανε τὸ κοράσιον) Non mortua est, ut uos putatis. Putabant autem, eam ita mortuam esse, ut in perpetuum nulla spes uitae superesset.

25. ἐκράτησε τῆς χειρὸς αὐτῆς) *prehendit*. Vocabulum proprie significat ui adhibita aliquid retinere; hic autem et aliis locis multis idem ualet quod ἀπτεσθαι, *prehendere*, uel *tangere*. Cf. c. XII, 11.

26. ἡ φήμη αὕτη) *Huius rei fama*. εἰς ἔθνη τὴν γῆν ἐκείνην) i. e. χώραν, regionem.

27. ὡς Δαβὶδ) Frequentiora Christi miracula iam hoc effecerant, ut a quibusdam non propheta tantum, sed promissus ille Messias crederetur. Idem autem ualet ὡς Δαβὶδ et ὡς Χριστός. c. XII, 23.

28. εἰς τὴν οἰκίαν) *domum* cum uenisset, eam nimirum in qua Capernaumi consueuerat habitare, quum in ea urbe
sibi

sibi domicilium delegisset; nam nihil additur ex quo alia domus intelligatur.

30. ἐμβριμάσατο αὐτοῖς) *grauiter interminatus est eis.* Nam ἐμβριμάσθαι plusculum aliquid declarat quam ἐπιτιμᾶν, sc. addita increpatione. Λέγων — γνωσκέτω) Quod Iesus insigniora nonnunquam miracula ad plurium notitiam emanare noluerit, hoc multum offensionis habere uidetur religionis Christianae aduersariis. Sed ex sapientissimis causis Iesus interdum miracula sua celebrari et depraedicari uetuit. Veluti in hac nostra historia legimus, coecos sanatos Iesum habuisse pro Messia u. 27. Demonstrauit quidem Iesus re et factis se esse Messiam, sed ipsum Messiae titulum in sermonibus suis ad populum studiosè euitauit. Praeuidit enim fore, ut populi de gloria et regno Messiae praecceptis opinionibus iuxta ac affectibus, superbo Romanorum imperio accensis, grauissimae turbæ exorirentur, occasioque adeo subnaferetur eius aduersariis, mundanum regnum quasi affectaret, calumniandi. Haec igitur praecipua causa fuisse uidetur, cur Iesus interdum miracula sua manifestius praedicari nollet. Cf. etiam c. XVI, 20. Io. VI, 14.

31. ἐξελεθόντες) sc. domo ipsius Christi. διεφύμισαν αὐτὸν) ad uerbum, *diffamarunt eum*; sed h. l. est: *famae de ipso dissipauerunt.*

33. ἕδέξατο ἐφ' ἧν ἔτιωσ) Ponitur ἔτιωσ pro τοῦτο hebr. תנוב. Vel subaud. τι et γενόμενον. Sensus est: Tot signa, tam admirabilia, tam celeriter, neque contactu tantum, sed et uerbo, et in omni morborum genere, a nemine antehac edita, ne a Mose quidem. Iud. XIX, 30.

34. De sensu huius loci uide infra c. XII, 24.

35. καὶ τὰς κώμας, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς) Erant plerumque in urbibus tantum Synagogae, ad quas conueniebant omnes, qui in earum urbium erant territorio. Ex hoc loco uidetur posse colligi, in uicis quoque maioribus aliquas fuisse constitutas. πᾶσαν νόσον) omnis generis morbos. Cf. c. IV, 23. ἐν τῷ λαῷ) Deest in multis Codd. et Verff. nec legunt Chryf. et Theophylact.

36. ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν) *Commiseratione intima commotus est eorum causa.* Indicat uerbum σπλαγχνίζεσθαι, quo Graeci interpretes expresserunt Heb. צַרָּה summam et uehementem commiserationem, ex intimis uisceribus profectam. Cf. Luc. I, 78. ἦσαν ἐπιλελυμένοι) *debilitati, uel uiribus defecti, enervati.* Sed plurimi Codd. Patres et Verff. habent ἐσκυλισμένοι, *uecati.* Σκύλλεσθαι autem proprie non de quauis molestia dicitur, sed de fatigatione et lassitudine ex uia. Haec imago repraesentabat, quales essent illorum doctores, qui ipsos multis ceremoniis fatigabant. ἐβρίμμενοι) *disiecti, palantes.* Hoc pertinet ad sectarum studia, quod miseri homines hinc a Pharisaeis, inde a Sadducaeis in partes traherentur, ita ut quid sequerentur, quid fugerent, non satis esset ipsis exploratum. ὡσεὶ πρόβατα) quemadmodum ποιμένες sunt reges et doctores, ita πρόβατα sunt subditi et populus. μὴ ἔχοντα ποιμένα) qui nimirum pastorali animo gregem curet, gregis commodo non suo studens, quod est καλῆ ποιμένος officium. Ioh. X, 11. Locutio sumta ex Num. XXVII, 17. 1 Reg. XXII, 17.

37. ὁ μὲν θερσιμὸς πολλὸς) Cf. Io. IV, 35. Multa est occasio docendi; et multi sunt auditores, qui doceri cupiunt.

piunt. Christus uult monere discipulos, animos multorum iam satis erectos esse expectatione sanioris doctrinae. Act. XVIII, 10. οἱ δὲ ἐργάται δλίγοι) i. e. pauci sunt erudiendae plebi operam nauantes. Ἐργάται, proprie agricolae, operarii, h. l. doctores.

38. ἐκβάλλη ἐργάτας) ἐκβάλλειν, *emittere, extrudere*, i. e. cum festinatione mittere. CIC. ad Famil. XIV, 6. Pollicem, si adhuc non est profectus, quamprimum fac extrudas. Dominus autem messis est ipse Christus.

CAP. X.

1. Τὸς δώδεκα μαθητὰς) Familiariores ceteris et conuictiores quotidianos, aliquanto prius a se selectos, ut ex *Luca* apparet. καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν) Hic Christi diuina uis manifestius, quam unquam antea elucet. Fecerant mira etiam Prophetæ, sed mira faciendi potestatem nemini suo arbitrio concefferant: ne Moses quidem Iosuae, nec Elias Elifæo. πνευμάτων ἀκαθάρτων) Suppl. κατὰ, *aduersus spiritus impuros*. Sic habent codices non pauci, Versf. Cyr. Theophyl. Sed sine praepositione etiam recte dicitur, Io. XVII, 2. Rom. IX, 21. Polyb. II, 5. τὴν ἐξουσίαν τῶν σωζομένων — τὴν τῶν χρημάτων ἐξουσίαν.

2. Ἀποστόλων) ἀπόστολος, *legatus*, qui cum mandatis ab aliquo mittitur. LXX. hebr. חָלַשׁ uertunt ἀπόστολον, ut 1 Reg. XIV, 6. Proprie uocabantur in Thalmudicis libris קְהִלִּישׁ, qui decimas atque alia percipiebant, et ad Leuitas deferebant. Mansit hoc nomen inter Iudæos etiam post urbis excidium; nam patriarcharum assessores uocabantur Ἀπόστολοι, et ad exigendum aurum atque argentum, a Patriarcha

triarcha certo tempore dirigebantur. At uero non est credibile, Seruatorem nomen et institutum *Apostolorum* ex synagogae Iudaicae usu mutuatum esse. Nihil enim Apostoli Iesu cum יהושע Iudaeorum habuerunt commune. In communi Graecorum usu ἀπόστολοι dicebantur certi homines, qui negotii gerendi gratia, magis quam deferendi nuntii, aliquo mittebantur. At notione peculiari ac propria illi duodecim discipuli Christi sic dicti sunt, quibus ipse auctoritatem amplissimam dedit Ecclesiam suam fundandi, constituendi, docendi, et doctores illis pastoresque imponendi, qui deinceps iure ordinario eam essent recturi. Praecipuae notae Apostolorum fuerunt, quod a Christo immediate electi et missi sunt, ut essent testes resurrectionis ipsius et omnium quae uidissent, (Gal. I, 1. Act. I, 8. 21. 22. X, 41. 42.) et quod iussi fuerunt ire per totum mundum, ac instituere in religione omnes gentes. Marc. XVI, 15. Vid. *Jf. Casauboni* Exercitatt. XIV. Cur *duodecim* praecise elegerit Iesus, uix definiri poterit. Respexisse eum uolunt ad duodecim tribus Israelis. Infra c. XIX, 28. Luc. XXII, 30. Πρῶτος — ἀδελφὸς αὐτοῦ) Petrus et Andreas discipuli Ioannis haecenus fuerant. Io. I, 37. seq. Petrus hic uocatur πρῶτος. *Beza* in notis Edit. I. suspicatur, hoc uocabulum ab aliquo fuisse additum, qui Petri primatum uellet stabilire. Itam tamen suspensionem tum in editionibus sequentibus, tum ad Marci III, 16. deposuit. Non uidetur ipse Christus, certum aliquem ordinem dignitatis inter discipulos suos instituisse. Si enim instituisset, sine dubio omnes Euangelistae illum ordinem constanter seruassent; quod secus esse scimus, diuerso enim ordine recitata sunt nomina Apostolorum ab Euangelistis. Iudas tamen Iscariotes
ubique

ubique ultimum, Petrus uero ubique primum, et Ioannes cum fratre Iacobo tertium et quartum, uel quartum quintumque locum tenent. Gal. II, 9. Act. XV, 7. 13. infra c. XVII, 1. XXVI, 37. Existimant nonnulli, ordinis inter Apostolos seruati rationem positam fuisse in tempore, quo unusquisque eorum in disciplinam fuerit admittus; quod a uerisimili non profus abhorret. Inter omnes autem Apostolos tres cariores fuisse Christo, fortassis ob insigniores animi dotes et docilitatem, Petrum nempe, Iacobum et Ioannem, ex ipsa historia Euangelica constat. Vjd. e. c. Matth. XVII, 1. sqq. c. XVI, 37. Quicquid fit, hoc certissime constat, omnes Apostolos quod ad potestatem attinet, fuisse pares, nec ulli eorum imperium in ceteros fuisse delatum, uel etiam usurpatum. Luc. XXII, 25. seq. De nomine Petri uid. infra c. XVI, 18. Primi autem erant inter pares. Ἰάκωβος — ἀδελφός αὐτοῦ) Vide annot. ad Marc. III, 17.

3. φίλιππος) uid. supra c. IV, 18. Βαρθολομαῖος) i. e. *filius Tholomaei*. Proprio nomine uidetur uocatus fuisse Nathanael Io. XXI, 2. ἀλφάις) Sc. ἑδός. Alphaei nomen pro uario pronuntiandi modo etiam scribitur Cleopas, Luc. XXIV, 18. Io. XIX, 25. Σαδδαῖος) Nomen Iudaeis usitatum. Marcus et Lucas eundem Iudam uocant, quam uocem Matthaeus leuiter inflexit, ut a Iuda Iscariote distingueret.

4. ὁ Κανανίτης) i. e. *Zelotes*. Nam Lucas habet: τὸν καλέμενον Ζηλωτὴν. Est cognomen Hebraeum נָזִיר, chald. (נִזִּיר) cui nomini Matthaeus addidit Graecanicam terminationem. Zelotae erant priuati, qui non expectata iudicis sententia delinquentes ulciscabantur, exemplo, ut praese ferebant,

Pinehasi. Hi postremis Reipublicae Iudaicae temporibus fuerunt seditiosissimi pariter ac flagitiosissimi. Ios. B. I. IV, 3. 9. Phariseis addiēti et honorati erant. δ' Ἰσκαριώτης) i. e. ex tribu *Isaschar*. Videtur esse contractum ex **יִשָּׁשׁוּר**, quod extat Iud. X, 1. Sed addita terminatione Graecis familiari. Ἰσσακαριώτης, et ex corrupta, ut fit, pronunciatione Ἰσχαριώτης uel Ἰσκαριώτης. Alii Iudam hoc nomen accepisse putant ab oppido quodam *Ischarioth*, uel *Ischarioth* in tribu Ephraim, uel a uico *Karioth* in tribu Iuda. Cur Christus non diuites, non Phariseos et doctos, sed Galilaeos sibi delegerit, iam diximus ad c. IV, 18.

5. παραγγέλλας αὐτοῖς, λέγων) *additis mandatis in haec uerba.* παραγγέλλειν, *denunciare, edicere.* εἰς ὄδον ἐθνῶν (μὴ ἀπέλθῃτε) *uersus gentes ne abieritis*, ut Ier. II, 18. καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθῃτε) *εἰς πόλιν*, subaud. *τινῶν.* Vetat Christus legatos suos egredi fines Palaestinae. Per agrum Samaritanorum transire non uetat; Samaria enim inter Iudaeam et Galilaeam sita est media, tribubus Ephraimi et Manassis Iosephi filiorum assignata, et erat is transitus opportunus ex Galilaea tractum Hierosolymitanum petentibus. Prohibet autem oppida intrare, ut appareat, Samaritanorum causa non institutam hanc legationem. Voluit Christus seruari Iudaeis nobilitatis suae priuilegium; cuius praelationis illustre signum est hoc, quod in ipsis instituentis primam curam poni uoluit: quod etiam post Christi resurrectionem ab Apostolis diligenter seruatum est. Act. II, 39. c. XIII, 46.

6. πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ) i. e. ad Israelitas tantum, haecenus a doctōribus neglectos, ouium instar huc illuc errantium. Cf. c. IX, 36. infra XV, 24. Designatur plebs, per ignorantiam errans.

7. ἡγγικὸν ἢ βασι. τ. ἐρ.) cf. c. III, 2. ex quo patet, nihil nunc quidem ultra mandatum Apostolis, quam ut Iudaeos ad uitam meliorem hortarentur, et ad Messiam audiendum pertraherent, a quo accepturi essent cetera, quae ad salutem ipsis essent necessaria. *Iesum* esse hunc Messiam, tum temporis nondum palam professi sunt discipuli. Matth. XVI, 20.

8. νεκρὸς ἐγείρετε) Haec uerba desunt in quamplurimis Codd. Versionibus et Patribus quibusdam. Nec legimus ullum mortuum ab Apostolis uitae redditum, ante Christi resurrectionem. δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε) Dictum est non inusitatum apud Hebraeos Vid. *Wetst. Gratis*, inquit *Christus*, accepistis, nempe potestatem hanc sanandi. Qui medicinam faciunt, multum temporis et pecuniae impendunt, ut artem illam addicerent; sed dispar erat Apostolorum ratio, quibus potestas miraculis sanandi concessa fuit. Alias in suspicionem uenissent turpis lucri quaesiti. 1 Tim. VI, 5. 2. Thess. III, 8. 10. Interim et Christus et Apostoli tum uerbis, tum exemplo docuerunt, aequum esse ut, qui rebus omnibus neglectis, procurandae aliorum saluti uacarent, ab ipsis uicissim honeste alerentur. Cf. u. 10.

9. μὴ κτήσησθε) κτᾶσθαι proprie et frequentiore usu ualeat *comparare*, siue *acquirere* quod postea possideas. *Vulgata* male reddit: *Nolite possidere*. Non enim hic interdicitur harum rerum possessio; sed de hac una professione

agitur, ad quam uult Dominus Apostolos accingi absque ullis sarcinis, atque adeo absque uiatico; non modo ut nullis impedimentis retardentur, sed etiam ut hac prouidentiae diuinae quasi degustatione ad futuram illam functionem Apostolicam praeparentur. μηδὲ χαλκόν) neque aes. Aenei enim erant *asses et quadrantes*. εἰς τὰς ζώνας) ζώνην Lucas dixit βαλάντιον, c. X, 4. XXII, 35.

IO. μηδὲ πήραν) sc. *comparate uobis*, ex Versu antec. πήρα, *mantica* latine, in quam uiatores condere panem et obsonioli aliquid solebant. *Peram* latine dixit etiam *Martialis*. H. l. intelligitur *uiaticum*. μηδὲ δύο χιτῶνας) χιτῶν, *tunica, uestis interior*. Homines delicatiores pluribus tunicis usi fuerunt. *Ios. Ant.* XVII, 5. 7. *Sueton. in Aug.* c. 82. μηδὲ ὑποδήματα) ὑπόδημα, proprie *subligaculum*, deinde *calceus*. Erant autem soleae tantum uel lignae uel coriaceae, quae corrigiis supra pedem firmatae fuerunt. Vulgo aut nudis pedibus incedebant, aut calceati, sed non tanquam ad iter. βάβδus) Sic enim legendum uidetur, non βάβδον. Lucas habet βάβδus. ἀξιός γάρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτῷ ἐστω) τροφή, *uictus*. Sensus esse uidetur: Deo prouidente, uictum accipietis ab illis ipsis, quibus docendis, sanandisque operam nauabitis; idque iure aequissimo.

II. ἀξιός) honestus, sincerus, docilis, bonae existimationis. Luc. VII, 4. *Liban. Or.* XVII, 1. κάκει μείνατε) Verat hospitem talem mutare, ut facere solent, qui diutius aliquo loco mansuri, quam commodissima hospitia captant. Nam hospitium quotidie mutare solent homines, quibus omnia sunt fastidio, qui nullo hospitio contenti sunt. Κάκει pertinet ad *domum*; ἕως ἄν ἐξέλθῃτε ad *urbem* aut *pagum*.

12. ἀσπάσαθε αὐτὸν) sc. δικίαν, i. e. eos, qui in ea domo uersantur. Addunt quidam: λέγοντες, εἰρήνη ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ, quia non putant satis cohaerere, quod sequitur ἡ εἰρήνη ὑμῶν. Atqui in illo ἀσπάσασθαι uis ipsa uocis εἰρήνης, i. e. salutis, s. incolumitatis satis comprehendebatur.

13. ἡ δικία ἀξία) δικία (ut u. 12.) ii qui in domo uersantur. Xenophon etiam posuit δικίαν pro familia; hic ipsum Patremfamilias simul comprehendit. Ἀξία, suppl. τῆς boni illius in salutatione optati. ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτὸν) Pacis nomine Hebraei, quicquid expeti aut optari potest, intelligunt. Eueniat illi familiae felicitas a uobis optata. πρὸς ὑμᾶς ἐπιστραφήτω) Votum dicitur reuerti ad proferentem, si optato euentu caret, ita ut alter non tantum nullam utilitatem inde percipiat, uerum etiam magnum damnum merito et sua ipsius culpa patiatur, cf. comm. 15. Pf. XXXV, 13. VII, 17. Sensus totius uersus: Bene precamini ei, quod etiam ratum erit, si fit digna; sin minus, frustra illi bene precati fueritis.

14. καὶ ὃς εἰάν μὴ δέξηται ὑμᾶς) pro: εἰάν τις μὴ. ἐκτινάξατε τὸν κοινορτὸν) Pulueris excussio declarat, Apostolos istis hominibus ualere iussis significasse, ut res suas sibi haberent. Si uos non audit, sit uobis ut Ethnicus, (infra c. XVIII, 17.) cuius contactus polluit: missum eum facite eumque fugite. Iudaei decreuerunt, puluerem terrae gentium, licet inferretur in terram Israeliticam, nihilominus immundum manere. Cf. Wetst.

15. ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως) die uniuersalis iudicii. Peccata non praecise tantum ex suapte natura, uerum etiam ex aliis circumstantiis rerum et personarum aestimanda sunt.

16. ἀποσέλλω ὑμᾶς) Futurum tempus simul includitur. Quae enim sequuntur, non tam ad hanc legationem pertinent, quam eas, quas Christus postea apoitolis erat mandaturus. ἐν μέσῳ λύκων) pro : εἰς μέσον. Christus dicit, uersaturos eos tanquam oues inter medios lupos, i. e. in summo discrimine uitae. Prouerbii figura. Vt ueterum quidam imposuit filio suo nomen δόλυκος, quod diceret, eum se esse relicturum in maximis periculis, tanquam ouem inter lupos. Φρόνιμοι ὡς δι ὄφεις) Serpens calliditatis et prudentiae est symbolum. Suadet Christus, ut fuga aut latebris sibi consulant, atque periculo se subducant, more serpentis. καὶ ἀκέραιοι, ὡς αἱ περισεραὶ) integri, a dolo et fraude immunes. *Etymol. M.* ἀκέραιος — ὁ μὴ κεκράμενος κακοῦς. *Dioscorid.* VII, 77. τᾶς ἀμιγῆς ὄϊνος καὶ ἀκέραιος. Columba est symbolum simplicitatis, Christus commendationem prudentiae ab omni fraude, doloque segregans, comitem ei adiungit innocentiam siue simplicitatem.

17. προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων) *Homines* cauete. Haec pericula uobis non a feris bestiis, a lupo aut accipitre imminebunt, sed ab hominibus, uestrae nationis, quorum felicitatem promouere studebitis. καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς) Quidam h. l. intelligunt μεγάλην συναγωγὴν, ΠΟΝΝΗΛΟΥΓΗ. Sed possunt etiam synagogae intelligi uulgari significato; nam et in Synagoga exerceri solita animaduersio. Exempla habet *Wetstenius*.

18. καὶ ἐπὶ — ἀχθρήσοθαι) ἡγεμόνας, Praefides prouinciarum, Proconsules, Procuratores. βασιλεῖς strictiori significato. Constitit huic oraculo sua fides, quum Petrus apud Neronem, Ioannes apud Domitianum, alii apud Parthorum, Scyth-

Scytharum, Indorum reges causam dixere. εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν) Erit hoc pro testimonio, illos (Iudaeos incredulos) et gentiles esse inexcusabiles, quod Evangelium nihili fecerint, tantamque salutem neglexerint. Vide supra c. VIII. 4.

19. μὴ μεριμνήσητε) *Nolite anxie curare.* Vox μεριμνήν *qualemcunque meditationem, sed animi anxietatem* significat, et *laboriosam praeparationem*, qualis esse oratorum solet. Πῶς ἢ τί λαλήσετε) *quibus uerbis, uel quid.* Τὸ πῶς alii ad uerba, quibus in defendendo sit utendum, alii ad parresiam, prudentiam, circumspectionem in dicendo referunt, sensu non multum diuerso. Quicquid sit, hoc apparet, Christum contra timiditatem suos discipulos confirmare uelle. δοθήσεται — τί λαλήσετε) *Etiam si quid uobis antea desit, eo ipso tempore ope coelesti supplebitur, spiritu diuino suppeditante et animo sapientiam et ori eloquium, simplici grauitate ipsam nudae ueritatis naturam referens.*

20. εἰ γὰρ — ἐν ὑμῖν) *Negatio non absolute, sed comparate interpretanda. Non tam uos eritis, qui loquemini, quam per uos Spiritus S.* Deus ipse uobis sapientiam et animi fortitudinem inspirabit, linguam et mentem uestram gubernabit. Act. VI, 10.

21. παραδώσει — αὐτοῖς) *Sensus est: Parentes et liberos, fratres et consanguineos in contrarias abituros esse sententias, in una eademque familia nonnullis assentientibus doctrinae Christi, aliis eam reiicientibus.* Haec signa temporum Messiae afferunt etiam Thalmudici. cf. *Wetsteinium* ad h. l. Verbo ἐπανίσταμαι pro *tumultuari, bellum ciere* utitur *Philo* de spec. legg. Vide *Loesnerum* ad h. l. Ἐπανάστασις est,

cum serui imperium affectant, et dominos sibi subiicere uolunt. Θανατώσουσιν αὐτοὺς, morte multandos eos curabunt; uidetur enim hic accipi in coniugatione Hiphil, quod declarat praecedens illud εἰς θάνατον. Notandum est, praedicere Christum discipulis, quae ipsis euentura essent post resurrectionem, et in caelos ascensionem.

22. μισόμενοι ὑπὸ πάντων) i. e. a plerisque hominibus; ita enim haud raro sumi solent particulae uniuersales, cf. XII, 15. διὰ τὸ ὄνομά μου) Moris erat discipulos uocari ex magistrorum nomine. Sensus igitur est: *Eam ob causam, quod uos discipulos meos profiteamini.* Cf. 1 Petr. IV, 15. 16. Act. V, 41. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, ἕτος σωθήσεται) *Qui animo constanti atque obfirmato perdurauerit, nempe in profitenda et propaganda religione mea, nihil deterritus malorum hominum minis et uexationibus, iste seruabitur.* Saluti hoc ei erit. Τέλος hic ut alibi excidium urbis et templi, et uniuersalem Iudaeae euastationem notare uidetur. Cf. infra c. XXIV, 6. Τὸ σωζέσθαι erit *in uita seruari*, communi illa clade non inuolui. Id nempe omnibus modis agit Saluator, ut obfirmatus reddat discipulos contra omnes hostiles insultus, et impedimenta quaecunque, quibus territi munus suum ante tempus finire, atque administrationem, ex uoluntate Dei porro continuandam, abrumperere possent.

23. ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ) Grotius τὸ διώκειν, strictè sumendum putat: pro ἐκβάλλειν, quia sequitur φεύγειν. Sed non opus est. Sensus est: *Si uos uehabunt in hac urbe, properate in aliam.* Potius hic de perseverantia, quam de uitanda persecutione differit Christus, sicut

sicut φεύγειν Graecis, et fugere Latinis interdum de sola cursus celeritate dicitur. φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην) pro ἄλλην legunt Codd. nonnulli ἑτέραν, et addunt: καὶ ἐκ ταύτης διώκωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. Consentiant fere quaedam Versi. et Patres non pauci. ἢ μὴ τελέσητε — ἀνθρώπων) *Vix confectum erit a vobis iter per urbes Israeliticarum, quum ego ipse adero.* Τελεῖν τὰς πόλεις concisum est loquendi genus, et ita supplendum: τελεῖν ὁδὸν διὰ τῶν πόλεις: *non conficietis iter per urbes, s. non peragrabitis urbes.* Ἔως ἄν uideatur accipi pro: πρὶν ἢ. Intelligitur autem aduentus Christi ad euertendam Rempublicam Iudaicam, uel etiam patefactio Messiae per missionem illam copiosissimae gratiae Spiritus S. in Apostolos et alios credentes, quo certissimo indicio constitit, Christum regem esse constitutum a patre cum plenissima potestate.

24. ἢ ἐστὶ μαθητὴς ὑπὲρ τοῦ διδάσκαλου) *Discipulus non est potior magistro; non tractatur mitius.* Discipulus, dum est discipulus, magistrum sibi semper proponit, et bene secum agi putat, si eodem cibo, quo magister, pascatur: neque sperat, se domo, qua magister exclusus est, receptum iri. Hoc non repugnat isti adagio graeco: πολλοὶ μαθηταὶ κρείσσοι διδασκάλων, quod agit de iis, qui discipuli fuere, et nunc magistros doctrina superant. Multa sunt prouerbia, quae inter se pugnare uidentur, quia de alia atque alia re agunt.

25. ἀρκετὸν) sc. ἔσσι, uel ἔσω, *sufficiat, i. e. sufficere debet:* prouerbiū Hebr. כִּי לֹא יִרְבֶּה לְהִתְקַבֵּל כְּרַבּוֹ. καὶ ὁ δὲ λόγος) Et (ut) feruus (sit). Dicendum potius fuerat καὶ τῷ δόλφῳ. Βεελζεβὺλ) Sic enim legendum. Compositum est

nomen ex hebraicis uerbis **בעל זבול**, *dominus luti*, uel *fordium*. Quum autem uocabulum **זבול** quod in se fordes indicat, a Iudaeis usurpatum fit de idololatria, Beelzebub erit dominus fordidae idololatriae, i. e. auctor et adiutor idololatriae, Satanas. Vid. *Lightfoot* ad h. l. Alii legunt *Beelzebub*, quod nomen legitur 2 Reg. I. (א **בעל**, dominus, et **זבוב**, musca) quae uox Deum muscarum significat, qui nimirum sacrificiis placatus, muscas Accaronitarum regionem infestantes abegerit. Sed per historiam non potest ostendi, Iudaeos id nominis Diabolo tribuisse. Fuit quidem Hebraeis in more positum, ut rerum, quas despiciatui habebant, ipsum etiam nomen leui mutatione in aliud, quod rem foedam et contemptibilem significabat, inflecterent. Sed in hoc non apparet, qui sit contemptus, quum potius nomen laudem habere uideatur. *ἐκάλεσαν*) *ἐπεκάλεσαν* habent Codd. per multi, et Patres nonnulli.

26. *ὅθεν γὰρ ἐστὶ κεκαλυμμένον ὃ ἐν ἀποκαλυφθήσεται*) Eri- git Christus suos discipulos, admonens fore ut tandem uincat ueritas, et tum ipsorum innocentia, tum aduersariorum improbitas appareat. Vti nempe in uita communi nihil est tam absconditum, quod non aliquando in notitiam hominum perueniat, sic et error et ueritas, improbitas et probitas suo tempore palam fient. Ceterum *κεκαλυμμένον* denotat remotum a uisu; *κρυπτον*, remotum ab auditu.

27. *καὶ ὃ εἰς τὸ ἕως ἄκριετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωματίων*) Non ea tantum, quae ego nunc ad populum loquor, sed et quae uobis solis familiariter ediffero, et postea per Spiritum clarius explicabo, (ut de promiscua gentium uocatione et expiratione Iudaicorum rituum) palam omnibus enunciate.

28. μὴ φοβηθῆτε κ. τ. λ.) pro φοβηθῆτε habent φοβεῖσθε Codd. permulti, Euf. Cyr. Theodoret. et pro ἀποκτείνοντων Codd. non pauci et Patres nonnulli ἀποκτενόντων legunt. Fuit haec sententia haud dubie celebris inter Iudaeos ab Efdrae temporibus. *Sapient.* XVI, 13. 14. 15. Cf. *Wetst.* ψυχὴν ἀπολέσαι) alias est *occidere, uitam eripere* infra u. 39. c. XVI, 25. hic uero mors corporis a supplicio animae in gehenna aperte distinguitur. Est igitur ἀπολέσαι h. l. *punire*. Cf. Luc. XII, 4. 5. Homines nonnisi corpus interficere possunt; Deus autem totum hominem, corpus et animum in altera uita punire potest.

29. ἄσσαρις) *Assarium* est diminutium a latino as, assis, quod Iudaei assumerunt, et scribunt רס"א. Notandum autem רס"א, uel רס"א כב"א idem ipsis notare rem uilissimam, uel quae pretium nullum habeat. Sensus igitur est: Duo passeruli pro minimo pretio uenduntur. ἢ πεσῖται ἐπὶ τὴν γῆν) i. e. χάμαζε. *Non perit. Cadere humi* Hebraeorum more dicitur. ἄνευ τῆ πατρὸς) i. e. nesciente, aut non permittente Deo.

30. ὑμῶν δὲ — ἡριθμημέναι εἰσι) Est dictum prouerbiale; numerare enim solemus ea, quae habemus in pretio, sicut ea quae contemnimus dicimur nullo loco numerare uel extra numerum habere. Deinde pilus significat rem minimam, etiam Graecis et Latinis. Hinc hebraea locutio: ne pilus quidem eius peribit, i. e. ne minimum quidem damnum sentiet. I Sam. XIV, 45. Sensus itaque est: Vtcunque in uos saeuiant homines, certi estote nihil damni uobis euenturum, nisi quod futurum sit in uestram aliorumque utilitatem.

31. διαφίρετο) *Pluris estis.* Paullo ante dixerat Christus, duas auiculas unius assis aestimari. Quum igitur pascuorum curam agat Deus, multo magis hominum sibi carorum res curabit, iisque prospiciet.

32. ὁμολογήσει ἐν ἑμοί) ἡ πτῖ. Nam ἡ particulam in hac constructione passim Hellenistae per ἐν uertunt. Est igitur pro ὁμολογεῖν τινὰ, quod plus est quam agnoscere. Sensus: Qui libere, ore et factis, *profitebitur apud homines, (mihī aduersantes,) doctrinam meam.* ὁμολογήσω — ἔρανοῦς) i. e. *eum praemiis afficiam die illo iudicii, in uita illa aeterna.* Ὁμολογεῖν nunc dicitur tropice, et spectatur factum adiunctum. Messias nempe (figura, qua ponitur antecedens pro consequente) profiteri suum sectatorem dicitur, quum ei amorem suum declarat, praemiis eum afficit. Ἐμπροσθεν τῶ π. μ. est periphrasis futuri iudicii. Lucas (c. XII, 8.) habet: ἔμπροσθεν τῶν ἀγίων ἀγγέλων τῶ θ. εἰ, eodem sensu; nam tempus illud, quo homines coram Deo et angelis praemia accipient et poenas dabunt, est tempus futuri iudicii.

33. ὅστις ἂν ἀρνήσῃται με) In loquendi formula ἀρνεῖσθαι τινὰ est Ellipsis omissumque μὴ εἰδέναι, quod interdum etiam additum inuenitur. *Abnegare* itaque est, dicere: se nihil cum aliquo commercii habere, eum non nosse. ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ) *nec ego eum agnoscam pro meo;* sc. nisi subsecuta sit poenitentia, ut Petro euenit, non afficiam eum praemiis. Vid. u. 32.

34 — 36. βαλεῖν) proprie dicitur de iactu feminis in terram; sed per translationem Latini etiam dicunt: Serere bene-

beneficium; ferere ciuiles discordias. μάχαιραν) כרף
 et belli calamitatem, et diffidium indicat, hoc autem loco
 diffidium, discordias; nam Lucas habet διαμερισμὸν c. XII,
 51. Tralatio inde sumta, quia μάχαιρας proprium quasi
 officium est μερίζειν. ἀνθρώπων) Hebr. שׂוֹנֵי, pro כַּבֵּ
 וּמִפְּנֵי) *Nurum*; nam opponitur socruī. Ostendit Iesus,
 uentura tempora non minus periculosa, quam ea fuerunt,
 quae deplanxerat *Micheas* VII, 6. ideo uerba eius repetit,
 et dicit *se uenisse, ut fereret discordias*. Historia teste
 scimus, propter doctrinam Christi multa orta esse diffidia
 in Palaestina et in Romano imperio, ita ut alter alterum
 accusaret, doimo eūceret, omnibus modis uexaret, nec al-
 ter alteri fidem haberet. Recte monent interpretes, non
 indicari hic consilium et uoluntatem Christi, quasi ipse uo-
 luisset haec euenire, sed effectum et euentum. Praeuidit
 Iesus, fore, ut propter doctrinam suam multae orirentur
 dissensiones et discordiae; sed noluit propter haec diffidia
 desistere a proposito introducendi et per Apostolos suos
 propagandi nouam hanc suam religionem humano generi
 utilissimam. Nam obstat, quod summa religionis christianae
 est, *amare alios*. Referuntur enim haec ad seditiones et
 calamitates *tunc* ortas in Palaestina et orbe Romano occa-
 sione doctrinae Iesu, quam Iudaei et Pagani opprimere
 conabantur. Non est sermo de effectu religionis christia-
 nae in omnibus omnino locis, temporibus et seculis.

37. ὑπὲρ ἐμῆ) i. e. *prae me*. Vulg. plus quam me;
 πλεον ἐμῆ. ἐκ ἑστὶ μὲ ἀξιος) non est idoneus, uel conue-
 niens mihi, i. e. meae disciplinae, ut Lucas interpretatur
 c. XIV, 26.

38. καὶ ὁ — ἀξίος) Qui non paratus est, sicut me habet praeuentem, ad atrocissima et ignominiosissima quaeuis toleranda, non est dignus qui pro meo discipulo habeatur. Reperitur hoc loquendi genus etiam apud Rabbinos; ad quos uenit a Romanis. *Crux* atrocissimum supplicium, Romanis usitatissimum, apud quos ea uox transferri ad omnia incommodorum genera coepit, ut: *abi in malam crucem: summum ius, summa crux: cruciari.* λαμβάνειν h. l. est *suscipere*, quo sensu suscipere onus, pericula, labores, dolorem, dixit *Cicero*. Respicitur ad morem, quo ad hoc mortis genus condemnati, lignum crucis portare debebant ad supplicii locum. Ne atrocissimum quidem atque ignominiosissimum supplicium pro Christo defugiendum est. Ἀκολουθεῖ ἐπίσω μου, est Hebraismus; nam Hebraei uerbis sequendi subiungunt pleonastice particulam יָרַח, ut Ind. IV, 16. et alibi. Sectatur autem Christum, qui doctrinam eius profitetur, et uitam suam, quatenus fieri potest, ad dicta ipsius ac facta componit.

39. ὁ ἐυρών — ἐυρήσει αὐτήν) Sensus est: *Qui conseruare studet uitam suam, is se reddet miserum; qui uero mortem appetit mea causa, is felicitati suae prospiciet.* Ἐυρίσκειν τὴν ψυχὴν (apud Lucam c. IX, 24. τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι) in priori membro est *conseruare uitam suam*. Nam ψυχὴ h. l. non est *animus*, sed *uita* proprio sensu. *Vitam suam seruare uelle*, est, nolle religionis causa mortem oppetere; malle uiuere in his terris, quam in uincula conici religionis causa, adeoque mortem subire. Illis enim temporibus saepe mortis pericula adeunda erant religionis christianae professoribus. In praedicto:

sato: ἀπολέσει αὐτήν, (sc. ψυχὴν,) ψυχὴ est felicitas; amittet suam felicitatem; miserum se reddet. Plane contrario sensu sumuntur phrasae in altero membro: καὶ ὁ ἀπολέσας — εὐρήσει αὐτήν. Horum enim uerborum sensus est: *Qui uero mortem oppetit mea causa*, propter nominis mei professionem, is felicitati suae prospiciet. Sant igitur haec acute dicta, qualia multa sunt in sermonibus Christi.

40. ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται) *Qui uos benigne excipit*, (de uobis bene meretur,) *is eodem loco habebitur, ac si de me ipso bene meritus esset.* Solatur iterum discipulos Christus, ostendens, inter tot infesta non desore ipsis solatia a piis hominibus, quos Deus in id ipsum excitet, magna proposita mercede. Contra, iniuria legato facta, ipsi principi facta esse iudicatur.

41. εἰς ὄνομα) □□□, nomine Prophetarum, i. e. *ut Prophetam, quia Propheta est.* *Marci IX, 41.* μισθὸν προφήτου λήψεται) Praemium prophetae promissum, i. e. magnum praemium accipiet.

42. ἕνα τῶν μικρῶν τούτων) infimae conditionis discipulum. ποτήριον ψυχρῶ μένου) Prouerbiale loquendi genus, quo hodieque in multis linguis utimur, quoties minimum aliquod beneficium significatum uolumus. His commatibus (40. 41. 42.) una eademque sententia continetur, uariis uerbis expressa. Nam δέχεσθαι, quod proprie est hospitio excipere, h. l. significat *ornare beneficiis, benefacere.* *Discipuli Christi, Prophetarum, iusti, δὲ μικροὶ* spectantur qua homines, qui nullos habent titulos, aut externam dignitatem

dignitatem, sed sine spe lucri et commodorum huius uitae de aliis bene merentur. Qui tales beneficiis ornat, is ostendit, se nihil facere ob externas dignitates, non contemnere eos, qui iis carent, adeoque superare sapientia et pietate alios, qui ex titulis et externa dignitate alios aestimant. Is igitur, quia re et factis ostendit, se esse sapientem et probum, magna praemia a Deo accipiet.

CAP. XI.

Refert nunc Matthaeus, quomodo excepta sint dicta et facta Iesu a uarii generis hominibus, uel quid effectum sit eius sermonibus et miraculis, c. XI, 2. — XVI, 12.

1. **Ο**τε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσεων) *Cum finem fecisset Iesus praecipienda.* Διατάσσειν denotat edicere, unde διατάξεις et διατάγματα dicuntur principum edicta. Sed h. l. nihil aliud declarat, quam praecipit aliquem formare et instituere. ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν) in urbibus eorum, i. e. Galilaeorum. Solent Hebraei pronomem relatiuum ponere, ubi nullum nomen antecessit, quod tamen facile intelligitur.

2. ἡ δὲ Ἰωάννης — αὐτῷ) *Causa captiuitatis memoratur infra c. XIV, 3. 4.* Detinebatur autem Ioannes captiuus *Machaerunte*, de qua agit *Iosephus* Antiquitt. Iudaic. L. XVIII, c. 7.

3. σὺ εἶ — προσδοκῶμεν;) *An tu es Messias ille promissus, an uero alius nobis est expectandus? ὁ ἐρχόμενος, Messias, cuius aduentus, per Prophetas praedictus tunc instare crebebatur, Ioh. VI, 14.* Non diferte traditur, cur Ioannes disci-

discipulos ad Iesum miserit; ergo opus est coniecturis. Sui causâ Ioannes non quaesivit, an Iesus esset Messias; hoc enim sciuit, et publice professus est, Io. I, 29. sqq. Fortasse inter discipulos eius fuerunt, qui addubitarent adhuc, quos certiores reddere uoluit; quod uerisimile fit ex uerbis, quae u. 6. leguntur. Ceterum cf. Luc. VII, 20. 21.

4. ἀπαγγείλατε — καὶ βλέπετε) Noluit Christus expressis uerbis declarare, se esse Messiam, propter uarias populi expectationes. Quare discipulos Ioannis opera sua considerare iubet. Vbi res ipsa loquitur, non opus est multis uerbis.

5. ἀναβλέψαι) Visum recipiant, quo sensu haec uox interdum etiam a Platone et Aristophane usurpatur. Interdum uero nihil aliud significat quam βλέπειν, *uidere, aspiciere*. πτωχοὶ εὐαγγελίζονται) Ies. LXI, 1. Pauperibus, hominibus humilis atque abiectae conditionis Euangelium, res laetissima, nempe adesse regnum Messiae, annunciat. Ἐυαγγελίζονται hic sumendum passiuè: ut solent Graeci passiuè formare etiam ab actiuis datiuum regentibus, quum εὐαγγελίζω etiam cum Acc. reperiatur. Christus ostendit, quantum sua docendi ratio distet a moribus doctorum sui seculi. Nam legisperiti uix quendam nisi magno pretio docebant, contemnebant plebem, quam uocabant populum terrae, imo prouerbum repererant, spiritum non requiescere nisi super diuitem.

6. σκανδαλισθῆ ἐν ἐμοί) Qui me meamque doctrinam non repudiauerit; non offensus fuerit statu meo humili ac pau-
pere, et imminentibus mihi uexationibus. Vide infra

c. XXVI, 31. Hoc dixit discipulis Ioannis, ut animi eorum perfanarentur.

7. τὸ ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι;) Quid exiistis in desertum spectaturi? Qualem putabatis esse Ioannem, quem in deserto uidistis, quem estis admirati? Christus uult amouere a Ioanne suspicionem leuitatis, quasi nunc mutatus, coeperit de Christo dubitare. Expediebat, ut populus quam optime sentiret de Ioanne, qui tam praeclare testificatus fuerat de Iesu. κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;) Nonnulli haec uerba tropice intelligunt, sic: Putatisne Ioannem sibi tam parum constare, ut nunc propter carceris squalorem aliter de me et de suo munere sentiat quam antea? Sed non opus est. Probanda potius uidetur esse *Grotii*, aliorumque interpretatio, ut Christus dicat: habuistis puto causam aliquam, ob quam tanto studio in loca illa deserta cucurristis. Neque enim credibile est, nos coiuisse, ut arundines uento agitatas uideretis. Hoc ideo Christum dixisse, quia extra Ioannem nihil ferme aliud istis in locis erat spectare. Hanc explicationem confirmare uidetur antithesis hominis opulenti, et cuius luxum et magnificentiam spectare omnes gestiant.

8. ἀλλὰ) Eleganter usurpatur haec particula etiam comitate sequenti, ut interrogationi interrogatio alia iungatur, quo sensu etiam apud *Xenoph.* *Demosth.* *Arrian.* aliosque occurrit. ἄνθρωπον — ἠμφισπόμενον;) Μαλακοῦς ἱματίοις, i. e. *Sericis*: nam serica molles lanas etiam *Virgilius* dixit. *Sericorum* autem tanta erat caritas, ut auro contra pensarentur. ἐν τοῖς δικοῖς τῶν βασιλέων εἶσιν) Non in locis desertis. Olim certe, inquit Christus, quum Ioannes in deserto

deserto doceret et baptizaret, suscepistis iter in desertum eius uidendi et audiendi causa, non leuibus de causis. Magnum uirum eum esse recte credidistis.

9. ἀλλὰ — προφήτην;) Haec scilicet uera fuit causa, cur tum ad eum conflueretis. Non profecti estis in desertum, ut ibi uideretis calamum a uento agitatum, uel hominem luxu affluentem; hoc enim fuisset absurdum. Habuistis eum pro Propheta. Cur ergo eum nunc respuitis? Cur eius uerbis fidem non amplius habetis? Affirmo uobis, eum omnino esse Prophetam. *περισσότερον προφήτην) amplius, plus quam Prophetam, uel excellentiorem Prophetam;* nam Propheta eminus nunciat, Ioannes uero digito quasi monstrauit Messiam.

10. ἰδὲ ἀποστέλλω — ἐμπροσθέν σου) Malach. III, 1. Ἄγγελόν μου, *nuncium meum.* מַלְאָכִי dicebantur non quibus Prophetas, sed qui de re magna a Deo ad populum erant legati, ut Moses Num. XX, 16. *Haggaeus* c. I, 13. πρὸ προσώπου σου. Apud Prophetam יְהוָה, πρὸ προσώπου μου. Nempe dictio ad populum dirigitur; hic ad ipsum Messiam. Apparet hinc etiam, uerba Prophetarum non citari a Christo κατὰ λέξιν; sed ita, ut uoces interdum mutantur, manente sententia; quomodo et apud Graecos saepissime citantur *Homeri* uersus, mutata persona aut modo uerbi. Quod ad sensum attinet, cf. annot. ad c. III, 3.

11. ἐκ ἐγγύερται — τῷ βαπτιστῷ) *Maior* (i. e. celebrior) *Ioanne nullus ante ipsum PROPHEETA unquam extitit.* Nam de Prophetis hic est sermo. *Μείζων, celebrior, maioris dignitatis et nobilitatis.* Ὁὐκ ἐγγύερται, *non exortus, s. suscitatus est.* Prophetas proprie dicuntur ἐγείρεσθαι,

(Luc. VII, 16. Io. VII, 52.) ut significetur, eos peculiari quadam numinis uoluntate in hunc mundum prodire, uel iam natos ex reliquorum numero feligi. Ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, Hebr. בילודי אשה *inter natos mulierum*. Iob. XIV, 1. אשה ילוד אדם LXX. βροτὸς γεννητὸς γυναικὸς. *Sirach.* c. X, 17. habet γέννημα γυναικὸς ὁ δὲ μικρότερος — αὐτῷ εἶναι) Sensus est: *Sed ignobilissimus in coetu Messiae* (doct̄or christianus, qui nullius est famae) *multa prae eo* (Ioanne) *habet praecipua*. Βασιλεία Θεῶν, *coetus Messiae*. Μικρότερος in hoc coetu Messiae, qui nullam habet famam, celebritatem nominis non est nactus. Μέλιζων autem nunc significat eum, qui multa habet prae altero praecipua, qui pluribus commodis fruitur. Vel ignobilissimus in coetu Messiae hoc habet praecipuum prae Ioanne, hoc fruitur commodo, quod est testis et spectator omnium illorum, quae a Ioanne et Prophetis praedicta sunt. (u. 13.) Ioannes ante passionem, resurrectionem et ascensionem Christi morti traditus est, adeoque uiuus ea non potuit scire, quae uiderunt et cognouerunt Apostoli et alii, qui illa aetate fuerunt membra in coetu Messiae.

12. ἀπὸ δὲ — βιάζεται) *A tempore, quo Ioannes Baptista praedicare coepit, usque nunc doctrina de regno coelesti auidē arripitur, i. e. auditur, et magno desiderio excipitur.* Ioannes nempe multorum animos excitauit ad doctrinae coelestis studium. Ἡ βασιλεία τῶν ὀρανοῦν h. l. est *doctrina de regno coelorum, i. e. doctrina Christi*. Lucas c. XVI, 16. pro βιάζεται habet εὐαγγελίζεται. καὶ βιασαί — αὐτῶν) *Et qui magno studio beneficia regni coelestis expectant, eorum sunt participes.* Scilicet ἡ βασιλεία τῶν ὀρανοῦν significat

significat etiam bona et beneficia Messiae. In uocabulo *βιασαί* uidetur esse allusio ad publicanos et milites, qui summo conatu sibi rapere uidebantur bona illa a Pharisaeis neglecta. Cf. Luc. VII, 29. 30. Publicani et milites, qui concussionibus et rapina antea uixerant, iam sibi ipsis uim faciebant, et omni animi contentione id agebant, ut prioris uitae maculas eluerent, ueraque poenitentia emendarent, feriis Baptistae admonitionibus locum concedentes. Rapiunt id, quod proprie uidebatur competere Sacerdotibus, Leuitis, Doctoribus. Vox *βιασῆς* occurrit apud *Philonem* de Agricult. Vid. *Loesner*. *βιασαί* autem est pro *βιασάμενοι*. Verbi *ἀρπάζειν* magna uis est. Significat enim *aliquam rem, dum eius consequendae facultas datur, studiosissime occupare*. Sententia igitur est, ut ostendatur, diuinam doctrinam magna ope tradi, et aequae eminentibus hominum studiis audiri et excipi.

13. πάντες — προσφήτευσαν) *Nam in Prophetarum scriptis et lege Moysi ante Ioannis tempora Messias tantum uenturus promittitur*. Illi nempe rem futuram significabant; hic praesentem monstrat. *Προσφήτευσαν* cum emphasi pronuntiandum esse uidetur. Prophetae futura tantum uaticinati sunt, quae nunc praesentia clare et perspicue cernuntur. Prophetare et uidere opponuntur infra c. XIII, 16. 17. Omnes Prophetae obscure et aenigmaticae uaticinati sunt de iis, quae Ioannes ex parte uidit, uos autem plane perspicitis. I Petr. I, 10. II, 12.

14. εἰ θέλετε δεξασθαι) *Si patimini, uerum uobis dici, uel: si capere et intelligere datum est uobis.* Ἠλίας) Spiritu uidelicet ac uirtute Eliae similis, (Luc. I, 17.) non

autem ipse illius Eliae persona Io, I, 21. *Chiffuk Emunah* c. 39. Fuit res nota in gente Iudaica, non ad futurum Messiam, nisi post aduentum Eliae Prophetae. Plura uid. ap. *Wetsten.* δ μέλλον ἔρχεσθαι) *Qui uenturus erat, ἐρχόμενος,* ut modo u. 3. de Messia dixerat. Nam haec participia ad imperfectum etiam pertinent. Ioannes omnium Prophetarum est ultimus, Messiae praecursor.

15. ὁ ἔχων ὧτα ἀκρίειν, ἀκρίτω) *Capiat qui potest. Wer Verstand hat, denke nach.* Prouerbiale dicendi genus, quo in rebus seriis summa postulabatur attentio. Erat autem haec res maxime notanda, quia aduentus Ioannis signum erat, Messiam etiam adesse.

16. τίνοι — ταύτην;) Iam Pharisaeorum, aliorumque Iudaeorum morositatem et incredulitatem grauiter reprehendit Iesus. Τίνοι δὲ ὁμοίωσω; Exordium familiare Iudaeis parabolam inceptantibus, ut apparet tum ex Thalmudicis libris, tum Marci IV, 30. Luc. XIII, 18. 20. Γενεὴν ταύτην, *homines huius aetatis.* ὁμοία ἐστὶ παιδαριόεις) *paucis habent plurimi Codd. et Patr. gr. Quadrat in eos puerile illud carmen etc.*

17. ἠυλόσαμεν — ἐκόψασθε) Nihil eorum quae nos agimus et dicimus, uobis placet. Studia uestra semper contraria sunt nostris. Adagium desumptum a pueris in foro sedentibus, qui ludendo imitari solent, quae a maioribus natu serio agi uiderunt, et nunc nuptias celebrant, nunc funera deducunt, nunc aliud huiusmodi agunt, neque tamen quosdam, qui morosiores sunt, mouere possunt, ut et ipsi talibus operam nauent. Pueris istis morosioribus Phari-

faeos

saos fimiles esse uult Christus, quibus nec Ioannis Baptista durior ac seuerior, neque Saluatoris Christi liberior uita placebat. Est autem dictum huic nostro simile, quod ex R. *Papa*, in *Gemara* Codicis Thalmudici Sanhedrim refertur: Plorant ei, qui nescit, arident ei, qui nescit: uae ei, qui bonum a malo discernere nescit.

18. μήτε ἐσθίων μήτε πίνων) Est figurata oratio καθ' υπερβολήν. Prodiit insignis austeritate uitae, ieiunans et abstinens ab omnibus deliciis ciborum, abstemius et aqua potor. δαιμόνιον ἔχει) *insanit*, est homo melancholicus et furiosus. Apud *Sophoclem* Aiac. u. 244. δάμων a Scholiaste explicatur per *μανίαν*. Cf. Io. X, 20.

19. ἐσθίων καὶ πίνων) Omnibus semet accomodans, nec ullius aspernans consortium, uescitur quibuslibet, et bibit quod apponitur. Non agit uitam austeram. καὶ ἐδικαιώθη ἢ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς) *Sed probatur sapientia a cultoribus suis.* καὶ hic sumitur pro ἀλλὰ, nimirum Hebraeorum exemplo, apud quos ἡ saepissime ita ponitur. Ἡ σοφία quid h. l. sit, non conuenit inter interpretes. Sunt, qui intelligunt τὴν βελήν τῆ θ ε ῖ (Luc. VII, 30.) sapientissimum nimirum Dei consilium Iudaeos et Ioannis seueritate, et Christi comitate ad poenitentiam reuocantis, ne quid inexpertum relinqueret; atque etiam ne quid illi caussari possent. Alii, ut *Sebast. Munsterus* et *Iac. Perizonius*, quorum rationem probat *cel. Io. Frid. Fischerus* (in proluf. 25. de uitiis Lexicorum N. T.) intelligunt *doctrinam diuinam* a Ioanne et Christo traditam, a principibus ciuitatis Iudaeorum ut malam et inutilem reprehensam atque repudiatam, sed a uulgo ut utilem et bonam,

probatam et laudatam. Poffet autem ἡ σοφία h. l. esse prudentia, quam quis in uita et moribus suis declarat. Sermo est enim de diuerfis moribus quos Ioannes et Christus fequebantur, dum ille in deserto latuit, hic autem per Palaestinam circumibat atque docebat. Vterque habebat suas causas, cur sic, nec aliter ageret. Haec prudentia, inquit Christus, ἐδικαιώθη, (aor. pro quouis tempore,) probatur et laudatur. Hanc uerbi δικαιοσύνη potestatem confirmat auctoritas glossematis ἐτιμήθη, (diligitur, magni aestimatur,) quod repererat Io. Matthaeus Caryophilus in codice aliquo Romano, ut Fischerus l. c. notat. Ἀπὸ (pro ὑπὸ, solent enim hae particulae permutari) τῶν τέκνων αὐτῆς, a cultoribus suis, quemadmodum et Syrus reddidit. Hebraismus. ׀ filius cum Genit. uirtutis et uitii, significat deditum iisdem esse. Cultores sapientiae ex priori explicatione sunt intelligendi illi, qui pia quadam diuinae sapientiae reuerentia tenebantur, quales Ioannis et Christi tempore erant publicani et de plebe aliqui. Luc. VII. 29, 30. Si per τὴν σοφίαν intelligimus prudentiam in agendo, tum cultores uel amici prudentiae erunt homines prudentes, ut sensus sit: prudentiam sapientum hominum nonnisi a prudentibus aestimari atque diiudicari posse.

20. οὐκ ἐδείξειν τὰς πόλεις) uituperare, reprehendere. Ali- b. hoc uerbum denotat conuertiari; sed h. l. sumitur eo sensu, quo Plato etiam dixit: οὐκ ἐδείξων ἕνα ἔκαστον.

21. Χοραζίν) Teste Hieron. (in Ies. IX, 1.) in littore maris Genesareth, et (de locis hebr.) in secundo lapide a Capharnaum. Βηθσαιδάν) i. e. Iulias, ultra mare Ga-

lilaeae,

Galilaeae, in *Peraea*, in *inferiori Gaulonitide* Ioseph. de B. I. L. II, c. 13. *πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν*) suppl. *καθήμεναι*, quod et Codd. nonnulli habent. *Cum sacco et in cinere sedentes*. Hebraeis *רש* est cilicium, uestis ex materia crassa, quaeque non laxa est, sed corpus fere premit. Coniunguntur cilicium et cinis Ies. LVIII, 5. Ierem. VI, 26. Dan. IX, 3. aliisque locis. Constat fuisse ueterum consuetudinem inter profanas etiam gentes, ut in graui luctu sese iacentes puluere et cinere adspargerent. *Plutarch.* de superstitione. *Lucian.* de luctu. 13. *πάλαι*, ad uetusta illa tempora referendum — *prisco illo tempore*, quo difficilius erat poenitentiam agere. *μετενόησαν ἂν, forte poenitentiam egissent*. Sensus esse uidentur: *Vos longe peiores estis Tyriis et Sidoniis. Facilius esse puto, hominibus idolorum cultui deditis meliorem mentem persuadere quam uobis*. Christus hic populariter uidetur dixisse, quid humano iudicio, rebus expensis admodum esset probabile. Cum Galilaei omnia miracula omnesque admonitiones spernerent, desperata erat ipsorum salus: pessimis peiores erant et insanabiliores. De scientia Dei non est sermo, nec de eiusdem bonitate; quasi id, quod unice Tyrios ad bonam frugem perducere poterat, neglexisset.

22. *πλὴν λέγω*) *Quin etiam dico*. Hebr. *ךן*. Correctio, qua utimur, quum superiora quidem minime reprehendimus ut falsa, sed tamen amplificamus. *ἀνεκτότερον ἔσται*) *tolerabilior erit conditio*. *ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως*) In communi illo generis humani iudicio. Tyriorum et Sidoniorum minor duritiei gradus erat.

23. ἢ ἕως — καταβιβασθῆσιν) *Quae nunc florentissima es, miserrima olim eris.* Verbum καταβιβάζειν, notat ex alto deiicere, quemadmodum ἀναβιβάζειν, in altum attollere. Prouerbialis est locutio, etiam Graecis et Latinis, *ad astra tolli*, aut sublimi uertice sidera ferire, pro eo, quod est, rebus florentibus et illustri loco esse. Huic contrarium est εἰς ἄβυσσους, h. e. ad *infima loca*, qualia sunt sepulcra, demergi, quo *fortunarum euerfio* significatur. Ier. XIV, 12. et LVII, 9. Florebat Caphernaum piscatu, mercatu, et quae alia esse solent commoda ad mare sitarum urbium. Iam Christus ei urbi, perseueranti in incredulitate, grauisimas elades denuntiat, quas non dubitamus euenisse bello *Vespasiani*, et motibus, qui tum in Galilaea acciderunt. Simul autem grauiores poenas in futuro seculo denuntiat.

25. A tam tristi spectaculo imminentis urbium exitii oculos Christus auertit, erigitque ad Deum, qui mirabili sua sapientia effecerat, ut doctrina a ciuibus Christi, a sacerdotibus et doctis, qui primi illam recipere debuissent, reiecta, praeter omnem expectationem pauperes et indoctos affectas reperiret. ἀποκριθεὶς) Hebr. Verbum אָנַחֵי uirupatur enim de eo, qui incipit, aut continuat sermonem. ἰσομολογῆσαι — υἱπίσις) *Gratias ago tibi pater, omnium rerum summe moderator, quod coelestem hanc doctrinam, quam non capiunt homines sapientiae opinione turgidi, agnoscendam d'is iis, qui humiliter de se sentiunt.* Ἐξομολογῆσαι, celebros, *gratias ago*, Hebr. הוֹדָה, quod proprie denotat *confiteri*; nam gratiarum actio est beneficiorum confessio. In uerbis sequentibus: ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα etc. est Hebraismus, ut c. VIII, 9. Usitata locutio esset: ὅτι ἀποκρύψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν

σοφῶν καὶ συνετῶν, ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις. Non enim pro occultatione, sed pro reuelatione proprie gratias agit Christus. Ταῦτα, nimirum *coelestem doctrinam*, uel myſteria regni coeleſtis, quae tum temporis nondum clare reuelata erant. Cf. comma 27. Ἀποκρύπτειν, *celare*, non docere. Ἀποκαλύπτειν, *docere*; nam de immediata reuelatione h. l. non est fermo. *Sapientes et prudentes* h. l. per concessionem nominantur, qui sibi tales uidebantur. Tales enim oportuerat esse Scribas et Pharisaeos, qui tamen erant omnium maxime rudes. Νηπίος hic apparet opponi *συνετοῦς*, i. e. iis qui sibi multum sapere uidebantur. Sunt ergo νήπιοι, qui de se humiliter sentiunt. Insuper notandum est, *euentum* h. l. ut saepius, propterea Deo adscribi, quia permisit, nec potentia sua absoluta impediuit, ut nobilium et diuitem maior pars religionem repudiaret. Cf. I Cor. I, 26. 27.

26. Ἐως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου) *Sic tibi est uisum.* Ἐυδοκία, uox hellenistica, *propensum affectum* et consilium Dei significat, quo uult, ut omnes omnino homines, si fieri possit, per religionem felices reddantur; non tantum sapientes, potentes et diuites, (nam parua pars hominum est potens et sapiens,) sed cuiusuis generis homines. Ἐμπροσθέν σου est Hebraismus, et ponitur pronominis simplicis loco.

27. πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τῶ πατρὸς μου) *Omnia*, (ad salutem hominum facienda atque docenda) *aperuit mihi pater meus.* Non dubito, *παρεδιδόναι* h. l. esse, *docere, reuelare*, (quo sensu hebr. פתח) saepissime apud Rabbinos occurrit) propter ea quae immediate sequuntur. Christus nimirum dicit, omnium myſteriorum ad salutem humanam per-

tinentium reuelationem sibi esse creditam. Cf. Io. I, 18. XVI, 15. ἔδειξ ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν, εἰ μὴ ὁ πατήρ) *Quae sit ratio muneris Messiae demandati, nemo praeter patrem (nunc) nouit.* Ἰδὲ concise dictum, pro eo quod faciendum atque docendum filio demandatum erat a patre: et ἐπιγινώσκειν h. l. denotat cognitionem accuratam, siue ut Chrysostomus loquitur τὴν ἀκριβῆ γνώσιν. ἔδὲ τὸν πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ υἱὸς) *Nec decreta et consilia patris, (ad salutem humani generis spectantia) ullus hominum praeter filium perspexit.* De uoce τὸν πατέρα idem notandum, quod modo de filio diximus. Ne prophetae quidem ea, quae super istis rebus praedixerunt, uiderunt, nisi per transfennam quod dicitur. Vide 1 Petr. I, 10. καὶ ὃ ἐὰν βέληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι) Hoc utrumque referendum, tum ad id, quod de patre, tum ad id, quod de filio noscitur. Filii enim sapientiae permiffum erat, et quibus, et quantum et quando uellet aperire. Scilicet tum temporis nondum consilii erat, omnia quae concernebant opus redemptionis omnibus promiscue reuelare, ob multorum imbecillitatem, aliasque causas.

28. δεῦτε — πιφορτισμένοι) Δεῦτε πρὸς με, *accedite ad me doctorem, o uos, qui estis defatigati et onerati!* κοπιᾶν, *fatigatum esse*, quod plus denotat, quam laborare. Intelligentur autem qui onere ceremoniarum a Rabbinis et Sapientibus impositarum opprimebantur, Act. XV, 10. infra XXIII, 4. ἀναπέσω ὑμᾶς) *reficiam, recreabo animos uestros*: nempe doctrina mea coelesti, promissis etc.

29. ἄρατε τὸν ζυγὸν μου ἐφ' ὑμᾶς) *Submittite uos iugo, quod uobis impono*, i. e. recte percipite doctrinam meam. Christus respexisse uidetur Iudaeos, qui assiduum et onerosum

ſum legis ſuae ſtudium **יְגִרְתוּ לְיָגוּם**, *iugum legis*, dicunt. Vid. *Wetſt.* *ζυγός* itaque h. l. eſt *doctrina Chriſti*. Cf. u. ſeq. **μάθετε ἀπ' ἐμῶν**) Abſolute, ſine relatione dicitur, ut ſenſus ſit: *date uos in meam diſciplinam*. **ὅτι πρᾶξίς ἐίμι καὶ ταπεινός τῆ καρδίας**) *ταπεινός τ. καρδ.* *humilis corde*, i. e. *ταπεινόφρων*, ut interdum Graeci uno uocabulo declarant, cui opponitur *ὑπερήφανος*, homo ſuperbus et ferox. Senſus eſt: Habebitis Doctorem mitem atque benignum, non ſeuerum moroſumque, ſicut Phariſaei. **καὶ εὐρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν**) Amat Chriſtus loqui prophetarum uerbis. Extant haec apud Ierem. VI, 16.

30. **ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστός, καὶ τὸ φορτίον μου ἑλαφρὸν ἐστί.**) *φορτίον* reſpondet hebr. **נשׂוּב**, et denotat idem quod *ζυγός* ſc. *doctrinam, diſciplinam*. Dicit autem Chriſtus doctrinam ſuam eſſe *χρηστὸν*, ſuauem, iucundam, et *ἑλαφρὸν*, minime moleſtam, in oppoſitione ad Phariſaeos, qui grauiſima onera imponebant.

CAP. XII.

I. **Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ**) *Per id tempus*. Haec autem uerba ſignificant, hanc hiftoriam haud narrari ex temporis ferie, ſicut etiam conſtat ex Luca et Marco. **τοῖς ſάββασι**) Sono plurali ſignificationem habet ſingularem. Ita apud *Horatium*: ſunt hodie triceſima ſabbata. **τίλλειν ῥάχνας**) Hoc Lucas interpretatur *ψόχειν, fricare*, quo ſenſu uox *τίλλειν* eſt et apud Diodor. Sic. et in gloſſis **τιλλὸς ῥαπῖων**.

2. **ὁ ἐκ ἔξωτι ποιεῖν ἐν ſαββάτῳ**) Vuſionem ſpicarum intelligunt, non deambulationem. Nam ambulat et Chriſtus: at Phariſaei ſolos diſcipulos notant. Licebat uellere ſpicas

ex

ex alieno agro Deut. XXIII, 25. At quaestio erat, utrum illas liceret uellere aut fricare *Sabbato*? Moses quidem interdixerat Sabbato facere **מלאכה**, opus seruile. Quid autem opus seruile esset aut non esset, iuris erat controuersi, Doctoribus inter se diffidentibus.

3. ἢ ἀλέγωντε — καὶ δι μετ' αὐτοῦ) David quidem solus accessit ad Sacerdotem, 1 Sam. XXI, 1. 2. petiit autem panes etiam pro comitibus, qui alibi subsisterant. Comm. 3. 4.

4. εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ) i. e. locum, in quo erat ἡ σκηνα. Nam templum adhuc nullum extabat. τὰς ἄρτους τῆς προθέσεως) *Panes Deo sacros*. Hebraei uocant **פנים פת** *panes facierum*, quod coram Domino appositi, tota hebdomade manerent in aurea mensa huic cultui consecrata. LXX. modo dicunt ἄρτους προσώπων, modo προκειμένους, saepissime uero ut hic, προθέσεως. Genit. autem est loco participii, pro: δι προτεθέντες ἄρτοι *propositiitii panes*. ἕς ἕκ — μόνοις) Quibus uesci ipsum fas non erat, κατὰ τὸ ῥητὸν, rigide sumtum: fas autem erat κατὰ διάνοιαν. Insunt enim legibus exceptiones, quarum nulla est aut receptior aut iustior, quam ea quae fuit ex necessitate. Ἐμὴ, *sed*; hebr. **לחם** — **פנים**.

5. βεβηλῶσι) Catachrestice hoc uerbo Christus utitur, pro: *Labores peragere*. Hoc ipso loquendi genere utuntur Hebraei ueteres in Thalmude, et ex illis *David Kimchi*, quum dicunt recte interdum uiolari Sabbatum, idque probant exemplo operarum sacerdotialium; Sacerdotes enim die Sabbati animalia mactabant, excoriabant, lauabant, portabant, nec tamen uiolati Sabbati rei fiebant.

6. τῆ ἱερῆ — ᾧδε) Obiicere poterant Pharisei, a Sacerdotibus labores peragi die Sabbati in usum templi. Cui obiectioni Iesus opponit, se suamque praesentiam esse multo maioris momenti. Pro μέζων al. leg. μέζον, subint. τι, i. e. maius quidpiam. Plus templo erat omnis Propheta, Christus autem est Dominus templi. Malach. III, 1.

7. εἰ δὲ ἐγνώκειτε, τὸ ἐσιν) Vid. sup. c. IX, 13. ἐκ ἄν κατεδικάσατε τὸς ἀναίτιος) non condemnassetis infontes. Debebatis factum discipulorum excusare necessitate, quae legem non habet, prout excusare soletis factum Dauidis. Quum autem apud uos non fit idem de utrisque iudicium, manifestum est uos maleuolentia et studio partium aëtos ita iudicare, et naturalem aequitatem, quae lex est omnibus ritibus potior, uiolare. Infra c. XXIII, 3.

8. κύριος γὰρ — τῷ ἀνθρώπῳ) i. e. possum dispensare ab observatione Sabbati; quod modo fecerat, permittens discipulis suis, ut fricarent spicas die Sabbati. καὶ deest in multis Codd. Versf. et Patr. Secundum Grotium ὁ υἱὸς ἀνθρώπου h. l. est homo quiuis, quia Marcus addit: Sabbatum est hominis causā, non homo Sabbati causā. Sed uerofimilius est Iesum intelligi, qui quam saepissime in N. T. hoc nomine (ὁ υἱὸς ἀνθρ) designatur; ille et Dominus templi est, et dominus Sabbati: ille nouit uerum sensum legis a patre suo latae, scitque sabbatum esse propter hominem, non hominem propter sabbatum, ut est apud Marcum.

10. τὴν χεῖρα ἔχων ξηρὰν) Arida manus h. l. est, cui succus uitalis, s. humidum radicale deficit; quae ita est uitiata,

tiata, ut nihil ibi in succum et sanguinem conuertatur
 ἐι ἔξῃς τοῖς σάββασι θεραπεύειν;) Non tam quaerentium
 est, quam negantium. Secundum Rabbiorum opinionem
periculum uitae tantum pellit Sabbatum. Quosnam uero
 morbos iudicent periculosos, quibusque adhibenda medicina
 sabbato, uide in *Hieros. Auodah Zarah*.

11. τίς ἔσαι — ἔγειρε;) Omninoprehendet et extrahet
 ex fouea. Κρατεῖν h. l. estprehendere, ut supra c. IX, 25.
 et ἔγειρειν *extrahere*.

12. Πόσω ἔν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου;) Particulam ἔν
 hic positam esse pro ἀλλὰ, uel δέ, exinde patet, quod statim
 subiicitur argumenti conclusio. *Quanto uero discrimine
 praestat homo oui?* Ne obiicerent Pharisei in suo iure agi
 de uita, hic de membri integritate, occurrit Christus, osten-
 dens, tanto hominem pecude esse potiore, ut merito ho-
 minis sanitas pecudis uitae praeponderet.

13. λέγει τῷ ἀνθρώπῳ) Vera doctrina de sabbato expo-
 sita, iam omnem calumniae ansam praecidit. Nam sine con-
 tactu sola uoce hominem sanat, quod ne speciem quidem
 uiolati sabbati habere poterat. καὶ ἐξέτεινε καὶ ἀποκατεσά-
 θη ὕγιος, ὡς ἡ ἄλλη) Hic quoque coniunctio cum uerbo uim
 participii habet. Sensus enim est: ἐξέτεινε ἀποκατασθεῖσαν
 ὕγιη; neque enim extendere manum potuisset, nisi uirtute
 cūuina restitutam.

14. συμβόλιον ἔλαβον) συμβόλιον λαμβάνειν, aut ut Marcus
 loquitur, ποιεῖν, non est *concilium uocare*, sed *consilium ca-
 pere*, siue id fiat in legitimo confesso, siue aliter. Est ergo
 συμβόλιον idem, quod Platoni συμβελη, qui et συμβελην ποιεῖν
 dixit.

dixit. ἐξελθόντες) ex synagoga scilicet, in qua haec erant gesta, u. 9. ὅπως ἀντὸν ἀπολέσωσι, ut eum perimerent. Vitae eius infidiati sunt.

15. ἀναχώρησεν ἐκεῖθεν) *Secessit inde.* Id agentibus Pharisaeis, ut eum perimerent, prudenter se subduxit, ut qui nosset, nondum horam suam uenisse. Πάντας, nempe qui fanari ab eo cuperent; sic saepe interpretandae sunt particulae uniuersales.

16. καὶ ἐπετίμησεν — ποιήσωσιν) *Et seuerè illis interdixit, ne se palam facerent.* Non doctrinam suam occultari iubet, neque miracula, quae in omnium conspectu patrare ueritus nunquam fuit, sed *personam*, in quam coniurauerant irae aestu accensè Iudaei.

17. ὅπως — λέγοντος) Ies. XLII, 1. seq. Affert hunc Prophetæ locum Matthaeus, ut ostendat, illam ἀναχώρησιν Iesu non esse uel propterea factam, quod causæ suae diffideret, uel quod diffideret Patris coelestis praesidio, sed quod ad pugnam se cum suis componere noller aduersus Pharisaeos, quippe cuius regnum de hoc mundo non esset.

18. ἰδὲ ὁ παῖς μου) *Ecce seruum meum.* Septuaginta multis in locis de suo quaedam addiderunt ad explicandam Hebraicorum uerborum sententiam: ut hoc loco ante ὁ παῖς μου posuerunt Ἰακώβ, et ante ὁ ἐκλεκτός μου, Ἰσραήλ. Et uidetur hic Prophetæ locus ab iisdem interpretibus ita fuisse intellectus, quasi de Hebraeo populo ageret. Chaldaeus autem Paraphrastes *Messiae* nomen hic addidit. R. *Abarbanel*, et R. *Kimchi* etiam hunc locum de Messia explicant. παῖς, *seruus*, hebr. עַבְדִּי. Vide S. V. *Datbii* annotationem

tationem ad hunc Iesaiæ locum. $\bar{\nu}$ ἡρώτικα) quem elegi, i. e. prae ceteris amo. In Hebr. est לָמַח . LXX. posuerunt ἀντιλαμβάνεσθαι, *suscipere*. Sunt et aliae diuersitates inter huius loci Versionem τῶν LXX. et Matthaei, quas studio praetermittimus. ἀγαπητός μὲ) Hebr. בְּהֵרֵי . LXX. ἐκλεκτός μὲ, ex quo apparet eandem esse uim uocis ἀγαπητῶ et ἐκλεκτῶ. πνεῦμα) h. l. uidetur esse *uirtus diuina, afflatus diuinus*. Κρίσει τοὺς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ) *Veram religionem gentibus annuntiabit*. קְרַיִם κρίσις, קְרַיִם , quod est in Hebraeo, interdum etiam *legem*, siue normam uiuendi indicat.

19. ἐκ ἐρίσει, εἰδὲ κραυγᾶσει) Quum in Hebraeo duae sint uoces eiusdem significationis, *clamorem* denotantes, Matthaeus alterius loco substituit ἐρίζειν, ut ostenderet, de eo clamore hic agi, qui signum esse solet excandescens animi. LXX. $\text{δὲ κεκράξεται, δὲδὲ ἀνήσει}$. Antecedentibus consentire uidetur *Gottfr. Olearii* interpretatio, qui haec uerba ad tumultum, qualis in bello manibusque confertis excitari solet, refert. Ceterum nihil frequentius est apud Graecos Scriptores, quam clamorem, in praelio sublatum, uoce κραυγῆς designare; et ἐρίζεσθαι de ea, quae manibus fiat confertis, contentione, multoties usurpatur. εἰδὲ ἀνήσει — φωνὴν αὐτῶ) In Hebraeo est קִיבָב , קִיבָב , quemadmodum hic habent קִיבָב , קִיבָב . Quia uero platea est extra aedificia, ideo eo nomine frequentissime appellatur. Aliis uerbis repetitur, quod modo dictum erat.

20. Κάλαμον συνστριμμένον ἢ κατεάξει) LXX. καλ. τεθλασμένον. Apud Graecos non magnum est discrimen inter συνστρίβειν et κατέγγυσθαι. Quare sensus est; Arundinem aliquatenus

tenus iam fractam, non ultra franget; id uero est: Non praecipitabit in ruinam sua culpa iam fatis miseros. Iesus pro potentia sua facile perdere potuisset inimicos suos. Sed hoc facere noluit. *λίνον τυφόμενον*) *λίνον*, *linum*, h. l. est ellychnium, materiae nomine posito pro eo quod ex ea materia confectum est, ut alibi *λίνα* dicuntur retia ex lineis seu tenuibus linis contexta. *Τυφόμενον*, *תִּתֵּן* significat id, quod prope est ut extinguatur, qualia sunt ellychnia, in quibus fumus aliquod flammae uestigium refert. LXX. *λ. καπνίζόμενον*. *Τὸ ἀλληγορούμενον* est idem, quod in membro superiore. *ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νίκος τὴν κρίσιν*) Communis fere est interpretum sententia, Matthaeum exprimere uim uerborum Iesaiæ u. 3. l. c. *לֹא יִצִי מִשְׁפַּט* quod LXX. uertunt: *εἰς ἀλήθειαν ἐξέτισοι κρίσιν*. Quid si Matthaeus respiceret ad u. 4. dicti capitis? *שִׁים בְּאָרְץ מִשְׁפַּט* — *עַד*. Ad utrumque locum refert *Bengelius* in *Gnomone*. Cf. eiusdem *Apparatum crit.* ad u. 21. et *Bowyeri* coniecturas. Si lectio nostra genuina est, sensus esse uidetur: *usque dum causam*, de qua disceptatur, *obtinuerit*, atque adeo ex illo certamine uictor discesserit. *Ἐκβάλλειν* hic idem esset, quod alias *ἐξάγειν*, et *ἐξάγειν εἰς νίκος τὴν κρίσιν* s. *κρίμα* dicitur is, qui in iudicio *causam uicit*; quod pluribus ostendunt *Krebsius* in *obf.* in N. T. ex *Iosepho*, et *Grotius* ad h. l. Placet etiam *Loefneri* huius loci explicatio. Nimirum *κρίσιν*, utrum pro iudicio ipso sumas, an pro lite et causa, de qua agitur, promiscuum est, ut patet e *Philone*. Iam uero *εἰς νίκος* denotat *plane, prorsus*, ex Hebraico *בְּצַד*, ut ex *Drusii* aliorumque scriptis notum est. Verborum igitur sententia haec esset: *donec omnem litem prorsus composuerit et diremerit*,

i. e. *donec plane euicerit, se esse Messiam*; nam de ea re decertabatur inter eum et Pharisaeos. *Hieronymus* ob recurring uerbum *iudicii*, colon Iesaiæ hoc loco per errorem excidisse putat. Quicquid sit, ipsa quidem sententia placidam et moderatam actionem Messiae decentissime exprimit.

21. καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτῆ ἐθνή ἐλπύουσιν) Iesaias habet: לתורתו אים יחלו. Sensus est, exteris gentes fiduciam collocaturas in professione religionis Messianæ; nam תורה Hebraeis frequenter significat id, quod Graeci elegantiores dicunt ἀρεσκιν, Hellenistae autem idem uocant ὄνομα, quia moris est, sectatores ab instituti sui auctore nominari.

22. τυφλὸς καὶ κωφὸς) Ex morbo, non uero a natiuitate uidetur fuisse surdus. λαλεῖν καὶ βλέπειν) Chiasmus est, pro βλέπειν καὶ λαλεῖν.

23. ἐξίσταντο) ἐξίστασθαι significat prae admiratione apud se non esse, et de statu mentis deiici. μήτις ἕτος ἐστίν ὁ υἱὸς Δαβὶδ;) Nonne hic est *Messias*? Ob miracula, cum quibus uenturum Messiam populus expectabat.

24. εἰ μὴ ἐν τῷ βασιλεὺς ἀρχοντι τῶν δαιμονίων) De Beelzebub cf. supra c. X, 25. Inter impuros spiritus unum esse, qui praesideat, non tantum Iudaeorum, uerum etiam incantatorum et Philosophorum fuit sententia. Sensus est: Vi potentioris daemonis expellit infirmiore: quo facto homini non beneficium praestat, sed ipsum in potestatem hostis seuerioris atque malignioris tradit. Hoc insanum conuictum Iesus manifestissima ratione refellit in sequentibus.

25. πᾶσα βασιλεία — ἢ καθίσταται) *Omne regnum intestino diffidio diuisum, intereat oportet; nec ulla ciuitas aut familia intestinis discordiis secum pugnans, stabilis erit.* Τὸ μερῖσθαι i. e. diuisum esse aut partitum, idem hic ualeat ac *diffidere*, siue in uarias factiones scissum esse: Prouerbium notissimum inter Hebraeos, quale illud *Ciceronianum*, (de amicitia) *Quae domus tam stabilis, quae tam firma ciuitas est, quae non odiis atque diffidiis funditus possit euertere?* Qui sapiunt hoc agunt, ut res suas stabiliant, quod nisi concordia fieri non potest.

26. καὶ εἰ — ἡ βασιλεία αὐτοῦ;) Applicat Iesus id, quod dixerat com. 25. ad rem praesentem. *Si unus daemon expelleret alterum, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερῖσθη, in contrarias factiones diuisus esset.* *Satanas* h. l. est princeps Daemoniorum cum omni societate sua, cum ceteris spiritibus malis. Is diuiditur in factiones, quando ceterorum spirituum uim impedit et minuit; quod omnino fieret, si *Satanas* eijceret alios Spiritus e corporibus. Si ergo hoc ita est, πῶς ἔν καθίσταται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; *quomodo consistet regnum eius?* quomodo salua potest esse societas omnis? Hac responsione Iesus ad absurdum deducit Iudaeos.

27. ἢ οὐδε ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσιν;) *Cuius ope Vestrates eos eiicunt?* Num et eos dicetis ope potentioris daemonis eiicere infirmiores? *Filii uestri*, i. e. *Discipuli uestri*, siue Vestrates. Nonnulli e Iudaeis, exorcismis usi uidebantur Daemonia eiicere, et morbos pellere, ex arte sua quaestum facientes. Eiusmodi exorcismi euentum suum saepe habuerunt, non quod uis ulla in syllabarum pronuntiatione esset sita, sed propter adhibita simul medicamenta.

Christi argumentum est tale: In pari causa par iudicium fieri oportet. Creditis, discipulos uestros daemonia eiicere uel diuina; cur de me idem non creditis? ὑμῶν ἔσονται κριταὶ) i. e. ipforum factum sufficiet uobis conuincendis atque condemnandis: ut infra u. 42. et 43. Haec refutatio desumpta est ab aequitate.

28. εἰ δὲ — τῷ θεῷ) Quodsi uero adiuuante Deo eiicio Daemonia, peruenit ad uos regnum Dei, facio ut regnum Dei inter uos instituat, ut augeatur inter uos numerus eorum, qui Deum uere colant. Ἐν πνεύματι θεῷ, per potentiam diuinam, adiuuante Deo. Permutantur notiones spiritus et potentiae; quod enim uno in loco dictum est fieri spiritu, id in altero potentiae diuinae tribuitur. Cf. Luc. XI, 20. I Petr. III, 18. Regnum Dei opponitur regno Satanae. De phrasi: uenit regnum Dei uid. notata supra ad c. VI, 10. Conclusio pluribus constat propositionibus, quae addendae sunt, et ita cohaeret: Si per diuinam omnipotentiam eiicio daemonia, patro miracula adiuuante Deo. Ex quo consequitur, me esse legatum diuinum; si autem sum legatus diuinus, credendum est mihi, quum nuncio uobis regnum Dei.

29. ἢ πῶς — διαρπάσαι;) Simili rem illustrat Iesus. Si, quod omnes fatentur, qui uincit fortior est eo, qui uincitur, facile perspicietis, me longe esse potentiorum daemiorum principe. Τῷ ἰσχυρῷ, i. e. δυνατῷ, siue ad copias et facultates, siue ad corporis robur referas, כּוּר Ies. XLIX, 24. Articulus h. l. habet significationem indefinitam — Potentis alicuius. Σκέυη, hebr. כּל, denotat res et suppellectilem omnem.

30. ὁ μὴ ὄν μετ' ἐμῶ, κατ' ἐμῶ ἔστι) *Etiam hic ualet illud: Qui non est amicus, censetur inimicus.* Prouerbum Iudaicum in utramque partem usurpatum; nam et dici solebat: *Qui non est contra nos, pro nobis est* Luc. IX, 50. Sunt enim prouerbia prouerbiis in speciem contraria. Notandum est autem, in sententiis eiusmodi modo primae, modo secundae, modo tertiae personae pronomina usurpari ἀπίστως pro quouis homine. Sensus est: absurdissime suspicamini me a partibus diaboli stare, quem uidetis aperte ab ipso dissidere, et bellum ipsi inferre. Ego, qui diabolum uinco, non possum cum eo iniisse pactum. καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμῶ, σκοπίζει) Non dissimile est illud apud *Quintilianum VIII, 6. — Obstat, quicquid non adiuuat.* Idem dicitur, quod in priori membro dictum erat. Alii cohortationem his uerbis contineri existimant, hoc sensu: *Qui me non adiuuat in propaganda doctrina mea, is mihi est impedimento; et qui non colligit mecum (sc. coetum,) is dissipat (sectatores meos,) impedit, quo minus habeam coetum.* Haec dicta esse putant contra Pharisaeos, qui abducere uolebant homines a fide in Christum. Prior tamen interpretatio praeferenda sibi uidetur.

31. διὰ τῆτο) Referendum est hoc ad totam orationem quae praecessit, hoc modo: Quum tam manifestis rationibus constet, quae facio non Daemonum, sed Dei uirtute fieri, uidete quam grauem poenam in uos arcessatis, quum dicitis, ista uel Daemonum effici. Marc. III, 30. Videbat mentium inspector, agnoscere ipsos uirtutem uere diuinam, sed quiduis potius comminisci, quam ut plebem paterentur a suo magisterio ad Christum transire, u. 25. πάντα ἁμαρτία

καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις) *Quoduis peccatum et conuitium remittetur hominibus, i. e. remitti poterit; nam uerbum, quod actum denotat, interdum de potentia, s. quadam conditione, intelligendum.* ἢ δὲ τὸ πνεύματος — ἀνθρώποις) Sensus esse uidetur: *Qui opera manifeste diuina tanquam diabolica criminatur, is uix impetrabit ueniam.* Πνεῦμα, siue ut Lucas habet τὸ ἅγιον πνεῦμα est uis diuina in miraculis Christi conspicua, opposita malorum daemonum operationibus. Cf. Scholia nostra ad Gal. IV, 29. I Cor. X, 3. Eo sensu Christus supra u. 28. dixerat, se ἐν πνεύματι θεῶν, u. diuina, non ope principis daemoniorum eiicere daemones malos. Πνεύματος autem hic dicitur, pro: κατὰ τὸ πνεύματος, sicut pudor patris: erga patrem, et conuiciari spiritum, est dicere, id quod ope diuina efficitur, effici ope diabolica, per fraudem magicam. Committebatur igitur hoc peccatum ab iis, qui opus, *ipsismet spectantibus* diuina uirtute patratum, a spiritu malo factum fuisse malitiose dicebant. Atrocissimum fuisse hoc peccatum, facile patet. Qui enim tot tantisque miraculis, quae nonnisi diuina uirtute patrari poterant, obtretebat, ille erat inemendabilis. Qua enim alia ratione ad mentem saniozem potuisset reduci?

32. καὶ ἔς — αὐτῷ) i. e. *Si quis mihi propter humilem meam conditionem externam obtreteauerit, ueniam impetrare poterit.* Ἐιπεῖν λόγον κατὰ τινος, idem est ac βλασφημεῖν τινὰ, contumeliose loqui de aliquo. Filius hominis autem est Messias, qua est homo, et qua est adspectabilis inter homines. Iudaeorum conuicia de filio hominis erant: esse eum fraudatorem, natum esse ex patre fabro lignario,

lignario, ergo non esse legatum diuinum; educatum esse eum Nazarethae, unde nihil boni uenire possit; esse rebellem, qui tributa solui prohibeat etc. Huius peccati facillior erat uenia. Qui enim Christo non credebatur, uel quia ipse humilitate offendebatur, uel quia auctoritate Doëtorum ab eo alienabatur, adhuc erat sanabilis, et poterat miraculis eo adduci, ut errorem suum agnosceret. ξ, δ' $\delta\nu \epsilon\iota\pi\eta \kappa\alpha\tau\grave{\alpha} \tau\bar{\omega} \pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha\tau\omicron\varsigma — \epsilon\nu \tau\bar{\omega} \mu\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omicron\nu\tau\iota$) *Qui uero opera haec mea diuina criminatur, grauiter punietur et in hoc et in futuro seculo.* Obuia et in scriptis Iudaeorum distinctio inter הַיּוֹם וְהַיּוֹם et הַיּוֹם וְהַיּוֹם seculum hoc et futurum, i. e. inter tempus laboris et tempus praemii, quod incipit a resurrectione mortuorum. Simplex est *Chrysofomi* expositio huius loci $\kappa\alpha\tau\grave{\alpha} \lambda\iota\tau\acute{o}\tau\eta\tau\alpha$: *punietur grauiter et in hoc et in futuro seculo*; cui firmandae facit, quod sic loqui solebant Iudaei. Vide *Grotium*. Causa cur nulla salus huiusmodi hominibus esset expectanda, est in promptu: qui enim contemptui calumniam adiungebant, et scientes uolentes miracula, quae suis oculis uiderant, ad immundum spiritum referebant, illi erant insanabiles. Facillior tamen est *S. V. Doederlini*, Theologi Ienensis interpretatio, in *Th. Dogm. P. II. pag. 95. edit. 2dae.* Populariter nempe dictum uidetur, ut si quis grauiter offensus negauerit, se cum aduersario unquam in gratiam rediturum, quum hoc tantum uelit, se commissi sceleris ueniam aegre concessurum. Sensus uerborum Iesu itaque esset: *Equidem quascunque iniurias tolerare potius, quam hanc impietatem excusare et condonare uellem. Jede andere Sünde kan dem Menschen eber uergeben werden, als diese.*

33. ἢ ποιήσατε — γινώσκεται) Hoc uult dicere Christus: Si negare non potestis bona esse, quae ego ad salutem hominum facio, fateamini oportet, me bonum et benignum esse. Sin autem malum me esse, et malo daemone agi putatis, ostendite quid mali fecerim, tali consortio dignum. Qualis enim arbor, talis fructus. Quodsi ex fructibus cognoscitur arbor, cuius sit indolis, utrum bona sit, an uero mala; ex dictis et factis meis facile intelligere poteritis, utrum ego sim bonus, an uero malus. Quales uero uos sitis arbores, fatis proditis, quando ope diaboli me daemonem eiecisse, malitiose dicitis. Edite igitur fructus bonos, ut, uos bonas esse arbores, innotescat. Ποιήσατε. i. e. *ponite*, uel *statuite*. Ita et Latini dicunt *fac*; pro quo Graeci dicerent *τίθετε*. Argumentatur Christus ab effectu ad causam, et ostendit, calumnias eorum ne ad communem quidem hominum sensum cohaerere.

34. γενήματα — ὄντες;) *Ex malis maioribus orti mali homines, a uobis ipsis documentum sumite, quam uera sit illa sententia. Nam quum intus mali sitis, uidemus etiam mala esse, quae profamini.* Pro subiectae materiae ratione, τὸ δύνασθαι intelligendum, non κατὰ τὴν φυσικὴν ἀκρίβειαν, sed κατὰ τὴν ἠθικὴν πλατύτητα. Ἄγαθὰ λαλεῖν, intelligendum est, non de uno aut altero actu, sed de eo, quod ἐπὶ πολλὸν accidit, quod etiam subiecta ratio apertissime ostendit. εἰ γὰρ τοῦ περισσύματος τῆς καρδίας τὸ εἶμα λαλεῖ) Sicut uentri- culus, quod in se abundat, euomit, ita et cor. Qualis animus, tales sunt sermones hominis.

36. λέγω δὲ — ἡμέρας κρίσεως) *Mihi credite, homines rationem reddere oportebit aliquando de dictis et uocibus perniciofis,*

periculosus, quas emiserint, omnibus. ῥῆμα ἀργυρόν h. l. est *sermo damnosus et perniciosus*, qui aliis ualde obest, et facit ut peccent. Codices nonnulli iuniores pro ἀργυρόν habent πονηρόν, haud dubie ex glossēmate, quod uero nim uocis ἀργυρόν bene exprimit. Sic etiam interpretes, Syrus et Hebraeus, a Seb. Munstero editus transtulerunt. Sic apud Xen. Cyrop. I, 3. 8. μὴ λυσιτελεῖν est *perniciosum esse, exitium afferre*; et ap. Cic. off. I, 10, III, 13. *inutile* dicitur de eo, quod *detrimentosum* est. Hanc autem significationem h. l. tenendam esse, series orationis Iesu docet. Pharisei enim tales uoces emiserant, quibus uulgius leue facile adduci poterat, ut Iesum, non legatum diuinum, sed magum esse crederet. (Vid. cel. Io. Frid. Fischerus de uitiis Lexic. N. T. Prolus. 25. p. 7. seq.) Docet igitur Christus, homines non tantum de factis, sed et de dictis et sermonibus perniciosis atque damnosis reddituros esse rationem atque iustas poenas daturus in illo iudicii die, et altera post mortem corporis uita.

37. ἐκ γὰρ — καταδικασθήσῃ) *Quisque enim ex sermonibus suis conuinci poterit, an fuerit bonus, an uero malus.* Videtur esse prouerbialiter dictum. Coram tribunalibus nempe auditur reus, et confessione eius nititur sententia iudicis, qui reum uel absoluit, uel damnat, et in ferenda sententia non tantum facta sed et uerba, sermones, et propriam confessionem hominis rei respicit. Prouerbiū hoc Christus ad diuinum iudicium refert, quasi dicat: Etiam si facta alia non extarent, ex solis sermonibus facile constabit, probi an improbi sitis. Itaque καὶ, quod sequitur, uim habet disiunctiuam.

38. τότε ἀπεκρίθησάν τινες) Non iidem qui Christum magicae artis accusauerant, sed alii, qui non accusantium, sed dubitantium speciem prae se ferebant. *Lucas*, c. XI, 16. ἕτεροι δὲ πειράζοντες, σημεῖον) *signum* uel *documentum legationis diuinae*. Lucas addit: ἀπ' ἑρανῶ. Petebant signum de coelo eiusmodi, cum Moses manna dedit de coelo, Iosua stitit solem, Samuel tonitru et grandinem excitauit, Elias ignem et pluuiam demisit. Sed et hoc dicebant tentantes ipsum ut occasionem reperirent illi obtrectandi. Si edidisset, dixissent fascinatione oculorum ea uideri quae non sunt, nimirum distantiam impedire, quo minus distincte res uideri possit etc. Fortassis etiam tale desiderabant miraculum, ex quo appareret, eum liberaturum esse Iudaeos a Romanorum potestate. Eiusmodi signum Christus edere nec debuit, nec uoluit.

39. μοιχαλῆς) *adulterina soboles*, quae falso parentes iactat *Abrahamum, Isaacum, Iacobum*. Io. VIII, 39. 41. Ies. LVII, 3. καὶ σημεῖον — προφήτης) *Sed non dabitur ei aliud documentum (diuinae meae legationis) nisi documentum legationis diuinae Ionae prophetae*. Σημεῖον h. l. esse documentum diuinae legationis, ex uniuersa orationis serie patet. Ionam fuisse legatum diuinum, ex eius fati et mira conseruatione apparuit. Simili modo, Iesus inquit, ex iis, quae mihi euenient, luculenter apparebit, a Deo me esse missum. Quid autem intelligendum sit, statim comm. 40. dicitur. Sed miraculum exhibebitur ei eius generis, quale contigit Prophetae Ionae. καὶ pro ἀλλὰ. Petebant signum de coelo: promittitur autem signum ab inferis, nimirum resurrectio, quae omnium miraculorum maximum

num atque efficacissimum fuit. Non uindicabo uos in eam, quam expetitis libertatem, inquit Iesus; sed moriar, et tertio die refurgam.

40. ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους) κήτος secundum quosdam est *orca*, bellua marina, nomen hoc fortita a uasis olearii uel uinarij similitudine, quam refert, (*Plin. L. IX. c. 6.*) haud raro homines deuorans. Singularis est S. V. *Lessi* sententia, (uid. eius *uermischte Schriften*, 1782. 8.) in nauim, cui nomen *magnus piscis*, singulari prouidentia Dei aduectam, receptam esse Ionam, et tertio die expositum littori. ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς) *intra terram*, in sepulcro. Hebraismus. Alludit Christus ad uerba *Ionae*, qui se proiectum dicit מִי־בֶבֶר, εἰς καρδίαν θαλάσσης ut transferunt LXX. τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας) Christus duas tantum noctes et unum diem in sepulcro latuit; solet autem dies quo sepultus est, et dies quo resurrexit connumerari, eodem modo, quo transfiguratio Christi Matth. XVII, 1. post sex dies, Luc. IX, 28. post octo dies contigisse narratur. Thalmud. Hierosolym. Schabbos: *Dies et nox constituunt הַיּוֹם וַחֲדָיִמֶרֶן, noctiduum; et pars הַיּוֹם est sicut totum.* Plura exempla uid. ap. *Wetsten.* Ceterum hoc uult Iesus: Sicut *Jonas* triduum fuit in uisceribus beluae immanis, et tamen in uita conseruatus est: ita etiam *Messias* per triduum erit in uisceribus terrae, et tamen uitae reddetur.

41. ἄνδρες Νινευῖται) *Niniuitae*, quos ut profanos contemnit. Illud ἄνδρες addere fere solent Graeci, Latini praetermittunt. Hebraei quoque addunt, sed primitiuis, non deriuatiuis; dicunt enim: *Viri Nineue*, sicut *Viri Ierusalem*. ἡναθήσονται — κατακρινῶσιν αὐτήν) *Surgent in iudicio diuino, et declara*

declarabunt, uos merito damnatos, si ad ipsos conferamini.
 Ἀναζητούνται, *surgent*, pro simplici accipitur, atque refertur ad iudiciorum consuetudinem; solent enim affurgere, qui in publicis coetibus aliquid sunt dicturi. Surgent tanquam actores uel testes, et reos peragent Iudaeos. Μετὰ, *aduersus*. πλείον) 777. Plus uobis praestitum est, quam illis in Iona. Multo praestantior est mea doctrina; illustriora sunt miracula a me edita.

42. Βασίλισσα νότις — κατακρινεῖ αὐτήν) Regina australis traditur uenisse ex Arabia, quae nobis quidem est uersus Orientem, illis autem, qui in Palaestina sunt, uersus meridiem est. Huius igitur reginae facta augebunt Iudaeorum culpam. Apparebit in illo die, illam multo meliorem fuisse his hominibus. (u. 41.) ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς) i. e. E longinqua regione. Hyperbolicum loquendi genus, profanis etiam usitatum. I Reg. X. πλείον Σολουῶντος) Mulier delicata, inquit Christus, fama Salomonis excitata est, ut molestum iter, relicto throno suo susciperet, et illi pretiosa munera afferret: ego ad uos ultro ueni, in urbibus uestris praedicaui, munera nulla postulaui, etc. nec tamen uultis mihi monenti locum dare.

43-45. ὅταν δὲ — τῇ κωνηρᾷ) Notandum est, uniuersa haec dicta esse ex opinione hominum tum uiuentium, et concludi κατ' ἀνθρώπων, sumi nempe id esse, quod homines esse credunt, et inde colligi aliquid, quod est iam per se uerum. Putabant nempe Iudaei, morbos plane singulares et grauissimos ortos esse a daemoniis, quia causas morborum reperire non poterant, nec tamen morbos esse negabant. Ergo impurum daemonium (τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα) egredi

egredi ex homine dicebatur, quando morbus cessabat. Ex eadem vulgi opinione redit daemonium, quum morbus de-
 nuo inchoat; daemonium cum septem (i. e. pluribus) aliis
 uenit, quum morbi uis fit uehementior et crescit, ut fit
 cum tempore. Sic homines illis temporibus loquebantur.
 Iam Christus cum morbis corporis comparat morbos animi,
 quibus Iudaeorum maxima pars tum laborabat, ut patet ex
 uerbis comm. 45. ἔτιως ἔσαι τῆ γενεᾷ ταύτῃ τῆ πο-
 νηρᾷ. Quemadmodum nempe daemonicus, cuius morbus,
 quum sanatus esse uideretur, redit, in dies fit miserior, quo-
 niam morbus eius in dies augetur: sic quoque (Iesus in-
 quit) haec aetas hominum mala et peruersa in dies fit mi-
 serior. Contumacia, ἀπιστία Iudaeorum crescit in dies, et
 ad extremum non poterit curari amplius. A minoribus pec-
 catis ad maiora progrediuntur. Iam me accusant, quod
 ope diaboli miracula patrem; mox me ut rebellem et frau-
 datorem interficient. Ceterum ἀνύδρυς τόπος intellige
 loca deserta, in quibus nemo libenter habitat. Alludere
 uidetur Christus ad expulsionem daemonum per exorcismos.
 Poterant quidem Iudaei exorcistae medicamentis adhibitis,
 lucida intervalla aliqua obfesso inducere, ita ut inhabitans
 daemon in tempus aliquod mitescere, nec hominem turbare
 uideretur; sed mox rediit pristinum malum. Hic ergo
 Exorcistae arti suae ita consulere uolebant, ut dicerent,
 Daemona in loca arida amandatum, locum habitandi non
 inuenisse, redisse ergo in pristinam suam mansionem, quam
 aptam sibi ac paratam iam olim fuerat expertus. ἀνάπαυσιν)
 i. e. habitandi locum; ita enim Hebraei usurpant Πῶμος.
 Hanc ἀνάπαυσιν, domum, (corpus hominis obfessi) daemo-
 nium rediens inuenit σχολάζοντα, σεσαρωμένον, καὶ κεκοσμημένον
 πιασαν-

uacantem, scopis mundatam, et ornatam; i. e. possessionem non uacuum tantum, sed et paratam. Nihil est impedi-
menti, quo minus possit eam domum intrare. *ἐπὶ τὰ ἕτερα πνεύματα*) Quicquid in suo genere ad plenam mensuram peruenit, septenario numero significatur. Hodie diceremus: Si febris expulsa est, et sanatus ualitudinem non curat diligenter, redit idem morbus, et recidua febris multo est periculiosior et insanabilior. *ὅπως ἔσται καὶ τῆ γενεῇ ταύτῃ τῆ πονηρᾶ*) Eodem modo sese habet res cum mala hac natione (Iudaica) quam ad meliorem frugem perducturus eram. Sanare eam uolui, et liberare ab ignorantiae et uitiositatis morbo. Sed respuit medicinam. Quia igitur miraculis meis et beneficiis se non permoueri patitur, longe peiori loco erit, quam si me nunquam audiisset, meaque miracula nunquam uidisset.

46. *ἰδὲ, ἢ μήτηρ — αὐτῶ*) Nomina fratrum Christi legimus infra, c. XIII, 55. An consobrini, an uero germani fratres intelligendi sint, ualde dubium est. Cf. ad c. XII, 55. a nobis notanda. *ἐισήκτισαν*) habet terminationem plusquamperfecti, sed significationem praesentis. *ἔξω*) Prae turba non poterant ad Iesum accedere. Luc. VIII, 19. Cum autem mater non solum, sed et fratres uenissent, et omnino cum ipso colloqui expeterent, uidentur de re magna et negotio urgente agere cum eo cupiisse, nimirum audita Pharisaeorum calumnia, uidentur Iesum de periculo monere, eique, ut se propere subduceret, suadere uoluisse. Cf. Marc. III, 21. 22.

48. *τίς ἐστίν ἢ μήτηρ μου*) ostendens, se in mandato sibi officio nihii tribuere sanguinis propinquitati, sed uoluntati

tati diuinæ quam maxime obtemperantes, eos sibi esse carissimos.

49. 50. Christus opponit patrem in coelis matri quæ in terris erat, simulque indicat, se peculiari modo Dei filium esse.

CAP. XIII.

1. **A** καὶ τῆς δικίας) Quæ angustior erat, quam ut auditores capere posset, ut apparet supra c. XII, 46. ἐκάθητο) docentium more, ut supra V, 1.

3. ἐν παραβολαῖς) παραβολή, cui responderet ἕως) Hebraeorum, latiore significato est rerum differentium inter se comparatio; Cicero *collationem* dixit. Interdum itaque Parabolæ Scriptoribus N. T. est quaecunque comparatio et illustratio ex alia re ducta, uel etiam prouerbum. Proprie autem *parabola* est fictæ alicuius rei ad aliam significandam narratio. Duplex genus est parabolarum a Christo propositarum; unum, quod pertinet ad illustrandam morum doctrinam, et officia uitæ continet; alterum, quod obscure significat regni diuini indolem et fata futura, quorum intelligentia certa difficilior erat, quia non nisi intellectis aliis, aut a Iesu expositis, obtineri posset. Multa de duplici hoc parabolarum genere commentatus est I. Jac. Hess in libro: *Ueber die Lehren, Thaten und Schicksale unsers Herrn*. Sect. VI. Ad usum præcticum parabolarum utilis est liber I. L. Ewaldi, cui titulus: *Der Blick Iesus auf Natur und Menschheit, oder Betrachtungen ueber die Gleichnisse unsers Herrn*. Lips. 1786. Ex earum parabolarum genere, quibus significantur regni diuini natura et fata futura, sunt
eae,

cae, quae iam sequuntur. ὁ στείρων) Articulus h. i. est ἄδρισος, pro: στείρων τις, respondens Hebraeorum ן, praefixo uerbis et participiis; nam Hebraeos linguae penuria coegit pro uerbalibus participia ponere.

6. ἀνατίλαντος) Fulgente sole, ut ןןן Hebraeorum interdum accipitur. ἐκαυματίσθη) torrefacta sunt, ut *Columella* loquitur. Nam τὸ κᾶυμα ardorem declarat, a quo deducitur καυματίζεσθαι, ardore exhauriri et torreri.

7. ἀνέβησαν δι' ἄκανθαι) i. e. excreuerunt spinæ. Virgil. *Carduus et spinis surgit paliurus acutis.*

8. ἐκατὸν) i. e. aliud semen ex iactis fert centum, sc. sui generis grana, uel ἐκατοντάχην, ut loquitur Theophrastus. Quod de Sybaritano agro a *Varrone* proditum, de re rustica: a Plinio de Byzacio et Babylonia. *Herodotus* I, 193. de regione Babylonica inquit: Cereris fruges tam bene fert, ut semper reddat ad ducentena. Cumque suam etiam ipsa bonitatem superat, tunc fert ad trecentena. Quae *Niebuhr* de fertilitate Orientis tradit, sunt incerta, fatente ipso Viro integerrimo. Vid. eius descriptio Arabiae p. 151. sqq. *Herodotum* et nostrum locum putat loqui non de tritico, sed de *Holco*, i. e. *Dúrra*, *kleinen Mais*, oder dem sogenannten türkischen *Waizen*. Nec Arabes (quod ad plebem attingit) alio pane, nisi ex *Dúrra* confecto facile uescuntur. Triticum autem uendunt. Plura habet *Wetstenius*.

9. ὁ ἔχων ὄτα, ἀκνήτω) Vide c. XI, 15.

10. ἐν παραβολῇ) i. e. δι' αἰνῶν, qui, quia ἐπιμύθιον non accedit, habent aliquid aenigmaticum.

11. ὑμῶν — ἑρανωῶν) *Vos intelligere potestis obscuros sermones de regno Dei.* Μυσῆριον in se significat quamlibet rem occultam, hoc autem loco nominatim obsecutum sermonem, qui eget explicatione, *parabolam.* Μυσῆρια τῆς βασιλείας τῶν ἑρανωῶν sunt parabolae, uel obsecuri sermones, quibus describitur natura regni Dei, coetus christiani. Istas parabolae, (inquit Iesus discipulis suis) ὑμῶν δίδοται γινῶναι, *uos potestis intelligere.* Cur autem intelligere poterant? Quia erant discipuli interioris admissionis, ἐσωτερικοί, qui doctorem interrogare, et eandem rem saepius audire poterant. Ἐκείνοις δὲ ἔδίδοται, *illi autem non possunt intelligere.* Qui hic dicuntur ἐκείνοι, eos Marcus c. IV, 11. uocat τὰς ἕξω. Sunt autem *Exoterici, extranei,* qui non sunt in alicuius magistri schola. Tales erant omnes praeter discipulos Iudaei, qui Christum non semper sequebantur, sed modo eum curiosi adibant, audiebantque, modo domum redibant. Hi non poterant intelligere parabolae de regno Dei, quia non erant in schola magistri, nec poterant eandem rem saepius audire.

12. ἕξις γὰρ — περισσευθήσεται) Sensus est: *Qui enim fundamenta religionis bene iecit, is indies maiores faciet progressus.* Ἐχειν h. l. est *habere aliquid cognitionis;* nam de religionis cognitione est sermo. Is igitur, qui attento animo audit initia doctrinae, qui audita intelligit, iisque conuenienter uiuit, is in cognitione ueri magis magisque proficiet. Περισσευθήσεται, *ditescet datis.* ἕξις — ἅπ' αὐτῆς) Sensus est: *Qui uix primis labris degustauit doctrinam, is facile pauculorum, quae didicit, obliuisci potest.* Ὅστις ἔκ ἕξις, est *tiro,* qui pauca et fere

nihil didicit. *Ab eo igitur auferetur quod didicit; pau-
cula illa e memoria elabentur, si non audierit probo animo.*
Est prouerbialis sententia, quae etiam infra c. XXV, 29.
sensu paululum diuerso usurpatur.

13. διὰ τῆτο — συνῆσι) *Ideo in parabolis, (obscure)
ad illos loquor, quia, quum uideant (miracula) tantundem
est ac si non uiderent; quum audiant (doctrinam meam)
tantundem est, ac si nec audirent, nec intelligerent.* Fufius
explicatur, quod com. 12. dictum erat. Locutio prouerbia-
lis est, de iis, qui quae uident et audiunt, non capiunt.
Non contumacia his hominibus exprobratur; qui enim ser-
monem allegoricum non intelligit, propterea nondum est
contumax; sed simpliciter hic describitur ignorantia et im-
becillitas, cui attemperanda sit ratio docendi, ut nec plane
nescii maneant, nec doceantur ea, quae capere nequeant.

14. ἀναβληρῆται ἐπ' αὐτοῖς) ἐπ' deest in multis Codd. et
Patribus nonnullis. Sensus est: Iterum accidit, quod tem-
pore Iesaias. Ab ipsis iterum impletur. ἀκοῆ ἀκούετε)
Iesaias c. VI, 9. 10. utitur uerbis imperatiuis, LXX au-
tem, quos Matthaeus sequitur, partim indicatiuo, partim
subiunctiuo. Sed eodem res recidit. Si enim dicam: *Au-
dite auribus, quantum lubet, nihil intelligetis; et intendite
oculorum aciem, nihil conspicietis tamen;* idem ualebit ac
si dicam: *Audietis quidem, sed ita ut nihil intelligatis,
intendetis oculorum aciem, sed ita ut conspiciatis nihil.*
Cur autem nihil intelligant, statim dicitur.

15. ἐπαχύνθη — τῆτη) *Stupidus est hic populus; omni
caret sensu ueri ac boni.* In Hebraeo Iesaias est משה,
quod plerisque est Imperatiuus; sed *Kimchi*, et plerique
Hebraeo-

Hebraeorum magistri ad Infinitivum referunt, ita scilicet, ut subaudiatur particula **by** uel **yd**, uel aliqua similis, quasi dicas *διὰ τὸ παχῦναι τὴν καρδίαν τῶ λαῷ τούτῳ*: notum enim est, in eiusmodi usu uerba transitiva et passiva promiscue usurpari, ut mox *ἐπιστρέψωσι*. Et *παχύνεσθαι* est *stupidum, hebetem esse*, quemadmodum Latini dicunt: *Pingui Minerva; pingue ingenium*. *βαρέως ἤκουσαν*) *grauiter audiunt*. Hos uocant Graeci *βαρηκόες*, Latini *surdastros*. Loquitur autem hic Christus de animi surditate affectata. *καὶ τὰς ὀφθαλμὰς αὐτῶν ἐκάμυσαν*) *καμύω* per Syncopen pro *κατακύω*, quod Wetstenius pluribus exemplis ostendit. Apud *Hysichium* et *Suidam* explicatur per *μυτιλεσθαι* et *μυτιλέειν*, quod posterius legitur 2 Petr. I, 9. *Oculos sibi occlusere, aut sugillauere, conuierunt*. Totius biennii praedicatione nihilo facti erant meliores. *μήποτε ἴδωσι*) Cohaeret apud Prophetam et eius interpretes cum posteriori sensu, qui non comminatur, sed comminationis causam reddit; quasi dicas: *Hoc egerunt ne quid intelligerent*. *καὶ ἰάτωμαι αὐτοῖς*) Haec medicina, ut et *David Kimchi* exponit, est peccatorum uenia. Ideo Marcus pro eodem posuit: *καὶ ἀφεθή αὐτοῖς τὰ ἀμαρτήματα*. Quum Iesus dicit, se propter stupiditatem populi obscure et *per parabolas* (u. 13.) proponere naturam regni diuini, mirum uideri posset rem non satis considerantibus, cur non potius claris et perspicuis uerbis eum instituerit? Nam quo quis est stupidior, eo maior perspicuitas in eo erudiendo requiritur. Sed Christus sapientissimas habuit causas, cur hac potissimum ratione populum instruendi uteretur. Ex historia nempe constat, Iudaeos in ea fuisse opinione, Messiam fore regem splend-

esse nisi societatem religiosam, quam nos ecclesiam dicimus, et membrum regni diuini esse, nihil esse aliud nisi cultorem Dei, prorsus eum spreuissent, nec eius sermonibus praeuissent aures. Nec tamen Iesus prorsus de natura uera regni diuini tacere uoluit, quia attentio excitanda erat ad rem maximi momenti, et quia spes erat, fore, ut multi auditorum post resurrectionem eius et exaltationem in coelos, ex ipso euentu cognoscerent, fuisse ab ipso praeuisa fata religionis suae. Nam parabolae de regno Dei sunt simul propheticæ.

16. Ἰμῶν δὲ — ὅτι ἀκούει) De oculis auribusque mentis hic agi uidetur; nam de iisdem actum erat praecedenti commate. Felices estis uos, qui aures praebetis doctrinae meae, et attenditis.

17. Καὶ ἐκ εἶδον) Non ista omnia, neque tam clare intellexerunt. Hebr. XI, 13. I Petr. I, 10. II. imo ne angeli quidem, ut a Petro ibidem significari uidetur.

18. τὴν παραβολὴν) i. e. sensum parabolae. Cf. Marc. IV, 13. et Luc. VIII, 11. seqq.

19. παντὸς ἀκούοντος — βασιλείας) *Quoties aliquis audit doctrinam de regno (coelorum) i. e. doctrinam salutarem. Ὁ λόγος τῆς βασιλείας est institutio de regno Dei, doctrina religionis* Haec comparatur cum semine. Luc. VIII, 11. Docet Iesus hac parabola, se auctorem esse nouae et melioris religionis, cuius semina iam tunc sparserat, et quam Apostoli propagaturi erant; uarios huius religionis explicat effectus, praecipue inter Iudaeos, docet, quaenam praecipua futura sint impedimenta eius, quid uitare, quid facere debeant

beant ii, qui felicitatis cultoribus Messiae promissae participes fieri cupiant. Παντός ἀκούοντος, ad uerbum: *omni audiente*. Sed constat huiusmodi casus absolutos in particulam *quum* resolui solere; et oratio ipsa, quod ad subiectum attinet, potius indefinita est, quam uniuersalis, ut sit sensus: *Quoties aliquis audit*. λόγος, *doctrina*, cognitio doctrinae. *De regno illo*, nimirum coelesti, uel regno Messiae. Optime uero λόγος femini comparatur; nam et latine sermo a ferendo dici creditur. Etiam Plutarchus τὸν λόγον uocat feminem. μὴ συνιέντος) i. e. μὴ προσεχόντος, sc. *animum*. *Nec attendit*. Ita in Ps. XLI, 1. ὁ συνιῶν ἐπὶ πτωχῶν. ἔρχεται — καρδίᾳ αὐτοῦ) *Malus ille eripit id quod infeminatum erat animo eius*, i. e. doctrinam ipsi propositam. Auferatur uel eripitur cognitio, quando in obliuionem uenit, uel quando sic agimus, quasi ueritatum nobis traditarum esse nos oblitī. Dicitur *Diabolus* impedire fructum doctrinae uerae, ut ne homines feruentur. Quomodo autem impediat, non dicitur. Ergo hoc inprimis tenendum est, institutionem fieri irritam negligentia, quando homo non satis attendit doctrinis religionis. Hoc uitio laborabant Iudaeorum permulti. Vana enim opinione de splendidissimo regno Messiae capti, ea tantum audire gestiebant, quae uanam spem terrenorum commodorum alerent, doctrinam contra coelestem de uia ad ueram huius et futurae uitae felicitatem obliuioni tradebant. Quod auius in parabolaie explicatione respondet malus daemon, apud Iudaeos nouum non erat, qui soliti daemonas appellare aues. Patet ex libro *Zoar* et de morte Moſis. ἕτὸς ἕσιν, ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς) i. e. *Qui talis est*, μεταφορικῶς, dici potest, *iuxta uiam confitus*. Homo satus, (σπαρείς) hic dicitur eadem ratione, qua satum

agrum uocamus, qui semen excepit. Germanice: *der an dem Weg besaet ist*. Homo enim *agro* comparatur, *non semini*. Tales homines, ut hic describuntur, erant plurimi qui ad Christum ueniebant, non ut doctrinam eius perciperent atque in animos demitterent, sed ut noui aliquid uel uiderent uel audirent.

20. ἰ δὲ — σπαρείς) *Is uero, cuius animus similis est agro saxoso.* εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνου αὐτοῦ) μετὰ χαρᾶς, i. e. *libenter*, Hebr. X, 34. λαμβάνειν, seu δέχεσθαι *acceptare*. Videmus hinc, uix fieri posse, ut, qui ad uerbum Dei diligenter aduertat, eidem non adhibeat assensum.

21. ἢ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ) *Radix* hic est bene mediatum, rebus omnibus expensis, propositum summi boni adipiscendi, spretis rebus aliis. Hoc ipsum κερέωμα τῆς πίσεως Paulus uocare uidetur Col, II, 5. et qui id consecuti sunt, ἐβρίζομένους ἐν ἀγάπῃ Ephes. III, 18. Eadem similitudine uisus Cicero dixit: *uirtutem altissimis defixam radicibus.* προσωκαιρὸς ἔστι) *temporarius est*, sibi non constans, quemadmodum *amicitiae* uocantur *temporariae* Senec. Epist. IX. *temporaria libertas.* Corn. Nep. Attic. II. ἑλίψεως ἢ διωγμῶ) Grotius h. l. ἑλίψιν pro *priuata*, διωγμῶν pro *publica* uexatione accipiendum arbitratur. εὐθὺς σκανδαλλίζεται) *repente offenditur*, ut uerbum repente admiserat. Est autem hic μετάληψις, quae ex antecedenti consequens significat. Nam ἐκ τῆς σκανδαλλισθῆναι uult intelligi τὸ ἀφίστασθαι, quod Lucas expressit, sicut qui uiae salebris offenditur, aliam sibi uiam eligit. Aliud hominum genus describitur, qui religionis doctrinae fidem essent habituri, sed metu calamitatum

et

et uexationum propter eam perferendarum eam abnegaturi essent. Hoc a multis esse factum, historia teste scimus.

22. ἕτος εἶναι ὁ τῶν λόγων ἀκρίων) Repete ἐκ κοινῆ. Καὶ μετὰ χαρᾶς λαμβάνων: aut ut supra infraque dicitur συνίων, καὶ ἡ μέριμνα τῷ αἰῶνος τέτυκται καὶ ἡ ἀπάτη τῷ πλάτῃ) καὶ Hebraeo more positum est uice relativi: Sed in quo. μέριμνα τῷ αἰῶνος τέτυκται est studium earum rerum, quae in hac uita splendidissimae uidentur, in quo genere excellit honorum et gloriae cupido. Pro diuitiis autem sapienter hic posuit Matthaeus ἀπάτην τῷ πλάτῃ, ostendens, esse quidem diuitias in rerum mediarum numero, sed plerumque inescari homines earum dulcedine, et a uera pietate abduci. Nam ἀπατᾶν significat *extra uiam ducere*, uel facere ut aliquis a uia aberret. συμπίπτει τῶν λόγων καὶ ἄκαρπος γίνεται) ἄκαρπος, fructus expers, pro quo Lucas dixit: ἔτελεσφορεῖσι, i. e. ad messem usque non perferunt frugem. Isti quidem in eo sunt dissimiles prioribus, quod et doctrinam satis intelligunt, et ab ea non subito et omnino deficiunt, non tamen in minori uersantur periculo, quia a priori studio paulatim remittentes, ipsi non sentiunt, res suas in deterius labi; quo fit ut tandem securi dormiant, et sic communi cum reliquis exitio inuoluantur.

23. ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν) Plane simili modo *Philo*, libro de *praemiis ἀρετώσαν χώραν* uocat τὴν λογικὴν ψυχὴν, quae a Deo fit confita. ὅς δὲ καρποφορεῖ) *Qui uidelicet constanter fert fructum*, τελεσφορεῖ.) Lucas hic dicit: καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ. De uno genere hominum loquitur Christus, cuius postea uarias species enumerat. ὁ μὲν ἑκατὸν, ὁ δὲ ἐξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα) Significatur fructuum diuersitas pro

uario soli ingenio et culturae industria. Centuplus autem fructus pro summa ubertatis mensura ponitur. Docet igitur hac parabola Christus, ut quis fiat particeps beneficiorum membris regni Dei, uel cultoribus Messiae promissorum, opus esse, ut diligenter doctrinam religionis ediscat, in animum admittat, memoria teneat, atque praeceptis religionis constanter obsequium praestet, ita ut indies sapientior et melior fiat.

24. ὁμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν ἔρηνων ἀνθρώπων σπείροντι) i. e. simile quiddam accidit regno coelorum. ecclesiae uidelicet, siue quum praedicatur Euangelium, atque quum quispiam agrum etc. Ἀνθρώπων hic est *alicui*, more Hebraeo. Explicationem parabolae uide infra com. 36. sqq.

25. ἐν δὲ τῷ καθύπναι τὸς ἀνθρώπους) ἀνθρώπους hic indefinitum est, non uniuersale, quasi dicas: *quum dormiretur*. Hoc autem nihil est aliud quam descriptio opportunitatis. ζιζάνια) Hebraei uocant קנין quam dicunt esse uocem Arabicam, et significare triticum adulterinum seu uiciam. *Westf.* ἀνὰ μέσον) *inter*. Hebr. כּוּר.

26. ἐβλάστησεν ὁ χόρτος) βλαστάνειν de herba cum e seminibus eiecta surgit, adeoque pro *crescere* usurpatur. καὶ καρπὸν ἐποίησε) Descriptio, non mellis, sed eius temporis, quo apparere fata incipiunt.

27. προσελθόντες δὲ οἱ δέσμοι) Haec allocutio non habet in Christi explicatione ullam specialem ἀναπόδοσιν. Nam in parabolis multa ad contextum narrationis adhibentur, non omnia ad uinum refecanda. ἔχ' ἡ καλὸν σπέρμα ἑσπερας
ἐν

ἐν τῷ ἀγρῷ) Hebraismus, pro quo Latini dicerent: *Certe tu probum semen in agro seueras.*

31. 32. κόκκη σινάπεως) Docet Iesus hac parabola, religionem suam a paruo initio ad maxima incrementa esse progressuram. *Sinapi* planta longe est alia, quam in nostris oris: nam post multos demum annos fructum profert, et in maximae arboris altitudinem excrescit. Hieros. Peah, fol. 20. 2. R. Simeon, ben Calaphta dixit: *Caulis sinapis erat mihi in agro meo, in quam ego scandere solitus sum, ita ut scandere solent in ficum.* δ μικρότερον μὲν ἐστὶ πάντων τῶν σπερμάτων) μικρότερον, πρὸ μικρότατον, siue μικρότερον ὕπερ τι τῶν ἄλλων σπερμάτων. Hinc in adagium nugare abiit: *Pro quantitate grani sinapis; pro quantitate guttulae sinapis,* frequentissime apud Rabbinos rem uel quantitatem minutissimam innuentes. μετῶν τῶν λαχάνων ἐστὶ) Multa loca similia ex Rabbiorum scriptis collegit Wetstenius. γίνεται δένδρον) in arboris magnitudinem excrescit. Paucissimi ex Iudaeis initio Christo fidem dabant: sed eorum opere incredibilis multitudo ex gentibus ad ueram religionem est perducta.

33. εἰς ἀλεύρι σάτα τρία) i. e. in *Epham farinae*; nam tria sata constituunt unam Epham. Satum autem (ἡνο, chaldaice **נְהַנּו**, unde *σάτον*,) continet duplum Hin, sex cabos, uiginti quatuor Login, centum quadraginta quatuor oua. *Alphes. in Pesach. c. 5. Kimchi in Miclol.* Ut paululum fermenti totam massam fermentat, ut ex paruo semine sinapis ingens arbor crescit: ita doctrina Euangelii ex paruis initiis maximum incrementum capiet, seque longe lateque diffundet. De sapientissimo consilio, quo Iesus

has aliasque similes parabolas proposuit, legi possunt quae Ven. *Morus* obseruauit in *Commentat. de causis allegoriae explicandae*, in *Dissertatt. Theolog. et Philolog.* p. 392. Quum nempe Iesus auditores imperitos haberet, quos nihilo minus admonere uellet, ex altera parte de lento suae disciplinae progressu, ex altera, de numerosissima sectatorum multitudine certissime expectanda; neque uero posset hoc sine circuitione semper proloqui, ne per illa bonas mentes deprimeret, leuesque plane abigeret, per haec iactator uideretur, qui incredibilia diceret: proposuit quasdam similitudines, quibus olim in memoriam reuocatis intellecturi essent, non mirum esse, si res ita potissimum se haberet; eum enim praedixisse. — Huiusmodi igitur sermones ab iis demum plane intellecti sunt, qui euentum cognouerunt, et uicissitudines coetus christiani uiderunt. Hi autem, quum euentum dictis respondere cognoscerent, facile conuinci potuerunt de auctoritate, fide, diuinaque legatione Christi, qui haec tam accurate adumbrata praedixerat.

34. καὶ χωρὶς — αὐτοῖς) Nempe de factis suae religionis. Nam ad ea praecipue restringenda est haec sententia.

35. ὅπως — προφήτης) Ita ut uere de se dicere posset Iesus, quod olim de se dixit *Propheta*. Ὅπως et ἵνα non semper causam, sed saepe euentum indicant. Psalm. LXXVIII, 2. *Hieronymus* legit in nonnullis codicibus: Scriptum per *Iesaiam* Prophetam; et putat ab initio scriptum fuisse per *Affaph*. ἀντίξω ἐν παραβολαῖς τὸ εἶμα μὲ) Hebraeorum dicendi genus, pro: *Loquar parabolas*. ἐρέυξομαι) *Pleno ore*

ore proferam. Per ἐρέξομαι Hebraeum קָרָנָה exponunt Hebraei, et LXX. quoque aliis locis ut Pf. XIX, 3. quam hic posuerunt φθέξομαι. Significat haec uox orationem large erumpentem. Κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου)

Quae ignota erant ab exordio mundi. Participium κεκρυμμένα positum hic est uice nominis ἀινύματα, aut ut LXX. habent προβλήματα, quia quod sequitur ἀπὸ καταβολῆς κόσμου cum participio cohaeret. Ita Paulus hoc ipsum, de quo hic agit Christus, uocat μυστήριον χρόνοις αἰωνίοις σσιγημένον. Rom. XVI, 25. Cf. Col. I, 26. 1 Cor. II, 7.

36. φράσον) i. e. *declara et explica*; est enim φράζειν h. l. diuersum a λέγειν, uel λαλεῖν, unde φράσις Graecis dicitur, qui Latinis stilus. In Glossario Hesychiano: φράσον· εἶπε, λέξον, ἐρμήνευσον. Origenes ad Io. IV, 36. haec Matthaei uerba ita laudat: Διασάφισον ἡμῖν τ. παρ. Vid. Doctiss. Fischerus, prolus. 28. p. 5. f. Τῶν ζιζανίων τῆ ἀγρῆ, de Zizaniis, quae in illo agro sata fuisse dixisti. Est enim articuli τῆ uis h. l. ἀναφορικῆ.

37. ὁ σπείρων — τῷ ἀνθρώπῳ) *Homine, qui sparfit bonum semen in agro suo, significatur Messias*. Describit se Iesus tanquam auctorem nouae et numerosissimae societatis hominum, qui religionem suam professuri essent. Docet autem hac parabola, numerosissimam quidem sectatorum multitudinem, in toto orbe terrarum diffusam, se esse habiturum, sed in hac societate semper malos cum bonis fore mixtos, illo demum extremi iudicii die separandos, ut illi aeterna felicitate fruantur, hi autem iustissime puniantur.

38. ὁ δὲ ἀγρὸς ἐστὶν ὁ κόσμος) Ὁ κόσμος. *orbis terrarum*. Docet igitur Iesus, non tantum in Palaestina, sed in uniuerso

uniuerso Romano imperio, et in omni terrarum orbe fore olim numerosissimam sectatorum suorum multitudinem. *Bono semini* similes nunc esse dicuntur. δι υιοι τῆς βασιλείας) sc. τῶν ἑβραίων. Hebraismus. *Subditi uel ciues regni Messiani; Christiani boni et ueri.* δι υιοι τῆς πονηρᾶς) homines mali, non qualescunque, sed hi qui Christianismum profitentur. Cf. u. 41. ἐκ τῆς βασιλείας αὐτῶ.

39. σπείρας αὐτὰ ἔστιν ὁ διάβολος) *Diabolus*, auctor peccati per seductionem primorum parentum, a Deo sapienter permissam. Huius maligni spiritus propago sunt mali homines. συντέλεια τῆς αἰῶνος) *Tempus iudicii uniuersalis.* Nam Hebraeis saeculum futurum modo est tempus Messiae, modo resurrectionis.

40. ὡσπερ — αἰῶνος τέτυ) Συλλέγεται, *colligi solent* tempore messis. Eleganter docet Iesus, malos homines sapientissimo Dei consilio nunc tolerari, tum ut illis spatium poenitentiae concedatur, tum quia in hac uita puniri non possunt, quin etiam innocentes illis permixti communi calamitati inuoluantur, tum quia bonorum Christianorum uirtus et patientia est exercenda. Interim non prohibentur quidem magistratus facinorosos punire; saepe enim scelera non aliter nisi ui et poenis coerceri possunt. Minime tamen est dubitandum, quin lenitas ac patientia diuina, aliqua saltem ratione, hominibus omnibus, atque inter ceteros etiam magistratibus et ecclesiae propositis imitanda proponatur.

41. πάντα τὰ σκάνδαλα καὶ τῆς ποιῶντας τὴν ἀνομίαν) σκάνδαλα sunt homines praua docentes; haec uox enim non factis

factis tantum, sed et hominibus tribuitur, ut infra XVI, 23. Tales praecipue erant falsi doctores in Epistolis Petri et Iudae notati, qui sub specie libertatis christianae docebant, ἀδιάφορα esse ea, quae naturali honestati repugnant.

42. εἰς τὴν κάμινον τῆ πυρῆς) in fornacem ardentem, ex Hebraeorum idiomate, ut Ps. XXI, 10. Simul autem alluditur ad supplicium uiuicomburi, quod in Oriente erat usitatum. Cf. supra c. III, 12. Sensus est: Tum exquisitissimis poenis afficientur mali. Has enim comminationes proprie intelligi non posse, facile patet. Flagitiosis enim in altero illo seculo non amplius erit σάρξ καὶ αἷμα, ut adeo neque uri, neque dentibus frendere possint.

43. τότε δι δίκαιοι ἐκλάμψουσιν) i. e. boni Christiani maxima fruuntur gloria et felicitate. Dan. XII, 3. Paulus etiam gloriam eorum, qui inter iustos maxime excellent, soli comparare uidetur 1 Cor. XV, 41. Non opus est uerba: ἐκλάμπειν ὡς ἥλιον, proprie interpretari de splendore corporis, qualis est solis, et, ut huic splendori locus sit, aetherium corpus adsciscere. Nam uel eminentior dignitas intelligitur, ut sexcenties aliquis praefulgere dicitur, uel inter ceteros solis instar esse, ueluti in citato Danielis loco. Sed potest etiam, ut diximus, is, qui iubar solare sparsurus dicitur, intelligi summae et exquisitae felicitatis particeps. Nam omnis illa futura felicitas, significata uerbo, splendoris quoque notionem exprimente, saepissime dicitur δόξα, et gaudia illius δεδοξαμένα, praestantissima, summa, Rom. VIII, 18. 1 Petr. I, 8. ὁ ἔχων ὧτα ἀκούειν ἀκούτω) Clausula haec ad praecedentia est referenda. Hoc nimirum dicit Christus: Aduertite animum

ad exitum, cui pii atque impii destinantur : id uobis aduersus praesentis aevi molestias erit solatium. Ceterum cf. dicta ad u. 33.

44. ὁμῖα — ἐν τῷ ἀγρῷ) *Comparatum est cum beneficiis et bonis religionis, quasi cum thesauro etc.* Solebant et auari, et qui inuasionem hostilem metuebant, aurum suum in terra defodere, quod prolixè ostendit *Wetstenius*. Dubium est ius repertorum thesaurorum. Discimus autem ex hoc loco, apud Iudaeos iuris fuisse, ut thesaurus repertus addiceretur emtori agri, non uenditori. Quod etiam patet ex *Baua Mezia* apud *Wetst.* ὃν εὐρῶν ἀνθρώπος ἐκρυψε) ἀνθρώπος, Hebr. pro τις, ἐκρυψε, i. e. inuentum rursus ingesta terra obtexit, ne uidelicet quis ipsum, re patefacta, anteuertret. Hoc uero non attenditur in applicatione. καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει) ἀπὸ, *prae*; in quo dicendi genere libentius Graeci utuntur praepositione ὑπὸ, quanquam ita etiam interdum loquitur Thucydides. τῆς χαρᾶς αὐτοῦ, i. e. *prae* gaudio de eo thesauro reperto. Ita qui semel degustauit bona illa, quae offert nobis religio, omnibus aliis rebus posthabitis, unice huius religionis studio se addicet.

45. 46. Qui thesaurum reperit, illi obtingit felicitas, quam non sperauerat nec quaesuerat. Mercator autem margaritam emens id inuenit, quod molesto itinere et studiose quaesuerat. Ita erant qui Messiam auide expectabant; erant alii, qui de eo non cogitauerant. Ceterum in hac, ut in praecedenti parabola laudat Iesus eximiam religionis suae praestantiam, et cum ea coniunctam felicitatem, quae tanta sit, ut, qui eam semel degustauit, eam studiofissime,

fiffime, miffis ac abdicatis omnibus caducis huius uitae commodis et uoluptatibus, fit quaefiturus.

47. σαγήνη) Hefych. σαγήνη, πλέγμα τί ἐκ καλάμων εἰς θήραν ἰχθύως. *Vlriani* appellat *euerriculum*, quod Graece σαγήνη dicitur. ἐκ παντός γένους) *cuiusuis generis*, nimirum *pifces*.

48. σαπρά) quisquiliae pifcium; quod genus, ut feruatu indignum, uidemus a pifcatoribus abiici.

49. ὄτως ἕσαι) Idem ἐπιμόθιον, quod in comparatione lolii et frumenti, fupra u. 40 - 43.

51. ταῦτα πάντα) i. e. has omnes parabolas, quamuis duas posteriores ipsis non explicaffet.

52. διὰ τῆτο) Quandoquidem uideo, uos eoufque profeciffe, ut per uos poffitis quae dico, percipere, iam uos admoneo, ut reipfa uerorum doctorem munere defungamini. γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν) Doctore bene paratus atque eruditus ad tradenda praecepta regni coeleftis. Apoftoli, qui poftquam fe in difciplinam Chrifto tradidiffent, ab ipfo in numerum Doctorem adfciti funt, opponuntur τοῖς γραμματεῦσιν, Doctorem Iudaicis, quorum fuperbia tanta erat, ut ad Chriftum uenire, et ab ipfo difcere nollent. Hos fuos difcipulos et nouae religionis doctores inftar boni patrifamilias ἐκ θησαυροῦ αὐτῶν τὰ καινὰ καὶ παλαιὰ proferre uult. Θησαυροὺς *promptuarium* notat, uel locum, in quo afferuantur, quae familiae alendae inferuiunt. Καινὰ uero καὶ παλαιὰ funt, quaecunque familiae neceffitatibus et commodis profunt, fiue ad uictum fpectent, fiue ad amictum, fiue reliquam eius ἔνδειαν. Quem-
admodum

admodum igitur paterfamilias non semper eosdem cibos apponit familiae, sed modo cibos pridianos et semeios, modo carnes recens coctas etc. ita etiam religionis doctor uariarum rerum cognitione instructus esse debet, ut auditorum uariis necessitatibus et commodis inferuire possit. *Εκ θηραυρῆς αὐτῆς*, ex animo suo, in quo tanquam in promtuarium uariarum rerum cognitio est recondita. Sunt qui τὰ καινὰ καὶ παλαιὰ ad doctrinam recentiorem Christi, et ad ueterem V. T. doctrinam referunt. Sed latius patet parabolae applicatio. Monet nempe Iesus discipulos, ut in docendo exemplum eius imitentur, qui modo per parabolas, modo clavis et perspicuis uerbis instruere solebat populum. Sic etiam prudens doctor captui et necessitatibus auditorum se accommodare et omnibus omnia fieri debet.

53. μετῆρην) *ישׁ רגלי* ut Gen. XXIX, 1.

54. πατρίδα) *ἴσ. χώραν*, uel *πόλιν*. Nazaretham intelligi, ne dubium quidem est. Nam quum duas alias etiam patrias habuerit, unam ortus, nimirum Bethlehem; alteram habitationis, nempe Capharnaum, nec unquam legatur in Bethlehem uenisse, sequitur haec de Nazareth esse accipienda. Patria autem recte uocatur ex longo parentum incolatu.

55. ὁ τῆ τέκτωνος υἱός;) Iosephum fuisse fabrum lignarium, scriptor uetustissimus *Iustinus* tradit. Credibile est Christum Iosepho adfuisse in fabrili opere, et, ut *Iustinus* ait, aratra fecisse et iuga; nam a plebe Nazarethana, in cuius conspectu adoleuerat, τέκτων uocatur apud Mærcum; et mos sane laudabilis inter Hebraeos fuit, ut illi etiam, qui sapientiae

sapientiae studiis operam dabant, opificium aliquod addicerent. *Ἐχθὴ ἡ μήτηρ αὐτῆ λέγεται Μαριάμ*) Etiam in matre offendebantur, quam *χερσὶτιδα* fuisse, i. e. aut netricem, aut alio manuum labore uictum parantem, Christianis *Celsus* obiicit. *καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῆ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωσήφ, καὶ Σίμων, καὶ Ἰούδας*) Ex Iosepho et Maria natos esse hos, iam olim statuit *Heluidius*, aduersus quem integrum librum scripsit *Hieronymus*. In eam sententiam etiam recentiores nonnulli concesserunt. S. V. *Herderus* edidit *Briefe zweener Brüder Jesu in unserm Kanon*, cui libro praemissa est disputatio satis longa, in qua argumentis non spernendis ostenditur, intelligendos esse fratres Iesu germanos. Hanc ueterum et recentiorum nonnullorum sententiam acriter impugnarunt ueteres ecclesiae doctores, quia existimabant, Mariam, quae quondam omnipotentiae diuinae uel Iesum edidisset, e Iosepho alios liberos parere non potuisse; cui persuasioni omnino aliquid superstitionis inest. Ceterum nihil certi in hac re est, nec ullus occurrit locus in N. T. e quo aliquid certi erui possit. *Epiphanius*, quem Graeci sequuntur, fuisse hos omnes filios Iosephi ex priori matrimonio contendit. Sed docet nos *Origenes*, famam hanc initium summisse ex libris, qui falso Petri et Iacobi nomen praeferebant. *Iacobus* et *Ioses* erant filii Mariae inf. XXVII, 56. quae erat Cleophae uxor, et matris Domini soror Io. XIX, 25. Erant ergo, ut uisum Hieronymo, *consobrini* Domini, qui hic fratres uocantur, et supra XII, 46. *Fratres* uocantur consobrini, loquendi genere etiam Graecis et Romanis noto. An uero hic loquendi usus hoc etiam loco sit tenendus, non satis certum esse uidetur.

56. πῶθεν ἔν τέτω ταῦτα πάντα;) Quum neque antehac Nazarethā abfuerit, neque domi a suis potuerit ista discere, ut quorum nemo fit litteris supra plebem imbutus.

57. ἕκ ἑστὶ προφήτης ἄτιμος, εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτῆ) Adagium celebre inter Iudaeos, quod cum comparatione intelligendum est; quasi dicas: nusquam magis, quam inter populares suos contemni viros eximios, quales in primis sunt Prophetæ. Sententiæ huic perfimiles reperiuntur apud Profanos, quos laudat Wetstenius.

58. καὶ ἕκ ἐποίησεν — ἀπισίαν αὐτῶν) Marcus c. VI, 5. ἕκ ἡδύνατο ἐκεῖ ὑδεμίαν δύναμιν ποιῆσαι, addit tamen, paucos a Iesu fuisse sanatos. Causa, cur Iesus pauca miracula apud Nazarethanos fecerit, uel facere potuerit, ἢ ἀπιστία αὐτῶν fuisse dicitur. Vnde multi, iique grauissimi interpretes concluderunt, Iesum sibi eam dixisse legem, ut miracula nonnisi in gratiam faceret eorum, qui fidem haberent. Qua sententia aduersarii religionis haud pauci ita abusi sunt, ut suspectam reddere ueritatem miraculorum Christi conarentur. Constat enim per uim imaginatricem miris effectus multos, qui tamen potentiarum naturae limites non excedant, produci posse. Vnde post POMPONATIUM (de Incantam. c. V.) multi, nostra etiam aetate suspicati sunt, fidem a Christo requisitam ab aegrotis curandis, nihil aliud fuisse, quam facultatem imaginatricem uehementius excitatam atque agitatum, quae iuxta cum uirtute exhalationum medicarum, ex corpore Iesu prodeuntium, restituendis corporibus male dispositis inferuierit. Sed profecto non ita interpretanda sunt uerba Euangelistarum, quasi Iesus nonnisi in gratiam eorum, qui fidem haberent

berent, miracula ediderit. Nam eo etiam consilio saepe miracula fecit, ut se a Patre suo uere missum esse, ostenderet, et infideles ad attentionem excitaret, atque ad fidem adduceret. Causa, cur Christus apud Nazarethanos pauca miracula facere potuit, haec fuit, quod homines praeiudiciis occupati atque ἀπιστοι faciendorum miraculorum occasionem ei uel nullam uel raram offerrent. Nazareni enim non facturos operae pretium se putarunt, si, ut ab aliis magno ambitu factum, aegrotos suos deportarent ad Iesum, quem nossent humili loco natum, nec ulla humana manu-ductione ad sublimioris sapientiae studia institutum. Is igitur occasione destitutus, contemptus atque repudiatus a plerisque multa miracula facere non potuit, paucis tantum, in quos per occasionem incidisset, manuum facta impositione, sanitati restituit. Vid. GOTTFR. OLEARIUS in h. l.

CAP. XIV.

Eν ἐκεῖνω τῷ καιρῷ) Sero Herodi Iesus innotuit, quia raro Tyrannis dicuntur, quae audire eos non iuuat. δ τετραρχίας) Origo nominis ex Galatia, cuius tres partes singulae quatuor habebant principes. Strabo XIV. Inde ad alios, gentis alicuius parti imperantes, nomen transit. HORAT. Serm. Lib. I. Sat. III, u. 12. 13. *Modo reges atque tetrarchas, omnia magna loquens.* Trium Herodum in N. T. fit mentio; is, de quo h. l. sermo est, uocatus est cognomine *Antipas*, et fuit filius *Herodis M.* Feruntur duo uersus, distinguentes illos tres Herodes, quorum in N. T. fit mentio: Herodes *Magnus* pueros, *Antipa* Ioannem, Teque Iacobe *Agrippa* necat, Petrum et capit idem. τὴν ἀκοῆν) Hebr. אַחֲזַב Exod. XXIII, 1.

2. τοῖς παισὶν αὐτῆ) i. e. seruis, uel famulis. Aulae mancipiis haec dixit liberius, non asseuerans, sed dubitans, an, quod quidam dicebant, Ioannem reuixisse, uerum esset. αὐτὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν) Inter Hebraeos antiquitus fuerunt, qui transitionem in alia corpora docerent, uel animarum μετενσωμάτωσιν, quod *Grotius* pluribus ostendit. Vulgi igitur fuit opinio, Ioannis animam aut nouum assumpsisse corpus, aut etiam rediisse in corpus illud, quod a discipulis erat sepultum. Herodes, ut pater ipsius diuitesque tantum non omnes, Sadducaeus erat, quod etiam colligitur ex Marci VIII, 15. et Matth. XVI, 6. Nunc autem conscientiae stimulis perfoctus atque anxius, dubitat, annon uerum esset, quod uulgo putabatur, Ioannem a mortuis rediisse? Dubitari enim non debet, quin sanctissimi et innocentissimi uiri per scelus trucidati imago noctu diuque Herodis animo oberrauerit. Vix alii sunt magis creduli atque superstitiosi, quam illi, qui ea, quae Deus reuelauit, credere nolunt, fabulis de portentis Thesalicis fidem habent, et omni doctrinae uento agitantur. διὰ τρίτου) Scilicet quia Deus eo modo testatam uelit Ioannis innocentiam et Herodis sceleratum facinus. αἱ δυνάμεις ἐνεργῶσιν ἐν αὐτῷ) Dona miraculorum effectricia uim suam exserunt in eo.

3. ὁ γὰρ Ἡρώδης — ἔδησεν αὐτὸν) ὕπερον πρότερον. Haec enim antea contigerant, et ab Euangelista, quoniam mentionem mortui Baptistae fecerat, commodissime sunt hic ueluti per digressionem et parenthesin inserta, u. 3. — 12. inde postea ad intermissam narrationem redit. Ponitur igitur Aor. ἔδησεν uice plusquamperfecti. *Herodes* ipse, ut uidetur, accesserat

cesserat Ioannem. Ioseph. Antiqq. L. XVIII, c. 7. διὰ Ἡρωδιάδα) *In eius gratiam.* Aliam causam affert *Iosephus* Lib. XVIII. Antiquitt. c. 5. §. 2. Herodem nimirum ueritum esse, ne tanta Ioannis autoritas apud populum subditos ad defectionem impelleret. Sed fuerunt sine dubio duae causae, quibus commotus Herodes Ioannem in uincula conici necarique iusserit, *exprobratio* nempe *incestus*, et metus rebellionis a plebe imminentis, ita ut alteram Matthaeus, alteram Iosephus tradiderit, adeoque neuter ab altero discrepare, sed uterque diuersum in narrando consilium spectasse censendus sit. τὴν γυναῖκα Φιλίππου) Quae uxor Philippi fuerat, quamque abduxerat Herodes. *Iosephus* (Lib. XVIII. Antiquitt. c. 7.) fratrem illius Herodis Tetrarchae, qui Herodiadem deinde duxit, non Philippum, sed Herodem uocat. Sed dubium non est, quin Philippus idem sit, qui Iosepho l. c. dicitur *Herodes*. Scilicet inter filios Herodis M. duo fuerunt *Philippi* nomine insigniti; quorum alter constitutus est Tetrarcha Trachonitidis, alter famae paullo obscurioris, priuatus uitam transegit, cuius h. l. Matthaeus mentionem facit. Auctore enim Iosepho et aliis, satis constat, multos Herodis M. filios, etsi suo quisque nomine proprio, quo ab aliis distingueretur, insigniti fuerint; tamen Herodis nomen quasi commune quoddam habuisse, adeo ut nunc proprio, nunc communi a Scriptoribus appellentur. Ioseph. Antiquitt. L. XVIII, c. 4. 5. Quare non opus esse uidetur, ut Φιλίππου uox in Matthaei textu deleatur.

4. ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης) Forte rogatus de sua sententia super hac re. Nam dixit ipsi Herodi; non in deserto ad populum de hac re sermones habuit; quae res ad sedi-

tionem spectasset, et subditos in principem concitasset. *ὡς ἐξέστ' σοι ἔχειν αὐτήν*) *Nefas est tibi*, utpote circumciso, ac proinde obligato ad obseruationem legis, per Mosen datae, *habere eam in matrimonio*. Nam ἔχειν significat hic: *habere in matrimonio*, quod expressit Syrus. In abducenda Herodiade duplex fuit Herodis Tetrarchae peccatum. Nam uiuenti marito uxorem, non ab ipso dimissam, abduxit, quod erat raptus atque adulterium, hoc insigniore iniuria, quod in fratrem commitebatur. Accedebat adulterio crimen incesti ex lege Mosis, *Leuit. XVIII, 16*. Nam ea lex unam duntaxat habebat exceptionem, si maritus mortuus esset illiberis. Herodiadis autem maritus et uiuebat eo tempore, et filiam ex ipsa habebat, Salomen, cuius hic fit mentio. Accedit, quod Herodes uxorem, Aretae Arabum regis filiam expulit, sicque bello, quo multa Iudaeorum millia caesa sunt, occasionem praebuit.

5. *Θέλων*) Quum cuperet - non definita uoluntate, sed ambiguus animi, instinctu Herodiadis. *Marc. VI, 19. 20.*

6. *Γενεσίων δὲ ἀγομένων τῷ Ἡρώδῃ*) *Cum autem natalitia Herodis peragerentur, uel celebrarentur*. In uoce *γενεσίων* subintellige *ἡμερῶν*. Disputarunt eruditi, utrum per *γένεσιαι* *dies recepti imperii*, an *dies natalis* intelligatur; sed posterior sententia est praefenda. Eo enim sensu uox *γένεσιος* est apud *Philonem* de mundi opif. et *γένεσιος ἡμέρα* apud *Iosephum* Lib. XII. *Antiquitt. c. 4.* Vide *Loefnerum* ad h. l. Ceterum apparet ex sequentibus, festum hoc celebratum esse *Machaerunte*, ubi Ioannes erat incarceratus. Regia Herodis erat *Tiberias*. *ὠρχήσατο*) Non rudi illo atque incomposito saltandi genere, quod in publicis gaudiis matronis

matronis uirginibusque Iudaeis antiquitus fuit usurpatum, sed *motibus Ionicis*, qui mos a finitimis regnis in aulam Iudaeicam peruaserat. ἐν μέσφ) *Inspectantibus conuiujs*, ut recte interpretatur Syrus.

7. Μεθ' ἑρκὸς ὡμολόγησεν) *iurato promisit*. Nam ὁμολογεῖν h. l. est *spondere, promittere*.

8. Προβιβασθεῖσα) *subornata, uel impulsā a matre*.

9. ἐλυτήθη) *Metuebat, et iure metuebat populum, qui proelii aduersus Aretam, Arabiae regem, prioris coniugis a se repulsae patrem commissi infelicem exitum ad ultionem Ioannis occisi paullo post retulit*. διὰ δὲ τὰς ἑρκύς) *Erant et causae aliae; sed haec quoque species arrepta est, infirmissima alioqui per se*. Nam iuramenti uerba generaliter enuntiata ita sunt interpretanda, ut illiciti nihil comprehendant. καὶ τὰς συνανακειμένους) *Qui, ut mos est aulae, captantes Herodiadis gratiam, labantem Herodis animum impellebant*.

10. Πέμφας ἀπεκεφάλισε) *Misit, per quem decollaret*. Ita enim Hebraismi uis recte exprimitur, ut supra c. II, 16. Elogium Ioannis Baptistae memorabile extat apud Iosephum, Antiqq. L. XVIII, c. 5.

13. Καὶ ἀκίσσας ὁ Ἰησοῦς) i. e. ἀκίσσας ἔν, subint. τᾶντα, Ioannem uidelicet fuisse interemtum. Redit enim Euangelista ad narrationem abruptam iam inde a. u. 3. ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν) *Ex locis Galiaeae frequentioribus in solitudinem secessit*. Populus Herodi propter interemtum Ioannem iratus ad seditionem pronus fuisse uidetur. Iesus igitur, ne rex crearetur a plebe, secessit in solitudinem. Cf. infra u 22.

κατ' ἰδίαν, sc. χώραν. Πεζῆ) *itinere pedestri*, non nauibus sequebantur; aegrotos enim, quorum comm. sequenti fit mentio, pedibus incedere potuisse, non est uerosimille. Deinde etiam πεζῆ ὀππὸν ναυγationί, a uerbo πεζεύειν apparet. Loca e Philone *Loesperus* habet.

14. ἐσπλαγγνίσθη) Hebr. סתר, intima misericordia tatus est. ἐκ αὐτοῦς) Multi Codd. habent ἐκ αὐτοῦς.

15. δψίας δὲ γενομένης) Quum infra u. 23. post cibum sumtum et recessum Christi iterum legamus δψίας δὲ γενομένης, negari non potest, duas fuisse δψίας, Hebraeis h. e. סביע, et hic de priori uespera esse sermonem. Rabbinii illud בי סביע ita interpretantur, ut secundum ipsos δψία prior incipiat simul atque sol a meridie ad occasum coepit uergere, maiore diei parte exacta, nobis hora tertia; posterior autem a sole occaso, nobis hora sexta. ἡ ὥρα ἤδη παρελήθεν) Prandii tempus scilicet. Si etiam, quod uerosimile est, nonnulli cibos secum gestauerant, non tamen habebant quantum satis esset,

19. ἀνακλιθῆναί τε τῶς χήρτας) i. e. κατακλιθῆναι, accumbere super gramina, uel per herbam, ut saepe Ποῆταε. καὶ λαβῶν) Deest καὶ in multis Codd. ut et in Verff. et Patr. quibusdam. ἀναβλέψας εἰς τὸν ἔρανδον) *suspiciens in coelum*. Aoristus pro praesenti ἀναβλέπων, significatur enim precantis gestus, secus quam supra c. XI, 5. et ἀνὰ h. l. idem ualet quod ἀνω, sursum. εὐλόγησε) Saepe εὐλογεῖν, ut Hebr. ברך nihil aliud notat quam εὐχαρισεῖν, *gratias agere*.

20. τὸ περισσεῦον) sc. μέρος, יתר. δώδεκα κοφίνους) κόφινος, *corbis*. Ex Iuuenale, Martiale et aliis constat, Indaeos tunc tempo-

temporis nunquam sine cophino uifos fuiffe. *IIIUENAL.* (Sat. 3.) *quorum cophinus foenumque suppellex.* Ratio est, quia Iudaei, cum uiuerent inter gentiles, proprios cibos secum gestare coacti sunt, ne cibis immundis polluerentur. Sed et Christi iam aetate in his cophinis aut etiam sportulis ferre secum panem solebant, ut apparet infra c. XVI, 7. Marc. VIII, 14. Hinc facile patet, unde Iudaeis in deserto loco uersantibus tot cophini fuerint?

21. ὡσεὶ) *fere.* Sic enim usurpatur etiam a Terentio et Cicerone.

22. ἠνάγκασεν) Noluit Christus discipulos suos in partem uenire eius molitionis, qua plebs regnum ipsi destinabat. Io. VI, 15. Quare coegit eos προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, *ante eum transmittere locum,* et quidem *Bethsaidam,* ut Marcus addit c. VI. 45. ἕως ἢ ἀπολύσῃ τῆς ὄχλης) *dum dimitteret turbam,* quemadmodum et Hebraeorum 77 interdum usurpatur.

24. τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν) Eleganter Adiectiuum μέτος, relatum ad praecedens Substantiuum, post se regit Genitiuum eius rei, in cuius medio uersatur, pro: ἔν μέσῳ τῆς θαλάσσης ἦν. Exempla habet Krebsius e Iosepho. βασιανίζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων) *basianizomenon* metaphoricè sumitur de nauigio, quod affligebatur a fluctibus. Ita et Polybius L. I. de procella uenti: ὡς καὶ τὰς σοῶς διασαλεύειν, καὶ τὰς προκειμένους πύργους βασανίζειν.

25. τετάρτη δὲ φυλακῇ) Iudaei, quamdiu, sua libertate usi, non multum commercii cum aliis gentibus habebant, noctem non nisi in tres partes feceruebant, posteaquam uero, a Pompeii M. inde temporibus, Romanorum potestati

subiecti paruerunt, hanc Romanorum consuetudinem secuti, noctem ipsi quoque in quatuor partes, quarum quaeque tres horas, nunc breuiores, nunc longiores, pro anni tempestate complectebatur, distinguebant. Ex posteriorum igitur temporum ratione locutus est Matthaeus, cum mentionem facit τετάρτης φυλακῆς. Plura habet *Krebsius* in obseruatt. in N. T. e. Flauio Iosepho. περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης) Hoc quoque factō insigniter Christus diuinam suam potentiam ostendit.

26. φαντασμά ἐστι) a uerbo φαντάζομαι, cuius significatio est apparere, seu praeberere conspiciendum. Φάντασμα est, quum uidere aliquis uidetur id quod reipsa nihil est. Pharisei autem, spiritus ut existere per se, ita et indutos humana figura hominibus apparere, putabant. Hebraeis spectrum nocturnum תַּלְיָלִי dicitur, de quo non minus portentosa fabulantur, quam de strige Latini ueteres.

31. εἰς τί ἐδίσσασας;) εἰς τί pro διὰ τί. Opponitur hic διστάζειν, dubitare, ambigere τῷ πιστεύειν, et credere hic nihil aliud est, quam potentiae Dei in Christo confidere. Insigne fiduciae suae argumentum Petrus dederat, quum ostendit, credere se, solo Christi uerbo fieri posse, quod per naturam fieri non poterat: sed quod de se nesciebat, non parum sibi deesse ad plenum fidei robur, id Christus ipsum experimento discere uoluit, ut quod deerat, supplici prece ac nisi impetrare contenderet.

32. ἐνόησας) requieuit, s. sedatus est. Eodem uerbo nititur Herodotus in Polymnia, agens de procella a Magis sedata.

33. δι δὲ ἐν τῷ πλόιω) *nautae ipsi*. Θεὸς υἱὸς εἶ) Cognomen hoc uulgo Messiae fuisse datum apparet ex Io. I, 50. et ex iis locis, ubi mox *Christus*, mox *filius* Dei nominatur; nimirum ex Psalmo II. quem etiam Hebraei ueteres de Messia interpretabantur.

36. τῷ κραπέδῳ) Vide supra c. IX, 20. ἔσοι ἡψαντο) Cum fiducia recipiendae sanitatis. Ita ex circumstantiis restringendae sunt particulae uniuersales.

CAP. XV.

I. Οὐκ ἀπὸ Ἱεροσολύμων γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι) i. e. τινὲς ἀπὸ Ἱεροσολύμων, sc. ἐλθόντες, ut ex articuli traiectione apparet. Fuit haec priuata exploratio, sed ab illis instituta, qui scholarum habebant principatum. Nam doctissimi quique γραμματεῖς uocabantur, horum autem auctoritatem sequebatur Phariseorum familia, hoc tantum distincta a ceteris, quod super communia praecepta peculiare sibi ceremonias et superstitiosos ritus iniunxerat. Ideo autem ab Hierosolyms uenerunt, quia in primaria urbe habitabant nobilissimi magistrorum et partium istarum duces.

2. τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων) παράδοσις in genere est *doctrina* quaecumque; nam παραδίδουαι est διδάσκουαι, ut et Latinis *tradere*. Vox itaque ista per se non significat commenta mere humana, sed addi plerumque aliquid solet, ut quum dicuntur παράδοσις ἀνθρώπων Col. II, 8. aut τῶν πρεσβυτέρων, ut hic atque alibi. Πρεσβύτεροι autem hic non sunt senatores magni Synedrii, sed omnes ii, qui eximium sapientiae nomen apud populum erant consecuti; nam antiquitus sapientes, praesertim aliquo post mortem tempore, apud Hebraeos

braeos uocabantur **הַקְרֵמְנִים**. Harum traditionum quaedam interpretationem continebant eorum, quae in lege ambigua uidebantur; aliae definebant id, quod lex diuina uiri boni arbitrio permiserat; aliae erant, quas ipsi uocabant saepimenta legis, i. e. cautiones, quibus muniti homines a lege uiolanda longius arcerentur. Magna fuit istarum traditionum auctoritas apud Pharisaeos et plebem. Persuasum enim credulae plebi, illa instituta non esse quidem perscripta in lege, attamen a Deo Mosi data, deinde a Mose Iosuae eiusque assessoribus, a quibus porro ad prophetas manarint, a prophetis autem tradita sint Eisdrae et qui cum eo erant, deinceps uero parentum commemoratione transferint ad postereros; unde hanc praeceptorum congeriem **תורה שבעל פה**, h. e. *legem oralem* appellant. Neque dubitant Iudaei, quin ea ipsa praecepta nunc in Thalmudicis libris contineantur, scripturae scilicet mandata, ne obliuione atteri possent. *ἡ τὸν τὸν τὰι*) Haec lotio Iudaica fiebat definitis gestibus, et sanctitatis causa. Arbitrati sunt enim Hebraeorum magistri, si quis ethnicus, aut alioqui iuxta legem impurus, aut cibum ipsum potumue attigisset, aut quicquam, quod cibum potumue contingeret, (puta ipsorum manus, aut uasa, in quibus obsonium coqueretur, aut pocula e quibus erant potaturi,) eum cibum potumue talis inquinamenti contagium ad corpus primum suum, deinde ad animum immittere. Huius Pharisaicae opinionis non leue uestigium est in apostolis, quum Christi dictum de fermento ita interpretantur, quasi nefas esset, uel a Pharisaeis uel a Sadducaeis cibum comparare. Et notant Hebraeorum magistri, Iudaeos Samaritis, Samaritas Iudaeis obuiis proclamasse: noli attingere. *ἄρτον ἐσθίωσιν*) i. e. *cibum capiunt*, ex Hebraeorum idiotismo, qui passim occurrit.

3. διατί καὶ ὑμεῖς παραβάετε) Christus antequam de illa, quam obiciebant, traditione disputet, conuellit fundamentum ipsum, cui tota illorum ratiocinatio innitebatur, et ostendit exemplo eidentissimo, hanc traditionem haud raro cum lege diuina pugnare.

4. τίμα) Vox Hebraea est כָּבַד, qua comprehenditur etiam officium honeste alendi parentes. In quem sensum uox τιμῆς, et uerbum τιμᾶν etiam a Paulo usurpatur 1 Tim. V, 3. 17.

5. δῶρον) suppl. ἐστὶ, uel ἴστω. Est autem δῶρον h. l. מַנְחָה, quam uocem *Marcus* hic posuit, nimirum id, quod Deo sacratum. Potest ergo reddi: Deo sacratum est, uel Deo consecratum sit. ὃν ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῆς) *quocumque a me possis iuuari*. Nam ὃ ἐὰν saepissime uniuersalem enuntiationem declarat; et ὠφελεῖσθαι τί ἐκ τινος est: a quopiam aliqua re iuari, siue emolumentum aliquod consequi. καὶ) Deest in Codd. nonnullis, nec habent *Orig.* et *Cyr.* Sed lectio recepta omnino est genuina. Quibusdam redundare uidetur h. l. haec particula, et post ὠφελῆσθης per ellipsin esse supplendum: *insans erit, aut bene aget*. Aliis non uidetur ellipsis esse statuenda, sed καὶ ipsis significat: *tunc*, quemadmodum ἡ Hebr. interdum usurpatur. Alii aliter. εἰ μὴ τιμῆσθαι τὸν πατέρα αὐτοῦ ἢ τὴν μητέρα αὐτοῦ) Qui ellipsin hic esse negant, particulam καὶ ita coniungunt cum hoc comate, ut inchoet apodofin, et τιμᾶν sit explicandum: *alere, sustentare*. Sentus ergo esset: *Quicumque dixerit patri aut matri: Deo sacratum sit, quocumque possis a me iuuari: tunc nequaquam honoret (alat) patrem suum aut matrem suam*. Quod Deo dicatum erat, id credebatur omnino esse

esse extra hominum potestatem atque commercium; hinc illud קרבן in hac formula non male Hebraei interpretes exponunt אסיר עליך i. e. *prohibitum s. praeclusum esto tibi*. Et quia in nomine κορβαῖν, Dei mentio erat inclusa, (res Deo sacra) ideo hoc uotum non esse nudum, sed iurisiurandi religionem complecti credebatur. Ex *Lighthfooti* sententia inducuntur uerba, quasi prolata cum indignatione: ac si, cum a filio alimoniam posceret egenus pater, responderet ille iracundus, et cum contemptu: *Sicut res sacrata sit, quodcunque meum tibi prodesse possit, i. e. nunquam ex opibus meis tibi prodero*. Christus ostendit, quam impiae essent Pharisaeorum traditiones, ac in quam nefandas consequentias saepe prolaberentur. Directe alimoniam parentum non negarunt, imo praescripserunt, at consequenter per hanc traditionem omnia ista frustranea fecerunt.

6. ἠκυρώσατε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ) *irritum fecistis Dei praeceptum*, quantum in uobis est. Vid. u. 5. Deriuatur hoc uerbum a κύρωσις, quo plena auctoritas ac imperium declaratur. Itaque ἀκυρῆν proprie significat, *omni imperio ac auctoritate spoliare*.

7. προφήτευσεν) Ies. XXIX, 13. Προφητεύειν h. l. non est futura praedicere, sed simpliciter *pronunciare, dicere*. In uos etiam quadrat Iesaiæ dictum.

8. Verba: ἐγγίξει μοι, et τῷ σωματι αὐτῶν, καὶ defunt in multis Codd. Verff. et Patribus. Potius ex Iesaiâ uidentur addita, quam Marci exemplo praetermissa. Vera igitur lectio esse uidetur: ὁ λαὸς ἔστος τοῖς χεῖμασι με τιμῶ. Ἡ δὲ καρδία — ἀπ' ἐμῶ) *Non amat me*.

9. διδάσκοντες διδασκαλίας ἐντάλματα ἀνθρώπων) *doctrinas quae sunt mandata hominum.* Humana autem dogmata dicuntur Iesaiæ et Christo ea, quae fundamentum habent in persuasione mere humana, et non diuinitus tradita; qualia sunt illa, de quibus nunc agebatur, ut mox explicatius ostenditur.

10. τὸν ὄχλον) *de plebe homines,* quos legisperiti ut indoctos, Pharisei ut parum religiosos, prae se fastidiebant. ἀκούετε καὶ συνίστε) Attentionem desiderat Christus; quia plerumque homines nolunt *quae iuvenes didicere, senes perdenda fateri.*

11. ἢ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ σῶμα κοινῶι τὸν ἀνθρώπου) *Quod comeditur et bibitur non polluit hominem. Cibo et potu* (modice sumto) *homo non contrahit culpam.* κοινῶν h. l. non est *communicare*, sed respondet Hebr. נָמַץ, et significat *inquinare, polluere*, et opponitur τῷ ἀγιάζειν. Haec quum ad animum referuntur, ut hoc loco, τὸ ἀγιάζειν *culpae immunitatem*, τὸ κοινῶν *culpam contractam* significat. Putabant Pharisei ita immunda esse quaedam natura sua, ut per se, non ex instituto, animam polluerent. Id Christus hic negat. τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ σῶμα igitur hic ex subiecta materia intelligi debet, quod ita ingreditur, ut nihil uitii accedat ab humana uoluntate. ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος) *Sed quod ore profertur;* cuius generis sunt hominis uerba. Generalius apud Marcum τὰ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, i. e. *ea quae ex uoluntate hominis procedunt.* Sed quia eorum multa solent aut ore peragi, aut certe non sine oris adminiculo, ideo hoc exempli causa Christus addidit, quo euidentior esset Antithesis. τῦτο — ἀνθρώπου) *Hoc potest*

poteſt hominem poena dignum reddere. Malis nempe cuiusvis generis ſermonibus homo culpam contrahit, et reus fit poenae. Tales ſermones ſaepe proferebant Phariſaei. Exemplum erat u. 5.

12. ἐσκανδαλίθησαν) Nam Phariſaei maximi faciebant traditiones ſapientum, et in obſervatione tum rituum quorundam, quos ſibi ipſi imperauerant, tum earum traditionum, maximam diuini cultus partem conſtituebant.

13. πᾶσα φυτόα — ἐπιζωοθίεσται.) Senſus propriis uerbis expreſſus eſſet: *Quodcunque religionis nomine uenditur, nec tamen patrem meum habet auctorem, id reiiciendum eſt. Doctrina, uel dogma* uocatur planta eadem ratione, qua appellatur ſemen. A Deo autem non ſunt dogmata, quae fundamentum non habent in reuelatione diuina, rectaeque rationis uſu. Tales doctrinae inutilis, et reuelationi diuinae non tantum, ſed et ſanae rationi contrariae, erant Phariſaeorum traditiones. Huiusmodi plantae euelli debent; nempe ducendo homines ad ueri cognitionem, ut ex ſequentibus apparet.

14. ἄφειτε αὐτοῖς) Quomodo dicimus: *inbeas miſerum eſſe libenter.* Significat Chriſtus, eorum offenſas tanti non eſſe, ut propterea deferenda ſit cauſſa ueritatis. ὁδηγοὶ εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν) i. e. ipſi rudes et ignari alios erudire uolunt. ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν h. l. eſt aliis ignaris uiam ſalutis cōſtendere. Sed Phariſaei erant ipſi coſcī doctores. Similis et notiſſima comparatio eſt apud *Horatium*: *Vt ſi caecus iter monſtrare uelit.* εἰς βέθουνον περιῶνται) Uterque nimirum adducitur exitio, tum is qui praeit, tum is, qui ſequitur. Connexio uidetur haec eſſe: Si illi conſuli ſibi nolunt,

nolant, at plebi consulamus, quae alioqui tam caecis doctolibus usa, ipsa quoque caeca in exitium ruet.

15. τὴν παραβολὴν ταύτην) Sententiam nimirum de eo, quod in os intrat, quodque ex ore proficiscitur. Dixerat nempe Iesus u. 11. cibo et potu neminem pollui. Hoc simpliciter dictum et accipiendum idcirco figurate dictum Petrus suspicatur, quod eo alioqui tolli ciborum discrimen in lege positum putabat, quum tamen nondum ea de re ageret Christus, sed de Pharisaicis tantum traditionibus.

16. ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς) ἀκμὴν teste *Hesychio* idem est, quod ἔτι, *adhuc*. Aliis elliptice est pro κατ' ἀκμὴν, *plane, omnino*; ἀκμὴ enim florem et uigorem alicuius rei significat, quo ad perfectionem peruenit.

17. ἔπω — ἐκβάλλεται;) *Nondum intelligitis, id, quod ore sumitur (editur et bibitur) in uentriculum deferri, et deinceps per aluum deiici?* Quod comeditur et bibitur id in uentriculum, non uero in animum defertur. Cibum igitur non polluit animum, nec cum animo et mente commiscetur, sed partim corpus alit, partim per aluum deiicitur.

18. τὰ δὲ — ἀνθρώπων) *Quod homo ore profert, id ex animo exit, et reum potest facere hominem.* Nihil enim ore pronunciat, quod non prius fuerit in mente et cogitatione, idque nobis recte imputatur. Cf. u. 11.

19. διαλογισμοὶ πονηροὶ) *Prauae cogitationes, quas effectu non secuto Iudaei ne apud Deum quidem in crimine poni putabant.* βλασφημίαι) *maledicta*, i. e. sermones, quibus

aliena fama laeditur. Demosthenes et alii saepe usurpant pro *calumnia*.

20. ταῦτα — ἀνθρώπων) Docet Iesus, hominem uel animum non pollui et iniustum Deo reddi cibo aut ore, sed animo impuro et malo. Pharisaeos igitur, qui animum impurum habent, uere pollutos, inquinatos ac proinde Deo iniustos esse.

21. εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος) εἰς hic est uersus, ut Syrus transtulit. Nam εἰς τὰ μεθόρια inquit *Marcus*, i. e. ad confinia Tyri et Sidonis. Neque enim uidetur exiisse Christus terrae Hebraeorum fines.

22. χαναναία) Marco ΣυροΦοίνισσα. Nam χαναναίοι Hebraeis dicti stricte ac peculiariter hi, qui Sidonem et Tyrum, et quod adiacet orae maritimae habitabant. *Stephanus* de urbibus: Χνᾶ, ἕτως ἢ Φοινίκη καλεῖται. Sidonii accensentur Cananaeis Iud. I, 31. Quod autem ἑλληνίς haec mulier *Marco* dicitur, significat, nec Hebraeam fuisse gente, nec Ἰδαίησαν. Neque tamen sequitur fuisse idolorum culttricem. Nam et in Iudaea et in uicinis regionibus et alibi multi erant uiri foeminaeque εὐσεβεῖς σεβόμενοι τὸν Θεόν, extra professionem Iudaismi, qualis *Cornelius*, *Lydia* atque alii. ἐκράυασεν, αὐτῷ λέγουσα) Pronomen αὐτῷ coniungendum est cum Participio λέγουσα. κακῶς) misere, i. e. δεινῶς, ut habet *Origenes*.

23. ἐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λέγων) Ne uerbum quidem illi respondit. ἡρώτων) i. e. ἐδέοντο. Nam sicut apud Latinos *rogandi* uerbum ambiguum est, ita etiam τὰ ἐρωτᾶν apud Graecos.

24. ἐκ ἀπεράλην — Ἰσραήλ) *Tantum ad miseros ex gente Israelitica pertinet munus meum* sc. sanandi aegrotos, et in propria persona docendi. Rom. XV, 8. Ἐἰς πρός τὰ πρόβατα. ἔκκε Ἰσραήλ, gentis Israeliticae. Ὅικος, familia. Habebant enim omnes tribus communem patrem, Israelem. Vide supra c. IX, 36.

26. ἐκ ἔσι καλόν) i. e. ἐ πρόπει. Syrus פִּרְשֵׁי לֵב. βαλεῖν τοῖς κυναρίαις) *proiicere catellis*. Hoc titulo, ex uirulentia et contemptu *Iudaei* gentiles dedecorarunt. *Midr. Tillin: Nationes mundi* (i. e. *Ethnici*) *assimilantur canibus*. Ex communi gentis loquela potius, quam ex sensu suo Phraeologia hac utitur Christus, cui Gentiles non tam exosi, et cui in more fuit loqui cum uulgo. Cf. Marc. VII, 27.

27. καὶ κύριε) Ita est Domine. Particula in hoc loquendi genere assentientis, sed ita ut obsecrationi subseruiat. Quasi dicat: Et ego nec multa nec magna nimium beneficia postulo, sed unum, quod obiter et sine aliorum detrimento concedi mihi potest. Reliquias canibus dari, receptum ubique.

30. κυλλός) *mancos*, qui unam manum debilem habent. Attici *mancos* etiam *χωλός τὰς χεῖρας* uocarunt.

31. ἐδόξασαν) magnifice extulerunt et collaudarunt.

32. ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένει μοι) Multi Codd. habent ἡμέραι, et tunc post ἡμέραι ponendum est punctum. προσμένει μοι, i. e. a latere meo non discedunt. ἐκ ἔχουσι τί φάγουσι) non quod toto triduo ieiunauerint, sed quod tertio die, uiatico deficiente, fame premi coeperint. νήσεις)

ieiunios, i. e. impastos, ut loquitur Virgilius. Nam alioqui nihil eos cibi tot diebus sumfisse, ne uerifimile quidem est.

35. ἀνακισεῖν) Supra ἀνακλιθῆναι. Plane nihil differt ἀνακίπτειν, ἀνακλίνεσθαι, et ἀνακισθαι ubi de conuiuuiis agitur; neque refert, humine an in lectis discumbatur.

37. σκυρίδας) Distinguitur infra sporta a cophinis. Forte ad iter, quod diurnius fore putabant, sportas potius, quam cophinos assumerant.

39. εἰς τὰ ὄρια μαγδαλᾶ) *Marcus* εἰς τὰ μέρη δαλμανεθᾶ. Alii legunt μαγαδᾶν. Sed nihil mutandum; Dalmanutha enim fuit locus intra limites Magdalenfes, ut ostendit *Lighthfootus* in Chorogr. Marco praemissa c. V.

CAP. XVI.

1. Πειράζοντες) *tentantes*, i. e. ut experirentur, ecquid posset hoc praestare quod petebant; sed captiose, et malo animo ad id petendum ipsos instigante, quaerentes calumniae occasionem. ἐκ τοῦ ἔρανός) quale signum edidit Samuel, tonitrua eliciens, Iesaias umbram regredi iubens in solario, uel potius Mofes, quum Mannam Deus coelitus deplueret.

2. εὐδία) sc. αὐριον ἔσαι. *Ἐυδία, serenitas, coelum serenum.* Apud Theophrastum εὐδία est ἐφημερία. *τυββάζει γὰρ ὁ ἔρανός) rubet coelum;* nam τυββόν rubrum dixere, seu rutilum. Haec eadem prognostica apud *Aratum* licet legere, communi etiam usu obseruata.

3. χειμῶν Proprie *hyems* h. l. *tempestas procellosa et turbida*. Apud Profanos etiam εὐδία et χειμῶν opponuntur. Loca habet *Wetstenius*. συνάξων) Profani etiam συνδύτητα de coelo tristiore usurpant, quod *Raphelius*, *Kypke* et *Wetstenius* notant. ὑποκριτα) Deest in multis Codd. et Versf. πρόσωπον) □'D, *externa species, facies*. Sed et Latini ita loqui solent, e. g. *Naturae facies; facies coeli* etc. διακρίνειν) i. e. ita discernere, ut inde praedicatis, quae immineret tempestas, atque ad ea praesagia componatis res uestras. τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν ἢ δύνασθε) τῶν καιρῶν, horum temporum, uel huius temporis, ut uertit *Syrus*. Sensus hic est: Si diuina prouidentia tam benigna fuit in homines, ut sereni, uenti, pluuiæ signa quaedam praemitteret; quanto aequius credi est, ab eadem prouidentia data esse signa imminentis aduentus Messiae? Sed nos ad illa signa considerata fati estis diligentes; de aduentu Messiae signa poscitis, quasi nulla sint data, quum data sint et multa et certissima, praecipue uaticinia ueterum Prophetarum, et ipsa miracula mea.

4. ἐπιζητεῖ) *requirit*, uel insuper quaerit, tot aliis signis non contenta. τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ) signum illud Ionae. Cf. supra c. XII, 39.

5. ἐλθόντες δι μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν) i. e. *quum in ulteriorem ripam proficiscerentur*. Nam ἄρχεσθε in N, T. saepe est *ire*, ut *Luc. XV, 19. Luc. II, 44*. Videtur enim *Christus*, (ut *Hieronymus* ex *Marco* colligit) hos sermones in ipso itinere atque adeo in naui habuisse, et quae apud *Lucam* est historia c. XII. ab hac esse diuersa.

6. προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων) Natura fermenti est, uim suam late spargere; ideo supra uera doctrina fermento comparata est. Hic et apud Paulum ad Galatas, falsa dogmata fermento comparantur eandem ob causam. Alibi mala exempla. Sensum horum uerborum Christus ipse explicat infra com. 12.

7. διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς) *Disceptabant inter se.* Ἐν pro *inter*, non pro *intra*, seu *apud*. Nam inter se colloquutos certum est ex Marc. VIII, 16. ὅτι ἄρτους ἐν ἐλάβομεν) Sc. *ideo hoc dixit.* Existimabant discipuli, Iesum, quum sciret, deesse illis panes, monere eos in tempore, ne panem sibi ab hominibus Pharisaicae aut Sadducaicae sectae compararent, plane, quasi is panis ipsos esset iniquinaturus.

9. τὸς κέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων) *Quinque panes quinquies mille (hominum)* i. e. quibus paui quinque millia hominum; quod genus dicendi a vulgi consuetudine peti- tum est, sicut pleraque alia. Cf. Marc. VIII, 18.

11. εἶπον ὑμῖν, προσέχειν) Praeferenda est sine dubio Lectio: εἶπον ὑμῖν; προσέχετε δὲ — quam habent multi Codd. Versf. et Patres nonnulli. Omittunt δὲ nonnulli Codd. et Versf. Iuniores quidam Codd. habent: προσέχειν. προσέχετε. Iterum dico: cauetes uobis a fermento Phari- saeorum etc.

12. ἀπὸ τῆς διδαχῆς τῶν φαρισ. κ. σαδ.) Doctrina Phari- saeorum ducebat ad superstitionem, simulatam pietatem, su- perbiam et alia uitia; Sadducaeorum autem ad abnegandam fidem prouidentiae diuinae et immortalis uitae post mortem corporis. Ideo Christus discipulos a doctrina Phari- saeorum et Sadducaeorum cauere iubet.

13. ἔλθὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς) ἔλθων hic iterum est, *quum proficisceretur*, non, *quum uenisset*. Habiti enim sunt hi sermones ἐν ὁδοῦ, ut ait *Marcus*, c. VIII, 27. In sequentibus usque ad c. XX, 16. refert Matthaeus imprimis dicta et facta Iesu proxime ad discipulos et futuros Apostolos spectantia. Καισαρείας τῆς φιλιππῆ) Alia enim Caesarea fuit, opus Herodis M. magnificentum et singulare, quae et Stratonis turris. Ioseph. L. XV. De hac autem Philippi, quae et *Paneas* dicitur, idem Iosephus Libr. XVIII. ita: φιλιππος δὲ πανεάδα τὴν πρὸς ταῖς πηγαῖς τῆ Ἰορδάνου, κατασκευάσας, ὀνομάζει καισαρείαν. τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι) Quidam me omittendum esse censent. Deest in nonnullis Verff. Sed Patres latini plerique agnoscunt *me. οἱ ἄνθρωποι*, i. e. plebs, non doctores Pharisaei et Sadducaei. τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου) me, inquam, qui sum Messias. Ita enim explicandam esse hanc phrasin, supra ad c. VIII, 20. docuimus. Permutatur cum ὁ Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, mox comm. 16.

14. Ἰωάννην τὸν βαπτιστὴν) Vide supra c. XIV, 2. Ἠλίαν) Quia Elias corpore sursum raptus legitur, ideo is ipse rediturus putabatur, et quidem ante Messiae tempora; quam receptam fuisse magistrorum sententiam, nimirum ex male intellecto *Malachiae* uaticinio, docemur infra c. XVII, 10. Extant eius sententiae uestigia in Hebraeorum libris, quorum tamen nonnulli uenturum eum uolunt in alio corpore, ut *David Kimchi* notauit ad *Malachiam*. Ἰερεμίαν) Hebraei exspectabant reditum Ieremiae, ut ex Gorionide apparet. Imo quidam animam Ieremiae renatam in *Zacharia* existimabant, quomodo animam Phineae in *Eliā*. ἢ εἰς τῶν προφητῶν) qui scilicet nunc resurrexerit Luc. IX, 8.

Haec autem qui opinabantur, eos apparet nihil audiuisse de natalibus Iesu, primamque de eo famam ex miraculis, et quidem nuper admodum, accepisse.

16. ἀποκριθεὶς — ζῶντος) Respondit Petrus suo et condiscipulorum suorum nomine. Fuit Petrus, ut historia evangelica docet, homo feruidi ingenii, promptus ad agendum et animosus. Quare Patres ei tribuunt *θερμότητα*, promptitudinem ad suscipiendas actiones praeclaras, et generosam mentem, quae facile ad quiduis audendum specie honesti oblata impelleretur. Laudabilis omnino indoles, quae uero, nisi recti notitia dirigatur, audaciam pariat interdum perniciosam. Vid. IS. CASAUBONI Exercitatt. ad Annales Baronii, XIV. nr. VII. ὁ χριστός) *Messias*; ponitur enim h. l. Christi nomen pro officii appellatione, non proprio nomine, ut alibi saepe. τῷ ζῶντος) Cognomen Dei antiquissimum. Videtur autem eo nomine Deus uerus discerni a Diis gentium, qui reuera non uiuebant, sed hominum erant commenta.

17. βὰρ Ἰωνᾶ) Iona hic non est יוֹנָה quod nomen est unius e duodecim prophetis, sed נֹנִי pro נֹנְהִי siue יֹנְהִי. Moris erat apud Hebraeos, ut nomini paullo communiori discriminis causa adderetur Patronymicum, ut uidere est in ueteri foedere multis locis. ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα ἐκ ἀπευάλυψέ σοι) *Hoc te non docuerunt homines. Caro et sanguis*, quoties Deo opponuntur, *hominem* significant in Hebraismo. in scriptis Iudaeorum frequentissime *Rex carnis et sanguinis*, et Deus S. B. opponuntur; qua phrasi indicant, hominem etiam potentissimum, et prudentissimos habentem consiliarios, si Deo comparatur, nihil esse. Ἀποκαλύπτειν, *docere.*

docere. Si, inquit Christus, Doctores Iudaicos et Sa-
cerdotes, si nobiles et principes, eosque qui maximam
auctoritatem habent, audires, aliter longe de me iudicares.
'Αλλ' — ἑβρανοῖς) Hoc non intelligendum est de immediata
sed de mediata reuelatione. Nam ἀποκαλύπτειν iterum
est *docere.* Didicerat nempe Petrus hanc ueritatem, Iesum
esse Messiam, in ipsius Iesu schola et conuersatione. Quod
autem Petro contigit, ut discipulus Iesu fieret, et ingenio
tam felici praeditus esset, ut hanc ueritatem mature in-
telligeret, id omne tribuendum erat Deo eiusque pro-
uidentiae.

18. κἀγὼ — πέτρος) *Et ego uicissim de te affirmo,*
te Petri nomine esse dignum. Proprium nomen Petri erat
SIMON; quum autem ad Iesum adduceretur, is, qui sta-
tim ex uultu indolem uiri, et promittudinem ad res praecla-
ras suscipiendas cognosceret, ei nomen Petri imposuit. Io.
I, 43. Nunc igitur, quum Petrus tam praeclarum specimen
profectuum suorum edidisset, laudat eum Iesus. Non pe-
nitet, inquit, me tibi nomen *Petri* dedisse. Video enim
te hoc nomine esse dignum, et magnum fore religionis
meae fulcrum. Πέτρος respondet nomini Syriaco κηφᾶς,
a כֶּפֶס *petra.* Πάτραν autem ὄρος, *montem*, siue *rupem*, etiam
apud Homerum interpretantur Critici. Et Christus impo-
nit ipsi nomen *Petri*, non *Petrae*, quia terminatio foemi-
nina non uidebatur esse conueniens uiro; quanquam et hoc
notandum est, Atticos Scriptores, Sophoclem et Aeschil-
nem etiam πέτρον dixisse, quorum loca indicauit Io. Alber-
ti Obs. Philolog. καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ — ἐκκλησίαν)
i. e. *fundamento per te iacto superstruam societatem eo-*

rum, qui religionem meam profitebuntur. Petra nec est confessio Petri, nec Christus, semetipsum digito vel nutu designans (quas interpretationes nec contextus admittit,) sed ipse Petrus. Dominus syriace loquens nulla usus est agnominatione, sed utrobique dixit *Cephas*, quemadmodum Gallicum nomen *Pierre* tam de proprio quam de appellatio dicitur. Designauit itaque digito aut nutu *Petrum*; id enim conueniebat proposito reddendae rationis impositi nominis. Ita de *Abrahamo* dictum: Nomen tuum erit Abraham, quia patrem multarum gentium te constitui. *Iacobo*: Israel erit nomen tuum, nam ut principem te geris apud angelos et homines. Ita Christus: Petrus a me nominatus es, quia eris quasi Petra. Promittit autem, se aedificaturum esse ecclesiam suam super Petro. Quod quomodo sit intelligendum mox patebit. Ecclesia nempe est societas christiana. Nam uocabulo *ἐκκλησία* significatur ciuium conuentus, ut Act. XIX, 32. 39. Hebraei *קהל* et *קהל* uocant. Sed postea communis loquendi consuetudo fecit, ut pro eorum coetu acciperetur, qui Christum profitentur, sicut Synagoga de Iudaeis proprie et peculiariter dici coepit. Quid autem h. l. fit *δοκομεῖν*, id potest illustrari ex locis 2 Cor. VI, 16. 1 Petr. II, 5. 1 Cor. III, 9. Eph. II, 20. Ecclesia nempe comparatur templo, cui fundamenti loco sunt Apostoli. Haud uero aliter petrae aut fundamenti nomen tribuitur Apostolis, quam τὸ σῶζειν, Rom. XI, 14. Quum ergo dicit Christus *δοκοῦσσω*, tempus illud respicit, quo Petrus primus omnium Iudaeis (Act. II, 14. 39.) deinde et alienigenis (Act. X et XV, 7.) erat annunciaturus id ipsum, quod hic profitebatur, nempe Iesum esse Christum et uni.

unigenum Dei filium. Resurrectionem nimirum Iesu, cui consequens est, eum esse Christum et Dei filium, crediderunt et Iudaei et gentes tum communi Apostolorum, tum peculiari etiam Petri testimonio. Per hunc modum *Petrus* factus est *petra* siue fundamentum populi christiani. *πύλαι ἄδης ἢ κατισχύουσιν αὐτῆς*) *Quam* (meam ecclesiam) *nulla, ne potentissimorum quidem hostium uis destruet.* 'Αυτῆς refer ad uocem praecedentem *ἐκκλησίαν*. *Πύλαι ἄδης, tartarcae potestates, consultationes et molimina diabolorum, tyrannorum, et hostium ecclesiae.* Nam *ἸϞϞ*, cui *πύλη* respondet, denotat eiusmodi portam, ubi habetur iudicium. Sensus itaque est: *ecclesia nunquam abolebitur.* Secundum *Wetstenium*, qui αὐτῆς ad uerba: *ἐπὶ ταύτη τῇ πέτρᾳ* referre uidetur, Christus praedicat Petro, eum in discrimen uitae uenturum, nec tamen eo absterritum iri, quo minus constanter in doctrina magistri perseveraret, mortemque adeo ipsam, hostium terribilissimum uinceret, atque triumpharet Rom. VIII, 35 - 39. Act. XII, 3 - 19.

19. καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν ἑρῶν) *Tradam tibi potestatem in regnum meum.* *Clavis* potestatem et imperium significat. Cf. Ies. XXII, 22. Apoc. I, 18. Intelligitur facultas et potestas credituros in Iesum recipiendi in societatem christianam, et quasi ostium fidei aperiendi Iudaeis et ethnicis. Act. II, 14. seqq. X. et XV, 7. καὶ ὃ ἐάν — ἐν τοῖς ἑρῶσι) Variant interpretes in explicandis his uerbis. *Io. Lightfootus, Io. Seldenus, Henr. Hammondus, Salomo a Tili, Io. Christoph. Wagenseilius, Philipp. a Limborch* multique alii uerba *δέειν* et *λύειν* accipiunt de sola doctrina ab Apostolis determinanda, uel saltem

tem de praeceptis et interdictis. Nec potest negari, uoces hebraeas דָּבַר et אָרַב, quibus respondent graecae δέειν et λύειν ex usu Scholae Hillelianae et Schammaeanae adhiberi in doctrinis et iudiciis seu censuris, de rebus licitis et non licitis secundum legem, ut *ligare*, idem sit quod prohibere seu prohibitum declarare, *soluere* uero idem ac permittere, aut declarare licitum. Ita sensus esset: *Quodcumque in lege Mosaica ligaueris, h. e. prohibueris, id prohibitum erit, sanciente auctoritate diuina; et quodcumque solueris, i. e. permiseris, uel permissum et licitum docueris, id erit licitum et permissum.* Alii, inter quos est *Godofr. Olearius*, alium h. l. applicant significatum, quo δέειν idem notat, quod *morbum insligere*, λύειν uero *liberare a morbo*, ut Luc. XIII, 16. Explicant igitur locum nostrum ita, ut dicant, Saluatorem hic Petro atque Apostolis promittere potestatem morbos immittendi atque fugandi extraordinariam, qua in Ananiam et Sapphiram Petrum usum esse, in Elymam Magum Paulum, affatim constat. Eodem sensu explicanda esse putant uerba κρατεῖν et ἀφιέναι τὰς ἀμαρτίας loco huic simili, Io. XX, 23. Quicquid sit, hoc saltem certum est, in utroque loco Petro reliquisque Apostolis singularem promitti potestatem ad perficienda ea, in quibus iis opus erat peculiari auxilio.

20. ἵνα μηδενὶ εἰπωσιν, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ χριστός) Ita omnino legendum, et sic habent multi Codd. Verff. et Patres; nam Ἰησοῦς, quod nonnulli ponunt ante ὁ χριστός, haud dubie interpretamentum fuit, prorsus superfluum, quia *Iesus* nomen est proprium, quo apud omnes noscebatur. Noluit *Iesus*, a discipulis tum temporis euulgari, se esse *Messiam*; sed

sed eius rei enunciationem sibi ipsi reseruauit, pro ratione locorum et temporum dispensandam. Iusserat quidem Apostolos *praedicare regnum Dei*; hoc uero nihil aliud erat nisi docere regnum Messiae adesse, et emendandam esse uitam; quod Apostoli facere poterant, etiamsi quis esset Messias, non dicerent. Cur autem Christus prohibuerit, ne cuiquam hoc dicerent, patet ex iis, quae statim sequuntur. In eo nempe erat, ut Iesus multa pateretur, et supplicio crucis afficeretur. Ergo non erat nunc opportunum, haec palam dicere, quia de Messia mortuo desperassent. Porro ii, qui aliquo modo credidissent, Iesum esse Messiam, regnum mundanum cum strepitu quaesissent. Noluit autem Iesus occasionem praebere rebellionis et seditionibus. Cf. dicta ad c. IX, 30.

21. ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων) ἀπὸ hic iterum pro ὑπὸ est positum. Πρεσβύτεροι autem hic sunt Senatores, Hebraeis **סֵדְרִי**, unde συνέδριον ipsum non raro πρεσβυτέριον uocatur. Sic praeparat Christus animos discipulorum, felicitates terrenas expectantium, ne nimis offenderentur mox ipsi obuenturis.

22. προσλαβόμενος) προσλαμβάνεσθαι significat et *complecti*, et *seorsim abducere*, ut solent familiariter aliquid dicturi. ἤρατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ, i. e. ἐπετίμησε, ut Marc. IV, 39. Luc. VIII, 24. Est autem ἐπιτιμᾶν idem ac ἐπιπλήξαι, *increpare*, *obiurgare*, *inuehi in aliquem*. Cum μέμφομαι permutat Thomas Mag. Ἰλεός σοι κύριε) Ἰλεως, attice pro Ἰλαος. Supplendum est: ὁ Θεός et διαμένῃ uel ἔσω. *Tibi, Domine, Deus propitius permancat!* s. absit, ut, quod dicis, tibi contingat! *Misereatur tui Deus.* Cf. I Paralip. XI, 19. Gen. XLIII,

23. *Ioseph. Lib. VII. Antiquitt. c. II. §. 8.* ε̄ μὴ ἔσαι σοι τῶτο) *Hoc tibi non eueniet.* Est locutionis praecedentis ἐξηγητικὸν. Futurum enim more Hebraeo positum est pro optatiuo. Tantundem ergo hoc est, quasi dicas μὴ γένοιτο quomodo LXX. saepe uertunt הֲלִיךְ. *Vulgata* non inerudite *absit* hic posuit. Ceterum habemus hic aliud exemplum *θερμότητος* Petri, de qua diximus supra ad comm. 16. Eo audaciae progressus est, ut magistrum ipsum reprehendere non uereretur. Putabat nempe, ea quae magister de calamitatibus sibi instantibus, et de morte crucis dixisset, minime conuenire Messiae dignitati, eumque parum consentanea dixisse. Si tale aliquid immineat, regia utendum esse potestate, qua se suis conferuet, neque ferendum esse, ut tam indigna sibi eueniant.

23. ὕπαγε ὀπίσω με) i. e. *extra conspectum meum.* Σαταναῖ) Hebraicum est ἸΩ, quod LXX. modo ἐπίβουλον, modo διάβολον reddiderunt. Ostendit Christus, Petrum amoris specie, reuera sibi esse aduersatorem. σκάνδαλον με ἔει) *Offendiculo mihi es.* Quantum in te est, *horrorem mihi ignominiae cruciatuum et mortis iniicis*: quem horrorem in Christi carne modo maiorem, modo minorem fuisse apparet. ἔτι ε̄ φρονεῖς τὰ τῶ Θεῷ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων) φρονεῖν τὰ τινος Graecis eleganter notat, *alicui bene cupere, facere quae alteri grata sunt, stare a partibus alicuius*, e. g. φρονεῖν τὰ τῶν Ἀθηναίων. Sensus itaque est: Non sectaris partes Dei, sed ea curas magnique facis, quae hominibus placent, et ad uitae huius commoda pertinent. Putabat nempe Petrus Iesum fore regem ciuilem.

24. ὁπίσω μὲ ἐλθεῖν) i. e. πορεύεσθαι. Sensus est: *Qui uult discipulus meus esse, religionem meam amplecti. ἀπαρνησάτω ἑαυτὸν*) *Negligat semetipsum; obliuiscatur quasi sui et suorum commodorum.* Est enim hic ἀπαρνεῖσθαι ἑαυτὸν, quod apud Lucam μισεῖν τὴν ἑαυτῆ ψυχὴν c. XIV, 26. Loquitur autem Christus ex uulgi opinione, quam deinde refellit; nam is uulgo defertor sui, sui que prodigus dicitur, qui uitae comoda, uitamque ipsam non omni studio conseruat. Eiusmodi defertor sui alio sensu Christianus esse debet. Facienda nimirum rerum mortalium, uitaeque ipsius, si opus sit, iactura, hoc argumento, quod in ea iactura maximum fitum sit lucrum. ἀράτω τὸν σαρὸν αὐτοῦ) *Suscipiat crucem suam,* cf. c. X, 38. i. e. ne detrectet mala, quae ipsi inferuntur ob causam pietatis; nam de hoc maiorum genere proprie hic agitur.

25. ὅς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι) Vide supra c. X, 39.

26. τί γὰρ — ζημιωθῆ) *Quid prodesset homini si omnes mundi diuitias acquireret, sed non aliter quam cum uitae iactura?* ψυχὴ h. l. est *uita temporalis*, et ζημία simpliciter opponitur τῷ κέρδει. Sententia est prouerbialis, quam Christus a uita temporali ad alteram et aeternam transfert. τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ) ἀντάλλαγμα, *compensatio, pretium redemptionis.* τί δώσει est *κόσα ἂν δώσει,* quam multa ac magna libenter daret homo in mortis periculo constitutus sui conseruandi gratia! Argumentatur Christus a uita hac temporaria ad felicitatem illam, quam religio promittit. Nam si omnia quae possidemus, arbitramur recte impendi, ut nosmetipsos in hac uita seruemus, quanto magis

magis huius uitae commoda ipsaque haec mortalis uita impendenda sunt, ut felicitatis, quam Messias suis cultoribus et in hac et in futura uita largietur participes redamur?

27. μέλλει γὰρ — ἀγγέλων αὐτοῦ) *Futurum est enim, ut Messias manifestet maiestatem suam, quam accepit a Patre, modo longe splendidissimo.* Δόξα τῷ πατρί, maiestas, quam pater concessit, et tribuit. Μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, in comitatu angelorum. Hunc uero suum aduentum, quo maiestatem suam sic declaraturus Iesus, multos tum sibi adstantes, uisuros esse atque sensuros, dicit u. 28. Quum igitur Iesus illo tempore, et in illa hominum aetate non uenerit ita, ut conspicuum secum haberet angelorum comitatum, sequitur tropice explicandam esse phrasin μετὰ τ. ἀγγ. & de *splendido et magnifico aduentu.* Passim Deus dicitur, *uenire cum angelis*, ubi magnificum opus diuinae potentiae significatur. Hoc loco intelligitur laeta Euangelii propagatio per orbem terrarum, una cum destructione Hierosolymorum et ciuitatis Iudaicae, ut docemur u. 28. Monet nempe Iesus morte ignominiosa et duris fatis sibi suisque obuenturis nihil decedere suae dignitati; nam gloriosam successuram posthaec esse regni sui manifestationem, iudiciumque regia potestate in omnes refractarios, et contemtores exercendum. καὶ τότε — πράξει αὐτοῦ) *Et tunc quemlibet pro suis factis aut beabit aut puniet.* Fidos sibi, et constantes in professione nominis sui participes reddet felicitatis cum religione coniunctae; refractarios uero et contemtores cum Iudaeis puniet.

28. Ἄμην λέγω — βασιλεία αὐτοῦ) *Affirmo enim uobis, quosdam eorum qui adstant, non morituros esse, usque dum uiderint regnum Dei.* Hoc, quod modo dixerat (u. 27.) adeo certum esse, inquit Iesus, ut ipsum regnum illud gloriose administrantem haud pauci ex illis sensuri sint; propagationis nempe euangelicae doctrinae et insignium iudiciorum in gentem Iudaicam testes ἀπόπται. Ἐρχεσθαι ἐν βασιλείᾳ, *gerere se ut Regem.* Gesit se autem ut Regem Iesus post resurrectionem et ascensum in coelos, dum Spiritum S. misit, Euangelium propagauit per signa et miracula, et puniuit Iudaeos. His enim et aliis certissimis testimoniis cognoscebatur, eum iam regnare. Iam homines tum Iesu adstantes uiderunt haec omnia. Nam XV annos post eius reditum in uitam coepit late propagari doctrina christiana, et XL annis post hos sermones destructa est Iudaeorum ciuitas, ita ut quidam horum uiderent Messiam ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.

CAP. XVII.

I. Καὶ μεθ' ἡμέρας — κατ' ἰδίαν) Quanquam Iesus perspicuis uerbis declarauerat, (c. XVI, 27. 28.) morti ignominiosae et perpeffionibus gloriosam successuram esse regni sui manifestationem, haec tamen dispellere non poterant exortas in Apostolorum, atque Petri inprimis, animis nebulas. Voluit igitur Deus luculento modo eis declarare, hunc Iesum esse Messiam. Hunc huius memorabilis facti fuisse scopum, ipse Petrus 2 ep. I, 16. s. testatur. Quod nunc narratur, factum esse dicunt *Matthaeus* et *Marcus* μεθ' ἡμέρας ἕξ, *Lucas* uero diebus οὐκτώ. Computauit nempe Lucas diem, qua Christus, quae capituli XVI

extremis occurrunt, differuerat, eam item, qua montem cum suis conscenderat; quibus omissis, sex tantum intermedios dies reliqui Euangelistae numerauerunt, receptam numerandi rationem utrinque sectantes. Constat etiam, Iudaeos octo dies appellasse id, quod ab uno sabbato est ad alterum. Io. XX, 26. *Iosephus* Antiquitt. VII, c. 9. ut quum uulgo dicimus *post septimanam circiter*. Voluit autem Iesus spectatores esse suae maiestatis *Petrum, Iacobum et Ioannem*; iis enim familiaris usus est, et obtinuerunt etiam hi tres eam inter ceteros discipulos auctoritatem, ut Paulo quoque ii appellentur, *qui sint in praecipua existimatione*. Gal. II, 9. καὶ ἀναφέρει — κατ' ἰδίαν) Montem, in quo haec facta sunt, fuisse *Thabor*, antiquissima est sententia, quae nititur eo, quod hic mons non procul est a Caesarea, ad quam res antea enarratae euenerant. Sed hoc non est certum; nam per octo dies longum itineris spatium absolute potuit Iesus cum discipulis. Refutauit illam traditionem, et *Hermonem* fuisse istam montem statuit *Büschingius* in Harmonia Euangelistarum. Sed nec hoc certum est. Addit Lucas c. IX, 28. concessisse Iesum cum discipulis in montem προσεύξασθαι, quod uerbum *meditationem* cum precibus ad Deum factis significat. Solitudinem saepius quaesuit Saluator, meditationi et precibus peragendis accommodatam, inprimis uero montes.

2. καὶ μεταμορφώθη — ὡς τὸ φῶς) Bene iam *Hieronymus* notauit, uerbum μεταμορφώθη haud ita esse intelligendum, quasi Iesus pristinam formam et faciem perdidisset, uel amisisset corporis ueritatem. Nam Graecis μορφή saepe est ὄψις, εἶμα, *facies rei exterior*. Hoc tantum dicitur,

tur, in uultu eius conspectum esse eximium splendorem, uel singularem maiestatem, quae uerbis describi uix possit. (Cf. Luc. IX, 29.) Verba enim: καὶ ἔλαμψε — ὡς δ' ἡλίου, declarant, qualis fuerit illa μεταμόρφωσις. τὰ δὲ ἱμάτια — τὸ φῶς) *Vestimenta autem eius candescebant sicut lux.* Pro τὸ φῶς alii Codd. habent ὡς χιτῶν, forsitan ex glossa e Marco margini adscripta. *Candor* splendore differt ab *albedine*. Hinc *lux clara* dicitur Plauto (Amphit. A. 1. Sc. III. u. 49.) et Lactantio (Instit. VI, 2.) ipsique *foli* tribuitur *candor* a Cicerone, nec non *coelo*, per quod scilicet candida *folis* lux diffunditur.

3. καὶ ἰδὲ — συλλαλῶντες) Quomodo Moses et Elias hic apparuerint, talis est quaestio, quae ab hominibus solui uix poterit. Cur autem hi potissimum delecti fuerint, si quaeratur, non male respondet Hieronymus, factum id esse, ut *legis* pariter ac *prophetarum* testimonium habere Christum, per passiones ad gloriam intraturum, id quod signo isto discipulis erat confirmandum, indicaretur. Erat enim alter legis promulgator, alter prophetarum nobilissimus. Discipuli eos agnoscebant uel ex colloquiis cum Iesu habitis, uel ex ipsius Christi sermone. Differebant autem de perpeffionibus, morte Christi, et aliis rebus regnum Messianum eiusque indolem concernentibus; quod nos docet Lucas Cap. IX, 31. Haec autem omnia eo pertinebant, ut aduersus calamitates futuras spe melioris uitae munirentur animi discipulorum.

4. καλὸν — ἡλίω) Quemadmodum iter facientes, quum peruenerunt ad conuallem, fluium arboribus oblitum, aut amoenum eiusmodi locum, ibi oblectare se auent, temporis

et negotiorum suorum nulla habita ratione; sic Petrus, oblitus huius uitae curis et aerumnis, praesentis uisionis splendore ac iucunditate permulctus, hic uoluit figere tabernacula, et gaudio frui diutino.

5. ἔτι — αὐτῶς) Dum (Petrus) haec loquitur, *nubes lucida eos obumbravit*. Repente magno splendore omnes sunt circumfusi. Splendore autem hoc, tanquam signo adspectabili praesentiae diuinae, moniti sunt discipuli, Deum hic peculiari modo operari; uti fulmen, tonitru, tempestas saepe indicabat praesentiam Dei in aliquo loco. καὶ ἔθ', φωνὴ — ἀκούετε) Dei fuisse illam uocem e nube auditam, diserte exponit Apostolus Petrus, ad ἐποπτεῖαν illam admissus. (2 ep. I, 17.) Mosen et Eliam iam discessisse, antequam uox illa coelestis exaudiretur, docent Matthaeus n. 8. Lucas c. IX, 36. et Marcus c. IX, 8. Cf. supra c. III, 17. Sic igitur confirmata est discipulis ueritas iam manifestata, Iesum esse Messiam. Ἀκούειν non tantum esse *audire*, sed et *obsequium praestare*, notum est.

6. ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν) prae metu, quasi semianimes. Sicut lux iubita efficit, ut oculos in terram deiiciamus: ita mirum non est, si maior consternatio corpora ipsa in terram deiiciat.

8. ἐκάραντες — μόνον) Christus ad breue tantum tempus spectatores maiestatis suae adhibuit suos discipulos, tum ut suae ipsius gloriae hanc iis uelut scintillam ostenderet, tum ut ex illa scintillula iis lux clara, i. e. spes certa affulgeret, ipsos etiam quandoque eiusdem gloriae futuros participes, modo uiam eo ducentem exemplo eius et iugiter et animose insisterent.

9. Vid. notata ad cap. XVI, 20.

10. τί δὲ) audita mentione resurrectionis a mortuis, uenit illis in mentem quod in Synagogis docebatur de Eliae aduentu Messiam praecessuri. ὅτι Ἠλίαν δεῖ εἰθῆν πρῶτον) Adde ex sequenti commate: καὶ ἀποκαθιστάναι πάντα. Nam utrumque tradebant Hebraeorum magistri, et uenturum Eliam, et omnia curua correcturum.

11. ἔρχεται πρῶτον, καὶ ἀποκαταστήσει πάντα) i. e. debuit uenire, et corrigere mores populi, praeparare animos ad recipiendum mox uenturum Messiam; ἔμελλεν ἔρχεσθαι καὶ ἀποκαθιστάναι, quomodo et Cap. XI, 3. ὁ ἐρχόμενος ἐστὶν ὃς ἔμελλεν ἔρχεσθαι. Spectant sine dubio haec uerba ad *Ioannem Baptistam*, ut patet ex u. 13. Vox ἀποκαθιστάναι sumpta esse uidetur ex *Malachia* c. III, 24. ubi apparet יְשׁוּעָה hebraeum uersum esse per ἀποκαταστήσει καρδίαν, non male: nam ἀποκαθιστάναι inter cetera est, *reponere in uerum et naturae congruentem statum*. Iudaei, qui Christi uiuebant aetate, locum illum *Malachiae* c. III, 23. 24. acceperunt de *Elia Thesbite*, quod etiam recentiores Iudaei faciunt, qui credunt hunc Eliam adhuc uiuere, et uenturum bis: semel in diebus Messiae, et iterum quum uenerit Gog et Magog. *Iuchas*. Sed angelus etiam locum ita interpretatur, ut eum ostendat in *Ioanne Baptista* impletum iri. Luc. I, 17.

12. Ἠλίας ἤδη ἦλθε) Nempe in persona Ioannis Baptistae; nam de eo esse sermonem, discipuli statim intelligebant. ὅσα ἠθέλησαν) *quicquid ipsis collibitum est*. Deest nominatiuus, qui diuersis modis suppleri potest. Intelligendi sunt autem *Iudaei*, quae uox tam Herodem, et Galilaeos proceres, quam pontifices, senatores et legisperitos, illos

Baptistae, hos Christi interfectores comprehendit. Potest etiam *ουκ ήθέλησαν* accipi impersonaliter.

14. *γονυπετῶν αὐτῶν*) Permulti Codd. habent *αὐτῶν*. Dicunt autem Hellenistae *γονυπετεῖν τι*, et *γονυπετεῖν τινα*, ut Marci I, 40. X, 17. *Γονυπετεῖν* modo est *genibus aduolui*; modo *in genua procidere*, qui gestus diuersi sunt. Nam genibus aduolui est supplicantium gestus, quem Poëtae passim depingunt. Ad flexionem genuum pertinet illud *Plinii*; *Regem adorant, genua submittunt*.

15. *σεληνιαζεται*) Morbo comitiali uel caduco, quem epilepsiam etiam uocant, laborasse hunc hominem, symptomata quae commemorantur, ostendunt, et passim eruditibus obseruatum est. Rationem quoque addunt, cur *Lunatici* eo morbo laborantes dicantur, ideo nempe, quia secundum uarios lunae motus et aspectus morbus iste nonnullos inuadit. *πολλάκις — ὕδωρ*) Nimirum, si paroxismo corripitur stans ad fossam, uel ad aquam, facile ita iactitari potest, ut in aquam incidat. Si corripitur paroxismo in aedibus ad ignem, in illum coniiicitur.

17. *ἀποκριθεὶς — ἀνέξομαι ὑμῶν*) *Γενεὰ διεσπασμένη*, *aetas hominum peruersa*, est, quae aliter agit ac debet. Existimant interpretes, non in Apostolos haec dicta esse, sed uel in Pharisaeos tum praesentes, uel in patrem aegroti eiusque amicos. Sed Apostolos notari, ipsa series orationis probare uidetur. Horum enim *ἀπιστίαν* expressis uerbis reprehendit Iesus, infra u. 20. Dederat iis potestatem in daemonia, aliosque sanandi morbos, iisque se affore promiserat, ut possent talia facere. Nunc autem dubitauerant

de promissis illis, et rem nimis difficilem esse putauerant. Qui autem niti debent promissis, et tamen dubitant, ii agunt peruerse.

20. ἀπισίαν) ἀπισίαν uocat τὴν διγοπισίαν, comparate scilicet ad eam, quam pro ratione diuturnae institutionis et impositi muneris habere debeant fiduciam. ὡς κόκκου σινάπewς) Granum sinapis inter minima recensetur. Vnde pro- uerbialis haec locutio, cuius sensus est; Si tantum fidei habueritis, quantum est granum sinapis. Latine dicere- mus; Si uel tantillum haberetis fiduciae. ἐρεῖτε τῷ ὄρει τῷτό. Μετάβηθι ἐντῷθει ἐκεῖ) Hyperbolica et prouerbialis est haec locutio. Soliti sunt Iudaei Doctores suos illu- striores de profunditate doctrinae aut uirtutum splendore hac phraseologia magnificare: Ille est eradicator (aut trans- plantator) montium. Vide Lightfootum ad Matth. XXI, 21. Sensus ergo est: res difficillimas praestaretis. ἐδέν ἀδυνατήσῃ υἱῶν) Graecis ἀδυνατεῖν fumitur actine, non posse, Hellenistis autem impersonaliter, impossibile esse. Quod hic apostolis dicitur, restringendum est ad subiectam materiam: nihil non poteritis, eorum scilicet, quae ad testimonium doctrinae, et conciliandam muneri uestro aucto- ritatem pertinēbunt.

21. τῷτό δὲ τὸ γένος) sc. daemonum. Sensus tamen non alius est, ac si Christus dixisset: Hoc genus morbo- rum aliter curari non potest, nisi etc. nam accom- modauit se usui linguae, quemadmodum et nos multis hodiernum utimur phrasibus ex Sacris atque religionibus Gentilium natis. ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ) Supra dix- erat Christus, fiducia opus esse ad haec praesertim maio- ris

ris notae miracula. Nunc ostendit, quomodo ea parari possit, *precibus* nimirum *feruidis*. Ieiunium ideo adiungit, quia ad preces in primis requiritur animus demissus, cui rei inferuit ieiunium.

22. ἀναστροφόμενον) *Versantibus*; nam quae haecenus narrata sunt, gesta esse videntur in Galilaea. Gesta haec igitur in itinere, a partibus Nazarethae vicinis lacum uersus. Ad sequentia cf. quae monuimus supra c. XVI, 20. 21.

24. διὰ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες) Non publicani Romanorum: nusquam enim inter Romana tributa didrachmum inuenies: sed missi a sacerdotibus, qui כִּיָּשׁ Hebraeis, Hellenistis ἀπόστολοι uocati sunt. Nam δίδραχμον hoc a Iudaeis pensitatum est in usum templi ad ipsa *Vespasiani* tempora, et habuit ortum ex ipsa Moysis lege. Deus nempe per Moysen (Exod. XXXVIII, 25 — 28.) iusserat in usum tabernaculi capitatim pendi σίκλις τὸ ἥμισυ, inquit *Iosephus* addens: ὁ δὲ σίκλος νόμισμα ἑβραίων ὄν, δέχεται δραχμὰς τέσσαρας: nempe Atticas, quod ipse alibi adiicit. Lex illa Moysis non fuit perpetua, sed temporaria, temporibus tamen ita exigentibus repetita. Christi aetate solebant omnes per orbem terrarum dispersi Iudaei istud didrachmum conferre. *Ios. Ant.* XVIII, 9. 1. Quam pecuniam postea *Vespasianus* fisco addidit, templo destrueto *Ios. B. I.* VII, 6. 6. Hierosolymis quidem colligebatur didrachmum in ipso templo, XXV. mensis Adar, a mensariis ei negotio praepositis; in aliis uero partibus idem factum per alios. Ex hac pecunia emebatur sacrificium quotidianum, uacca rufa, suffitus, sal, lignum, panes propositionis etc. Cf. *Michaelis* *Mosaïsches* Recht.

Recht. P. III. §. 173. ε̄ τελει τὰ δίδραχμα;) Particula ε̄ nihil hic negat, sed interrogat, ut alibi saepe. Non pro imperio agunt, ut aut Romanorum aut Regis Herodis publicani, sed quaerunt, an soluere soleat. Credibile est, multos, quia non cogebantur, id onus detrectasse.

25. δι βασιλεῖς τῆς γῆς ἀπὸ τίνων λαμβάνουσι τέλη, ἢ κῆνσον;) Similitudinem a regibus terrae ad coeli regem deduxit hoc modo: Videmus passim a regibus immunes tributorum haberi, si non et alios, certe filios suos. At hoc δίδραχμου nomine Dei exigitur. Quis igitur dubitet, quin Deus me, filium suum unicum uelit hoc onere subleuatum? Ex mente igitur ipsius Dei, cuius negotium se agere sacerdotes dicebant, liberum se Christus probat. Plurali numero utitur, non quod ad alios eam extendat libertatem, sed quod comparatio id exigebat, sumta non ab unius, sed ab omnium regum more ac consuetudine. Τέλη, tributa. Censūs nomine uocantur onera quae uis aut personarum aut capitum, ut ex titulo Digestorum de censibus apparet. ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων;) ἀλλότριοι hic opponuntur filiis familiarum. Ita in iure Romano sumitur uox extranei heredis.

26. δι υἱοῖ) Sc. regum. Consequens erat, Iesum filium Dei non adstrictum esse legi pendendi tributi.

27. σκανδαλίσωμεν) Ne dicant, a me templum contemni. Docet nos Christus exemplo suo, etiam cum dispendio aliquo, si ita opus sit, redimere sinistras suspiciones. ἀναβάνα) ad hamum scilicet. εὐρήσεις κατῆρα) Hesychius: κατῆρ, τετράδραχμος: ita enim legendum censent uiri docti, pro τετράγραμμος. Innuunt uerba, notum fuisse

Christo, in eo pisce esse staterem. ἀντὶ ἐμῆ καὶ σῆ) ἀντὶ pro ὑπέρ. Nam proprie ἀντὶ τινος significat loco aut uice alicuius.

CAP. XVIII.

1. **E**ν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ) Etiam alias, ut ex collatione scripto-
rum uidetur colligi posse, hac de re egerunt, sed tunc
praecipue, postquam Christus Petro clauas regni coelorum
tradidisset, eumque cum Iacobo et Ioanne, relictis reliquis
Apostolis, in montem secreto abduxisset. Tres enim isti
supra Collegas sese extulisse, et nouem reliqui ipsis inuidisse
uidentur. τὸς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν ἑρραῶν;)
Quis nostrum sub rege Messia locum honoratissimum tenebit?
quis erit imperator? quis consiliarius? quis procurator?
c. XX, 21. An is, qui primus in doctrinam tuam se tradit?
an qui tibi sanguine est coniunctior? an qui te frequenter
hospitio exceptit? an aetate prouectior?

2. προσκαλεσάμενος παιδίον) Solebat Christus, populorum
orientalium more, per imagines corporeas uisui subiectas
doctrinam suam repraesentare. Illud προσκαλεσάμενος osten-
dit, puerum fuisse maiusculum, ut qui ambulare posset.

3. εἰάν μὴ κραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδιά) Pueris simi-
les uult fieri Christus sectatores suos, modestia et honorum
periturorum despicientia, quod ea aetas longissime absit a
studio honorum, quod ne ad iuuentam quidem sed ad ui-
rilem et robustam aetatem referri solet; nam, ut *Horatius*
ait: *Conuersis studiis aetas animusque uirilis quaerit opes
et amicitias, inseruit honori.* ἢ μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βα-

φιλείαν τῶν ἑβραίων) Tantum abest ut primas sedes habituri sitis; ne partem quidem habebitis in regno coelesti.

4. ὅστις ἔν — τῶν ἑβραίων) *Qui igitur ita modeste de se sentiat, sicut hic puer, iste magnus erit in regno Messiae,* magnus erit Christianus, et hoc nomine prae ceteris dignus. Ταπεινῶν ἑαυτὸν, *modeste de se sentire*, nunquam se aliis praeponere, facileque se contemni pati. Τὸ παιδίον hic spectatur non qua aetatem, sed qua indolem suam, qua nec titulos nec externam dignitatem affectat. Qui ergo huiusmodi puerum imitatur, (Iesus inquit,) *is est permagnus in regno Messiae, est excellens Christianus.* Superat enim alios *cognitione*, quia recte existimat, hominis dignitatem ueram non pendere a titulis et externis honoribus. Sed et *uirtute* alios superat, quia non affectat uanam gloriam et perituros honores; neminem contemnit qui externis dignitatibus caret; nec si ipse habet, se propter eas effert.

5. καὶ ὅς — ἐμὲ δέχεται) *Et qui uel tali puero benefecerit mei causa, is mihi benefacit.* Vox δέχεσθαι, quae proprie significat *hospitio excipere* h. l. notat: *ornare beneficiis*, ut Act. XXI, 17. Cf. Marc. IX, 41. παιδίου τοιοῦτον, hominem qui indole hunc puerum refert, obscurum, nullius externae dignitatis. Nam παιδίον hic exempli loco ponitur, pro quouis puero et quouis homine qui puerum modestia et uacuitate a cupiditate honorum imitatur. Ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, *quia est meus discipulus*, quamquam ab aliis contemptus. Ἐμὲ δέχεται, *mibi benefacit*. Hunc ita amabo et remunerabor, quasi meipsum beneficio ornasset.

6. ὅς δ' ἄν — εἰς ἐμὲ) *Quodsi uero quis dictis uel factis offenderit uel minimum eorum qui in me credunt.* Τὸς μικροῦς h. l. non esse infantes, sed modestos, quanquam contemptos Christianos, inde patet, quod ὅς δ' perspicue refertur ad alterum illud ὅς ἔάν u. 5. et μικροὶ τῶτοι respondent istis qui u. 5. παιδία dicebantur. Ita uox μικρῶν et ἑλαχίστων sumitur etiam c. V, 19. c. X, 42. c. XXV, 40. De uerbo σκανδαλίζειν supra ad c. V, 29. diximus. Hoc loco est *dictis uel factis efficere, ut quis a Christi causa alienior fiat.* Quo modo Iesus incidit in hanc admonitionem, intelligitur e Marco (c. IX, 38. sqq.) qui refert, cohibuisse Ioannem studia hominis, qui nomine Christi daemones exturbasset. Hunc igitur castigauit Iesus, dicens: Qui meo nomine daemones exturbat, is a meis stat partibus, eandemque quam uos causam propagat. Ergo non erat a uobis contemnendus; tali enim acerbitate irritari poterat et auerti a studio honoris mei propagandi, omninoque a causa mea alienior fieri. Vide S. V. D. IO. AUG. NOESSELY eruditam in hunc locum disputationem, in opuscul. Fascic. I. edit. 2dae. Quum autem acrior sit sequens reprehensio, quam ut in discipulos quadrare possit, Christus, occasione hac arrepta, docere uidetur, quam grauiter peccent ii, qui Christianos male tractando, occasionem deferendae religionis iis praebent. συμφέρει — θανάτου) i. e. *is grauissima poena est dignus; uel: de eo melius actum esset, si saxo molari ad collum appenso demersus esset in profundo maris, ne tale quid committere posset.* Συμφέρει αὐτῶ, PRO συμφέρη αὐ αὐτῶ. Et deest ἀνταπόδοσις, quae ex collatione idem narrantium ita supplenda est: *Potius quam tale quid committeret.*

Μύλος, *saxum molare*. Ὀνικῶς epitheton est adiectum, ad indicandam molam maiorem ac grauiorem, qualis est, quae non manu, sed asinorum opera uersari solet; quomodo et Syrus et Latinus interpretes intellexerunt. Marcus c. IX, 42. exponit λίθον μυλικόν. Mos καταποντισμῶς, saxo ad col- lum appenso, usitatus Iudaeis non fuit, sed sola quatuor supplicia apud eos nota fuisse, ex omni historia et interpre- tum consensu apparet, ignem, lapidationem, gladium, stran- gulationem. Quare a uicinis Syris tractum hoc loquendi genus. Mos idem in Graecia. Scholiastes ad Equites *Ari- stophanis*: ὅταν γὰρ κατεπόντην τινὰς, βάρος ἀπὸ τῶν τραχήλων ἐκρέμων. *Suidas* in Lexico sub uoce ἐπέμβλον λίθον: Quum aliquos in mari submergebant, de collo suspendebant lapides et saxa grandiora, ne ex aquis emergerent illi, quos sub- mergere uolebant.

7. εἰς — σκανδάλων) *Grauiissima mala euenient homini- bus propter offensiones*. Τῶ κέσμῳ, *hominibus*, et illis qui offendunt, et illis, qui offensi aliorum improbitate, aut a pietate deficiunt, aut alioqui grauiiter delinquant. Nam ἡσ Hebraeum, et sumtum inde εἰς Hellenistarum, plerumque dolentis uox est. Ἀπὸ h. l. denotat: *propter*. ἀνάγκη — σκάνδαλα) *Non aliter quidem fieri potest*, (ob hominum peruersitatem) *quam ut scandala dentur*. Apud Graecos scriptores ἀνάγκη, aut ἀναγκαῖον haud raro significat id, quod fieri aliqua de causa oportet, ut Luc. XIV, 18. Hebr. IX, 23. πλὴν) Aduersatiua haec ostendit, sapiente Dei per- missione culpam peccantium non leuari: unde sequitur, de tali hic agi necessitate, quae libertatem non tollat.

8. εἰ δὲ — ἀπὸ τοῦ) i. e. Si quid, etiamfi alias tibi carissimum, te incitet ad peccatum, uel studio pietatis obfit, abstinentum tibi est ab eo. Prouerbialis est locutio. Ἡ χεὶρ, ὁ πῆξ, tale aliquid, quod nobis aequae carum est ac manus nostra, ac pes, uel aliud membrum corporis nostri. καλὸν σοι — αἰώνιον) Plena oratio effret: Si uel carissima corporis membra praecidenda sunt, ne totum pereat corpus, quanto magis abiiciendae sunt a nobis cogitationes minus rectae, ut aeternum euitetur exitium? Καλὸν positum est pro ἀμεινον, ut in *Senar. Graec.* καλὸν τὸ νήθειν, ἢ τὸ πολλὰ κραιπαλεῖν.

10. μὴ καταφρονήσητε ἐνὸς τῶν μικρῶν τούτων) ne contemnatis aliquem ex paruis istis, i. e. uere piis, nouae meae religionis cultoribus, modestis adhuc infirmis fide, qui hac parte paruulis sunt similes. οἱ ἄγγελοι — ἕρανοῖς) i. e. Primores angelorum curam eorum gerunt. Ἄγγελοι αὐτῶν, angeli qui illis dati sunt custodes. Christus ita loqui est solitus, quomodo se loquentem a Iudaeis optime sciebat intelligi. Iudaei autem ueteres nouique crediderunt singulis, saltem piorum additum a Deo custodem angelum; quam sententiam multi hic a Christo approbari, haud scio an satis recte, putant. Βλέπειν τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς, apparere coram patre, desumptum est a more regum, quos adspicere quotidie non cuiuis ministrorum licet, sed solis regni proceribus 1 Reg. X, 8. Idem est, uidere faciem regis, ac stare coram rege. Christus significantissime ostendit, quanto pretio pii homines sint apud Deum, quam dixit angelorum primores illis datos custodes; unde intelligi potest, quantum sit facinus eorum innocentiae, et simplicitati insultare. Aliam uiam

uam ingreditur *Io. Aug. Noesselt*, (l. c. p. 21. f.) ita explicans locum: *Angeli, qui uel perpetuo patris coelestis adspectu fruuntur*, h. e. sancti s. coelestes, *angeli eorum sunt*, i. e. beneuolentia eos profsequuntur sic, ut gaudeant hos se discipulis meis adiunxisse. Cf. Luc. XV, 7. Statuit nempe, sensum formulae *in coelis uidere faciem patris coelestis* non alium esse nisi alterius: *esse in coelis*, obscuritatemque, quae est in uerbis *angeli eorum* eo depelli, ut sensu acciperentur eo, quem libri sacri frequentant in simili formula *Deum alicuius esse*, h. e. singulari fauore eum complecti, bene uelle alteri, gratulari, gaudere de altero; ipsa autem enunciatio Christi quasi esset inuersa, ut attributum poneretur pro subiecto, subiectum in loco attributi collocaretur, cuius generis exempla collegit *GLASSIUS* Logic. S. p. 2109. Hoc saltim perspicuum est, τὸς μικρὰς in loco nostro non infantem esse, sed Christi discipulos.

II. ἡλθε γὰρ — ἀπολωλὸς) *Munus enim Messiae est, ut salutem det hominibus perditis*, neglectis, et ouium more errantibus. τὸ ἀπολωλὸς, neutrum pro masculino. Eo ipso, quod Pater coelestis misit filium suum, satis declarauit, quod nolit uel unum horum minimorum perire.

12. τί ὑμῶν δοκεῖ;) Illustrat Iesus enunciatum suum (u. 11.) pulchra imagine, quae iisdem fere uerbis extat Luc. XV, 4. sq. ad declarandum, quantum gaudium nascatur ex uno ἀμαρτωλῶ μετανοῶντι. εἰάν γένηται τινὶ ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα,) *Si quis habeat centum oves*. Hanc comparisonem alibi quoque, sine aliquantum diuerso Christus usurpat: quod et in aliis comparisonibus obseruare est.

Sensus

Sensus est, magnopere gaudere Deum conuersione hominis peccatoris. Cetera accessio sunt comparationis, quae figillatim applicari ad ἀνταπόδοσιν nihil necessè est. ἐπὶ τὰ ὄρη, πορευθεὶς) Alia interpunctio: ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθεὶς, quod melius conuenire uidetur, ut tanto maius quaerendae per solitudines medias aberrantis ouis studium demonstretur.

14. εἰ ἔσι θείλημα — τέτων) Maxime displicet patri uestro coelesti, si uel unus tenuissimae conditionis hominum pereat. יהוה לפני יצו ut Exod. XXVIII, 38. ubi LXX, δεκτὸν ἔναντι κυρίου uerterunt, plerumque uerti solet εὐδοκία. Est autem λιτότης: non est gratum Deo, pro eo, quod proprie diceretur: Deo quam maxime displicet. Faciunt ergo, qui pios offendunt, contra ueram ac seriam Dei uoluntatem.

15. εἰν δὲ ἀμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σε) Si uero alter te offenderit. Ἀδελφός, quilibet homo. Agitur autem proprie de delictis, quae imbecillitati humanae ex ira, inuidia, habendi cupidine solent obrepere, quaeque ad alterius iniuriam pertinent. Hoc enim significat εἰς σὲ. Similia his quae sequuntur, habentur in scriptis Hebraeorum, ut patet ex locis citatis a *Drusio*, *Lightfooto*, aliisque. Sicut enim Christus errores Iudaicos libere reprehendit; ita quaecunque ad pietatem ac probitatem faciebant, ad uerbum prope in sua dogmata transtulit. ἔλεγξου — μόνης) *Secreto, remotis testibus eum corrige.* Hebraeum מכה in *Leuitico* LXX, quos sequuntur alii Hellenistae, transferunt ἐλέγχειν. Hoc est, quod *castigare* dixit *Plautus*. Hoc fieri debet primum uerbis mollibus: deinde si opus fit, paullo acrioribus, ut recte praecipiant Hebraei. εἰν σε ἀκίση) Si monitis

nitis pareat, hoc est, εἰν μετανοήσῃ, ut Lucas explicat. ἐκέρδησας τὸν ἀδελφὸν σὺ) κερδαίνειν est, ad bonam frugem reuocare, ac proinde in salutis uiam reducere: ita haec uox sumitur 1 Cor. IX, 19-22. 1 Petr. III, 1. Non ait Christus, tibi bene consuluiti, sed fratri: id enim praecipue propositum nobis laesis esse debet. Nam nostra tantum aut res aut existimatio agitur temporaria; illius salus aeterna.

16. ἵνα ἢ δύο) ut eodem modo, si fieri potest, pudor ipsi exprimatur, quod addunt Hebraei. Ideo tales assumi debent, quorum aliquid apud ipsum auctoritas ualeat. ἵνα — ῥῆμα) Vt duorum uel trium testium sermone totum negotium confirmetur. Ἐπὶ ζώματος, hebr. ע-ל, i. e. sermone ac testimonio; nam oris uocabulum interdum accipitur pro sermone. Πᾶν ῥῆμα, tota res, uel negotium de quo agitur. Sunt ipsa uerba legis ex Deut. XIX, 15. ex Versione LXX. Lex ista Mosis proprie ad facti controuersias pertinens, in prouerbum transit, ita ut et de rebus aliis usurpetur, quemadmodum uidere est Ioan. VIII, 17. 2 Cor. XIII, 1. Sensus hic est, ut is, qui peccauit, si te unum non est reueritus, illos saltem duos aut tres adhibitos reuereatur, et illorum consensu motus iniquitatem facti sui agnoscat.

17. παρακλήσῃ αὐτῶν) i. e. εἰν ἡ μετανοήσῃ. Vox frequens Graecis scriptoribus, sed et LXX. interpretibus usitata. τῇ ἐκκλησίᾳ) Vniuerso coetui, uel communitati, cuius es membrum. Coram multis, inquit liber Musar. cf. 2 Cor. II, 6. 1 Tim. V, 20. Vsitatissimum erat apud Iudaeos, obstinatos in hac uel illa peruersitate, post indultam admonitionem, publico praeconio in Synagoga notare, ut

Lightfootus ostendit. ἔγω σοι ὡσπερ ὁ ἔθνικος καὶ ὁ τελωνίης) Quando omnia monita contempsit, libero te ipsius cura; habe eum, quo loco habes ἔθνικόν, i. e. a religione plane alienum: aut Iudaeum quidem, sed ἀμαρτωλόν, hoc est, talem, qui uitae fit flagitiosae, quales haberi solebant τελῶναι καὶ πόρναι. Talibus autem non desinebant deberi communia humanitatis officia, ut male sentiebant Iudaeorum plerique, sed ea tantum, quae ad propiorem amicitiam pertinent.

18. ὅσα εἰάν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς κ. τ. λ.) *Quodcumque communi consensu decreueritis, (de tali peccatore,) ratum erit apud Deum.* Sensus igitur est: Si quis sententiam de se uestram, quam ex regulis traditis tuleritis, spreuerit, maximo suo damno id faciet. Cum enim in gratiam uobiscum redire recusat, reus erit apud Deum: contra si uos placauerit et sibi reconciliauerit, etiam a Deo peccati sui in uos commissi ueniam impetrabit. Cf. notata supra ad c. XVI, 19.

19. πάλιν) *praeterea, iterum*, Syr. כּוּן. In antiquis Codd. additur ἀμὴν. εἰάν δύο ὑμῶν — ἐν ἑβραίοις) *Si duo uestrum unanimes consensu aliquid (animarum salutem concernens) petant, dabitur id illis a Deo.* Manifesta est conexio cum superioribus: quod hic solueritis, in coelo solutum erit. Id uniuersali propositione confirmat: Deus praestat, quicquid duo concorditer petunt, sicut in ea, de qua egit, specie, si nempe is, qui fratrem admonuit, et fratre admonitus, aut etiam alii, si qui fuerunt adhibiti, Deum precantur, ut culpam condonet. Verba περὶ παντός πράγματος, cum ea restrictione sunt intelligenda, si boni ad finem bonum aliquid petant.

20. ἢ γὰρ — ἐν μέσῳ αὐτῶν) Si enim duo uel tres concorditer aliquid petant, in rebus ad religionem meam pertinentibus, ego adiuuo eorum preces. Sicut modo συμφωνῆν ab ore ad animum transferebatur, ita hic συνάγεσθαι per translationem est δμολοεῖν, quomodo latine etiam dicimus conuenire. Aētor. IV, 27. Ἐἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, μένι καύφα, propter me et religionem meam, uel cum fiducia in me. Syrus מנש, quomodo כנש sumitur Ps. XX, 8. et 1 Sam. XVII, 45. ad significandam fiduciam, quam in aliquo ponimus. cf. Io. XIV, 13. 14. In uerbis ἐκεῖ ἐμί ἐν μέσῳ αὐτῶν, rursus translatio est, qualis supra in uoce συνάγεσθαι. Sic latine *adesse alicui* dicitur, qui ei fauet, auxiliumque praebet. Est autem hoc Christi dictum simillimum tritae inter Hebraeos sententiae: *Vbi duo confident, sermonem habentes de lege, Schechinah est inter ipsos.*

21. ποσάνκις ἀμαρτήσῃ ἐἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῶ) Hebraismus, pro quo Graeci dicerent: ποσάνκις ἀμαρτήσαντι ἀφήσω: ἕως ἑπτάνκις;) Ioma. R. Iose filius Iudae dixit: Homini in alterum peccanti, semel remittunt; secundo remittunt, tertio remittunt, quarto non remittunt. S. D. Amos II, 1. Iob. XXXIII, 29.

22. ἕως ἑβδομηκοντάνκις ἑπτὰ) Non est hoc septuagies et septies, sed ad numerum usque septuagies septenum. Nam שבע שבע quod habet Syrus, significat septena. Opponit Christus hunc numerum, ut multo maiorem, numero septenario ex more Hebraeorum. *Quotiescunque in te peccauerit.* Cf. Gen. IV, 24.

23. διὰ τῆτο) Ellipsis, pro: διὰ τῆτο λέγω ὑμῖν ὅτι ἀμωιάθη. ἡ βασιλεία τῶν ἑρανῶν) Ita se res habebit in regno

meo, ut si rex fit aliquis, et quae sequuntur. ἀνθρώπου βασιλεῖ) i. e. βασιλεῖ τινι, ut infra c. XX, 1. quomodo שׂאן solet sumi Hebraeis. μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ) Vbi de regibus agitur, serui dicuntur omnes subditi, sed praecipue, qui sunt in aulico ministerio, ut 1 Reg. IX, 22. ubi uox כַּבֵּי in eodem commate significatu duplici, et quidem opposito inuenitur. Hoc loco de ministris sermo esse uidetur, propter u. 28. 29.

24. ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων) *debitor decies millium talentorum.* Apud Graecos μύρια ut apud Latinos sexcenta dicere pro *multis* usitatum est.

25. μὴ ἔχοντος δὲ αὐτῷ ἀποδοῦναι) ἔχειν pro δύνασθαι frequenter ponitur. κραθῆναι) Liberi homines cum uxoribus et prole, ubi soluendo non essent, serui fiebant creditorum, moribus Hebraeorum, quod docemur 2 Reg. IV, 1.

26. μακροθύμησον) Ne indulgeas iracundiae erga me tuae. μακροθυμον uocant Hellenitae, quem Hebraei אִפְסֵי אַרְגָּל.

28. κρατήσας αὐτὸν ἐπιγῆ) propria est uerbi ratio in creditoribus, qui debitores segnes obtorto collo corripunt, adque soluendum aes alienum acerbe cogunt. Loca laudat *Wetstenius.* ὁ, τι ὀφείλεις) εἰ τι habent Codd. tantum non omnes, et Patres. Solet εἰ saepe non conditionem, sed generalitatem significare.

30. ἀπελθὼν) Vel abundat hoc participium ex uulgata loquendi consuetudine, uel uertendum est: *Pergens.* Nisi malimus intelligere, abiisse cum eo, quem uidelicet ipsemet in carcerem rapiebat.

34. τοῖς βασανισαῖς) βασανισαῖ h. l. non sunt *tortores*, sed uocantur ita *custodes carceris*, δεσμοφύλακες. Nam βάσanos in N. T. non quaestionem solum, sed omnem omnino cruciatum atque molestiam significat; et ipse carcer uocatur corporis cruciatus *L. ult. c. qui bon. ced. poss.* Utitur autem hic rex ille non solo creditoris iure, sed et iudicis.

35. ἔτως) Haec plena est comparatio, habet enim ἀναπόδοσιν, cuius sensus idem est, qui in illis Iacobi uerbis: ἡ κρίσις ἀνίλεως τῶ μὴ ποιήσαντι ἔλεος, et supra c. VI, 15. nisi quod hic additur, iam accepta beneficia diuinæ indulgentiae nihil profutura immisericordibus. τὰ παραπτώματα αὐτῶν) Desunt haec uerba in Codd. quibusdam, Verff. non paucis et Patr. Saepe offensae comparantur debitis pecuniariis, non quod non multum interfit: sed quia sicut ex debito nascitur ius exigendi, ita ex offensa ius quoddam nasci uidetur rescindendae amicitiae; quo iure qui non utitur, benignitatem suam ostendit, eatenus similis ei, qui debitorem per acceptationem liberat.

CAP. XIX.

γ. Μ_{ετῆρην}) sc. τὸν δρόμον. Hebr. יוֹד. Vulgata *migravit*. πέραν τῆς Ἰορδάνης) Quum Christus nollet uia breuiore per Samariam Hierosolyma petere, traiecto Iordane per Peraeam iter facit. Marci X, 1.

3. κατὰ πᾶσαν αἰτίαν) propter *quamuis causam*, uel potius *culpam*; nam αἰτίαι sunt *culpa*e: αἰτίαν ἔχειν, accusari, *crimen habere* Tibull. I, 7. 47. Philo coniungit cum ἐγκλήμασι, ut *Loefnerus* ostendit. Κατὰ autem significat *propter*, ut saepe apud optimos Scriptores. Schola *Hillelis* et *Sam-*

maei locum Deut. XXIV, 1. interpretationibus quam maxime sibi contrariis explicabat. Qui disciplinae erant *Hillelis*, dicebant, uxorem eiici posse cum *ob crimen aliquod turpius et grauius*, דבר דבר, *כל על* κατὰ πᾶσαν αἰτίαν, *ob quamcunque causam, etiam leuissimam*: qui autem *Sammaei* placita sequebantur, ii disertis Scripturae S. uerbis pressius inhaerebant, et contendebant, ob causam non *quamcunque*, sed *turpem* tantum, u. c. μοιχίαν, πορνείαν etc. uirum posse dimittere uxorem. Hanc igitur rem, quae tunc temporis in controuersia uersabatur, disceptandam, etsi animo maligno, πειράζοντες αὐτὸν, detulerunt Pharisæi ad Christum. Sciebant nempe, Christo improbari diuortia, quod legi Moïsi contrarium esse putabant.

4. δ ποιήσας) *Opifex, rerum Auctor*. Sic Deus uocatur apud Philonem de Opific. mundi. Participium est absolutum, ex Hebraeo idiotismo; הכורא uel הפעוה ut loquuntur Hebraei. Graeci disertiores dicerent δ δημιουργός. ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτὴς) redundat αὐτὴς, ex Hebraismo. Vis autem argumenti tota posita est non in uerbis ἄρσεν καὶ θῆλυ, neque in eo, quod dictum est δύο, sed com. 5. 6. in uoce προσκολληθήσεται, et in eo, quod sequitur, εἰς σάρκα μίαν, quod ostendit sequens illatum, ὡς ἐκέτι εἰςὶ δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία. Cetera uero addita sunt ad contexendam orationem.

5. καὶ ἔιπεν) Deus ipse per Mosen: ei enim potius adscribenda sunt haec uerba, quam *Adamo*. προσκολληθήσεται) *agglutinabitur*, indiuiduo scilicet uitae consortio, quod ostendunt praecedentia. Magna est coniunctio inter parentes et liberos, quam liberi quasi pars sint parentum; attamen maior

maior ex instituto diuino inter coniuges. καὶ εἰσονται δι
 δύο εἰς σάρκα μίαν) εἰς h. l. more hebraeo redundat. רצו
 faepissime Hebraeis *hominem* significat, et uox σαρκος eodem
 sensu usurpatur ab Hellenistis. Simplicissima igitur est in-
 terpretatio, quam ab Hebraeis, ut creditur, acceptam expres-
 sit Plato: ὡς δύο ὄντας ἕνα γεγονέναι, et uetus prouerbium
 esse Aristoteles ait de amicis: μία ψυχή. Nulla autem ar-
 ctior amicitia, quam mariti et uxoris, quae communionem
 requirit affectuum, corporis, prolis, uitaeque denique
 totius.

6. ὡς ἐκέτι εἰσι δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία) Videmus hic, duo
 non *pluribus* opponi, sed *uni*. Ante foedus matrimonii duo
 erant, postea pro uno censentur legis interpretatione. ἢ ἔν
 θεὸς συνέλευθε) Errant qui hoc ad causas et occasiones coniu-
 giorum contrahendorum referunt. Non enim de istis agitur,
 sed de ipsa matrimonii natura cui Deus auctor inesse uoluit
 ius amicitiae arctissimum. Si igitur sine graui culpa, κατὰ
 πᾶσαν αἰτίαν, amicitiae ceterae dissolui non possunt, quanto
 minus ista, quae tot pignorum uinculo continetur, unde
 pendet honesta tum propagatio, tum educatio nobilissimi ani-
 mantis, creati ad diuinam imaginem? ἄνθρωπος μὴ χωρίζε-
 τω) Quod facit, qui aut innocentem uxorem extrudit, aut
 etiam tolerare recusat ea, quae sunt tolerabilia.

7. ἐνετείλατο) Non male ex lege, formam negotio prae-
 scribente, permissionem inferunt. Qui repudianti uxorem
 praecipit, ut libellum det diuortii, diuortium aliquatenus
 permittit. Sed non quicquid permittitur, legibus prae-
 fertim ciuilibus, fas piuumque est, ut Christus ostendit. ἀπο-
 λῦσαι) Cf. c. V, 32.

8. ὅτι Μωσῆς) Deo auctore: sed Mosen nominat, ut legis non communis, primaevae atque perpetuae, sed Iudaicae pro ratione temporum datae promulgatorem. *Hieronymus* tamen *Comment. in h. l.* aliter statuit: "Non *Deus* hoc permisisse dicitur, sed *Moyſes*, ut iuxta *Apostolum* consilium fit hominis, non imperium Dei." πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν) πρὸς hic respondet Hebraeo שׂוּ, quod valet propter. Quia ergo obduruerant aduersus aequitatem a natura Deoque praescriptam, ideo *Deus* iura scripsit, non tanquam optimae reipublicae, sed tanquam faeci *Israelis*. ἐπέτρεψεν ὑμῖν) *Permissio* opponitur mandato.

9. εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ) Deest εἰ in Codd. quamplurimis, et omittitur etiam a *Damasc.* et *Theophyl.* Sensus est: *quum non fit adultera*. Quod fauet *Origeni*, dicenti: πορνείας mentionem non fieri in uim strictae exceptionis, sed exempli gratia, nimirum ut grauiores mores a leuioribus discernantur. μοιχεύεται) *Adulterium committit*. Hanc significationem retinendam puto. Qui enim repudio iniusto, ualidum matrimonium dissoluit, et aliam uxorem ducit, pro adultero est habendus. Ceterum cf. dicta supra ad c. V, 31. 32.

10. εἰ ἔτως — γαμήσαι) *Non expedit nubere*. Nam si res ita se habet, ut modo dixisti, etiam cum uxore pessima, omnibus uitiis dedita, uiuendum erit. Αἰτία, הרהר, *conditio*.

11. εἰ πάντες χωρεῖσι τῶν λόγων τούτου) *Non omnes sufficiunt huic rei*; id est: non ita sunt comparati, ut hoc praestare, nempe uxore carere possint. λόγος, res. Ὅυ χωρεῖσι, *non capaces sunt*. Multi enim sunt imbecil-

imbecilliores, quam ut pares sint sublimi proposito. ἀλλ' εἰς δέδοται) Sed illi tantum, qui huius rei facultatem diuinitus acceperunt. Δέδοται, sc. ἐκ Θεοῦ. I Cor. VII, 7.

12. εἰσὶ γὰρ — ἐγεννήθησαν ἕτω) i. e. Sunt homines, quibus natura ipsa uirilitatem ademit. Hi Veneris aestu nunquam uexantur. De significatione uocabuli εὐνῆχος doctè differtit Cel. FISCHERIUS de Vitiis Lexicor. N. T. Prolus. XXI. Proprie nempe est *cubicularius*, custos cubiculi; deinde *homo castratus*; a Matthaeo autem transfertur primo ad hominem natura euiratum, deinde ad eum, qui sua sponte coniugio abstinet. καὶ εἰσὶν — ἀνδρώπων) Videtur Iesus, (ut monet Fischerus) his uerbis complexus esse homines euiratos eos, qui a Graecis peculiari nomine θλιβῆται uel θλαδίαι appellantur, quibus, uel industria ab ipsis parentibus, aliisque, in ipso in uitam introitu, uel in progressu aetatis casu quodam et fortuna, testiculi ita compressi sunt atque contusi, ut rebus uti Venereis nequeant. καὶ εἰσὶν — ἑρανῶν) Intelliguntur ii, qui nec hominum manu, nec malignitate naturae impediti, sed sponte sua libidinis ardorem ita restinguunt, ut uxores ducere nolint, quo, curarum sollicitudinumque coniugii uinculis non impediti, praecepta doctrinae diuinae plenius possint cognoscere, aliisque tradere. ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρεῖτω) i. e. cui tantum animi est, macte ista uirtute esto, pergat, Deo fauente.

13. τὰς χεῖρας ἐπιθῆ, καὶ προσεύχεται) Manuum impositio apud Iudaeos indicabat inuocationem diuinae potentiae. Hebraeis semper obseruatum, ut ad eos, qui sanctimonia praestare ceteris crederentur, pueros deferrent, ipsorum precibus Deo commendandos per manuum impositionem;

qui mos hodieque apud ipsos manet. Hunc autem morem Christus probans, ostendit, isti etiam aetati prodesse aliorum preces. ἐπιτίμησαν αὐτοῖς) Confabulatio de matrimonio et iucunda erat et feria; quaestiones curiosas Magistro proponere in animo habebant; ideo aegre ferunt, se intempestive, ut putabant, interpellari.

14. τῶν γὰρ τοιούτων — ἑρανῶν) *His enim qui similes sunt, ii sunt apti, ut fiant membra coetus mei.* Ἡ βασιλεία τῆς Θεῆς h. l. ut saepe est *coetus cultorum Dei, coetus Christianorum, ecclesia.* Dicitur regnum Dei esse alicuius hominis, si is eam habet animi dispositionem, ut membrum huius coetus esse possit. Τῶν τοιούτων, qui animo et sensu infantibus similes, modesti et dociles sunt, atque disciplinam facile admittunt. Non dicitur τῶν τέτων, istorum infantum, qui in ulnis gestabantur. Saepe inculcat Iesus, neminem, ne ultimum quidem hominum, ne infantem quidem minimum esse contemnendum. Magnae enim felicitati destinatum esse hominem quemcunque a Deo. Eo minus, inquit, infantilis aetas ista spernenda est, quia et adulti, qui se in meam dedunt disciplinam, debent quasi repuerascere, exutis scilicet utiis, quae maior aetas superuexit.

15. ἐπιθῆεις αὐτοῖς τὰς χεῖρας) Ita ut simul more Hebraeo preces pro iis conciperet. Hoc enim est εὐλογεῖν Marc. X, 16. Habebat quidem Christus potestatem, dona conferendi etiam sine precibus, sed, exemplum nobis praebens, plerumque preces interponebat.

16. εἰς προσελθόν) Venisse hunc, non *calumniandi* animo, ut νομικόν illum, Lucae memoratum c. X, 25. sed *discendi*

di cupidum, ex *Marco* et *Luca* apparet. διδάσκαλε ἀγαθῆ.) Omittunt nonnulli Codices, uersio Aethiop. *Origenes* et *Hilarius* ἀγαθῆ. Sed uidetur uox omiffa esse ab iis, qui non intellexerunt uerba commatis 17. τί με λέγεις ἀγαθόν; pro quibus substituerunt: τί με ἔρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; Verba: διδάσκαλε ἀγαθῆ per se omnino uerti possent: *Doct̄or optime, dilect̄e, dilect̄issime.* Sed tum responsio u. 17. non conueniret. Nam multi nobis sunt carissimi praeter Deum. Ἀγαθὸς igitur h. l. uidetur esse *perfectus*, ex usu hebraici sermonis; nam דיוט saepe significat *perfectum*. (זוהן איונין) Quam Iudaeis tenuiter cognitam aperte a Christo praedicari audiebat.

17. τί με λέγεις ἀγαθόν, ἰδοὺς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός) Codd. nonnulli et Versi. habent: τί με ἔρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστὶν ἀγαθός, quam lectionem *Erasmus*, *Grotius*, *Mililius* et *Bengelius* probant. Antiquitas diuersae lectionis inde apparet, quod apud *Origenem* utriusque fit mentio. Putat quidem *GROTIUS*, utriusque lectionis sensum eodem recidere. Sed uidentur potius, qui sic legi uoluerunt, haec uerba retulisse ad illa commatis 16. τί ἀγαθόν ποιήσω; quasi Iesus dixisset: *Tu ex me quaesiuisti, quid boni faciendum sit tibi, ut consequaris aeternam felicitatem. Cur autem interrogas me de bono agendo?* Sed nihil mutandum esse uidetur. Omnia enim bene cohaerent. Dixerat nempe homo ille Iesu: *Doct̄or perfecte, quid faciam* etc. Respondet Iesus: *Cur me nominas perfectum? Nemo est ex omni parte perfectus nisi Deus.* Nimirum habuit homo iste Iesum nonnisi pro doctore aliquo, pro mero homine et propheta. Respondet igitur Christus: Cur tu, qui

me habes pro doctore, pro homine, me appellas *perfectum*? Si tibi non sum nisi homo, nimium mihi tribuis. Ingenio-fa esse uidetur responsio, data homini, qui ingenii uiribus polleret. Cf. Marc. X, 21. εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν) nimirum τὴν αἰώνιον, de qua iuuenis interrogauerat. Ἐισέρχεσθαι hic non ipsam uitae aeternae consecutionem, sed iter eo directum significat. τήρησον τὰς ἐντολάς) ἐντολὰς uocauit more Hebraeorum praecepta Moſis, in quibus Christus ponit non uiam totam, sed initium uiae. Haec enim erat iustitia legisperitorum et Phariseeorum: aliam maiorem exigi ad regnum adipiscendum, Christus docuerat, sed ab eo quod minus est, incipit.

18. ποίας) i. e. τίνας; ita apud *Platonem* aliquoties ποῖα pro τίνα, et in N. T. passim occurrit. Videtur autem ideo hoc quaerere iuuenis, quia quum in lege Moſis plurima sint mandata, in quorum unum aliquod facile sit impingere, scire expetit, ad quae potissimum attendere debeat. Christus autem, ad interrogatum respondens, ea potissima esse dicit mandata, quae in officiis mutuis, non quae in ritibus consistarent.

20. Πάντα ταῦτα ἐφουλάξαιμι) Non falso hoc eum dixisse, quod ad exteriorem et civilem iustitiam attinet, ex *Marco* discimus. τί ἔτι ὑσπερῶ;) Quid mihi deest ad insitendum iter uitae aeternae? Nam ὑσπερῶ τίτις nihil aliud est Graecis quam hoc mihi deest. Credidit igitur iuuenis iste, plus aliquid requiri; sed quid esset, ignorabat.

21. εἰ θελεῖς τέλειος εἶναι) τέλειος hic dicitur is, qui non tantum doctrinae Iesu obsequitur, sed etiam ad eam propagandam

gandam et docendam se obligat, uti fecerant Apostoli. *πώλησέν σε — ἀκολούθει μοι*) Qui Apostoli munere fungi uellent, omnibus diuitiis et possessionibus suis abdicare se debebant, ut paratiores essent huic negotio. Hoc ergo est, quod et ab isto iuvene exigitur uerbis istis: *ἀκολούθει μοι*. Sciebat Dominus, curam seruandae augendaeque rei familiaris huic iuueni obstituram, quo minus animo ac corpore se in Christi disciplinam traderet: ideo eum tentat, an hoc a se impedimentum remouere possit, diuenditis elargitisque rebus, quae ipsum a uerae sapientiae studio auocabant; i. e. aut omnibus quae possidebat, aut certe iis, quae usibus ipsius supererant.

23. *δυσκόλως*) Quod hic dixit *δύσκολον*, infra uocatur *ἀδύνατον* u. 26. Solent nimirum ista promittue usurpari in rebus istius generis. *Ἐισέρχεσθαι εἰς τὴν βασιλείαν τῶν ἑβραίων*, *accedere ad coetum Messiae*, et fieri eius sectatorem. Diuites, inquit Iesus, difficulter fieri possunt sectatores mei. Opes plerumque sunt malorum irritamenta, aut certe bonorum impedimenta. Causa est, quia plerumque hi, qui diuites sunt, solent diuitiis suis confidere, et quasi in illis ponere summam boni, ut *Marcus* indicat c. X, 24.

24. *εὐκοπώτερόν ἐστι, — τῷ θεῷ εἰσελθεῖν*) i. e. *difficillima est res*, ut diues fiat ciuis regni Messiae. Pro *κάμηλον* duo Codd. habent *κάμηλον*. Graeci quidam, ut et *Theophylactus* notat, ad funem nauticum haec traxerunt, sed perperam, ignorantia adagii inter Hebraeos et Arabas usitati, non minus de elephante, quam de camelo. *Alcoranus* in *Surata Alharab.* 7. Non ingredientur paradysum, donec transeat Came-

Camelus foramen acus. Plura exempla habent *Lightfootus* et *Wetstenius*. Adde, quod εἰσελαθεῖν, (quae uera est lectio,) de incessu uel ingressu animalis facillime intelligitur, de fune aut rudente non item. In talibus autem adagiis nihil necesse est, exactam inter partes collatas comparisonem institui, quum soleant ornari hyperbolis.

25. δι μαθηταὶ αὐτῆ) omittunt αὐτῆ multi Codd. et Versf. nonnullae. τις ἄρα δύναται σωθῆναι;) ἄρα h. l. non tantum est particula interrogans, sed etiam illatiua. Mouit apostolos, quod uiderent, etiam eos, qui diuites non essent, tangi tamen diuitiarum cupiditate, et suspicati sunt, si ita se res haberet, ut nemo diuitiarum amans saluari queat, perpaucos habituros esse spem salutis.

26. παρὰ ἀνθρώποις τῆτο ἀδύνατόν ἐστι) Non est humanae opis tam tenacia uincula abrumpere. παρὰ δὲ Θεῷ πάντα δύνατά ἐστι) Trita inter Hebraeos sententia ex loco Gen. XVIII, 14. *Deus omnia efficere potest*. Potest etiam frangere uim cupiditatum, si homines recte utuntur Euangelio, et enixis precibus auxilium eius inplorant.

27. ἀφήκαμεν πάντα καὶ ἠκολοθήσαμεν σοι) Duo quae Christus a iuvene exegerat, Petrus a se sociisque suis ait praestita, uere, quanquam ut multi putant, iactantius paullo. Tertium non addit, de bonis uenditis, donatisque pauperibus, quia neque hoc ab illis exegerat Christus, neque conueniebat eorum tenuitati. Hac fiducia interrogat *Petrus*, ecquid praemii sit futurum? Poterat eum Christus retundere, dicendo, quod fecistis, uobis fecistis, non mihi. Sed pro sua bonitate spem illorum fouet, aitque, non carituram peculiari

culiari honoris praemio istam qualiscunque iacturae tolerantiam.

28. ὅτι ὑμεῖς — τῷ Ἰσραὴλ) Vos, discipuli mei, in magna illa rerum conuersione, quum tanquam Messias gloriose regnabo, proximi eritis mihi dignitate, et Israelitis imperabitis. Verba ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ quidam coniungunt cum antecedentibus ἀκολουθήσαντές μοι, alii rectius cum sequenti commate. Παλιγγενεσία hic non est resurrexio mortuorum, et iudicandi, incredulos potestas, sed potius ipsum Messiae regnum, inchoandum post resurrectionem Christi — ingens illa orbis in melius conuersio, quae accessione gentium ad fidem Christi contigit, quam explicationem contextus suadet. Eadem uoce utitur Iosephus Lib. XI. Antiquitt. c. III. §. 9. de reditu Iudaeorum e Babylonia in patriam. Et Cicero ad Attic. Lib. IV, 6. conditionem suam, qua, reuocatus ab exilio, pristinam dignitatem recuperauerat, uocat παλιγγενεσίαν. Plura loca habet Wetstenius. Iudaeis id tempus, seculum futurum appellari constat. Verborum: ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ sensus est: quum, me esse Regem Messiam certissimis documentis declaratum fuerit, nempe post resurrectionem meam et ascensum in coelum. Καθίσειτε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους, proximum mihi regi honorem occupabitis. Nam metaphoricè haec uerba intelligenda esse, facile patet. Κρίνειν hic per Metalepsin denotat praeesse, quia plerumque praefides iuri dicundo uacant. Sumta est translatio a ueteri statu regni Israelitici, in quo οἱ Φυλάρχαι proxime ad regiam maiestatem accedebant, et in publicis coetibus iuxta eius folium sedebant in sellis curulibus. Sicuti autem Christus per doctrinam et spiritum suum

suum imperauit; ita etiam Apostoli leges de religione ferendo praefuerunt iis, qui ex Iudaeis Christo nomen dabant. Sed spectari potest etiam in uniuersum adiunctum hoc, quod iudex alios dignitate praestat. Ergo hac phrasi: *iudicabitis duodecim tribus Israelis*, hoc dicitur: omnibus Iudaeis praefereмини; praecipua prae omni illa gente fruimini felicitate.

29. καὶ πᾶς — λήφεται) Post πᾶς δε addunt τις multi Codd. et Patres nonnulli. *Relinquere uxorem* hic est posthabere uxorem in pietatis negotio. Ἐνατονταπλασία λήφεται, nempe in hoc ipso seculo, ut sequentis membri oppositio euincit, et clare exprimit *Marcus*, c. X, 30. Euentus praedictionem confirmauit; nam pro una domo multa repperunt hospitia; pro fratribus et sororibus paucis innumerablem discipulorum Christi multitudinem; pro filiis omnes, quotquot ipsi ad fidem Christi conuerterant; pro agris omnia Christianorum bona, quae erant communia. Act. II, 45. IV, 34. Gal. IV, 15.

30. πρῶτοι ἕσχατοι, καὶ ἕσχατοι πρῶτοι) Quod saepissime in uita obseruatur, etiam inter nos locum habebit. Non illi apud me primi erunt, qui se primos esse existimant, uel quia primi uocati sunt, uel quia mihi coniunctiores sanguine, uel aetate collegis seniores sunt: sed illi primi erunt, qui, licet hac in parte alii inferiores, doctrinam praedicando plures labores et molestias sustinuerint, et maiori alacritate et studio rem gesserint. Transgressio est ad sequentem tractationem.

CAP. XX.

1. Ομῖα γὰρ εἰσιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ) i. e. fimi-
liter se habet aequitas diuinae dispensationis circa regnum
Messiae, ac si quis paterfamilias exiret, et quae sequuntur.
De sensu parabolae uide notata ad u. 16. ἀνθρώπῳ δικο-
δεσπότη) Abundat ἀνθρώπῳ, uel pro τινι ponitur, ex hebraei
sermonis consuetudine. ἅμα πρωί) simul mane i. e.
cum prima luce. Vulgata: primo mane. εἰς τὸν ἀμπελώ-
να αὐτοῦ) Quos scilicet mitteret in uineam suam. Vel εἰς est
pro ἡ hebraeo. Syrus: in usum uineae suae.

2. ἐκ δηνάρῳ τὴν ἡμέραν) Vulgata ad uerbum: ex de-
nario. Sed Latini non exprimunt praepositionem. Ἐκ de-
notat causam, propter quam aliquid fit. Sic ἐκ διαβολῆς,
propter calumniam habet Philo de Ios. τὴν ἡμέραν, subaudi-
tur κατὰ, distributiuā particula, sed cuius non uidetur pro-
pria significatio hic usurari, quum de uno tantum die agatur.

3. ἐν τῇ ἀγορᾷ) In foro plerumque uersabantur homines
otio dediti, quos ἀγοράεις uocat Lucas Aetor. XVII, 5.
forenses Cicero saepe, Plautus atque alii scurras.

6. περὶ δὲ τὴν ἐνδεκάτην ὥραν) Sero admodum. εἰς ὥ-
ρας ἀργῶς) Deest ἀργῶς in quibusdam Codd. Versf. et Pa-
tribus.

8. ἐπιτροπῶ αὐτοῦ) Xenophon. δ ἐν τοῖς ἀγροῖς ἐπίτροπος.
Idem δικονόμος alibi, latine dispensator. ἀπὸ τῶν ἐσχά-
των ἕως τῶν πρώτων) i. e. nulla ordinis inter ipsos habita-
ratione, sed ita, ut nemo praetermittatur. Alioqui dicendum
fuerat, ἀπὸ τῶν πρώτων ἕως τῶν ἐσχάτων. Sed quum aequitas
denotatur, solet inuerti locutio.

9. ἔλαβον ἀνὰ) Acceperunt singulos denarios, uel singuli denarium unum. Sic uocem hanc sensu distributio usurpant medici. Loca habet *Wetstenius*.

11. ἐγόγγυζον) γογγύζω, *murmuro, musso*, denotat indignationem secum sentire, nec tamen eam licite proferre et aperire.

12. ἐποίησαν) Hebraice יָבִיט. Subauditur autem ἔργον. *Opus fecerant*, quomodo *Terentius* loquitur.

13. ἐταίρει) Hoc uocabulo solemus leuiter notos compellere. Hebraeis יָרִיךְ sic ponitur. Latini dicerent: *bone uir*, aut *mi homo*.

14. θείλω δε) Hoc modo reiicere solemus importunos responsatores: ita uolo; ita mihi uidetur. τῷ ἐσχάτῳ δεῖναι ὡς καὶ σοι) Quum Paterfamilias non semel hic promittat, pro ratione operae praestitae se mercedem praebiturum, consentaneum est ut intelligamus, postremos tantum unius horae spatio, quantum priores toto die laborasse. Respexit fortassis etiam uoluntatem et animum operariorum.

15. ἐν τοῖς ἐμοῖς;) ἐν (rebus) *meis*, i. e. de meo. εἰ δὲ ὀφθαλμὸς σὺ πονηρὸς ἐστίν) εἰ, (pro quo alii legunt ἢ) h. l. non est causale, sed percunctatiuum. Ὁφθαλμὸς πονηρὸς, oculus malus, inuidentiam declarat, quoniam nimirum elucet huiusmodi affectus potissimum in oculis. Ἀγαθὸς autem h. l. est *benignus, beneficus*.

16. ἔτιως) Varias sunt interpretum de scopo huius parabola sententiae. Secundum *Wetstenium* Paterfamilias est Deus; dispensator, Christus, uinea, natio Iudaica Ies. V, 1.

Pf. LXXIX, 9. 15. operarii, Apostoli murmurantes, illi ex Apostolis, qui tum supra alios sese efferebant quod primi uocati essent; postremi, qui post alios uocati erant, praecipue Paulus, qui solus plus quam omnes laborauit. Euangelium gratis praedicauit, plurimasque regiones adiuit. Sed huic sententiae repugnare uidentur sequentia: πολλοὶ γὰρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί, quae in Apostolos uix quadrant. Ex Grotii sententia (ad c. XIX, 30.) οἱ πρῶτοι sunt Iudaei, οἱ ἕσχατοι autem publicani, peccatores et gentiles; et Christus futurum indicat, ut Gentiles, Iudaeis foederis secum initi antiquitate superbientibus atque inter Iudaeos hi, qui ob prioris uitae peccata erant contentissimi, aliis poenitentiae remedium contemnentibus, aequissimo Dei iudicio praeferantur. Alii asiter. Ego malim *operarios* esse in genere omnes eos qui profitentur Christianismum; murmurantes autem eos, qui exteriori iustitiae confidunt, nec uera fide et pietate sunt praediti, ita ut sit sensus: Deum in remunerando non respicere ad hominum Pharisaicam superbiam, et peruersas de suis meritis opiniones, sed ad ueram animi pietatem, et singularem in exercendis bonis operibus diligentiam. Reliqua, de temporis quo quisque laborauit, diuersitate, sunt accessio comparationis, quae sigillatim applicari ad ἀνταπόδοσιν nihil refert. Hanc explicationem sequentia uerba suadent. πολλοὶ γὰρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί) *Multi enim religionem profitentur, sed pauci eximia mentis indole praediti sunt.* Κλητοὶ sunt ii, qui et inuitati sunt ad regnum coeleste, et in coetum Christianorum recepti; omnes externe Christiani. Ἐκλεκτοὶ est, quod in re quaque est eximium. Hellenistae ita solent interpretari Hebraeum בְּחִיר et בְּחִיר, et alias saepe ἐκλεκτοὶ sunt qui

aliis praestant, in militia praecipue. Ἐκλεκτοὶ itaque h. l. sunt vere Christiani, quorum fides et obedientia Deo grata est, qui aliis praestant.

17. καὶ ἀναβάντων — εἶπεν αὐτοῖς) Referuntur nunc ultima Iesu in his terris dicta, fata et facta. Notatu dignissimum erat, quod Iesus iam in ultimo in urbem itinere praedixit, quae sibi essent euentura. Ex hoc enim apparebat, non inuitum eum suscepisse tot ac tantas molestias, ipsumque mortis ignominiosae supplicium. Erat etiam haec praedictio insigne praescientiae documentum. κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ἰδῶ) Seorsim a reliqua sequentium turba, cui haec non indicauit, ne praedicendo irritasse in se Iudaeorum odia nideretur. Apostolis autem saepius eadem dixit, et in dies expressius, ut in posterum testes essent praescientiae ipsius.

18. παραδοθήσεται) Non dicit, sibi hoc euenturum ab uno Apostolorum, ne rixas inter ipsos concitaret. κατακρινῶσιν αὐτὸν θανάτῳ) Non sententiam iudiciali potestate pronunciando, sed praeiudicio auctoritatis suae. Marc. XIV, 64.

19. τοῖς ἔθνεσιν) i. e. τοῖς ἔθνικοῖς, more Hebraeorum, qui ὄνια uocant non tantum nationes integras, sed et singulos alienigenas. Apertum autem est, *Pilatum* intelligi, cum omni satellitio suo. Act. IV, 27.

20. ἀιτῶσά τι παρ' αὐτῆ) Videtur *Salome* hanc fiduciam concepisse ex eo, quod nulla aliorum Apostolorum mater Christum ita perpetuo sectaretur, eique tam sedulo inferuiret. Illud τί ipsam petitionis praefationem indicare uidetur;

detur; solent enim, qui aliquid sunt postulaturi, praefari, non multa a se, sed unam rem peti, ne inuerecundi uideantur. Haec est *Salome*, cuius colloquia quaedam cum Christo apud Aegyptios ferebantur.

21. εἰπέ — βασιλεῖ Iube hos duos filios meos tibi esse dignitate proximos in regno tuo. Cf. c. XIX, 28. *Dextrae* Regis assidere, significat locum a Rege principem habere. 1 Reg. II, 19. Tertius autem in regno locus consequenter describitur sessione ad *sinistrum* Regis latus. Nam ut quisque in regno maior; ita Regi in publicis conuentibus propior sedebat.

22. ἔκ εἰδατε, τί ἀιτεῖσθε) Non intelligitis, quid id sit, quod petitis. Existimatis, uos rem postulare multis humanis commodis plenam. At longe aliter se res habet. δύνασθε — μέλλω πίνειν;) i. e. Potestisne mecum res aduersas tolerare? Per DIB hebraeum, cui respondet Hellenistarum ποτήριον, significatur fors prospera aut improspera, quae Deo inspectante et moderante cuique obtingit. Sed Latini etiam ita loquuntur. *TIBULL.* *Tristia cum multo pocula felle bibit.* *PLAUTUS* *Aulul. II, 3. 12.* *Nam ecastor malum moerorem metuo ne mistum bibam. Bibere poculum itaque h. l. significat, res aduersas tolerare.* καὶ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθῆναι;) Haec uerba et in hoc et in sequenti commate uideri possunt interpretamenti causa ex *Marco* adiecta. Τὸ βάπτισμα, ut ποτήριον, *acerbam sortem* metaphorice significat; cuius uocis notio e proprio uerbi βαπτίζειν significatu, qui est *adspargere, immergere*, deriuanda est.

23. ἔκ ἐστιν ἐμὸν δεῖναι, ἀλλ' οἷς ἠτόίμασαι ὑπὸ τῷ πατρὶ
 μὲ) ἐμὸν, sc. ἔργον. Non decet, non licet, non conuenit.
 Ἄλλ' hic est εἰ μὴ, quemadmodum LXX. saepe uertunt
 Οὐκ ἔστιν. Hunc honorem, Christus ait, a se non aliis datum
 iri, quam quibus a Patre is effectus destinatus: gloriam scilicet
 totius dispensationis ad Patrem referens.

25. ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν) *Apud*
gentes, qui principes sunt dominantur. Ἀρχοντες quos βασιλεῖς
Lucas uocat, non reges tantum sunt, sed et praefides, qui-
 bus se aequandos sperabant discipuli. καὶ οἱ μεγάλοι κα-
 τεξυσιάζουσιν αὐτῶν) *At potentiores subigunt minores.* Μεγάλοι,
 ad discrimen *minorum dominorum.* Ἄυτῶν non incommode
 referas ad ἄρχοντας, non ad ἔθνη, ut sensus sit: quomodo
 populi tractantur a regibus, ita reges ipsi ab his, qui inter
 ipsos plurimum uiribus pollent; sic e. g. Romanorum impe-
 ratores habebant instrumenta seruitutis et reges.

26. ἢ ὅπως δὲ ἔσαι ἐν ὑμῖν) *Vos non decet illos imitari.*
 Qui uestrum, inquit Christus, in regno meo excellendi de-
 siderio tenetur, is sciat, sibi maius quam ceteris onus mini-
 sterii ac seruitutis imponi. Hoc maxime ad tollendam
 aemulationem pertinebat; nam sortem contrariam regum
 et principum terrenorum forti ostendebat.

28. ὡς περ — διακονηθήναι) *Me potius imitari debetis.*
 Διακονηθήναι pro ὡς διακονηθήναι, ut ei ministrando inseruia-
 tur. Ego exemplum uobis dedi, inquit Christus: neque
 enim feci quicquam ex meae utilitatis rationibus, neque
 splendore aut deliciis delector. καὶ δεῖναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ
 λύτρον ἀπὸ πολλῶν) *et uitam suam profundat pro multis; i. e.*
morte sua redimat multorum felicitatem. Λύτρον proprie
 est

est pecunia quae datur pro captiuo ab hostibus redimendo. Latius uero accipitur, ubi neque de pecunia, neque de captiuis, neque de hostibus, quibus pretium soluatur, sermo est. Ita sacrificium piaculare, quod Hebraei uocant **זָבַח**, Hellenistae *περὶ ἀμαρτίας*, aut *ἱλαστικόν*, recte *λύτρον* dicitur. *ἀντὶ πολλῶν*) Codex Cantabrig. et quidam Codd. lat. apud Wetstenium post haec uerba habent additamentum, quod etiam *Griesbachius* in editionis suae margine exhibet.

29. ἀπὸ Ἰεριχῶ) Christus per Peraeam iter fecerat, c. XIX, 1. iam traiecto Iordane per Ierichuntem perguit Hierosolyma.

30. δύο τυφλοὶ) Lucas dicit, quod Iesus unum coecum sanauerit priusquam Ierichuntem ueniret, et Marcus ait, quod unum sanauerit, Ierichunte exiens; Matthaeus uero compendii studiosus, ambos illos hoc loco comprehendit, ut uult *Theophylactus*. Alii existimant, ideo unius meminisse Marcum et Lucam, quod alter altero fuerit nobilior. *ὁ υἱὸς δαβὶδ*) *Messia!*

31. ὁ δὲ ὄχλος — σιωπήσωσιν) Metuebat populus, ne ad aures Phariseorum perueniret, Iesum publice nomine Messiae appellari, quod omnibus eum comitantibus crimini dare potuissent. *μεῖζον*,) aduerbialiter: *magis*.

32. εἰς) quum stetit, i. e. *substitisset*. Quum Iesus iam morti esset proximus, non recusauit titulum Messiae. *τί θέλετε ποιῆσω ὑμῶν*;) Vt fides poscentium manifesta fieret.

33. ἀνοιχθῶσιν) ut supra c. IX, 30.

CAP. XXI.

Inter praecipua Iesu Christi facta notandus est ultimus ille, isque maxime solennis in urbem Hierosolymitanam ingressus, quem omnes quatuor Euangelistae commemorandum esse iudicauerunt. Ab hoc Iesu introitu in urbem usque ad uesperam, qua a Iudaeis captus est, spatium est quinque dierum. Sunt nostra hac aetate, qui calumniantur, fecisse Iesum spem externi et ciuilis regni a se instituendi, res nouas molitum esse, adeoque seditionibus dedisse occasionem. Sed hanc calumniam res ipsa refellit. Nam per hos quinque dies nihil aliud fecit Iesus, quam quod per triennium fecerat; nihil noui spectauit, sed se sui prorsus similem gessit. Declarauit quidem liberius et luculentius quam unquam antea, se esse Messiam; ingressus est urbem inter publicas acclamationes; singolari usus est auctoritate, regiique aliquid prae se ferre coepit; sed a seditione excitanda, et rebus nouis molendis adeo alienus fuit, ut potius omnem affectati regni politici suspicionem quam longissime a se amoueret. Nam, ut legimus Luc. XXI, 37. interdum in templo docuit per hos quinque dies, sed noctu, egressus urbe, pernoctauit circa montem, qui mons olearum dicitur, in solitudine, remotus a turba hominum. Quum uero per triennium multa fecisset, quae fidem facerent, se esse Messiam a Deo promissum, iam tandem publice etiam profiteri uoluit ac debuit id, quod Iudaei ex dictis et factis colligere potuissent, si mens fuisset recta. Sed in omnibus ita se gessit, ut facile pateret, se non affectare regnum ciuile, nec talem esse Messiam, qualem Iudaei sibi fingebant.

1. καὶ ὅτε — Βηθφαγή) Infima pars oliueti, proxime ad urbem procurrens cum parte Hierosolymorum proxime adiacente uocata est Bethphage a *grossis*; a תִּבְּת et בֶּפְּת, *grossus*. Quamuis enim praecipue ab oliuis nomen desumeret mons *oliuetus*, produxit tamen et ficus et palmas, et pro harum uarietate in diuersis montis tractibus enascentium, uaria etiam istis tractibus indita sunt nomina. *Gem. Sota. 9.* innenerunt fenem rebellem in Bethphage ter. *Glossa*: quicquid est in ambitu exteriori Hierosolymorum, uocatur Bethphage.

2. καὶ εὐθέως — ἀγάγετέ μοι) Afinis uehi non solum ignobiliores, sed et honestiores, ipsique Principes solebant; quia terra Canaan non adeo ferax erat equorum, quam uicinae regiones et praecipue Aegyptus. Equis in bello maxime utebantur. Hodie adhuc frequentem esse usum afinorum in oriente, notum est.

3. ἀποστέλει) ἀποστέλλει habent Codd. tantum non omnes. Notum fuisse Iesum iis, ad quos missi fuerunt discipuli, per se patet.

5. τῇ θυγατρὶ σιών) i. e. *ciuitati Sion*. Nam familiare est Hebraeis filiarum nomen urbibus ipsis accommodare. *ἰδὲ, ὁ βασιλεὺς σε ἔρχεται*) Zachar. IX. 9. quod dictum Iudaei magno consensu de Messia interpretantur. Vide loca a Wetstenio citata. *ἐπὶ — ὕδιν ὑποζυγίῳ*) Πῶλος, ὄνος et ὕδιν ὑποζυγίῳ sunt Synonyma. Ἴρις ab Hellenistis etiam usurpatur de *animalibus*, ex Hebraismo frequentissimo, et ὑποζυγίου est animal, sub iugo incedere solitum, s. gestandis oneribus assuetum.

7. ἐπέθηκαν ἐπάνω αὐτῶν τὰ ἱμάτια αὐτῶν) *Vni illarum bestiarum imposuerunt uestimenta sua.* Sic Iudic. XII, 7. Iephta sepultus dicitur *in urbibus Gilead, h. e. in una illarum.* Similia loca ex *Iosepho* apud *Krebsium* inuenies. ἐπεκάθισαν) Multi Codd. Verff. et Patr. habent ἐπεκάθισαν, *insedit.*

8. ἔσρωσαν αὐτῶν τὰ ἱμάτια) *Lightfootus* putat, eos iuxta uiam tentoriola et tabernacula ex uestibus et ramis confinxisse, ad morem festi *Scenopegiae.* Sed substrauisse uidentur ipsi uestes, tanquam *tapetes,* ut 2 Reg. IX, 13.

9. ὡσανῦν τῷ υἱῷ Δαβὶδ) *Opitulare Messiae.* Hebr. ננ—הושיעה *serua,* uel *opitulare* quaeso. Fuit autem haec solennis formula acclamationis, ideoque hebraice expressa ab *Euangelistis,* qua utebantur *Iudaei* in festo tabernaculorum, quum ramos gestarent ex Domini mandato, *Leuit. XXIII, 40.* Tunc etiam recitabant *Psal. CXVIII, 24. 25.* Quumque festum summa laetitia peragerent, eodem modo laetitiam ob aduentum *Messiae,* cuius tempora omnibus festis repraesentari credebant, iam exprimunt. εὐλογημένος) כרוך, *laudandus* et *extollendus.* δ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου) *Qui uenturus erat diuino mandato ac potestate.* ὡσανῦν ἐν τοῖς ὑψίστοις) sc. μέρεσι, uel ἔρανοῖς. *O qui es in coelis altissimis,* ut *Beza* uertit. Erant igitur gratulationes publicae et maxime solennes, quibus excipiebat populus dominum. Permisit autem *Iesus,* ut haec fierent, quia iam tempus aderat, quo declarandum et profitendum erat publice, se esse illum *Messiam* a Deo promissum, omniumque *Iudaeorum* uotis diu expetitum.

10. καὶ εἰσελθόντος — ἡ πόλις) Tota ciuitas Hierosolymitana ad hos motus erecta fuit, uariis haud dubie pro ingeniorum diuersitate motibus excitatis, trepidantibus Pharisaeis, inueterato odio atque inuidia actis, exultantibus iis, qui spem patrum mox implendam sperarent.

11. ὁ προφήτης) Quem hactenus ut prophetam agnouimus, nunc ut uerum Messiam ueneramus.

12. εἰς τὸ ἱερὸν τῷ θεῷ) Christus hic se gessit pro domino templi, et filio Dei, egitque pro auctoritate, omnibus circumspectis, Marc. XI, 11. ut qui in domo sua uersaretur. τὸς πωλεῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἰν τῷ ἱερῷ) Constans et perpetua erat emporium in templo, in loco isto, qui uocabatur *תבנית*, *tabernae*, in quibus indies uendebantur uinum, sal, oleum, aliaque requisita ad sacrificia; itemque boues et pecora, in spatioſa area atrii gentium. Auxerat emporium appropinquans *Pascha*, ad quod quum requirerentur innumera pecora, diuendenda illuc adducebantur. τῶν κολλυβιστῶν) Quinam fuerint isti *collybistae*, optime dicas ex *Talmude* et *Maimonide* in tractatu *Shekalim*. Cap. I. *Praeceptum affirmatiuum est de Lege, ut det unusquisque ex Israele dimidium Sicli annuatim; etiam pauper qui ex eleemosyna sustentatur, ad hoc tenetur, ab aliis nummum emendicans etc.* Trapezitae uendebant peregre aduenientibus hemisiclum, non sine lucro. Idem c. 3. *Opus est, ut habeat unusquisque hemisiclum, quem pro se persoluat. Quum ergo accedit ad Trapezitam, ad Siclum mutandum duobus hemisiclis, lucrum ei aliquod reddere tenetur, quod uocatur קולבו (κόλλυβος.) τῶν πωλεῦτων τὰς περιεραῖς)* Columbis defungebantur pauperes uice maiorum uictimarum,

ctimarum, ut passim in *Mose* uidere est. Has autem solebat, accepto pretio, dare offerentibus praefectus oblationum, ut notat *Maimonides de Instrumentis sanctis* cap. VII. cui consentit liber *Shekalim* cap. V. sect. 1.

13. γόγραπται — κληθήσεται) Ies. LVI, 7. *Aedes mea precibus destinata est.* Marcus ex Iesaiā addit πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Recte. Nam atrium gentium Profelytis etiam et omnibus uetum Deum colentibus ex aliis nationibus patebat. Sed strepitus negotiatorum impediēbat cultum Dei. σπήλαιον ληστῶν) Latro est, et templum Dei in latronum conuertit specum, qui lucra de religione sectatur; cultusque eius non tam cultus Dei, quam negotiationis occasio est. Mercatores e templo eiecit Iesus bis, semel primo muneris anno, quo uenit Hierosolyma, (Io. II, 14.) iterum nunc paullo ante mortem. Iudaei in hoc, quod emporia habuerunt in templo, imitati sunt Graecos et Romanos, qui in porticibus templorum habebant eiusmodi fora. Hanc templi profanationem tolerare Iesus noluit. Ceterum nulla hic esse uestigia seditionis, facile intelligitur. Nam Iesus pro auctoritate sua solus hoc fecit, nec turba hominum nec discipulis adiuuantibus.

15. παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ λέγοντας, ὡσανῶν) Pueri uel a primis annis edocti sunt fasciculos tractare, atque agitare, atque agitantēs *Hosanna* canere. *Succah*, cap. 3. Repetebant itaque uerba, quae ex parentibus uel aliis maioribus natu audierant, ut puerilis aetas aduultorum facta imitari solet.

16. ἰδέποτε ἀνέγνωτε) Pl. VIII, 3. θηλαζόντων) θηλάζον hic pro eo cui lac praebetur; alibi pro ea quae lac praebet. αἶνον) αἶνος, ὁ ἔπαινος, collaudatio, laus.

17. ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως) Non pernoctavit Iesus in urbe sed potius in uillis prope urbem, praecipue in latere montis oliueti fitis. Luc. XXI, 37. Hoc autem fecit non tantum propter infidias uitae suae structas, sed etiam, ut omnem affectati regni terrestris suspicionem quam longissime a se amoueret, quam fouere poterat urbs per se populosa, concursus aliunde ad festos dies, et nocturnum tempus eiusmodi conatibus opportunum. Cf. Io. VI, 15. εἰς Βηθανίαν) Hieronymus de loc. Heb. Villula in secundo ab Aelia milliario in latere montis oliueti. ἡγίασθη) Utuntur hac uoce Graeci saepe, ut uertant ἡγίασθη, quod est *pernoctare*. Sed potest hic proprie sumi haec uox, ut significet *sub dio agere*. Luc. XXII, 38.

19. καὶ ἐξῆρανθη παραχρῆμα ἡ συκῆ) Solebat Christus per signa et symbola doctrinam suam adumbrare. Hic ficum, arborem in Iudaea uilissimam, et quidem nulli propriam, sed in uia publica stantem, arborem quae neque fructus ferebat neque promittebat, elegit, in qua demonstraret, tantam suam esse potentiam ad puniendos nocentes, quantam demonstrauerat in beneficiis conferendis; et simul praefiguraret imminens Iudaeorum contumacium exitium, quod tempore fructuum nullos tulissent, ut clarius indicatur a comm. 33. ad 41.

21. τὸ τῆς συκῆς) sc. γενόμενον, hoc quod factum est ficui. τῷ ὄρει τέτρω) Vide supra c. XVII, 20.

22. πάντα) Vide supra c. XVIII, 91.

23. δι' ἀρχιερεῖς καὶ δι' πρεσβύτεροι τῶ λαῷ) καὶ δι' γραμματεῖς, quod addit *Marcus*. His tribus hominum generibus describitur synedrium magnum, cuius erat, ueros falsosque prophetas discernere. Cf. Marc. XI, 28. Disputabant autem cum Iesu, magna populi multitudine praesente; quod innuunt uerba: προσῆλθον αὐτῷ διδάσκοντι. ἐν πόλει ἐξουσία;) *Qua auctoritate?* Vnde tibi ius istud? Nam synedrii erat, ius docendi in templo concedere, ab iis autem nullum ius Christus acceperat. Supererat igitur, ut Dei mandato fetueretur, cuius in templum ius summum erat. ταῦτα ποιεῖς) nempe, quod publice doces, et nuper propria auctoritate negotiatores e templo eiecisti.

24. λόγον ἕνα) rem quandam, רבב. Non aperte respondit Christus ad eorum interrogationem, sed aliam iis quaestionem proposuit, qua affirmata, prono nexu sequebatur, Iesum esse Messiam.

25. τὸ βάπτισμα — ἑνθρώπων;) Sensus est: *A quo Ioannes potestatem accepit docendi et baptizandi? An a Deo, uel ab hominibus?* Τὸ βάπτισμα est synecdochice Ioannis praedicatio totumque adeo eius ministerium. Marci I, 4. οὐρανός, coelum, apud Thalmudicos frequenter significat Deum, et solet opponi coelum hominibus. διαλογίζοντο) Rationes conferebant in utramque partem, ut constat ex sequente dilemmate. ἕκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ) Tum in ceteris, tum in testimonio, quod de me perhibuit. Nam Ioannes non semel declarauit, Iesum esse uerum Messiam.

27. εἰδὲ — ποιῶ) Errant, qui effugia et latebras Christum quaesivisse, et quaestionem quaestione elusisse, sibi persuadent. Expectabat potius responsum, ex qua argumenta demonstrandae rei, de qua agebatur, peti potuissent. Postquam uero inimicos ita deprehendit animo peruersos, ut fateri, quod res erat, nollent, se quoque dicturum negavit, ex qua potestate faciat ista. Et sane frustra fuisset eius oratio, dissimulantibus illis ex malitia factum, in totius populi sensus incurrens, in quo manifesta auctoritatis suae argumenta posita essent. Contentus igitur erat, malitiosae calliditatis eos conuicisse, paratus interea, si ingenue fuisset responsum, ex ipsa responsione auctoritatem suam eiusque origines demonstrare. Ne autem aliquid intentatum relinqueret, quod ad eos reuincendos pertineret, parabolas addidit u. 28. sqq. quibus peruersos eorum mores, contumaciam, malitiam et secuturas iustas poenas graphice depingit.

29. εἶπεν, ὁ θείων) Imago publicanorum et meretricum, qui diu ita uixerant, quasi iura negarent sibi nata.

30. ἐγὼ Κύριε) sc. ὑπάγω, quod etiam Codd. nonnulli addunt. *Praesto adsum.* Filius hic imago est principum Iudaeorum, qui oratione ac uultu pietatem profitebantur, reuera homines superbi, inuidi, crudeles.

31. προάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν) Duces uobis monstratoresque sunt itineris ad regnum coelorum, poenitentiae scilicet. Non sequenti estis illos recte ducentes, quorum uos duces esse oportuit.

32. ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης) Continuari uidetur translatio coepta in uoce προάγουσι. Nam ὁδὸν δικαιοσύνης appellat doctrinam Ioannis, ut sit sensus: *docens, quomodo ad ueram uirtutem peruenire possitis.*

33. ἀμπελῶν) est imago reipublicae et religionis iudaicae, Deo auctore constitutae. Φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε) Vineam sepe circumdedit, ne bestiae uastarent. ἠκοδόμησε πύργον) turrim extruxit, unde tanquam e specula fures obseruarentur a custodibus. Sepem, turrim, torcular nihil necesse est figillatim explicare, quum in uniuersum iis omnia significantur, quae aut ad tutelam aut ad ornatum pertinent: omnia denique beneficia, quibus ad bonam frugem a Deo prouocamur. ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργίς) 'Eξέδοτο, *elocauit*, certa fructuum pactione, quod genus colonos Romani partiarios uocant. Sequitur enim: ἀπέστειλε λαβεῖν τὰς καρπὸς αὐτῆς. Γεωργοὶ in applicatione parabolae sunt doctores et primores populi.

35. ἔδειραν) Ponitur δέρω pro δαίρω, uirgis et fustibus caedo, ut Actor. XXII, 19. Alias δέρειν est pellem detrahere. Sic Iudaei Prophetas uexarunt et trucidarunt.

37. ἐντραπήσονται τὸν υἱὸν μου) Ostendant haec uerba, non quid futurum esset, sed quid iure ac merito expectaretur.

38. κατὰσχωμεν τὴν κληρονομίαν αὐτῆς) His uerbis ostenditur, sacerdotes ac principes Iudaici populi hoc egisse summo studio, ut diuinam legem cogèrent ambitioni suae et quaestui inferuire; quod idem est, ac si colonus domino possessionem interuertat.

41. κακὸς κακῶς ἀπολέσει) *malos male perdet.* Loquutio petita ex purissimo fermone Graeco. Ex collatione aliorum scriptorum apparet, primum hoc simpliciter dixisse senatores, ignaros quo sensus dicti euaderet; quum uero Christus apertius significasset, ad ipsos haec pertinere, avertisse a se omen.

42. εἰδότες ἀνέγνωτε) Ps. CXVIII, 22. Quod minime in se quadrare posse arbitrabantur, id ad ipsos potissimum, ad plebem autem consequenter pertinere *Iesus* ostendit Psalmi testimonio. λίθου — γωνίας) *Lapis, inutilis uisus architectis, lapis angularis est factus.* Ergo, quem ne dignum quidem uestrae societatis membrum iudicatis, sum caput ecclesiae summum, uerus Messias. λίθου, pro λίθος, ut in illis *Petronii* uerbis: Hunc adolescentem, quem uides, malo astro natus est. *Virgil*: Urbem, quam statuo, uestra est. Ὁι δικοδομῶντες, i. e. οἱ ἀρχιτέκτονες, more hebraeo, Participium pro nomine. Ἐἰς κεφαλὴν γωνίας, est genus dicendi hebraicum, pro: κεφαλὴ γωνίας, hebr. פנה שר. Caput autem h. l. est *extremitas, die Ecke.* *Lapis angularis* totius aedificii iuncturam sustinet, et primus in oculos incurrit; ergo est Symbolum hominis, qui omnibus est conspicuus, et magna praeditus auctoritate, sicuti contra lapis repudiatus ab aedificantibus est Symbolum hominis contempti. Sensus igitur huius dicti est: Is, qui ab omnibus contemptus erat, a Deo in luce collocatus, et magno honore affectus est. Christum intelligi, dubio caret. Is enim, quem Iudaei ne in uiuis quidem uidere uoluerunt, et interfecerunt, a Deo omnium dominus est declaratus. Sententia haec, a Christo ad exprobrandam Iudaeis coecitatem

suam et in ipso repudiando peruicaciam ex V. T. oraculis allegata, identidem in N. T. repetitur, e. g. Act. IV, 11. Rom. IX, 33. 1 Petr. II, 6. *παρὰ — ἰφθαλμοῖς ἡμῶν*) "Αυτῆ, ἱς. κεφαλὴ γωνίας. *Is ipse lapis angularis a Domino nobis obtigit, et est mirabilis in oculis nostris.* Retinuit Matthaeus uersionem Alexandrinam, tanquam usu tritam, quae hic plane et tantum non morose Hebraeum textum expressit. Alii foemininum positum esse existimant pro neutro, τῆτο uel τᾶυτα, hebraico more, uel *haec res*, לִנְי. Quicquid sit, sensus omnino esse uidetur: Deo ita uolente, is qui contemptus erat ab hominibus, Dominus omnium constitutus est; quae res omni admiratione est digna.

43. διὰ τῆτο λέγω ὑμῖν) *Propterea, quia hunc lapidem reiecitistis, ampliusque reiecturi estis, confirmo uobis.* ὅτι ἀρθῆσεται — καρπὸς αὐτῆς) *Regnum Dei uobis eripietur et alii nationi tradetur, quae fructus suos edet,* accommodate illi doctrinae niuet. Sensus est: Iudaica natio non amplius erit populus Dei; alia natio habebitur pro populo Dei, dignior hoc nomine.

44. καὶ ὁ πεσὼν — λικμήσει αὐτὸν) Alludit Iesus ad uerba Ies. VIII, 14. 15. et XXVIII, 16. ubi lapis offensionis commemoratur. Quoad rem idem bis dicitur, nempe *lapidem illum nocere labendo.* Ex loco simili 1 Petr. II, 8. patet, *labi* hic esse repudiare doctrinam christianam, adeoque Messiam. Qui in illo lapide offendunt et labuntur, ii ossa frangunt, in partes comminuuntur. In allegoria igitur inest hoc: Qui Messiam eiusque doctrinam repudiant, ii miseri sunt et erunt.

CAP. XXII.

Similis parabola extat Luc. XIV, 16. sqq. alio tempore proposita. Iterum Iesus Iudaeis exprobrat contumaciam, beneficiorum diuinorum contemptum ac animi leuitatem, iisque iustas poenas comminatur.

2. γάμοι) γάμοι hic non sunt *ipsum matrimonium*, sed *conuiuium*, ut uertit Syrus. Cf. *Esther*. I, 5. ubi τοῖς ΙΔ' Χ. ηηωδ est γάμος. Regnum coelorum h. l. est *regnum Messiae* in hoc saeculo; conuiuio autem dona Christianorum coetui destinata, significantur.

3. καὶ — δέλεος — κεκλημένους) Serui in applicatione parabolae secundum alios sunt Prophetæ V. T. secundum alios Apostoli, a Christo in his terris uersante missi ad inuitandos Iudaeos ad regnum coelorum. Κεκλημένοι sunt *conuiuiae*, siue semel sint, siue bis inuitati. Quod nonnulli putant, ita tulisse Veterum mores, ut futuri conuiuiae bis inuitarentur, primum iusto tempore ante conuiuium nuptiale, ut conuiuiae rite se praeparare possent; deinde breui ante epulas ipsas, ut opportune adessent, id uix Veterum auctoritate confirmari poterit. Hi autem κεκλημένοι sunt Iudaei.

4. πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους) Significatur inuitatio apertior, facta per apostolos eorumque adiutores, postquam, Christo resuscitato, in coelum euecto, et spiritu desuper misso, nihil ultra diuinæ liberalitatis requiri poterat. ἰδὲ — ἔτοιμα) Opes regiae his uerbis describuntur, quae sunt imago beneficiorum per Christum et doctrinam eius oblatorum. Verbum θύειν, quum de sacrificiis proprie dicatur, postea ad alias etiam epulas tractum est.

5. ἀπῆλθον, ὁ μὲν εἰς τὸν ἴδιον ἀγρὸν) Caducarum rerum studio beneficia aeterna posthabuerunt.

7. τὰ κρατεύματα αὐτῶ) *Copias suas*. Significantur Romani, qui licet inscii diuinorum decretorum, Hierosolyma deuastarunt.

8. ἐκ ἧσαν ἄξιοι) nimirum celebritate ista nuptiarum; seu non merebantur, ut huic nuptiarum celebritati interessent.

9. εἰς τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν) *in compita uiarum*, i. e. laxiora in urbibus spatia, in quae plures uici desinunt, aut potius in *exitus* uiarum rusticarum. Vid. Fischeri Prolus. 28. Ὅδοι intelliguntur non urbanae, sed rusticae, quae sint imagines agrorum gentium exterarum, ad quas Deus post reditum Christi in coelum Apostolos missurus erat.

10. ἐπλήσθη δ γάμος ἀνακειμένων) *completum est nuptiale conuiuium conuiuiois*. In uno exemplari legitur *νωμφῶν* thalamus, sine dubio ex interpretamento.

11. εἶδεν ἐκεῖ ἀνδρῶπον ἐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου) i. e. hominem haud praeparatum ad conuiuium, sed sordidis uestibus indutum. Similis parabola reperitur in *Kohelth* R. IX. 8. et *Midrasch Mischle* XVI, 11. ubi illi qui curarunt et unxerunt se, poliuerunt uestimenta sua, et praepararunt se ad conuiuium, opponuntur illis, qui dederunt operam negotiis suis, et in regium palatium intrarunt *in turpitudine sua*. Homo sordidis uestibus indutus h. l. est, qui externe quidem profitetur religionem, sed turpiter uiuit.

12. ἑταῖρε — γάμου;) Quum inhumani et iniusti domini uideatur, hominem ex truiuis in conuiuium adactum, atque adeo

adeo sine sua culpa male uestitum, ex conuiuio hanc ob rem praecipitem dare; hanc difficultatem ita tolli posse post b. Wolfium nonnulli putant, ut dicant, ipsos conuiuii dominos eiusmodi uestes nuptiales exhibere conuiuis solitos fuisse. Sed hunc ritum apud Veteres uiguisse, facilius dicitur, quam probatur. Nam Iudic. XIV, 12. ne uestigium quidem istius ritus animaduertitur. Homo iste non eiectus esse uidetur eo quod pretiosa ueste non esset indutus, sed quod haud praeparatus, ex leuitate animi, sordida, et illota ueste intrasset. ἐφιδώθη) *obmutuit, seu conticuit*, quia excusare se non poterat.

13. διακόνους) *ministris*, i. e. iis, qui conuiuis ministrabant. εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον) Vide supra c. VIII, 12.

14. πολλοὶ γὰρ εἰσι κλητοὶ) Vide supra c. XX, 16.

15. οἱ Φαρισαῖοι συμβέλιον ἔλαβον) Synedrium Christum interrogauerat, qua auctoritate munus docendi et abusus templi reformandi suscepisset, c. XXI, 23. sqq. Quum autem publica auctoritate nihil profecissent homines callidi, iam Pharisei priuatas molitiones adhibent, et captiosis quaestionibus eum tentant. ἔπως αὐτὸν παγιδέουσιν ἐν λόγῳ) i. e. ut aliquid ab ipso elicerent, cuius obtentu accusari posset rerum nouatarum apud Romanum Praefidem. Nam alioqui nulla spes erat, illum interficiendi.

16. μετὰ τῶν Ἑρωδιανῶν) Huius uocis terminatio *latina* est, (ut Ciceroniani, Pompeiani, Caesariani,) Euangelium hebraicum, quod Mercerus edidit, *cum seruis Herodis*, i. e. aulicis. Hi itaque stabant a partibus Herodis. Is autem neque Caesaris dominationi neque Iudaeorum libertati fauebat; siue ergo cum illo, siue cum his fecisset Christus,

aeque Herodianos offendisset. Nam Herodes ipse sibi quaerebat imperium summum. ἀληθῆς εἶ) ueritatis es amans. τὴν ἑδὴν τῆ θείῃ) Hebr. ךךך qua uia hominibus fit incedendum ut ad Deum et felicitatem aeternam perueniant, i. e. *legem diuinam, praecepta uitae Deo placentia, religionem.* ἐν ἀληθείᾳ) תמכ, uere et sincere. εἰ μέλει σοι περὶ εἰδένος) Nempe quo minus ea praecepta fideliter tradas. εἰ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων) πρόσωπον, Heb. םןפ, *persona*, uel externa personae conditio. Sensus est: Nullius hominis, qualicumque sit dignitate, aut uitae sorte, respectum habes.

17. ἔξεσι δῆναι κῆνσον κἀισαρι) *Licetne?* sc. per ciuitatis et religionis nostrae instituta. Haec enim praescribebant, ut Iudaei Deo soluerent tributum, Exod. XXX, 12. quod destinatum erat usibus templi Hierosolymitani. Ex quo autem Pompeius Syriam fecerat prouinciam Romanam, et simul Palaestinam Syriae finitimam subiecerat imperio Romano, tributum soluendum erat etiam Romanis. Erat itaque tum temporis Iudaea prouincia tributaria, et κῆνσος h. i. nihil aliud esse uidetur quam *tributum prouinciis impositum*. Iudaei impatienter tulerunt hoc onus, et quaerere coeperunt, an cum officio, quod sibi ipsis, quod ciuibus, patriae et posteris, imo quod Deo ipsi deberent, consistere posset obedientia Romanis praestita? Negabat hoc *Iudas Galilaeus*, cum Zelotis, ad seditiones pronis, quorum partibus etiam Pharisei fauebant. Ioseph. XVIII, 1. 1. Aliis contra, qui pacem suadebant, rebellio non tam iniusta, quam inutilis et intempestiua uidebatur. Ioseph. de B. I. II, 16. 4. Vicit tandem sententia eorum, qui defectionem agitabant,

agitabant, tanta animorum conspiratione, ut tota natio ad arma concurreret, omnesque communi exitio inuoluerentur. Ergo ualde captiosa erat quaestio Iesu proposita.

18. τὴν πονηρίαν αὐτῶν) Existimabant Pharisei, se ita callide Christo laqueos tetendisse, ut, quocumque se uerteret, illos effugere non posset. Si pro Romanis diserte pronuntiaffet, ciuium suorum et discipulorum animos a se alienasset. Si uero contra Romanos pronuntiaffet, imo si uel uerbum dixisset, quod eo spectare poterat uideri, ipsum tanquam seditionis auctorem potestati praesidis tradidissent. Luc. XX, 20. XXIII, 2.

19. τὸ νόμισμα τῆς κήρυξ) Date mihi nummum aliquem eius monetae, in qua tributum exigi solet. In eo autem nummorum genere usitatissimus erat denarius.

20. τίνος ἢ εἰκὼν αὐτῆ καὶ ἡ ἐπιγραφή;) Nummos imperantium uultu ac nomine signari, Persicum creditur esse institutum.

21. ἀπόδοτε — τῷ θεῷ) Soluite igitur Caesari, quod debetis Caesari, et Deo quod debetis Deo. Si uos estis uicti a Romanis, et ualet inter uos moneta Romana, sequitur, uos soluere debere tributum Romanis. Sed soluendum est etiam tributum in usus templi, ob legem diuinam. Videtur tunc temporis mos obtinuisse, ut, ubicumque numisma alicuius regis obtineret, illic incolae regem istum pro Domino agnoscerent. *Maimon.* in Gezelah c. 5. *Hieros. Sanhed.* quod a moribus nostris alienum est. Videtur ergo respondisse Christus, pecuniam Caesari reddendam esse, quo modo se res haberet, siue dominus Iudaeorum esset,

sive non esset. Vide tamen *Michaelis* *Mosaïsches Recht*. P. III. p. 216. sqq. Ceterum si quid Caesar, aut alia potestas praecipiat aduersum legi diuinæ, Deo potius quam hominibus parendum est. Ita Christus sapientissimo responso et seditionis motæ et uiolatae religionis calumniam in quaestione infidiosissima effugit.

23. σαδδουκαιοι, οι λεγοντες μη ειναι αναστασιν) Non tantum resurrectionem corporum, sed et animorum immortalitatem, et praemia futurae uitæ negabant Sadducaeï. Fundamentum huius opinionis fuit, nullam substantiam esse extra Deum praeter res sensibiles. Act. XXIII, 8.

24. μη εχων τέκνα) *Sine liberis*. Prudenter Matthaeus hic posuit τέκνα, et statim μη εχωσ σπέρμα, quomodo γρη ponitur Gen. XXXVIII, 8. quod ad utrumque sexum pertinet. Luc. XX, 28. ἀτεκνος. Extat lex, de qua h. l. agitur, Deut. XXV, 5. sqq. ἐπιγαμβρεύσει — την γυναικα αυτε) Vocabulum ἐπιγαμβρεύσει respondet hebraico כבד, quod significat *iure affinitatis aliquam ducere*, quomodo et LXX. τδ ἐπιγαμβρεύσει usurpant Gen. XXXVIII, 8. ὁ ἀδελφδς αυτε, uel, eo recusante, proximus agnatus, saltim ex posteriorum temporum consuetudine, ut ex Ruthae historia liquet. Hoc autem intelligitur de eo, qui maritus non esset. σπέρμα) *sobolem*, hebr. γρη, *posteritatem*; in Ruthae historia τδ ὄνομα, quia nimirum lex illum postnatum filium defuncti nuncupabat. Ergo τῷ ἀδελφῷ est *in memoriam atque honorem fratris*.

25. ἀφῆκε) Quomodo haereditas relinqui dicitur.

28. τίος τῶν ἐπτά ἕσαι γυνή) Pharisei statim post inchoatum uisibile regnum Messiae, quale sibi animo fingeant, resurrectionem futuram esse putabant; unde *Iosephus* Pharisaeica de futurae felicitatis ratione commenta comparat iis, quae apud Graecos de fortunatis insulis canebantur. Sadducaei autem a Christo putabant resurrectionem doceri secundum easdem opiniones, quibus utebantur Pharisei, qui talia futura corpora sibi animo fingeant, qualia sunt in his terris.

29. μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς) nimirum *uerum sensum scripturae.* μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ) Putabant enim, non posse sustentari animas sine corpore carneo.

30. ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν ὕρανῳ εἶσι) Sensum explicat Lucas: εἰ γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται. *Nam angelorum sunt similes.* Atqui hi sunt spiritus, nullo corpore carneo instructi. Si igitur nos in futura illa uita angelorum similes erimus, non habebimus corpus carneum, e succis, carnibus et ossibus constans, aptum propagationi. Ergo ne locus quidem erit matrimonio. Natura futurorum illorum corporum describitur. 1 Cor. XV, 42. seq. Ex hac igitur comparatione hominum in uitam restituendorum cum angelis non sequitur, nos carituros esse corporibus. Id enim, quod Iesus dicit, non est referendum ad animum. Profecto non cohaereret disputatio, si sensus esset: Non erimus in altera illa uita apti matrimonio, quoniam animus noster in aeternum darabit. Nexus potius est: Non erimus apti matrimonio, quoniam futura illa corpora nostra non habebunt carnem et sanguinem, sed immortalia erunt, quemadmodum angeli sunt immortales; nec opus

erit sexuum commercio, cuius ope, singulis pereuntibus, uniuersitas conseruatur.

31. περὶ δὲ τῆς ἀνάστασις τῶν νεκρῶν) i. e. quod rem ipsam attinet. Nam haëtenus obiectioni tantum respondit. Ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν h. l. alterius uitae statum denotat, non resurrectionem corporum, saltim eam non solam. Disputat nimirum Iesus contra Sadducaeos, qui animos et spiritus ullos esse plane negabant, et morte omnia finita esse dicebant. Act. XXIII, 8. ἐκ ἀγνώ-
στε — Ἰακώβ) Exod. III, 6. cf. Luc. XX, 38. Hebr. XI, 16. Vox Dei, ubi possessiuum casum post se habet, significat *benefactorem optimum* atque *potentissimum*, ἐυεργέτης. Ergo sensus uerborum: *Ego sum Deus Abrahami* etc. est hic: Ego sum Deus is, qui Abrahamo, Isaaco et Iacobo benefeci, benefacio et semper benefacturus sum, ἐυεργέτης et Patronus eorum perpetuus. Hunc sensum ineffe uerbis, ex sequentibus patet, ubi Iesus infert: ἐκ ἐστὶν ὁ Θεὸς — ζώντων) *Deus non est ἐυεργέτης et Patronus mortuorum, sed uiuentium.* Ergo recte concluditur: Si Deus nunc adhuc est Deus (Patronus et ἐυεργέτης) Abrahami, sequitur Abrahamum uiuere et existere. Nam non existenti beneficia tribui haud possunt. *Corpus* etiam rediturum esse in uitam in se ex his uerbis non sequitur, nisi sumas animum sine corpore aliquo existere non posse, adeoque Abrahamum mortuum, statim indutum esse corpore subtiliori alio. Sed non opus est. Nam Iesus aduersus Sadducaeos disputabat, qui plane negabant esse animos, et morte omnia finita esse dicebant.

35. νομικὸς) *Glossar*. Iureconsultus; iurisperitus. Erat autem sexta Pharisaeus. πειράζων) quemadmodum regina Sabae dicitur uenisse πειράσαι *Salomonem* 1 Reg. X, 1.

36. μεγάλη) i. e. μεγίστη, *dignissima quae memoriae commendetur, et prae ceteris obseruetur*. Dubium non est, quin agitata fuerit haec quaestio, et alii praecipua praecepta esse putauerint ea, quae de sacrificiis erant; alii, ut credible est, legem circumcisionis etc.

37. ἀγαπήσεις — σε) Deut. VI, 5. Ἀγαπήσεις, *ama*. Fut. pro Imperat. ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σε, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σε) *Hebraismus: toto corde*. Superuacanea est illorum diligentia, qui καρδίαν, ψυχὴν, διάνοιαν, nimium subtiliter hic distinguunt, quum uocum multarum cumulatio nihil quam intensius studium designet; sicut et Latini dicunt: corde, animo, atque uiribus. καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σε) *Marcus et Lucas ἐξ ὅλης δυνάμεως σε*, qui tamen explicationis causa addunt etiam διανοίας uocabulum: cuius hic is est sensus, qui apud *Thucydidem* διάνοιαν ἔχω πρὸς τὸ καλὸν τῆς πράξεως, i. e. *in id intentus sum*. Idem autem ualet, siue dicas pro uiribus, siue *omni studio atque contentione*.

39. ὁμοία αὐτῇ) Ita tamen, ut priori dignitate concedat, unde δευτέρα dicitur apud Marcum. Similis autem dicitur, quia actus itidem non externos tantum, sed et internos praecipit, et uim suam quam latissime extendit; adde et quod priori necessario nexu cohaeret, 1 Io. IV, 20. ἀγαπήσεις — σεαυτὸν) Tam sincere bene cupias omnibus, quam tibi ipsi; tam prodesse studeas cuius, *cui prodesse ullo modo potes, quam tibi aliorum opem exoptas*. Quod hic est τὸν πλησίον, Paulus dixit etiam τὸν ἕτερον. Rom. XIII, 8.

Ὡς ut et Hebraeum \aleph , saepe comparat res similes, sed inaequales, Io. XVII, 21. Act. III, 22. Est ergo ὡς σεαυτὸν *fincere diligere*, quomodo nosmetipfos diligere solemus. Ita amicus dicitur alter ipse. Cf. Matth. VII, 12.

40. ἐν ταύταις — ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμονται) *In his duobus praeceptis continetur summa omnium eorum, quae in lege Moysi et Prophetarum libris uobis praescripta sunt.* Κρέμονται, *pendent*, uidetur esse latina locutio, quales in his libris satis multae sunt. Paulus dixit, in eodem praecepto omnem ἐντολὴν ἀνακεφαλαιῶσθαι, i. e. *contineri*, ut uertit Syrus. Hebraei magistri istud ipsum dilectionis praeceptum uocant τὸ καθ' ὅλην legem.

41. συνηγμένων — Ἰησοῦς) *In templo haec esse gesta, patet ex Marc. XII, 41. Luc. XXI, 1. Matth. XXIV, 1.*

42. περὶ τοῦ Χριστοῦ) *De illo promisso Messia.* Hanc quaestionem Iesus proposuit Phariseis, ut eos conuinceret, quam parum cognita ipsis esset uera dignitas ac prouincia Messiae. τίνος οὗτος ἐστίν;) i. e. *ex cuius gente et familia illum oriri oportet?* Ex Hebraeorum idiomate, qui posteros omnes uocant filios.

43. ἐν πνεύματι) *Spiritu prophético.* Erat enim Dauid προφήτης Act. II, 30. et per ipsum loquebatur Spiritus S. 2 Sam. XXIII, 2. Act. I, 16. κύριον αὐτὸν καλεῖ) Pf. CX, 1. *Dauides, tantus rex, Messiam non modo tanquam se maiorem, sed et ut suum Dominum suspicit ac colit.* At quomodo Messias e Dauide natus, Dominus Dauidis poterat appellari, nisi ipse Messias ius atque imperium erat habiturus
in

in ipsum Davidem, et Messiae beneficia ad Davidem erant peruentura? Ad Messiam pertinere hunc Psalmum, agnouerunt Hebraei ueteres.

44. καθὼς ἐκ δεξιῶν μου) *a me secundus esto.* A regibus sumpta est tralatio, quibus haeres proximus, aut alioqui a rege princeps, dexter assidebat; is, qui deinde sequebatur, sinister. ἕως — ποδῶν σου) *Vsque dum inimicos tuos tibi subiecero.* Τὴς ἐχθρῶς σου, omnem uim ecclesiae aduersam, ac postremo mortem ipsam. Ἐποπόδιον τῶν ποδῶν, est seruitutis, et quidem abiectae circumscriptio.

45. εἰ ἔν Δαβὶδ καλεῖ αὐτὸν κύριον, πῶς ὑμεῖς αὐτῷ ἐστέ;) *Inuerfa locutio; nam directa locutio fuerat: εἰ ὑμεῖς αὐτῷ ἐστέ, πῶς αὐτὸν κύριον καλεῖ;* sed utro modo pronunties, uis argumenti eodem recidit. Dauides, Messiam, unum ex posteris suis *Dominum* appellans, diuinius aliquid ei inesse agnouit.

46. Ἐδὲ ἐτολμήσατέ τις) *Sadducaeorum, Pharisaeorum, aut legisperitorum, quibus omnibus os obstruxerat.* ἐπερωτήσαι) *Nempe περιάγων, quod ex superioribus repetendum est.* Nemo amplius illum tentare quaestiunculis audebat.

CAP. XXIII.

2. Ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν δι γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι) *Explicant uobis legem Moysi.* Καθέδρα Μωσέως, כּוּסֵה מוֹשֶׁה, est *cathedra, in qua sedentes magistri legem aut populo publice, aut discipulis priuatim interpretabantur, quomodo cathedrae uox Graecis quoque et Latinis usurpatur, unde philosophos cathedrarios dixit Seneca.* Archisy-

nagogi

magistri aut alii publico magistri munere fungentes, in cathedra stantes legebant ipsa uerba legis; deinde sedentes legem interpretabantur. Luc. IV, 17. sqq. Ἐκάθισαν, *sedent*, aor. pro praesenti.

3. ὅσα ἂν ἔπωσον ὑμῶν τηρεῖν, τηρεῖτε) Quicquid, nimirum ut legis interpretes uobis faciendum dictauerint. In lege Mosis multa erant praecepta, de quorum sensu ambigi poterat. In iis explicandis operam non malam nauabant δινομικιδι, gnari linguae et historiae ueteris, sine quarum cognitione legis pleraque recte intelligi nequibant. In his ergo eos Christus uult audiri a plebe, et eorum interpretationes, quamquam forte in duriores partem nimium inclinantes, recipi. Id uero non eo pertinebat, ut si quid docerent, manifestis praeceptis diuinis ipsique pietati contrarium, ut de Corbona parentibus praeferenda, sequendi essent duces coeci.

4. Δεσμεύουσι γὰρ Φορτία βαρέα καὶ δυσβάσαντα, καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τὰς ὤμους τῶν ἀνθρώπων) *Onera* hic uocantur innumerae istae praeceptiones de ritibus. Interpretes dicuntur homines onerare, quum docent, hoc aut illud faciendum. Lex ipsa per se erat onus satis δυσβάσαντων, sed Iudaici doctores praecepta eius quam latissime extendebant, neque admittebant probabiles exceptiones. τῷ δακτύλῳ δὲ αὐτῶν ἔθελουσι κινήσαι αὐτὰ) Ipsi in talibus sunt negligentissimi. Prouerbialis locutio, qua Romani utentes, dicunt etiam: *extremo* digito attingere.

5. πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιῶσι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις) Si quid ad legis praescriptum faciunt, id dant
aurae

aurae populari. *πλατύνουσι γὰρ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν*) Phylacteria sunt membranulae, quibus hae quatuor legis Mosai-
cae Periochae inscriptae sunt: Exod. XIII, 3 - 10. Exod.
XIII, 11 - 17. Deut. VI, 5 - 9. Deut. XI, 13 - 21. Has
thecis insertas Iudaei fronte et brachio sinistro alligant.
Ipsi uocant פְּלִיטָה a פֶּלֶת, preces, graece autem uo-
cantur φυλακτήρια, i. e. *obseruatoria*, eo quod sint memo-
ratiua legis; ac *conseruatoria* etiam fortassis, eo quod uim
quandam habere existimantur ad fugandos Daemonas. Quo-
modo conficiantur prolixè describunt *Buxtorf*. Synagog.
Iudaica IX. et *Wagenfeil* Sota p. 397 - 416. Lata et ad-
modum conspicua fecerunt sibi *Scribae et Pharisei*, ut pro-
portionatam inde apud populum reportarent deuotionis fa-
mam atque aestimationem, quum haec pro indiciis studii
legis, ac signis deuotionis aestimarentur. *καὶ μεγαλύ-
νουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν*) Magnas faciunt *fimbrias*
uestimentorum. Fimbriae in uestium limbis, quibus fila
hyacinthina addita erant, in mentem reuocare debebant
Israelitis praecepta Dei. Vide Num. XV, 38. 39. Has
fimbrias, תְּצִיץ, magnas sibi faciebant Pharisei ut populo
pietatem suam probarent.

6. φίλοι δὲ τὴν πρωτοκλισίαν) *Votis expetunt, ambiunt
primos accubitus, tanquam ingens bonum, atque etiam
data occasione uelut iure suo sibi uindicant.* *καὶ τὰς
πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς*) *Vetustissimo Iudaeorum
more, qui nullo in synagoga munere fangebantur, sedebant
aetatis ordine distincti. Sed multis in locis irrepsit con-
suetudo, ut eruditionis famam aliquam consecuti honoratius
federent, quo pertinet hic locus. Extant in Hebraeorum
libris*

libris decreta de hac re, quo loco legisperiti, quo Pharisaei federe debeant.

7. *ραββι*) Vox Syriaca indeclinabilis, *רַב* et *רַבֵּן*, *mag-nus*, item *magister* cum affixo primae personae est *רַבִּי*, *mag-ister mi*. Solebat autem in salutationibus uox Rabbi bis exprimi, ut apparet ex Marci c. XIV, 45. R. *Nathan* in Aruch obseruat, ante Hillelem neminem Rabbinum fuisse uo-catum: *Maimonides* nec Hillelem ipsum, sed Simeonem eius filium,

8. *ὁμοῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί· εἰς γὰρ ἐσὶν ὑμῶν ὁ καθηγη-τῆς*) pro *καθηγητῆς* Codd. quidam habent *διδάσκαλος*, quod *Beza*, *Grotius*, *Seldenus*, praeferunt, nam uocem Rabbi et Rabboni a scriptoribus nostris ubique reddi *διδάσκαλε*, nus-quam *καθηγητῆς*, *Grotius* contendit. Sed uidetur *διδάσκαλος* alterius interpretamentum esse, saltem utraque uox nihil differt. *Glossar. καθηγητῆς, Doctor*. Plura loca uid. ap. Wetsten. Vetat Christus istas appellationes expetere eo sensu, quo a Iudaeis expetebantur. Nam qui eruditi erant inter Iudaeos, cum nomine doctoris auctoritatem etiam sibi uindicabant, quod uisum esset docendi, et credi sibi uolebant. Verba Rabbinum esse uerba Dei dicebant. At Christi sectatores non debebant populum ea docere, tanquam obseruatu necessaria, quae ipsis talia uidebantur, sed ea tantum, quae Christus ipse necessaria pronunciaffet. Iudaeorum alii alios sectabantur magistros, et ab eorum pendebant auctoritate: sed inter Christianos eo modo dici, ego sum *Cephae*, ego *Pauli*, *Apolio*, nefas est. Cf. 2 Tim. IV, 3. *ὁ χριστός*) omittunt permulti Codd. Verff. et Pa-tres. *ἀδελφοὶ ἐστέ*) Vnius illius doctoris discipuli.

9. πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς) *Doctorem neminem uocate Patrem.* Nam de doctōribus h. l. est sermo. Qui nempe sapientem aliquem tanquam scholae principem sectabantur, et uelut in nomen eius iurauerant, eius sapientis filii uocabantur, ipsi illum uocabant רַבִּי, uel רַבֵּן. Sed quia רַבֵּן maior erat titulus quam רַבִּי, ideo Christus hunc sibi, illum patri uindicat. εἷς γὰρ ἐστὶν ὁ πατήρ ὑμῶν ὃ ἐν τοῖς οὐρανοῖς) Unus est uestrae familiae princeps ac dogmatum auctor, Deus qui per filium uobis ipse omnia scitu necessaria reuelauit. Io. VI, 45. 1 Theff. IV, 9. Itaque illo sensu, quo Iudaei sapientes patres suos uocabant, Christiani patrem neminem debent agnoscere. Sed alio sensu patres recte uocantur, qui nos in Christo per Euangelium genuerunt, 1 Cor. IV, 15.

10. μηδὲ — χριστὸς) Vid. comm. 8.

11. ὃ δὲ μείζων ὑμῶν ἔσται ὑμῶν διάκονος) *Qui antecellere aliis uult, ministrat illis.* Μείζων, comparat. pro superlatiuo; ἔσται futur. pro imperat. Quo quis inter uos maiorem in ecclesia dignitatem obtinebit, eo sciet sibi, non plus imperii concessum, sed plus oneris iniunctum: unde sequitur, non esse, cur uos delectent tituli, maioris seruitutis indices.

12. ὁστις δὲ ὑψώσει ἑαυτόν, ταπεινωθήσεται) Sententia Christo saepius usurpata, celebris haud dubie apud Hebraeos, quod docent loca ap. Wetstenium. Dicitur ὑψῶν ἑαυτόν is, qui magnifice de se sentit, nimium sibi tribuit, aliis se praefert, eosque superciliose spernit; tum uero etiam honores ambit, primos accubitus sibi uindicat etc. Talis igitur ταπεινωθήσεται, *contemnetur*, indignus erit aestimatione; nec Deo nec hominibus prudentibus probabitur.

καὶ ὅς τις — ὑποθήσεται) Quisquis uero humiliter de se fuisse rebus sentit, is honore uere dignus est, ac ipsi Deo, mentium inspectori probatur.

13. κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν) *Impedimento estis aliis, ne intrent regnum coelorum*, nempe clauibus sublati, ut *Lucas* loquitur, i. e. suppressa uera interpretatione et quotidiana iuculatione locorum, in quibus agitur de poenitentia, fide et dilectione non ficta: quibus omissis, omnem operam impenditis ritibus urgendis et ampliandis. ἔδδ τὰς εἰσερχομένους) Praefens pro futuro: eos, qui alioqui intraturi erant, si uiam recte panderetis. At nunc non modo non panditis, sed obstruitis etiam rituum septis, quibus occupati animi, ad meliora nequeunt penetrare.

14. *Graeci, Hieronymus et Antiqui* non habent hunc uersum, sed est *Marci XII.* et *Lucae XX* tantummodo. *Albertus Magnus* de Marco et Luca interpositum docet. Alii Codd. commati 13. anteponunt. Explicationem uide ad Marc. XII, 40.

15. περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν) *Ξηρὰ*, sc. γῆ, siue ἔδδς, hebr. יבשה. Apud Profanos ξηρὸν tantum in Neutro de terra occurrit, e. g. ἐν τῷ ξηρῷ, εἰς τὸ ξηρὸν. Tota phrasis est prouerbialis, simulque hebraica, sollicitum inquirendi laborem significans. Sensus enim est: *Quum terram et mare obeatis, ut faciatis profelytum, mox eum deprauatis.* προσήλυτον) *Profelytus* (α πρὸς et ἔρχομαι) qui se a gentilismo adiunxit Iudaismo. Distinguebantur in גרי תושב profelytos portae, qui et גרי תושב, seu תושבים פארויקאי et παρεπίδημοι dicebantur, et גרי צדק, *Profelytos iustitiae*. Illi repudiata idololatria tantum septem praecepta

Noachi-

Noachidarum obseruabant, nec ad ecclesiam Israeliticam pertinebant, sed in republica tantum tolerabantur: hi integram legem recipiebant, eamque ob causam in ipsam ecclesiae communionem transeuntes, eodem cum reliquis eius membris iure fruebantur. Hoc loco de posterioris generis profelytis est sermo. ἴδου γέεννης) Gehennae debitum, i. e. exitio et interitu dignum, ut תומן, ἴδου θανάτου, morti debitus. διπλότερον ὑμῶν) maiorem uobis hypocritam. Sicut ἀπλῶς est homo simplex, ita διπλῶς, homo duplex est hypocrita, qui pietatem simulans omnibus uitiiis est mancipatus.

16. ὃς ἂν — εἰδὲν εἴεν) Si quis iurauerit per templum, non tenetur; nullius momenti est huiusmodi iuramentum. Magistri Hebraeorum alia iuramenta magna, alia parua censebant. Magnis iuramenta per Deum ipsum, et κορβᾶν, per templum autem et altare minoribus iuramentis accensebantur. Horum gratiam facile faciebant Iudaei doctores, si quis se inconsulto calore iurasse diceret: at iuramenti κορβᾶν non item. 'Οὐδὲν εἴεν, non tenetur, uel potius: nullius est momenti uel effectus. ἐν τῷ χρυσῷ τῆς ναῆ) i. e. pecunia in gazophylacium missa; auro in Corbonam oblato. Non igitur aurum templi hic intelligendum est illud, quo micabant undique parietes et laquearia. ὀφείλει) tenetur, obstrictus est. De implenda nimirum promissione hic agitur.

17. ὁ ναός, ὁ ἀγιάζων τὸν χρυσὸν) Templum sanctius esse pecunia in gazophylacium missa Christus dicit; nullam enim aliam ob causam, quam quia templi usibus seruiret, sacri iuris erat haec pecunia, ut apud Romanos donatia, apud Graecos ἀναθήματα.

21. καὶ ἐν τῷ κατοικῶντι (al. leg. κατοικήσαντι) αὐτὸν) Hic ostendit Christus, omnia ista, quae illi uocabant minora iuramenta, maximis esse aequiparanda. Nemo enim tam stultus censeri debet, ut rem inanimem testem aduocet suae cogitationis et perfidiae uindictam. Quare in istis iuramentis censeri debet inesse metonymia, et per templum intelligi is, cuius est templum.

22. ἐν τῷ ἔρανῳ) Illustrat Christus quod dixerat exemplo simili. Nam inquit, et qui per coelum iurant, censendi sunt testem illum inuocare, cui coelum pro folio est. Cf. c. V, 34.

23. ἀποδεκαῖτε) Ita δεκάτην ἀποδεκαῖτεν pro eo, quod est decimam soluere, dixerunt LXX, Gen. XXVIII, 22. Deutr. XIV, 21. τὰ ἡδύοσμον καὶ τὰ ἀνηθον καὶ τὰ κίμινον) Lucas, omisso aneto et cumino, exemplum mentae et rutae posuit, adiiciens deinde nomen generale καὶ πάντων λάχανον. Ex mandato diuino omnium frugum decima erat soluenda. Quaestio autem fuit de oleribus, an lege decimarum comprehenderentur? Pharisei affirmabant. Addita erat haec decimatio a Rabbiniis *Babyl. Ioma* fol. 83. 2. Christus ut τὰ ἀκριβῆς Phariseorum in rebus istiusmodi ostenderet, minutiora olera speciatim nominauit. ἀφήματα — τίσις) *Negligitis grauiora legis praecepta, iustitiam, humanitatis officia, et erga alios homines fidem.* Τὰ βαρύτερα maioris momenti praecepta. Κρίσις, ut hebr. מִשְׁפָּט sumitur modo latius, ut omnia hominum inter se officia comprehendat, modo strictius, ut ea denotet, quae iure exigì possunt, opposita misericordiae siue beneficentiae. Ὁ ἔλεος, humanitatis officia. Desumpta esse uidentur haec uerba ex Mich. VI, 7.

ταῦτα εἶδει ποιῆσαι) Non definit Christus iuris controuersiam, sed hoc dicit: quando ita uobis lubet legem interpretari, praestandum quidem illud fuerat, sed ita, ut maiora ac potiora non omitterentur.

24. διυλίζοντες — καταπίνοντες) i. e. In minutis rebus dubii et anxii haerentes, at res grauissimas temere negligentes. Nam τὸ percolare culicem et camelum deglutire pro-uerbiale est, denotatque in rebus minimis superstitionem, rerum autem grauiorum neglectum. Praeterea etiam κάμηλον καταπίνειν pertinet ad locutiones hyperbolicas. Κώνωψ hic culicem significat uinariū, qui ex uino acefcente natus, eodem alitur et nutritur. Iudaei colo aut sudario uinum percolare solebant, ne culex uinarius, aut aliud quoddam animalculum immundum ab incautis deglutiretur. Vid. Buxtorf. ad rad. קנב. Hinc factum est, ut Phrasis Rabbinica קנין קנב, διυλίζειν κώνωπα et figurate acciperetur, et quidem ita, ut significaret a peccatis leuioribus cauere, ut interim grauiora admittere non dubites. Ceterum ipsum quoque illud peccata grauiora admittere peculiari Phrasi, figurate expressum est: καταπίνειν τὴν κάμηλον. Io. Vorstius de Adagiis N. T. p. 21. sqq.

25. καθαρῖζετε — ἀκρασίας) Purgatis externum poculi et patinae, quod autem intus est, (cibus et potus) plenum est rapinae et intemperantiae. Τὸ εἶσωθαι est cibus ac potus, qui in paropside et poculo continetur. Potus et cibus per metonymiam dicitur γέμειν ἐξ ἀρπαγῆς, quando comparatus est pro pecunia, maximam partem per rapinam, per oppressionem uiduarum et orphanorum parta; idem dicitur γέμειν ἐξ ἀκρασίας, quando intemperanter

abliguritur et absumitur. Pro ἀκρασίας tamen habent ἀδικίας codices plurimi et optimi; quae lectio etiam in nonnullis uersionibus et Patribus extat, et omnino praefereunda esse uidetur. Alii his uerbis hunc inesse sensum putant; Quum corpus lauitis, animo non purgato, tantumdem agitis, ac si diligenter lauaretis patinas et pocula, quum interim cibus et uinum plena essent impurae fecis. Scriptores enim nostri saepe partes comparationis permiscunt, quando alterum ex altero facile potest intelligi. Sic etiam h. l. externa et interna poculi immundities cum ea, quae est in animo, permiscetur. Plena oratio fuerat: ἔσωθεν δὲ γέμψαι τὰ ποτήρια καὶ δι τίναντες ἀκαθαρσίας. Ἔτως καὶ ὑμεῖς τὸ μὲν ἔσωθεν καθαρίζετε ἔσωθεν δὲ γέμψετε ἐξ ἀπραγῆς καὶ ἀκαθαρσίας.

26. καθάρισον — καθαρὸν) i. e. cura inprimis, ut cibus et potus qui in patinis et poculis continetur, legitime sit acquisitus; tum enim externum uasorum purum erit, non tibi nocebit. Τὸ ἐν τῷ τῷ ποτηρίῳ est id, quod in poculo continetur, potus. Καθαρίζειν potum et cibum, nihil aliud est, nisi curare ut legitime ac iuste sit acquisitus. Τὸ ἴνα h. l. sumitur ἐκβατικῶς, et innuitur quid futurum sit, si Pharisei et legisperiti iusto et legitimo modo sibi comparauerint ad usum uitae necessaria ac iucunda; nihil nimirum tum ab externa patinarum et pocularum immunditie esse metuendum, siquidem animus sibi bene conscius nulla re coinquinetur.

27. τάφοις κεκοιμημένοις) Iudaei sepulcra solebant signare calce, tum ornamenti causa, tum ne quis imprudens locum calcaret atque pollueret, ut *Wetstenius* ex Scriptis Iudaeorum

rum ostendit. Prohibitum nempe erat Iudaeis, loca immunda adire, id quod eo usque Rabbinistae extendebant, ut tota sepulcri longitudo, quae e. g. in spelunca uel agro erat, et sub terra longius protendebatur, immunda quoque iudicaretur. Ne igitur Iudaei polluerentur, tantum spatii, quantum sepulcrum intus complectebatur, exterius quoque in superficie et lateribus calce oblinebatur.

29. ὅτι δικοδομεῖτε) Sensus est: Vultis quidem uideri magni facere prophetas aliosque Dei seruos, quorum monumenta non sine ostentatione reficitis, sed nihilo meliores estis, quam illi erant, qui eos interfecerunt. Iam enim animo geritis, quod breui prodituri estis reipsa. Idem meditamini, quod illi faciebant.

30. ἐν τῷ αἵματι) *in caede*. Sicut enim Graeci φόνον dicunt ἀντὶ αἵματος, ita Hellenistae αἷμα ἀντὶ φόνου.

31. ὡς — τὰς προφῆτας) *Igitur ipsi aduersus uos testes estis, filii quod fitis eorum, qui interfecerunt Prophetas*. Genuini parentum uestrorum estis filii, ut natura, ita ingenio et indole. Elegantissime hoc a Salvatore dicitur, aliquam habens aequiuocationem. Nam et eorum ab illis parricidis originem natalesque ducendos, et imitationem operum eorundem, similitudinemque ingenii atque morum significare potest.

32. καὶ ὑμεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν) *Vos maiorum uestrorum impietatem et contumaciam, uestra ipsorum improbitate augete*. Quando uultis, hoc agite. Ita modum imperatiuum non raro usurpant Hebraei. Q. d. Pergite uos quoque imitari maiores uestros, ut tandem ue-

stra improbitas ad summum gradum perueniat. Pro πληρώσατε Codices quidam habent ἐπληρώσατε. Sed recepta lectio genuina esse uidetur. Nihil tamen impedit, formae Imperatiui ex Hebraismo significationem praesentis tribuere, ut sensus sit: *Etiam uos impletis mensuram, cui implendae operam iam nauauerant patres uestri.* Facitis eadem quae illi faciebant.

33. ὄφεις — τῆς γενένης) Sensus est: *Homines pessimi, maiorum pessimorum posteri, minime effugietes poenam grauissimam.* ὄφεις uocat Iesus Scribas et Pharisaeos ob nocendi et occidendi libidinem, et falsae doctrinae uenenum. Γεννήματα ἰχθύνων, genimina uiperarum, pessimorum hominum progenies. Cf. Matth. III, 7. πῶς — γενένης;) *Tales quum fitis, qui fieri potest, ut grauissimum non huius tantum, sed et alterius seculi supplicium euitetis?* Minime effugietis. Κρίσις τῆς γενένης, poena grauissima, imprimis alterius seculi. *Iudicium gehennae* frequentissima Rabbinis phrasis. Vid. loca, quae *Wetstenius* e Rabbinis ad h. l. congeffit.

34. διὰ τῆτο) Operose interpretes in his particulis connectendi laborarunt, hoc spectantes, ut ne ex uerbis Christi perperam aliquis colligeret, Christum ipsam causam esse uelle exitii hominum illorum, mittendo seruos suos eo fine, ut illos occidendo praecipites in perditionis barathrum se coniecissent. Facillime rem expedire uidetur *GOTTFR. OLEARIUS* in *obseruatt. sacr.* ad h. l. Videtur nempe Matthaeus in mente habuisse hebraicam particulam אַחַר־כֵּן uignificatu eo, quo idem fit, quod *posthoc* uel *interea*, cuius usus plurima exempla concordantiae Noldianae suggerere possint,

sint, et quam Scriptores N. T. uoculis ἐν τέτρω, ἐπὶ τέτρω reddere, inuenias. προφῆτας, καὶ σοφῶς καὶ γραμματεῖς) Hoc dicit Christus, legatos, qui ad ipsos uenturi essent, nihilo minores fore iis, quos uocabant prophetas, aut humana sapientia pollentes, quos appellabant γραμματεῖς, **וְרִבְבֵי**, et eorum principes, σοφῶς, **וְכֹהֲנֵי**. Hoc autem eo pertinet, ut, si eos non audiant, sint inexcusabiles, et ex eo iudicio, quod ipsi in parentes suos ferebant, se ipsos condemnarent.

35. ὅπως ἔλθῃ — γῆς) *Vnde etiam poenas dabitis omnium caedum in iustis et probis hominibus unquam perpetratarum.* Ὅπως hic, ut saepe sumitur ἐμβατικῶς, ut innuat euentum, et sensus sit: *Vnde eueniet* etc. **ἄιμα**, hebr. **וְדָם** et in plurali **וְדָמִים** non tantum *caedem*, sed etiam, ut hic, *caedis poenam* significat. **ἄιμα δίκαιον** per hypallagen est poena homicidiorum in probis hominibus perpetratarum. τὸ ἄιμα ἔρχεσθαι ἐπὶ τινὰ dicitur ex Hebraismo, ut Leuit. XX, 9. II. ubi Alexandrina uersio phrasin **וְדָם יָבִיחַ** reddit: ἔνοχος ἔσται. Ἐκχυνόμενον h. l. est pro praeterito, ut alibi pro futuro. Sensus igitur huius loci est: tam horribiles fore Iudaeorum poenas (in excidio Hierosolymitano) ut sufficere posse uideantur luendis homicidiis omnibus, quae usquam in probis et innocentibus hominibus essent perpetrata. Nec immerito. Nam iure aggrauat hoc reum, si, longam seriem punitorum uidens, ne sic quidem passus est se a simili delicto absterri. Id enim animum inemendabilem prodit, atque seueriori supplicio dignum est. **Ζαχαρίας**) Historia narratur 2 Paral. XXIV, 19-25. **ὡς Βαραχίας**) In libris Chronicorum

rum dicitur filius *Ioiadae*. Sunt qui Barachiam binomium fuisse putent. *Hieronymus* notat, in Euangelio Nazaraeorum pro filio Barachiae filium Ioiadae fuisse scriptum. Alii *ιδν* h. l. interpretantur *nepotem*. Alii aliter. De Zacharia eo, cuius historia 2 Paral. XXIV, 19-25. narratur, fermone esse, uix dubitari potest. μεταξὺ τῆ ναῶ καὶ τῆ θυσιαστηρίου) Facta est caedes in subdiali, quod צֶחַר uocant Hebraei, αὐλήν Graeci, Iosephus ἱπαιτρον, in quo erat altare holocaustorum, ita ut subdialis pars aliqua inter altare et aedem templi, quae hic ναὸς strictè dicitur, Hebraeis הכיח, intercederet. Inter aedem et altare fuerunt XI cubiti, pro ambulacro sacerdotum.

36. ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην) γενεὰ, hebr. דור. Dicit Christus, fore, ut eius ipsius aetatis plerique hoc horrendum Dei iudicium experirentur.

37. Ἱερουσαλήμ) i. e. Ἱεροσολομίται; ἡ ἀποκτείνουσα τὰς προφῆτας) Vt *Iesaiam*; sed et alios, quorum non extant nomina. τὰς ἀπεκαλέμενας) Ita uocat eos, qui prophetae ordinarii non erant, sed ad tempus diuino spiritu induebantur, qualis ille *Zacharias*. πρὸς αὐτήν) Locutio Orientalium populorum, qui primae et secundae personae post pronomen relatiuum aut participium subiungunt uerba aut pronomina personae tertiae. ποσάνις — πτέρυγας;) *Quoties beneuolentiam meam atque tutelam tibi obtuli!* Protegere te uolui ut gallina pullos suos alis tegere solet. Filii Hierosolymorum uocantur Iudaei omnes, quorum metropolis erat Hierosolyma, quo conueniebant omnes sacrorum iudiciorumque causa, quo et belli tempore receptum habebant. Hos Christus iam toto triennio multis miraculis, multis adhor-

adhortationibus ac comminationibus ad ueram poenitentiam et fidem perducere studuerat, ut eos hac ratione ab imminente ira diuina liberaret. Nam hoc est sub alas congregare.

38. Ἰδὲ, ἀφίσταί ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος) Ὁ οἶκος explicari potest de *republica Iudaica*. Tota nimirum gens Israelitica consideratur ut domus seu familia, e qua paterfamilias sublatus est, uel quae prole mascula caret, cui certissimus interitus imminet, cuiusmodi domus apud Graecos passim ἔρημος uocatur. Loca ad illustrandam hanc sententiam laudarunt *Wetstenius* et *Loefnerus*. Aliis ὁ οἶκος h. l. est *templum Hierosolymitanum*, ut sensus sit: *Ecce, haec ipsa domus inanis iam uobis et deserta relinquitur.* Ἐρημος fit domus, ubi ab habitatoribus suis deseritur, quam desertionem denique eius ἔρημία, quam nemo fit, qui curam eius habeat, ruinae atque omnimoda destructio sequantur necesse est. Vanissimam nempe illam Iudaeorum fiduciam esse Iesus ostendit, qua fieri non posse putabant, ut hancce gloriae suae sedem desereret Deus, nominisque sui hostibus proculcandam permetteret.

39. λέγω — κυρία) *Scitote enim, ab hoc temporis momento uos non amplius uisuros esse me* (in hoc uestro templo) *donec me pro Messia agnoueritis; i. e. nunquam* me posthac in templo uidebitis. Sic interpretandum difficilem hunc locum esse putarem. Per particulam γὰρ uerba haec cum u. 38. connectuntur, ubi Christus dixerat, domum hanc (templum) mox relinquendam esse desertam. Haec praedictio per gradus impleta est; et primus gradus erat, quod ipse Iesus templo praesentiam suam subtraxit. Verba igitur:

igitur: ε' μη με ιδυτε ἀπ' ἀρτι, ita restringenda sunt, ut sensus sit, Phariseos eum non amplius uisuros esse in domo, in qua tum una erant, nempe in templo. Verbis εως ἄν — κυρίως alludere uidetur Iesus ad acclamationem populū (c. XXI, 9.) publice eum declarantis pro Messia. *Non uidebitis me*, inquit, donec mihi acclamaueritis: *Benedictus* etc. i. e. *nunquam* me hic conspicietis. Nam accurate sciebat, Phariseos eum nunquam agnituros esse pro Messia. Simili sensu usurpatur. εως ἄν Matth. V, 26. Est ergo hoc acute dictum. Innuit autem Iesus simul uerbis his (comm. 38. 39.) fore, ut Deus locum illum plane deleteret, iusti iudicii daturus exemplum. Grotius uerba εως ἄν ἔπητε, explicat: *donec libenter admodum dicturi sitis*, et Iesum dicere existimat, uenturum tempus, quum libenter ipsi ea usuri sint acclamatione, qua nuper pueri usi fuerant, si ea ratione ipsius gratiam possent eblandiri. *Moldenhawerus* coniunctionem γὰρ ugens, ita interpretatur: *Dico enim uobis, uos ex hoc tempore non experturos esse auxilium meum, (uel gratiam meam) nisi dixeritis: Benedictus etc.* i. e. nisi me agnoueritis pro uero Messia.

CAP. XXIV.

1. **K**αὶ ἰδόντων — τῶ ἱερῶ) Audiuerant discipuli Dominum dicentem (c. XXIII, 38. 39) ad ruinas suas spectare templum mox praesidio diuino nudandum. Quare unus ex iis (Marc. XIII, 1.) nomine omnium, operis magnificentia et firmitate oculos habens praestrictos, monstrandum Saluatori existimauit, quantum opus sit, quod oraculis suis destruat. Monstrauit ei aedificia templi magnifica, ut solent, qui

qui operis alicuius magnitudinem et firmitatem admirantur. Cf. Luc. XXI, 5.

2. ἀμὴν — καταλυθήσεται) Phrasis est hebraica, (2 Sam. XVII, 13.) in qua aliquid est ὑπερβολῆς. Hoc dicitur, templum penitus destructum iri.

3. πότε ταῦτα — τῷ αἰῶνος;) Interrogant discipuli primum de *tempore*, quo Christi praedictio excidium templi concernens euentum esset habitura. Porro quaerunt, *quodnam praesentiae Christi futurum esset signum?* Intellexerant nempe, templi fata Christi iudicio deberi, atque adeo supponere *παρσίαν*, praesentiam eius gloriosam, ex qua mutata illa rerum facies existat. Quum autem praedicti occupati, putarent, fore, ut cum pompa quadam, et signis, per quae sensibus pateret, regnum Iesu Christi ueniret, cognoscere antea haec signa, et laetitiam inde aliquam animo praecipere gestiebant. Denique etiam *συντέλειαν τῷ αἰῶνος* commemorant. Hanc uocem in N. T. de fine mundi accipi Matth. XIII, 39. 40. 49. c. XXVIII, 20. aliisque locis, certum est. Hoc uero loco per *συντέλειαν τῷ αἰῶνος* intelligi finem seu consummationem illius aevi, quo status Reipublicae, sacrorumque Iudaicorum persistere debebat, interpretes haud pauci cum *HAMMONDO* et *CLERICO* uolunt. Hoc sensu sumitur Hebr. IX, 26. coll. 1 Cor. X, 11.

4. καὶ ἀποκριθεὶς — πλανήσῃ) Primo respondet Iesus ad id, quod a discipulis in quaestione (u. 3.) secundo loco propositum fuerat: τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρσίας; Ut intelligatur, quam apte Saluator discipulorum de *praesentia* sua quaestioni satisfaciat, uidendum ante omnia, qualem illi

παρσίαν

παρυσίαν eius ex praeiudiciis Iudaicis exspectauerint. Comuni igitur Iudaeorum occupati errore arbitrabantur, Messiam praesentem Gentium uictorem exiturum, atque triumphorum suorum celebritate uniuersum, qua patet, orbem esse impleturum; porro ex eius uictoriis profundissimam pacem regni eius esse exituram, in qua felicissima futura esset eorum, qui in partes regni eius uenirent, Apostolorum et discipulorum, conditio; tum denique unam ueram religionem, sublato omni dissensu, idololatria et falsa prophetia omni submota, orbem terrarum esse occupaturam. Hanc uero *παρυσίαν* illustratura esse signa quaedam luculenta, uel extraordinarios quosdam euentus, quibus adesse iam eum ad regnum eiusmodi capeffendum constet, recepta tum fuit, et hodie adhuc est Iudaeorum opinio, quam maioris illustrationis causa ex recentiorum Iudaeorum scriptis proposuit, et in retro elapsorum seculorum historia et in monumentis Scripturarum accurate inuestigauit *GOTTFR. OLEARIIUS* in obseruatt. sacr. ad Matthaeum, p. 671. sqq. Christus igitur ostendit discipulis, talem, qualem illi exspectarent *παρυσίαν* eius frustra iam tum sperari, atque serio hortatur, ne imponi sibi a quopiam patiantur: Βλέπετε, μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

5. πολλοί — ὁ χριστός) *Multi sibi meam dignitatem arrogabunt, se uenditantes pro Messia.* Ὀνομα, ΩΩ, h. i. est dignitas. *Messiae* nomine populus iudaicus intelligebat iudicem libertatis. Luc. XXIV, 21. Quare quicumque se missos diuinitus liberatores populi Iudaici dicebant, eo ipso *Christos* se profitebantur, et erant ψευδοχριστοί. Tales erant ii, quorum fit mentio Act. V, 36. 37. VIII, 9. 10. XXI,

XXI, 38. *Ioseph. B. I. II. 13. 4. Antiq. XX, 5. 1.* καὶ πολλὰς πλανήσασαι) Multos spe falsa illectos in exitium abripient, ut ex citatis locis apparet. Praedicit igitur Christus, futuros quidem esse, qui pro ipso gerere se audeant, se uero nusquam sensibus suorum fore deprehendendum.

6. μελήσετε — πολέμων) Iam ostendit Iesus, talem, qualem discipuli expectarent παρσίαν eius frustra sperari. Expectabant nempe pacem profundam, ex uictoriis eius contra hostes quoscunque, atque Romanos inprimis, stabi- liendam. Sed longe aliter euenturum esse, docet Iesus; bella scilicet et famam de bellis inaudienda esse. ἀκούειν πολέμου) Wetstenius intelligit bellum Asinaei et Alinaei fratrum Iudaeorum cum Parthis in Mesopotamia et Baby- lonia gestum, quo ter praelio dimicatum est, narrante *Iosepho Ant. XVIII. 9. 1.* ἀκοὰς πολέμων) Rumores bello- rum. Bardanes et post eum Vologeses Izati Adiabenorum regi Iudaeo bellum indicunt, irrito conatu. *Ioseph. Ant. XX. 3. 3.* Isti rumores suspendebant animos Iudaeorum in Palaestina. *Ios. B. I. II. 16.* Potest etiam huc referri *metus belli a Caio*, quum imaginem suam templo inferre pararet. δρᾶτε, μὴ θροῶσθε) Considerate ista diligenter; sed ne ita mouemini istis, quasi extrema essent malorum quae Iudaeos manent. δεῖ γὰρ πάντα γενέσθαι) Deī spe- ctat Dei consilium, sapienter permittentis ea mala, ad quae Iudaei sua sponte ferebantur, quo magis iustitia ipsius pate- sceret. ἔτιω ἐς τὸ τέλος) i. e. nondum ad summum peruenit poena Iudaeorum. Nam τὸ τέλος explicari potest (et fortassis etiam debet,) de fine Hierosolymorum et ci- uitatis Iudaicae. Haec bella, et rumores de bellis non esse
signa

figna (inquit Iesus) totalis exitii reipublicae Iudaicae imminuentis; nondum tunc fugiendum esse e Palaestina. Αὐτὰ τὸ τέλος explicant de *consummatione rerum*.

7. ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος) Significat, Iudaeos; et qui aliarum erant gentium iisdem in ciuitatibus morantes, mutuis inter se caedibus collidendos; quod contigit Caesareae primum, deinde Scythopoli, Ptolemaide, Tyri, Gadaris, rursum Alexandriae, deinde et Damasci. βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν) Significat *tetrarcharum aut prouinciarum aperta inter se bella*. Nam βασιλεία ex more hebraici sermonis interdum est *praefectura quaeuis*. Huc referri debet Iudaeorum in Peraea habitantium bellum aduersus Philadelphenos ob finium controuersiam, *Cuspio Flado* procuratore; Iudaeorum et Galilaeorum bellum aduersus Samaritas, procuratore *Cumano* etc. καὶ ἔσονται λοιμοὶ) *Claudii* tempore Act. XI, 28. καὶ λοιμοὶ) prouerbio dicitur: μετὰ λιμὸν λοιμὸς. σεισμοὶ κατὰ τόπους) Σεισμός h. l. est motus terrae, omisso τῆς γῆς. Κατὰ τόπους, non ubique terrarum, et singulis locis; sed uariis, diuersis locis. Hi autem terrae motus a Christo praedicti partim in *Claudii*, partim in *Neronis* tempora inciderunt.

8. ἀρχὴ ὀδύνων) *Initium calamitatum*. Saepissime in Psalmis et Prophetis maximi dolores doloribus parturientis comparantur. Sed plus hic dicit Christus: ea nempe, quae iam memorauit mala, adeo suprema non fore, ut primis denum doloribus pariturae mulieris conferri debeant, post quos dolor multo grauior in partu ipso sequitur.

9. τότε) i. e. *circa ista tempora*; ita enim solet τότε laxius accipi. Nam quae sequuntur, partim ante iam narra-

tas Iudaeorum calamitates (quod Lucas hoc loco aperte significat,) partim inter eas acciderunt. Nunc igitur docet Iesus, non tam iucundam fore eorum, qui in partes regni eius uenturi essent, Apostolorum et discipulorum conditionem, ut ipsi tum sperabant, sed multis uexationibus et calamitatibus eos fore obnoxios. παραδώσειν ὑμᾶς εἰς θλίψιν) θλίψις sunt *flagra, carcer, aliaeque id genus uexationes.* καὶ ἀποκτενεῖσιν ὑμᾶς) efficient, ut quidam uestrum, ἐξ ὑμῶν, ut *Lucas* inquit, etiam interficiantur, siue populari tumultu, ut *Stephanus*, siue iudicii specie, ut *Iacobi duo.* ὑπὸ πάντων ἐθνῶν) Non in Iudaeorum tantum uenietis odium, sed et aliarum per orbem gentium. Quod coepit maxime sub Nerone, qui incensae a se urbis rumori Christianos, ut Tacitus narrat, reos subdidit, et quaesitissimis poenis affecit. διὰ τὸ ὄνομά μου) Ob nudam Christianismi professionem, I Petr. IV, 16.

ΙΟ. σκανδαλισθήσονται πολλοί) Conspetto isto omnium gentium aduersus Christianos odio, multi a Christianismi professione deficient. De significatione uerbi σκανδαλίσεισθαι uide notata supra ad c. XVIII, 6. V, 29. καὶ ἄλλῃλις παραδώσει, καὶ μισήσῃσιν ἄλλῃλις) Vox ἄλλῃλις hic iatius ponitur, pro eo quod diceremus, *alter alterum odio habebit, ac tradet.* Sensus est, futurum, ut Christianorum alii alios tradant, nimirum hi, qui a Christianismo deficient, eos, qui perseuerant.

ΙΙ. ψευδοπροφήται) *Falsi magistri*; sicut προφῆται dicebantur Hebraeis non hi tantum, qui praedicebant futura, sed et qui legem interpretabantur.

12. φυγῆσται ἢ ἀγάπη τῶν πολλῶν) Quum uidebunt, se ab illis, quos sanctissimos et coniunctissimos habebant, prodi, nemini amplius fident, et sibi solis consulere studebunt; ne beneficia in ingratos collocantes, aut sibi hostem statim emant, aut ipsi tandem egeant.

13. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, ἔτος σωθήσεται) τέλος h. l. *de fine reipublicae Iudaicae, et destructione Hierosolymorum* capiendum esse uidetur, (ut u. 6. 14.) ita ut sensus sit: qui ad excidium usque Hierosolymorum, atque adeo ad finem reipublicae Iudaicae, in fide, sanctitateque uitae permanferit, is seruabitur, s. singulari Dei prouidentia incolumis saluusque euadet: quam Christi praedictionem euentum suum habuisse, docet historia de Pella, urbe Decapoleos, et locis montanis, quo homines pii, in ipso illo funestissimo bello Hierosolymitano, se contulerunt, stragemque communem euitarunt, auctore Eusebio H. E. Lib. III. c. 5. Possset uero εἰς τέλος uerti *perpetuo, constanter*, et σώζεσθαι intelligi de omni illa salute et felicitate, quam religio praestat fidelibus suis cultoribus et in hac et in futura illa uita. Sensus tum esset: *Qui constans perseuerauerit* (in tolerandis malis ob religionis meae professionem) *is salutem et felicitatem consequetur* cultoribus meis paratam.

14. ἐν ὅλη τῇ δικυμένη) δικυμένη (sc. γῆ) non semper est uniuersus orbis terrarum, sed interdum imperium Romanum, ut Luc. II, 1. interdum autem magna imperii Romani pars, et inprimis Iudaea, ut Act. XI, 28. Hoc loco magna pars Romani imperii intelligitur; nam ante excidium Hierosolymitanum aliis etiam populis extra Iudaeam non paucis annunciatum est Euangelium, teste historia ecclesiastica.

μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι) *Vt omnibus nationibus innotescat.* Exemplo gentium etiam barbararum Deus Iudaeos inuitare uoluit ad obedientiam Euangelii, et non obedientes contumacis incredulitatis apud omnes populos conuincere, antequam in eos irae suae thesauros effunderet. καὶ τότε ἦξει τὸ τέλος) finis iudiciorum Dei aduersus gentem Iudaeorum.

15. ὅταν ἔν ἴδῃτε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ρηθὲν διὰ Δανιὴλ τῷ προφήτῃ) *Quum autem conspicietis profanum omnia deuastaturum exercitum.* Nunc docet Iesus, quo signo cognoscere possent discipuli eius et sectatores, adesse iam interitum urbis et reipublicae Iudaeae, τί τὸ σημεῖον τῆς ἐαυτῆ παρυσίας, καὶ τῆς συντελείας τῆ αἰῶνος; comm. 3. *Quando, inquit, Hierosolymam exercitibus Romanorum uideritis obsessam, tum eius appropinquasse desolationem, et fugiendum esse ex Iudaea cognoscite.* Cf. Luc. XXI, 20. βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως est *abominatio uastatrix, uel desolans,* **מבול שׂרשׁ** Dan. XII, 11. Illa autem *abominatio* est exercitus Romanus, cum signis et imaginibus, duce Cestio, in solo circa urbem castramentatus, cf. Luc. XXI, 20. et uocatur *desolatio, s. desolator,* quia uenit ad desolanda et destruenda cum Hierosolyma, tum templum. Iosephus disertis uerbis docet, hoc Danielis uaticinium de Romanis Hierosolyma deuantibus exponendum esse, Lib. X. Antiq. c. XI. §. 7. ἐς ὧς ἐν τόπῳ ἁγίῳ) Quidam Codd. habent ἐς ὧς. Sed potest etiam ἐς ὧς esse Neutrum, contractum ex ἐς ὧς, pro ἐς ἁγίῳ, adeoque ad βδέλυγμα referri. Vid. *Bonwyer* coniect. ad h. l. Ἐν τόπῳ ἁγίῳ. Ὅτις ἔ δει, secundum *Marcum,* non in ipso templo, (id enim non erat nota futurae cladis, sed ipsa clades praesentissima) uerum in templi

conspēctu, in solo circa urbem, quod solum Deo uni, non gentium Diis, sacrum esse oportebat. ὁ ἀναγινώσκων νοεῖτω) Verba sunt Matthaei, non Christi, parenthesi includenda, ex Dan. IX, 25. desumpta.

16. τότε οἱ ἐν τῇ Ἰερουσαλὴμ φευγέτωσαν ἐπὶ τὰ ὄρη) Τότε, i. e. si non ante fugeritis, tunc saltem fugite, quum primum aduentare expansis signis exercitum conspicietis, quum ponē primum castra incipient; nam ad id usque tempus patebat fuga, nondum oclusis egressibus. Illud autem ἐπὶ τὰ ὄρη, sicut alludere ad *Lothi* historiam uidetur, ita reipsa quoque est impletum. Sic ante obsidium Hierosolymorum Hierichuntinos fugisse εἰς τὴν ὄρεινὴν narrat *Iosephus*. Sed et Christiani Scriptorum prodiderunt, multis per fugium fuisse non Pellam tantum, sed et in alia loca regni *Agrippae* et *Syriae*.

17. ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος μὴ καταβαίνειτω ἄρα τι ἐκ τῆς δικίας αὐτοῦ) Tecta plana Iudaeorum ita erant comparata, ut non tantum in iis ambulare, sed et ex uno ad alterum progredi liceret. Vid. b. *Fabri Archaeologie der Hebraeer* p. 418. 419. Sensus igitur est: si super tecto speculatus uides exercitum hostilem urbi appropinquantem, noli tempus terere conuassando omnia quae domi habes, aut sarcinulam colligendo, sed omni mora abiecta conice te in pedes, et fuge per tecta, uia breuissima, non per domum. Repentinam fugam suadet Christus, ob praesentissimum periculum.

18. τὰ ἱμάτια) τὰ ἱμάτιον habent multi Codd. Verff. et Patr. Sed est haec uox earum in numero, quae plurali sono significationem habent interdum singularem. τὰ ἱμάτιον autem, ut uidetur, est *pallium*, uel uestis exterior. Christus
his

his etiam uerbis summam festinationem in fuga suadet. Solebant enim Orientales, sicut Romani, dum opus rusticum facerent, uestem exteriorem humi, uel in casa deponere. *Hesiod.* Oper. II. 9. Τυμὸν σπείρειν. *Georg.* I. 299. Nudus ara, fere nudus; i. e. sine toga et pallio.

19. εἰ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχέσαις καὶ ταῖς θηλαζέσαις) *Grauidis et nutrientibus.* Nam grauidae in fuga parturient forsitan, et parui liberi magna fugae sunt impedimenta.

20. μὴδὲ ἐν σαββάτῳ) Iudaei statuerunt, non licere die Sabbati ultra bis mille cubitorum spatium ambulando emitti. Optandum igitur, dicit Christus, ne in Sabbatum incidat fugae necessitas, ostendens, longe ultra bis mille cubitos fugiendum. Legimus quidem apud Iudaeorum magistros, uitae periculo cessare legem Sabbati; sed ea exceptio non omnibus erat probata. Quanquam autem erat cessatura ante excidium Hierosolymitanum stricta illa obligatio sabbati, paucissimi tamen fuere ante excidium templi, qui libertatem suam intelligerent. Quamdiu autem manebat persuasio, Christianos etiam teneri lege sabbati, contra quicquam facere graue fuisset delictum.

21. εἶσαι γὰρ τότε θλίψις μεγάλη, δια ἧς γέγονεν) Post elapsam fugae occasionem, mala imminebunt omnibus malis humanis grauiora, intus latrocinia, fames, pestis, extra ferum et flamma. *Ioseph.* de B. I. V. c. 10. §. 5. μήτε πόλιν ἄλλην τοιαῦτα πεποιθέναι, μήτε γενοῦν ἐξ αἰῶνος γεγονέναι κακίας γονιμωτέραν. εἰ δὲ ἢ μὴ γένηται) Tribus negatiuis particulis non ter negatur, sed ut simplex negatio certior ac magis fixa appareat, interseruntur illa εἰ μὴ, quae ualent

πότε, ut Marc. XIV, 25. ἐκέτι ἢ μὴ πῶ, Cf. etiam Luc. X, 19.

22. καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι, ἐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σὰρξ.) *Nisi contraherentur et breuiores redderentur dies (excidii sc. Hierosol.) nemo (Iudaeorum) superstes maneret.* Σάρξ, ut hebr. רשׁב h. l. est *homo*, et per synecdochen gen. *Iudaeus*. Multa erant, quae Hierosolymorum expugnationi moram allatura uidebantur, hinc rebellio trium principum, et Vespasiani ex Iudaea discessus ad capeffendum imperium, inde Iudaicae gentis obstinatio, odio Romanorum, prospera cum Cestio pugna et spe auxilii tum diuini tum Iudaeorum transeuphratensium aucta, Hierosolyma urbs munitissima, omnibus rebus necessariis ad tolerandam longam obsidionem instructa. Accesserunt consilia ducum in exercitu Titi, suadentium, ut famem hostium operiretur. Ioseph. L. V. c. 12, §. 1. quae iuncta Iudaeae interneccionem minabantur, διὰ δὲ τὸς ἐκλεκτοῦς) i. e. Christianorum causa, qui sparsi per Iudaeam et Galilaeam pecudum ritu caesi fuissent a sicariis, Zelotis et tyrannis, utpote auersi a belli consiliis. Ἐκλεκτοὶ quasi proprio nomine dicuntur Christiani, utpote charissima Dei pignora. κολοβώθησονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι) Obsidio omnium expectatione celerius finem habuit, dum tyranni Iudaici mutuis uulneribus conciderent, fragmenta amburerent, et loca munitissima amentes sponte desererent.

23. Τότε) Circa tempus obsidionis, et post urbis destructionem. ὧδε ὁ Χριστός) Libertatis uindex, et Iudaeorum liberator, ut supra u. 5.

24. ἐγερθήσονται γὰρ ψευδοχριστοὶ) *excitabuntur*, i. e. *exorientur*; multi se gerent pro Messia. Statim post excidium *Ionathas* multos in Cyrenaicam solitudinem perduxit, quem conatum *Catullus* prouinciae praefes armis disiecit. *Adriani* temporibus *Barchochebas* palam omnibus dixit, se esse Messiam. καὶ ψευδοπροφήται) Παρασάται τῶν ψευδοχριστων, qui sacrarum litterarum testimoniis abutebantur, ut populo persuaderent, hunc aut illum impostorem esse uerum Messiam. καὶ δώσουσι σημεῖα μεγάλα καὶ τέρατα) Διδόναι, ut hebr. (נִסִּים) h. l. denotat ἀποδεικνύειν, palam aliquid designare in signe, quod omnibus spectandum proponatur. Sic flammam euomere putatum *Barchochebam* narrat Hieronymus. Eiusmodi impostores iam ante excidium Hierosolymitanum in Iudaea extitisse, docet *Iosephus*, Antiquitt. L. XX, c. 8. ὡς ἐκ πλανῆσαι εἰ δυνατόν, καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς) Marcus: πρὸς τὸ ἀποκλαυῶν. Sensus est, illos impostores omnem operam duros, ut non tantum Iudaeos incredulos, sed et eos, qui Christo serio nomen dederant, in suas pertrahant partes. Illud εἰ δυνατόν rei denotat difficultatem.

26. ἰδὲ, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστὶ) Messias scilicet, quod *Marcus* addit. Solebant id genus impostores abducere homines in solitudinem, ut tuto ibi manum colligerent, quod apud *Iosephum* passim uidere est. μὴ ἐξέλθητε) *Ne ite*, ut illorum ductum sequamini. ἐν τοῖς ταμίαις) *in conclauis domus*, ut supra c. VI. 6. Nam quidam haud satis fidentes uiribus clam colligebant sectatores.

27. ὡσπερ γὰρ — ἀνθρώπου) i. e. *Inopinatus et repletus erit aduentus meus*. Nihil enim uelocius fulgure. Τὴν παρουσίαν autem Messiae esse aduentum eius ad iudican-

dos puniendosque Iudaeos, per se patet. Simul uero innuere uidetur Iesus, Messiam non amplius eo modo conspiciendum fore, ut dici possit, eum hoc uel illo loco esse, sed inuisibili modo declaraturum suam uim et maiestatem.

28. ὅπερ γὰρ ἐάν ἢ τὸ πτώμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἄστροι) Pronerbialiter haec dicta esse, facile patet. Sicut cadaueribus aquilae aduolare, iisque pasci solent; ita, quum urbs et gens impia internecioni matura fuerit, aduolabunt illico milites Romani, aquilarum instar cum aquilis suis, atque eam dilacerabunt et exedent. Promiscue dici, nunc πτώμα simpliciter, nunc addito νεκρῶ, ab optimis graecis scriptoribus, docuit *Sallierius* ad Thom. Mag. Ecl. Att. p. 765. Vid. etiam *Loesn.* ad h. l. Finem hic esse uaticinii de excidio Hierosolymitano, et responsionis ad primam et secundam quaestionem discipulorum, plurimorum interpretum est sententia, propter Marc. XIII, 24. et Luc. XXI, 25. Alii uero eam etiam orationis Christi partem, quae u. 29. incipit, de Hierosolymorum euerfione adiunctisque rebus unice interpretantur, non inficiantur tamen, ab isto reipublicae Iudaicae exitio Christianorumque liberatione posthaec Christi sermonem ad diem hominibus uniuersis fatalem conuerti.

29. ἐνθῶς δὲ — σαλευθήσονται) Qui haec et quae sequuntur de extremo iudicio et ultimo Christi aduentu explicanda esse censent, ii uim uerborum urgent, et omnes a Salvatore allegatas circumstantias. Ex horum sententia particula ἐνθῶς h. l. denotat *subito*, ut alias saepius, e. g. infra c. XXVI, 49. Marc. XIV, 45. Marc. V, 2. c. IX,

c. IX, 24. et accipiunt non de breui interuallo, sed de subito post longa interualla euentu. Sol et luna obscurabuntur proprie, siue graui tempestate, futuram deuastationem telluris nostrae anteceffura id fiat, siue aliis ex cauffis. Quod dicitur: *οἱ ἀστέρες πεισῦνται ἀπὸ τοῦ ἔρανοῦ*, id intelligunt *optice*; stellas fore quasi non essent, sine luce; Christum enim non sectari *ἀκριβείαν* astronomicam, sed captui vulgi acommodare sermonem. Ἄι δυνάμεις τῶν ἔρανοῶν, **כּוֹמֶטֶה נְבֻז** est *multitudo stellarum*, alias *ἡ κρατεία τοῦ ἔρανοῦ*, ut 2 Paralip. XXXIII, 5. Ierem. XXXIII, 22. Verba καὶ αἱ δυν. το. ἔρ. σαλευθήσονται epexegetin esse putant phraseos: *οἱ ἀστέρες πεισῦνται ἀπὸ τοῦ ἔρανοῦ*, et sensum esse: *coelum ipsum quasi concutietur horrenda illa rerum conuersione*. Qui locum de Hierosolymorum euerfione adiunctisque rebus unice interpretantur, illi multa habent, quibus cauffam suam tueantur. Verba nempe Matthaei: *ἐνθάως μετὰ τὴν θλίψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων*, lucem accipiunt ex Marc. XIII, 24. *ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις*, et Luc. XXI, 25. quibus confirmari uidetur, sermonem esse de his, quae statim post ea quae ante dicta erant signa instantis aduentus Christi euentura essent. Docuerat Iesus supra u. 15. seqq. quo signo cognoscere possent discipuli adeste iam interitum urbis et templi. Nunc uero u. 29. seqq. ipsam euerfionem atque totalem Iudaeorum cladem imagine prophetica ob oculos quasi ponit. Accedit, quod Christus, narrantibus omnibus Euangelistis, perituram negat *πάντην τὴν γενεάν*, ante quam *haec omnia* contigerint, infra u. 34. Marc. XIII, 30. Luc. XXI, 32. Ergo quae hic de obscuratione solis, lunae et stellarum etc. dicuntur, improprie intelligenda esse uidentur. Prophetiae nempe

his ipsis uerbis praedicunt tempora calamitosissima ac tristissima, e. g. Ies. XIII, 10. Ezech. XXXII, 7. 8. Ioel II, 3. 4. Si quis obiiciat, Iesum stilo isto poetico, et sublimiori dicendi genere, quo prophetae V. T. usi sunt, *nunquam* uti potuisse, responderi potest, Iesum hic, ubi futura praedicit, prophetae agere personam, et saepe usum esse imaginibus. Describere igitur uidetur Iesus his phrasibus, more et stilo prophético fata Iudaeorum tristissima. Nimirum post euerisionem urbis multa Iudaeorum millia uendita et in seruitutem redacta sunt. Confugerant multi Iudaei in Galilaeam; sed Romani eos persecuti, seuerissime eos conquisiuerunt, et castella in quibus maxime latebant, incendio deleuerunt, ut propemodum uniuersa Galilaea flagrare uideretur. Haec statim post excidium euenerunt. Commentarii loco esse potest IOSEPHUS de B. Iud. in primis Lib. III, c. 4. et V, c. 13. Grotius existimat, Christo propositum fuisse significare discipulis, sicut excidium Hierosolymitanum habuit suas praeuias calamitates, ita habiturum et uniuersalis iudicii diem. Excidium Hierosolymitanum figuram et quasi pignus fuisse uniuersalis iudicii. — Vno uaticinio haud raro plures significari euentus similes, negari uix potest. Vid. not. ad c. I, 22.

30. καὶ τότε — ἔρανον) *Tum uidebunt documentum, quo constet, Messiam in coelo esse, i. e. regnare, hostesque sibi subiicere.* Ita uerba haec interpretanda esse monet Ven. MORUS, in dissertat. theolog. et philolog. p. 145. Apud Marcum et Lucam de ἐμφάνεισιν nihil est. Sed plane idem sensus est phrasium: *Videbunt, Messiam uenire, gerere se Regem; et; uidebunt documentum Messiae regnantis.* Nam haec

haec ipsa fata tristissima Iudaeorum, et latior propagatio religionis christianaе, quae secuta est postquam illud impedimentum Iudaicae ciuitatis legisque ritualis sublatum erat, documento esse poterant, Iesum esse Messiam, et regnare in coelis. *Σημεῖον* est *documentum*, monumentum, unde aliquid cognoscatur, concludatur, aut quo aliquid confirmetur. *καὶ τότε — — δόξης πολλῆς) πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς*, omnes tribus terrae, sunt Iudaei qui non crediderunt in Christum. Videntur haec uerba desumpta esse ex Zachar. XII, 12. et referuntur ad planetam, existitum ob iudicia illa seuerissima quae tum exercebuntur a Christo. Quae sequuntur uerba: *καὶ ὄψονται — νεφελῶν τῆ ἑβραῆ*, non accipienda sunt proprie de adspectabili aduentu, sed de luculenta operatione Messiae, qua suam declarat maiestatem, ut supra c. XVI, 27. Declarauit autem maiestatem suam, partim per abolitionem oeconomiae Mosaicae, partim per propagationem suae religionis, quae facilius erat, impedimento illo Iudaicae ciuitatis legisque ritualis sublato. Alii haec et sequentia uerba comm. 31. proprie de aduentu Christi ultimo ad iudicium illud uniuersale interpretantur.

31. *καὶ ἀπόσει — ἕως ἄκρων αὐτῶν)* Qui totum hunc locum de luculenta operatione Messiae interpretantur, ii haec omnia improprio sensu accipiunt, ut supra c. XVI, 27. Quicquid nempe per prouidentiam Dei singularem sit, id ministerio angelorum interdum tribuitur, quia angeli sunt ministri prouidentiae diuinae. *Μετὰ σαλπικγοῦ μεγάλης, cum tuba canora, ἐν διὰ δυοῖν.* Improprie angelis tubam tribui, nemo non uidet. *καὶ ἐπισημῶσι)* Allusio ad morem

morem Iudaeorum, apud quos ἡ ἐκισύναξις fieri solebat fontubae Num. X. τὰς ἐκλεκτὰς αὐτῶ) i. e. Christianos, ueros scilicet atque constantes, ut supra. ἐκ τῶν τρισάκρων ἀνέμων) i. e. ex omnibus mundi regionibus. ἀπ' ἄκρων ἑρασιῶν, ὥς ἄκρον αὐτῶν) Explicatio eius, quod praecesserat. Ab uno extremo coelorum ad alterum, i. e. a toto terrarum orbe, qui coelo tegitur. Discipuli mei, inquit Iesus, per totum orbem dispersi, in tantis motibus seruabuntur illaesi, tanquam sub alis prouidentiae absconditi et congregati. Sic Wetstenius exprimit sensum.

32. ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολὴν) Hanc parabolam a ficu (desumptam) discite. ἀπαλῶς) tener, uel potius laeuis. Nam corticis et libri laeuor indicat, succum illum nitalem e radice ad librum euafisse.

33. Ἔτω καὶ — ἐπὶ θύραις) Sc. ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, quod Lucas addit c. XXI, 31. Ita et uos, quum haec omnia uideritis, exinde colligere poteritis, prope adesse regnum Messiae, i. e. augustius appariturum esse. Nam post eversam rempublicam Iudaicam latius propagata est religio christiana. Illi etiam, qui praecedentia de ultimo Christi aduentu interpretantur, fatentur, ea, quae nunc sequuntur ad comma usque 36. ad fata reipublicae Iudaicae pertinere. Dicendum igitur esset, Euangelistas in recensendis sermonibus Christi ordinis rationem non habuisse; in quo facile excusari possent, si Christus, quod uerisimile est, non continua orationis serie, sed ut in mutuis colloquiis fieri solet, saepe interrupto sermone de his rebus collocutus esset cum discipulis. Collocanda igitur haec essent post comma 25. huius capituli.

34. ἡ γενεὰ αὕτη) γενεὰ, hebraeo גיג respondens hic significat eius aetatis homines. Certe multi eorum, qui tum uiuebant, potuerunt non excidium tantum Hierosolymorum, sed et multa eo excidio posteriora conspicerere, quod uel unius Ioannis exemplo manifestum est. πάντα ταῦτα) de quibus scilicet initio dixerat, u. 7 — 31. huius capituli.

35. ὁ ἕρανος — παρέλθωσι) Citius coelum et terra pereant, quam ut sermones mei irriti reperiantur. Certissime euenient quae praedixi. Παρελεύσονται, pro παρέλθωσιν ἄν. Comparatione enim rei, quae uideatur maxime impossibilis, utitur Christus, ut ostendat, multo minus fieri posse, ut oracula sua non impleantur. Ὅτι δὲ λόγοι μὲ εἰ μὴ παρέλθωσι, pro: πρὶν ἢ παρελθεῖν τὰς λόγους μὲ. Vid. supra c. V, 18.

36. περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης) nimirum τῆς παρουσίας τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, u. 28. uel etiam τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Nam ad utrumque euentum referri possunt, haec uerba. ἄγγελοι ἑρανωῶν) sc. incolae, i. e. angeli in coelis. εἰ δὲ εὐδὲς) Aberat a codicibus Adamantii et Pierii teste Hieronymo, et a codd. gr. ueteribus ap. Ambrosium. Sed non multum refert, an hic legatur, nec ne, quum apud Marcum nemo deleat. Christus, qua Messias illum diem ignorauit.

37. ὡς περὶ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ νόε) sc. ἦσαν. Metonymice dicitur, fore ut eadem accidant tempore aduentus Christi, quae Noae tempore acciderint. Quae sequuntur et ad tempora excidii Hierosolymitani et ad tempora extremum iudicium antecedentia referri possunt, ad haec tamen magis quam ad illa. Videtur Christus haec diuersis tem.

temporibus et occasionebus dixisse. Cf. Luc. XII, 35. 199. Luc. XVII, 34.

38. τρώγοντες καὶ πίνοντες) Non securi tantam, sed et uoluptatibus suis mancipati omne studium ponentes in rebus caducis. γαμῶντες καὶ ἐγαμίζοντες) contrahentes coniugia, et elocantes nuptum aliquas, i. e. nuptias iungentes — nominis scilicet generisque propagandi desiderio flagrantes, quasi in eo sita esset tota spes immortalitatis. εἰς τὴν κίβωτον) Ita LXX. transferunt hebraeum כַּתָּב, quos et Petrus sequitur, sed et Philo. Iosephus λάβρακα dixit.

39. οὐκ ἔγνωσαν) ἔγ' Hebraeis saepe est προσέχειν, ut Eccles. IV, 17. Ies. I, 3. Ita sumitur γινώσκω hic, aliisque multis in locis. Non intendebant animum. καὶ ἤρην ἅπαντας) ἤρην est חַוָּה Gen. VII, 23. ἅπαντας, omne humanum genus, τὸν ἀρχαῖον κόσμον, ut Petrus loquitur, octo duntaxat hominibus exceptis. ἕτως ἕστα) i. e. ita se res habebit, seu eadem fient in aduentu filii hominis.

40. ἐν τῷ ἀγρῷ) In quo rudes sunt homines, quos per contemptum populum terrae uocabant legisperiti. At Christus ostendit, neque rude ingenium, neque despectam conditionem cuiquam obstare, quo minus ad coeli gloriam aditus ei pateat. ὁ εἰς παραλαμβάνεται) i. e. uelut apprehensa manu educetur e communi periculo. Allusio enim est ad *Lothi* historiam, quam breuitatis causa omisit *Matthaeus*, *Lucas* autem expressit. Alii: *Vnus* assumitur, (παραλαμβάνεται) nempe ab hostibus, et captius abducitur; *alter* relinquitur; (ἀφίστα) hostes eum aufugere patientur.

41. δύο ἀλήθυσαι ἐν τῷ μύλωνι) Erat hoc ancillarum, ut docemur Exod. XI, 5. et Ies. XLVII, 2.

42. γρηγορεῖτε ὄν) *Vigilate*, nempe mente; intento animo estote, et corpore Luc. XXI, 36. Haec omnibus Christianis dicuntur. Illud autem, quod sequitur comm. 45. generalem admonitionem peculiariter apostolis aliisque ecclesiae pastoribus accommodat, cf. Luc. XII, 41.

43. ποῖα φυλακῆ) qua custodia seu uigilia, i. e. quo tempore seu temporis momento, noctu. ἐγρηγόρησεν ἄν) Facile est, inquit Christus, praecauere periculum unius ac praefiniti temporis. Sed quia haec, quae dixi pericula tempus habent incertum, ideo semper metuenda, semperque cauenda sunt.

44. γίνεσθε ἔτοιμοι) parati et praesto fitis. Sic animati estote, sic uiuite, quemadmodum uixisse in aduentu Messiae optabitis. ἔρχεται) i. e. uenire potest inexpectatus, nisi eum semper expectetis. ἔρχεται pro ἔρχοιτο ἄν.

45. τις ἄρα ἔστιν) Non est hic τις interrogatum, sed ὑποθετικόν. Si quis est etc. ἐπὶ τῆς θραπέας αὐτοῦ) *Θραπέα* de *seruis* aliquoties cum apud alios scriptores, tum apud Philonem dicitur, ut obseruat *Loesnerus*. Eodem modo *ministerium seruile* dixit Iustinus XXIII, 1. *Legationes* pro legatis Linius XXVI, 19. 51. Describit munus *δικονόμου*, i. e. dispensatoris, cui munus pastorum in ecclesia respondet. I Cor. IV, 1.

47. ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτῷ καταστήσει αὐτὸν) Ex dispensatore procuratorem faciet, qui maior honos. Signi-

Significatur hac similitudine honos summus, qui illi habebitur.

σι. διχοτομήσει αὐτὸν) *diffecabit eum*, i. e. morte crudeli interficiet. Species ponitur pro genere, ad imitationem hebraici חַיִל. καὶ τὸ μέρος αὐτῆ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει) *Eum hypocritis annumerabit; conditionem eius parem faciet cum simulatorum conditione.* Nam θέσθαι τι μετὰ τινος, siue ἐν τινι est, *referre, annumerare aliquid alicui.* τὸ μέρος αὐτῆ autem est pro: τὴν τάξιν αὐτῆ.

CAP. XXV.

I. Scopus huius similitudinis ab ipso Christo indicatur uerbis γρηγορεῖτε ἔν. Ostendit nimirum Saluator, quid nobis sit agendum, tantisper dum aduentantem expectamus. Debemus semper solliciti esse de uita recte instituenda. Τότε — — τῆ νυμφίῳ) Non tantum apud Iudaeos, sed apud Graecos quoque et Romanos more erat receptum, ut sponsus post desponsationem et ante consummationem matrimonii sponsam noctu cum magna pompa in domum suam deduceret, uirgines autem, familiares uel consanguineae sponsae ad solemnia nuptiarum inuitatae, non procul a domo sponsi expectarent, ut sponsum et sponsam praetereuntes comitarentur in domum, ubi conuiuium nuptiale celebratur. Vide *Harwood neue Einleitung in das Studium und die Kenntnis des N. T.* Pars III. Sect. 10. Supponit haec parabola sic deducendam sponsam in domum mariti, quae tamen, uel petita e longinquo, uel mora aliqua intercurrente, detenta, non adducta est ante mediam noctem. Praesentia uirginum pompam rei ac festiuitatem ornauit.

4. ἐν τοῖς ἀγγείοις) Latissime patet haec uox, ut et altera σκεῦος, per quam redditur Hebraeum כֶּלִי.

5. ἐνύσασαν) νυσάζειν factum ex uerbo νευσάζειν, ut perhibet Eustathius, significat procliuem esse ad somnum, quod Latini *dormitare* dixerunt.

6. μέσῃς δὲ νυκτὸς) Serius quam pro more; ideo praecessit χρονίζοντος δὲ τῆ νυμφίῃς. Alioqui ut nocte duceretur sponsa a nouo marito moris fuisse antiquissimi, atque ex eo mansisse in nuptiis faces, notatum *Seruius* ad Ecl. VIII.

7. ἐκδόμισαν) Hebraeum כִּי־הֵאָחֳזֵק Exodi XXX, 7. ubi de lychnis, ut hic, agitur, Graeci ἐπισκευάζειν uertunt; alibi κοσμεῖν, ut 2 Reg. IX, 30.

9. μήποτε ἐκ ἀρρέσῃ ἡμῶν καὶ ὑμῶν) Particula μήποτε ponitur in dubitationibus, et intellecto ὅρα, σκόπει, reddi potest *ne*, uel simpliciter sine illa ellipsi *fortasse*, ut saepissime apud Philonem occurrit, obseruante Loesnero.

10 — 12. ἀπερχομένων — ἐκ οἴδα ὑμεῖς) In parabolis non esse premendas partes singulas, sed intuendum scopum comparationis, recte praecipunt bonae notae interpretes. Sic e. g. frustra quaeritur, quid significant lampades, oleum etc. Summa totius parabolae est haec: Aequae fatuos ac stultos esse eos, qui salutem aeternam sine uera fide et bonorum operum studio sperant, et opus conuersionis procrastinant, ac uirgines illae fatuae, quae in parabola describuntur; sapienter uero illos tantum agere, qui cum fide studium bonorum operum coniungunt, et ita uitam instituunt, ut semper ad bene moriendum sint parati.

14. ὡς περ γὰρ ἄνθρωπος) Ellipticus sermo. Hoc enim dicitur: Id futurum esse; uel fore ut idem aut simile quippiam accidat in regno Messiae, quale narratur in parabola. ἐκάλεσε τὸς ἰδίους δούλους) quos maxime ad hoc idoneos iudicabat u. 15. et quos accuratius et maiore fide quam mendaciosos negotium gesturos esse sperabat. *Seine eigenen Knechte.* καὶ παρέδωκεν — αὐτοῖς) Sic Apostolis, sic omnibus Christianis animi et corporis bona concedit Christus, aliis maiora, aliis minora, ut quisque pro sua facultate ad communem utilitatem suam conferat; quod expressius dicitur comm. sequenti.

15. ἐκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν) Pro cuiusque *facultate*, siue, prout quemque norat ingenii solertia, industria in agendo, et felicitate in tuto collocanda pecunia ad foenus exaggerandum ualere, ita grandius aes foenebre ei committebat. Δύναμις enim saepe *ingenii solertiam, rerumque tractandarum peritiam* designat. καὶ ἀπεδήμησεν εἰς πατέρα) Sic Christus peracto opere suo in his terris abiit ad patrem.

16. ἐργάζεσθε ἐν αὐτοῖς) ἐργάζεσθαι, *negotiarī*, satis Graecum est; sed illud ἐν est Hellenisticum. Graeci enim dicerent: ἐργάζεσθαι αὐτοῖς. ἐποίησεν) *acquisiuit*. Ita ποιεῖσθαι ἀργύριον apud Pollacem. Ita multi bene utuntur donis a Deo sibi concessis.

18. ἀτελεθῶν) redundat ex hebr. idiotismo. ὡρυξεν ἐν τῇ γῆ) Ita Latinis defosso auro incubare dicitur, qui inutilem pecuniam detinet. Imago hominum, qui non recte utuntur donis acceptis.

19. μετὰ — λόγον) Sic Christo aliquando redituro rationem reddent homines.

20. ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς) *ex iis, uel per ea.*

21. εὖ) Laudantis, ut et εὖως, quod quia Latini quoque eodem sensu usurpant, prudenter hic posuit latinus Interpres. Alioqui *Matte*, aut *Bonum factum*, aut *Bene habet*, potuerat uertere. ἐπὶ πολλῶν σε καταθήσω) *Plura tibi committam.* Nam, ut recte Cicero ad Q. Fratrem: *Quanta est in quoque fides, tantum cuique committendum.* εἰς τὴν χαρὰν τῷ κυρίῳ σὺ) *Particeps esto herilis gaudii.* Ἡ χαρὰ τῷ κυρίῳ, *gaudium Domini*, est gaudium quo Dominus fruitur, et quidem rex, qui repudiatus a rebellibus ciuibus, nunc regno potitur, ut patet ex Luc. XIX, 12. 15. Ἐισέρχουθαι εἰς τὴν χαρὰν est *participem esse gaudii uel felicitatis.* Est hebraica phrasis, cui similis extat Pf. LXIX, 28. et XCV, 11. Interdum etiam ab Hebraeis gaudium dicitur *conuiuium*, in quo gaudere solent. Hinc prouerbiū Iudaeorum: non est laetitia sine carne.

22. 23. Non opera ipsa ponderat Christus, (ad quae facienda non omnibus temporis tantundem, non aequa occasio,) sed fidele studium. Itaque saepe: *In tenui labor, at tenuis non gloria.*

24. ὁ τὸ ἐν τάλαντον) In eo, cui minimum erat concrediditum, negligentiae exemplum posuit Christus, ne quis speraret, excusatum se iri ab omni labore ideo, quod non eximia dona accepisset. Plus quidem exigetur ab eo, cui plus datum est, ut ait Lucas; sed et is fructum debet, qui

minus accepit. σκληρῶς) Homo durus et asper. Sequentia ostendunt, indicari eum, qui non modo fit ἀκριβοδίκαιος, sed et πλεονέκτης, homo auarus, qui auaritia motus simul et austerus et crudelis est, et nullo erga alios misericordiae sensu ducitur. Vid. Κυρκε ad h. l. Δερίζων — ἢ διασκορπισσας) Bis idem exprimit, diuersis modis, Hebraeorum more, prouerbialiter. Semen enim dispergendo feritur, et metendo cum fructu ueluti rursus colligitur. Sumtum autem est hoc prouerbum ab auarorum moribus, qui duri semper sunt in operis urgendis. Imaginem in pigro in seruo habes hominum, qui sibi tantum uiuant, et aliorum commodis studere nimis molestum existimant.

25. ἔχεις τὸ σὸν) Formula nihil ultra debere se profitentis.

26. ἤδειξ) Figura, quam συγχώρησιν uocant. Esto, ut dicis: noras me asperum et plus aequo petentem: tanto magis curandum tibi fuit, ne me rei meae fructu fraudares.

27. τοῖς τραπέζιταις) τραπέζιται sunt Danistae, qui mensulis in publico propositis, pecuniam foenore elocant, Latinis Argentarii. ἐγὼ ἐκομισάμην ἄν τὸ ἐμὸν σὸν τῶμ) Ἐκομισάμην, hic est: ἤλθον κομίζεσθαι, iuissim receptum, i. e. exegissem. Sic homines pigri et priuatis commodis suis intenti nullo modo se excusare poterunt ob neglecta dona diuinitus sibi data.

29. τῷ γὰρ — περισσευθήσεται) Nam ei, qui recte utitur acceptis, plura et maiora committi solent. Ἐχειν h. l. est recte habere, i. e. bene uti. ἀπὸ δὲ — ἀρθθήσεται

ἀπ' αὐτοῦ) *Non autem bene administranti rem sibi commissam, id etiam quod habet, auferri solet.* Prouerbum est, quod uarie applicari potest. In alia serie occurrebat supra c. XIII, 12. Quum in toto hoc loco fit sermo de pecunia, sensus erit: Diues facile augere solet diuitias; homo pauper uero plerumque illa paucula, quae habet, amittit. Quod igitur in uita communi fieri solet, id etiam hic locum habebit. Non male Cicero: *Lex ipsa naturae, quae utilitatem hominum conseruat et continet, decernit profecto, ut ab homine inerti et inutiles ad sapientem, bonum, fortemque uirum transferantur res ad uiuendum necessariae.* De offic. III.

30. ἀχρεῖον δόλον) *Seruum inertem et improbum.* Talis enim omnino hic intelligi uidetur, quippe qui non solum pecunia sibi concredita nihil lucri Domino suo pepererat, sed et hunc magna audacia *iniustitiae et auaritiae* accusabat, et inertiae suae culpam in ipsum reiciebat. Sic ἀχρηστος occurrit etiam in epist. ad Philem. u. 11. Ad sequentia cf. notata ad c. VIII, 12.

31. ὅταν δὲ — δόξῃ αὐτοῦ) De ultimo Christi aduentu ad iudicium extremum haec intelligenda esse, nemo dubitat. ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ) *Vulgatus bene: in maiestate sua, i. e. ea pompa et solemnitate, quae Messiam et iudicem humani generis decet.* 1 Cor. V, 27. ἐπὶ θρόνῳ δόξης αὐτοῦ) *Similitudo a regibus sumpta, qui, quum res maximas tractant, insident magnifico ac sublimi folio. Sensus est: tum sententiam iudicariam feret; praemia et poenas tribuet.*

32. πάντα τὰ ἔθνη) Omnes uiuentes et mortui totius orbis. Aët. X, 42. c. XVII, 31. Qui timent, ne amplum orbis spatium non sufficiat tot hominibus, qui unquam uixerunt et adhuc uicturi sunt, non cogitant, homines resuscitandos subtilioribus induendos esse corporibus. Vide quae contra horum uanum timorem disputauit *Suessmilch* in libro: *Ordnung des menschlichen Geschlechts* etc. T. II. p. 230. sq. et cf. S. V. *Doederlini* Theologi Ienensis Theol. dogm. P. II. p. 255. edit. secundae. καὶ ἀφοριεῖ — ἐρίφων) Tropice et parabolice multa in tota hac oratione Christi dicta esse nemo non uider. Sic Christus, rex et dominus se comparat pastori; homines autem, ex uoluntate Patris sibi subiectos omnes, comparat gregi ouium et haedorum; ac bonos quidem et mites homines ouibus, malos autem, impuros et noxios haedis. *Hircus* enim est animal olidum et libidinosum; quare ipsi mali daemones אַרְיִשׁ, *hirci* Hebraeis dicuntur. In die illo extremo separatio fiet bonorum et malorum, ut illi cum bonis et in iucundissimo eorum consortio gaudiis fruantur; hi uero cum malis et in eorum tristi societate poenis afficiantur.

33. καὶ εἴσει — ἐυωνύμων) Ad dextram iudicis collocari est boni ominis, sicuti ad sinistram, mali ominis. Illud est honoris, hoc ignominiae signum. Dextrae et sinistrae in iudicio post hanc uitam mentio est etiam apud Profanos et Iudaeorum magistros. *VIRGIL. AENEID.* "Dextera, quae Ditis magni sub moenia tendit. Hac iter Elysium nobis: at laeua malorum Exercet poenas, et ad impia tartara mittit." *Schir R. I. §. Dextri et sinistri*; in illis praeponderat iustitia, in his poena. *Plutarch.*

tarch Apophth. ἐκέλευσε τὸς μὲν ἐπὶ δεξιᾷ τῆς βήματος
θεῖναι, τὸς δὲ ἐπὶ ἀριστερᾷ — τὸς βελτίονας — τὸς χείρονας.

34. δι' εὐλογημένοι) i. e. beati et felices, quos pater
meus beneficiis suis cumulavit. Dicitur enim Deus bene-
dicere hominibus, quum eos beat. κληρονομῆσατε) *pos-*
fidete, occupate. Hebr. שׂר. τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῶν βα-
σιλείαν) *regnum uobis diuinitus assignatum, i. e. felicitatem*
uobis destinatam. Κληρονομεῖν τὴν βασιλείαν, siue βασιλεύειν,
regnare, saepe dicuntur ii, qui nemini addicti, omninoque
qui beati sunt et iucundissimarum rerum fructu florere ui-
dentur; ut fere in illo CICERONIS (Epp. ad diuers.
VII. 24.) olim, quum regnare existimabamur. Igitur
quod Paulo Apostolo 2 Tim. II, 12. est συμβασιλεύειν τῷ
χριστῷ, id quidem in loco simili Rom. VIII, 17. συνοξα-
σθῆναι. Vid. etiam Rom. V, 17. et 1 Cor. IV, 8. Dici-
tur autem haec βασιλεία, haec felicitas parata esse piis
ἐκ τῆς καταβολῆς κόσμου, *a condito mundo; quia Deus prae-*
uidit, eos religioni esse obsecuturos, et hanc felicitatem
destinavit piis et probis.

35. ἐπέμιασα γὰρ) Amorem erga homines et beneficen-
tiam laudat Christus, quia hac uirtute omnes fere reliquae
continentur. Sed non expresso genere, statim ad partes
transit, et beneficiorum exempla aliqua recenset. ἐδί-
ψασα) In multis Orientis regionibus maxima aquae est pe-
nuria. Potum igitur praebere sitientibus, magni beneficii
loco habitum. συνηγάγετέ με) *συνάγειν* h. i. est *hospitio*
excipere, ut 2 Sam. XI, 27. Iud. XIX, 18. Magna uirtus
erat illis temporibus hospitalitatem exercere, quia diuer-
soria publica nondum erant.

36. γυμνός) uestitu leuiore et tenui indutus, femiamentus, minus bene uestitus.

37. λέγοντες. Κύριε) uel hinc apparet, multa huic descriptioni inferi parabolica. Sensus est, pios admiraturos bonitatem Christi, ipsorum facta exigua tam benigne interpretantis.

40. ἐμοὶ ἐποίησατε) i. e. perinde id habeo, ac si mihi fecissetis; quomodo uxori facta iniuria marito facta censetur. Vid. supra c. X, 40. Gal. V, 6.

46. εἰς κλάσιν — ζωὴν αἰώνιον) Ζωὴν αἰώνιον esse felicitatem sine fine duraturam, omnes facile largiuntur. Quod autem Christus dicit, κλάσιν etiam malorum hominum fore αἰώνιον, id nonnulli pro Subiecti ratione intelligendum esse existimant de longa duratione, et monent, quicquid fere post huius uitae mundique decursum euenturum est, id communi nomine αἰώνιον uocari. Digna est etiam examine doctorum S. V. *Doederlini*, Theologi Ienensis sententia (in institut. Th. Christ. Parte II. p. 150. 151.) suspicantis, ζωὴν αἰώνιον respondere formulae βασιλεία τῶν ἑρραῶν, et esse ciuitatem, in quam piorum cohors adoptatur; κλάσιν αἰώνιον uero ciuitatem esse, sedemque impiorum, cui nec Deus finem imperabit, nec ciues deerunt unquam; ciuitatis igitur potius quam poenarum describi perennitatem. Sed uel ideo ἡ κλάσις eorum, qui officia pietatis et charitatis neglexerunt, αἰώνιος uocari recte potest, quia carebunt praemiis quae destinata sunt uirtute praestantibus Christianis. Gal. VI, 7. 8. Haec iactura nunquam in totum reparari poterit.

CAP. XXVI.

2. **M**ετὰ δύο ἡμέρας) Praecisum tempus, quando Christus haec loquutus sit, assignare difficile est; probabile tamen est, sine diei Martis in ultima uitae Iesu hebdomade esse dicta.

3. δι' ἀρχιερεῖς καὶ δι' γραμματεῖς καὶ δι' πρεσβύτεροι) Synedrii descriptio, quo nomine hunc coetum appellat *Ioannes* c. XI, 47. Eius synedrii munus erat de Pseudo-prophetis cognoscere. εἰς τὴν αὐλήν) 'Αυλή, proprie *subdiale*, ut et infra aliquoties, sed synecdochice *palatium*. τῶ ἀρχιερέως) Hic κατ' ἐξοχήν haec uox accipitur, pro eo qui dicebatur **בגד כהן**, eo enim anno maximum pontificatum *Caiaphas* gerebat Io. XI, 51. Et merito addit *Ioannes* τῶ ἐνιαυτῶ δεικνύει, quia uix unquam magis ambulatoria fuit pontificatus dignitas, ut ex *Iosepho* discimus. Instituerat hunc *Vale-rius Gratus*, destituit *Vitellius*.

4. καὶ συνεβλήσαντο — ἀποκτείνωσιν) Dolo et infidiis opus erat, quia Iesus noctes non in urbe, sed in uillis prope urbem, ad montem oliearum sitis transigere solebat, (Luc. XXI, 37.) Locum autem, ubi latebat, nemo praeter discipulos et amicos nouerat. Interdiu docebat quidem publice in templo; sed ibiprehendere eum nolebant, metu seditionis, quia plebs tota ab eius ore pendeat. Luc. XXII, 2. Tempus nocturnum his rebus agendis opportunissimum uidebatur. Fortassis etiam clam eum interficere uolebant; sed mutato consilio per praefidem Romanum eum necandum esse decernebant.

5. μή ἐν τῇ ἑορτῇ, ἵνα μή θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ) ἑορτῇ hic uocatur totum illud tempus a macératione agni ad finem Azymorum. Solebant alias apud Iudaeos, ut et Thalmudici notant, fontium insigniores plecti ἐν αὐταῖς ταῖς ἑορταῖς, quo ad plures exemplam perueniret. Sed supplicium, quod Iesu destinabant, praeter morem differendum censebant extra tempus festi. Magis enim metuebant Galilaeos, tanquam ipsius Iesu populares, quam Hierosolymitas. Et erat omne hoc tempus seditionibus opportunum, ob maximum populi concursum. Mutabant autem deinde propositum, quum Iudas ministerium suum ad Iesum iis tradendum promississet. Ceterum singulari Dei prouidentia factum est, ut a priori consilio discederet Synedrium. Debit nempe in ipsum paschale tempus incidere mors Iesu, quo plures huius rei essent testes.

6. ἐν Βηθανίᾳ ἐν δικίᾳ Σίμωνος) Non caret difficultatibus diuersitas in temporis ordine, quo haec ab Euangelistis narrantur. Ioannes enim c. XII, 1. refert, contigisse πρὸ ἑξ ἡμερῶν τῆ πάσχα. Noster comm. 2. biduo ante Pascha. Nihil est certius, quam a scriptoribus Euangeliorum multa referri non temporis ordine, sed ex rerum ductu. Videntur *Matthaeus* et *Marcus* hanc historiam hoc loco posuisse, ut notarent, quid *Iudam* ad facinus impulisset; nam immediate subsequitur id, quod ad *Iudam* pertinet. *Ioannes* c. XII. historiam hanc suo tempore reddidit, tum ad confirmandum, quod de Lazaro dixerat, tum ad connectenda, quae sequebantur. Lucas autem c. VII, 36. plane aliam historiam narrare uidetur.

7. ἀλάβαστρον) *alabastrum*, genus uasis unguentarii fine ansis, myrotheca lapidea. Cf. annotanda ad Marc. XIV, 3. κατέχευεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ) Ungebantur et conuiuiae et mortui; et ditiores quidem unguento seu nardo, reliquū oleo; quod et hodie in Oriente fieri solet.

8. διμαθῆται) aut enallage, aut quod Iudas improbe coeperat, alii imprudenter sequebantur. ἀπώλεια) *iactura*, *perditio*, ut Glossae ueteres interpretantur.

10. κόπως παρέχετε) *molesti estis*. Graeci usitatus, πράγματα παρέχετε. ἔργον γὰρ καλὸν ἐργάσατο εἰς ἐμὲ) *Aetiones* lege non uetitas finis praecipue discriminat: finis autem hic optimus, Christum honore afficere.

11. ἐμὲ δὲ ἔ' πάντοτε ἔχετε) Mortem imminentem sibi significat. Animo quasi haec mulier praefagit, me mox esse moriturum, ideoque me ungere uoluit.

12. βάλλῃσα) Ponitur hic βάλλειν pro ἐκχέειν, *effundere*. ἐνταφιάσα.) Significat hoc uerbum corpus ad funus componere, et ornamentis sepulchralibus ornare, quod fit curando, unguendo, condiendo et condendo mortuo.

13. μνημόσυνον) i. e. μνήμην, *memoriam*.

15. τί θέλετε — αὐτὸν) Ad quod facinus nil nisi aurī sacra fames eum impulit. ἔστησαν) *constituerunt*, ut optime hic uertit uetus Latinus. Id enim in iure est promittere. Sic etiam Hellenistae loquuntur, ut Sirac. XLIV, 13. 1 Maccab. XIII, 38. τριάκοντα ἀργύρια) sc. νομίσματα, *triginta nummos argenteos*, siue *Siclos* Hebraeorum, quod Iosephus Antiq. III, 8. 3. cum Graecorum tetradrach-

mis comparat. Quum Iudas sacerdotum arbitrio permiffet, quanti *Iefum* aestimarent, illi aestimarunt, quanti minimi homo ullus aestimari poterat. Nam Exod. XXI, 32. caput ferui aestimatur triginta Siclis.

16. ἐνκαιρίαν) opportunitatem, occasionem, ut *Cicero* hanc uocem explicat.

17. τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἑξήκων) quo die moris erat *pasccha maḥari*, i. e. decima quarta die Nisan. Cf. Marc. XIV, 12. Luc. XXII, 7. Azymorum dies modo septem numerantur, quibus integris nefas erat fermentato uesci, modo octo, annumerato die paschali, quia parte eius postrema incipiebat azymorum obseruatio.

18. πρὸς τὸν δεῖνα) Ita Graeci loquuntur, quum non quemuis hominem, sed unum aliquem designatum uolunt, quem nominari nihil attinet. Hebraice יְהוֹנָתָן) est futurum atticum; a librariis uero quorundam MSSorum haec forma attica mutata est in communem ποιήσω.

19. καὶ ἠτόμισαν τὸ πάσχα) Id ita accipiendum est, ut discipuli emerent agnum paschalem, probarent, aut probari curarent, maḥarent, excoriarent et coquerent. Haec omnia insunt in uerbo ἐτοιμάζειν. Sed maḥtationem existimandum est ab ipsis discipulis esse factam. Nam *Philo*, qui in columi urbe Hierosolyma nixit, auctor est, cum aliae omnes uictimae a sacerdotibus maḥarentur, hanc unam ab unoquoque patrefamilias maḥtatam fuisse, ut *Loesnerus* ad h. l. ex *Philone* de uita Moysi p. 636. E. obseruat.

21. ἀλλῶν — παραδώσει με) Hoc dixit Iesus, ut Iudae conscientiam tangeret, eumque a tanto facinore absterreret.

23. ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμῶ ἐν τῷ τροβλίῳ τὴν χεῖρα) Videtur Iudas prope Christum accubuisse, ita ut, quum plures essent in coena catini, ille ex eodem catino ederet, ex quo edebat Christus.

24. ὑπάγει) i. e. *moritur*; ita enim Hebraei הלך usurpant, ut Gen. XV, 2. ubi LXX. אנכי הולך uertunt: ἐγὼ δὲ ἀπολύομαι. Sic et Latini mortuum *abiisse* dicebant. Sed potest etiam ὑπάγειν recte uerti *uadere, abire*. Potuisset nempe Iesus non abire, nempe in hortum, ubi alias pernoctare solebat, et sic irritum facere consilium proditoris. Sed uolebat ire in locum, quem Iudas nouerat, quia sciebat, implendum nunc esse, quod scriptum erat in Prophetis, moriendum nempe sibi esse. Iudas zutem post tot Iesu adimonitiones nullo modo erat excusandus. καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ ἔκ ἐγεννήθη δ' ἄνθρωπος ἐκεῖνος.) *Omniū mortalium miserimus erit*. Non quod esse bene ei possit, qui non fit, sed quod homines ita possunt esse miseri, ut merito optent non esse.

25. σὺ εἶπας) *recte dixisti*; ita omnino res se habet. Exod. X, 29. כן דברת LXX. uertunt εἶρηκας. Est igitur affirmantis et concedentis.

26. ἐσθίουτων — μαθηταῖς) Moris fuit, ut Paterfamilias coena paschali peracta panem et uinum distribueret. Hactenus igitur non poterat nouum, uel insolitum uideri id quod Iesus faciebat. *Nec gratiarum actio, et fractio panis* inusitata erat. (Nam idem significant εὐλογεῖν et εὐχαρισεῖν, sc. τῷ Θεῷ.) Moris semper Iudaeis fuit, ut ex Thalmudicis scriptoribus et *Philone* apparet, cibum nullum aut uinum sumere, nisi prius Deo, tanquam conditori donatorique lau-
des

des et grates egissent, addita precatione. Antequam id fieret, cibus pro profano habebatur; hoc facto, ἅγιος, i. e. quo uesci fas esset. Idem ualet de fractione panis. Et quia panes Hebraeorum erant κλασῶν, ideo receptum apud illos erat, ut frangere panem dicerent, pro: *eius participes facere alios*, ut Ies. LVIII, 7. Marc. VIII, 19. Erant enim panes Hebraeorum ita magni, ut omnibus conuiujs sufficerent. Sed noua et inaudita erant uerba, quibus in distribuendo pane et uino usus est Christus. Porrigens enim panem, dixit: λάβετε — τὸ σῶμά μου) Multi putant, esse allusionem ad formulam illam Iudaeorum, qui in paschate a liberis rogati: quid hoc est? respondebant: *Hoc est corpus agni, quem patres nostri comederunt in Aegypto*. De consilio Seruatoris statim ad u. 28. dicemus.

27. τὸ ποτήριον) Saepius calix circumferebatur in coena; sed hic de postrema potatione agitur. Fuisse autem in eo calice uinum aqua temperatum, docet nos liber *Mischnaiot de benedictione VII*. Et uidetur hoc postulare coeli eius ingenium, ut uina, praesertim paulo largius solito, nisi aqua temperata, non biberentur.

28. τὸ — ἀμαρτιῶν) Lucae uerba clariora sunt: τὸ ποτήριον ἢ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ ἀμαρτί μου, *Hoc poculum uobis porrigendo instituo nouam religionem sanguine meo*, (i. e. profusione sanguinis mei) *sanciendam*. Ἡ καινὴ διαθήκη, est *noua et melior religio*, opposita ueteri. Discrimen inter utramque praecipue in eo est positum, quod illa Moisaica religio habebat formam foederis (ברית) haec autem noua oeconomia, cuius auctor est Christus, magis formam

mam habet testamenti. Ad illustrandum hunc locum egregie facit Hebr. IX, 15. sqq. Et αἷμα τῆς διαθήκης est sanguis, quo foedus solenniter sancitur; atque inde recte suppleas, quod apud *Lucam* et *Paulum* est ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματι μου, scilicet ἐγκαινισθεῖσα. Discipuli sine dubio e testamenti ueteris et Mosàico sermone uim horum uerborum tenuerunt. Verba enim haec sunt procul dubio sumta ex Exodi c. XXIV, 8. ubi sacrificio solenni sancitur foedus, siue oeconomia Mosàica, huiusque quasi natales celebrantur. Sicut igitur Moses sanguine populum consperxit, et dixit: *hic est sanguis, quo effuso foedus sancitur, quod Ioua uobiscum pepigit*; ita nunc Christus hac actione facit auspicia nouae religionis. Ἐκχυνόμενον, qui iamiam effundetur; praesens pro proxime futuro, ut supra c. III, 10. c. V, 23. c. VI, 6. aliisque locis. Verbis autem εἰς ἄφθασιν ἀμαρτιῶν indicat Christus, se morte sua, et sanguinis profusione promeriturum esse humano generi beneficia longe maiora ac praestantiora iis, quae religio Mosàica olim praestiterat Israelitis, nempe remissionem peccatorum, et maxima bona aeterna.

29. ὅτι ἔ μὴ πίω — τῷ πατρός μου) *Non bibam ab hoc inde tempore de fructu uineae ad eum usque diem, quo illum bibam uobiscum denuo in regno patris mei.* Referunt haec interpretes ad conuersionem Christi cum Apostolis post resurrectionem Act. I, 3. c. X, 41. Sed ἡ βασιλεία τῷ πατρός h. l. uidetur esse regnum illud coeleste, ipsum coelum, ubi Deus peculiari modo praesens esse creditur. *Celebrare epulum coeleste* est phrasis usitatissima, qua exprimitur felicitas aeterna et gaudium coeleste. Ergo sensus erit:

erit : Non amplius in his terris uobiscum bibam et edam; definet ab hoc tempore haec uitae meae ratio, et consuetudo quam uobiscum haëtenus habui, donec in coelo denuo uobiscum laetus ero, et coelestibus gaudiis fruor. Verum quidem est, Iesum post reditum in uitam rursus edisse et bibisse cum Apostolis, sed consuetudinem non diu cum ipsis habuit. Edit et bibit cum iis tantummodo, ut crederent se uere uiuum esse.

30. ὑμνήσαντες) P̄salmos nimirum CXVI — CXVIII, tanquam alteram partem magni Hallel. Priorem partem ante esum Paschatos cantare solebant, P̄salmos nempe CXIII et CXIV. εἰς τὸ ὄρος) i. e. uersus montem. Nam Gethsemane erat inter torrentem Cedron et montem ipsum.

31. σκανδαλιζήσεσθε ἐν ἐμοί) σκανδαλιζέσθαι hic est, ab officio discipuli atque amici deficere, minusque digne de magistro sentire. Ἐν ἐμοί, occasione eorum, quae mihi euenient. γέγραπται γὰρ κατὰ τὸν ποιμένα κ. τ. λ.) Videtur hoc dicto prouerbii in modum uti Christus; ut sensus sit: Fiet, quod dici solet, quodque alicubi scriptum meministis; Pastore percusso, oves disperguntur. Atque ideo imperatiuum modum in indicatiuum mutauit, quia prouerbiali locutioni magis id congruebat.

32. προάξω ὑμᾶς) Translationem Christus continuat. Rursum pastoris more uos praeibo in Galilaeam, ibique dispersos colligam. Cf. c. XXVIII, 7.

34. πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι) Marcus c. XIV, 30. πρὶν ἢ δις ἀλέκτορα φωνῆσαι. Nam gallus bis canit, primum medianoctio, deinde sub aduentum lucis. Matthaeus, Lucas, Ioan-

Ioannes tantum galli simpliciter nominare contenti fuerunt, gnari ubi nihil additur, matutinum intelligi. τρις ἀπαρνήσῃ με) ἀπαρνείσθαι h. l. est, negare se Iesum, quis esset, nosse, ut Lucas παραφράζει.

36. χωρίον) *Praedium*. Vid. *Loesner*. ad h. l. αὐτῷ) *ibi, isthic*: proprie est genit. pronominis αὐτός, et uox τόπος cum praepos. subauditur, ut sit: ἐπ' αὐτῷ τόπος, in isthoc loco.

37. ἀδημονεῖν) Habet hoc uerbum significationem ingentis doloris, et maximae atque mortiferae tristitiae. Apud Hippocratem in morbo mortifero sunt ἀδήμονες, supra modum tristes.

38. περίλυτος) *Valde tristis*. Sic περιχαρής, *admodum laetus*; περιχάρεια, *abundans laetitia*.

39. ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ) Mos cum summa demissione precantium. εἰ δυνατόν ἐσσι,) Distinguendum est inter ἀδύνατον per se, et inter ἀδύνατον hoc uel illo posito. Sensus est: si tua decreta ferunt, ut alio modo tuae gloriae et hominum saluti aequae consulatur. παραθέτω ἀπ' ἐμῶ τὸ ποτήριον τοῦτο) *Calamitatem imminentem a me auerte*. Cf. supra c. XX, 22. Quod hic et apud Lucam est ποτήριον, Marco ποτήριον et ὥρα dicitur. Loquitur Christus de isto horrore, quem tum animus sentiebat, ut nonnulli putant. Alii existimant, Christum uno eodemque tempore exprimere uoluisse, tum quid uellet in se, si spectetur mors sola, cum tanta ignominia et cruciatu coniuncta, tum quid uellet Patris uoluntatem respiciens. Hoc certum est, Iesum non simpliciter metuisse dolores et mortem ut nos eam metui-

mus, ex amore uitae. Videtur potius tremuisse, quia dubitauerit, an etiam hoc opus omne per tot dolores ad finem usque superaturus esset. Cf. infra c. XXVII, 46. Nec mirum! Maximi enim momenti erat opus ab ipso peragendum, a quo pependit salus generis humani, peccatorum remissio, futura religionis propagatio, institutio nouae cuiusdam oeconomiae etc. Voluit praeterea Deus, ut Iesus omnibus animi et corporis uiribus praesentibus animam exhalaret, quo nos disceremus, eum sponte mortuum esse. πλὴν ἔχ' ὡς ἐγὼ θείλω, ἀλλ' ὡς σὺ) sc. γενέσθω, quod addit *Lucas*. Πλὴν, ueruntamen. Hic more Hebraeorum, qui neque potentialem neque optatum modum habent, θέλω est pro θέλωμι, uel, ut Graeci loquuntur, ἔθελον.

40. τῷ Πέτρῳ) ei praecipue, et per eum ceteris. ἕτως ἐκ ἰσχύσατε) Solet ἕτως, usque adeo, sicine, adeone, connecti cum oratione interrogatiua, aut admiratiua potius.

41. γρηγορεῖτε) Voce una duo significat: neque enim hoc tantum uult, tempus esse somno temperandi, sed et quam maxime se parandi ad periculum imminens. ἵνα μὴ εἰσελθῆτε εἰς πειρασμὸν) *Ne succumbatis periculo*; nam εἰσερχεσθαι hic est, quod 1 Tim. VI, 9. ἐμπίπτειν, immergi scilicet, et succumbere. Ὁ πειρασμὸς autem, cui discipuli succumbere poterant, erat periculum Messiae deserendi, dubitandi, an is, qui tantis miseriis affligeretur, esset Messias. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής) *Animus est quidem promptus, sed natura est infirma* sc. tanto oneri sustinendo. Bonam uoluntatem uobis adesse scio, sed affectus imperio rationis non obsequuntur. Σαρξ significat desideria illa naturalia, quae in corporis constitutione habent ratio-

rationem, e. c. uitae curam, dolorum fugam. Animus nimirum, utpote doctrina Christi imbutus, habebat in se *πρόθυμον*, sed nondum usque eo profecerat, ut instante periculo posset edomare affectus illos, quos anima sensitua, uitae tutatrix, et incommodorum inimica fuggerebat.

42. γενηθήτω τὸ θέλημα σου) Voces sunt non ferentis tantum, quod uitari nequeat, sed toto animo acquiescentis, ut Act. XXI, 14.

45. καθεύθετε τὸ λοιπὸν, καὶ ἀνακαύεσθε) *Per me iam uobis licet dormire et requiescere, quantum lubet.* Ostendit Christus, nulli amplius usui sibi esse posse ipsorum peruigilium, quum iamiam ab ipsis auellendus esset. ἡγγικεν ἡ ὥρα, — ἀμαρτωλῶν) Hebraico more coniunctio copulatiua uim habet relatiui; sensus enim est: *prope adesse tempus, quo tradendus sit Christus* potestati ἀμαρτωλῶν, i. e. militum Romanorum; nam profanos uocabant Iudaei ἀμαρτωλῆς. Hic autem intelligitur cohors, quam Romani praesides diebus festis, quia tum magnus erat populi conuentus, ad templi custodiam, ne quid ibi contra mores Iudaeorum tentaretur, mittere solebant.

47. ξύλων) Designantur arma tumultuaria, fustes, sudes. *Glossar.* fustes, ξύλα. ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων) Periphrasis synedrii, cuius decreto fiebat prehensio.

48. αὐτοῖς) Nempe τῷ ὄχλῳ, de quo dixerat, i. e. praecipue militibus Romanis, qui Iesum non nouerant.

49. καταφιλήσεν) uehementer et arcte deosculatus est. *Xenoph.* de dict. et fact. Socratis II. ὡς τὸς μὲν καλῶς φιλήσαντος μὲν, τὸς δ' ἀγαδῶς καταφιλήσαντος.

50. ἰεφ' ᾧ πάρει;) *qua de caussa, quo animo* me osculatum uenis? Paucis uerbis et conscientiam perfidi hominis uerberat, et se καρδιογνώστην ostendit.

51. εἰς τῶν μετὰ Ἰησοῦ) Petrus nempe. Io. XVIII, 10. Erat ingenio feruido, (cap. XVI, 18.) et re ipsa ostendere uolebat, se memorem esse eorum quae promiserat u. 33. Nondum sibi persuadere poterat Petrus, Iesum se tradi potestati hostium suorum esse passurum. Putabat igitur dimicandum esse pro magistro, quem superiorem hostibus euasurum esse non dubitabat.

52. εἰς τὸν τόπον αὐτῆς) εἰς τὴν θήκην αὐτῆς, ut hic *Ioannes*. Genus pro specie. εἰ λαβόντες μάχαιραν, ἐν μαχαίρᾳ ἀπολένται) λαμβάνειν h. l. est *usurpare*. Sententia haec, pro uerbo trita inter Iudaeos h. l. uel ad discipulos, uel ad inimicos referri potest. Si ad discipulos refertur, sensus est: *Qui se defendere uolunt gladio, facile maiori periculo implicantur*. Si ad Pontifices et primores populi, sensus est: Crudeles isti et sanguinarij, etiam te quiescente grauissimas Deo daturi sunt poenas suo sanguine. Cuius non fuit unquam manifestior ueritas, quam quum Romanus ensis Iudaicae crudelitatis poenas exigit.

53. καὶ παραθήσει μοι) *Qui huc fistat mihi*; (nisi scilicet decretum illud Patris obstaret, cui nos reniti nefas est.) δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων) Satis fuerat duodecim angelos duodecim discipulis comparare; sed Christus, ut apertius Patris potentiam ostenderet, totidem legiones nominauit. Non opus est mihi, inquit, uestra ope. Haud inuitus me ipsis trado.

54. πῶς ἔν) Si prehensio haec, et quae eam fecutura sunt, impediatur quocunque modo. ὅτι ἔγω δεῖ γενέσθαι) Nempe ex decreto diuino, prouidentia grauissimis ex causis id permittente.

55. τοῖς ὄχλοις) Sed praecipue ducibus τῶν ὄχλων, nimirum *ερατηγοῖς*, quibus et alii aderant e sacerdotum primariorum et e senatorum numero, quo res tota maiori specie ageretur. καὶ ἐκ ἐκράτησατέ με) Diuina scilicet prouidentia inhibente, quod nunc eadem sapientissimo consilio permittit.

56. ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαί) Metonymia. Sensus est: ut exitum habeat decretum Patris pridem enuntiatum per Prophetas. Τότε — ἔφυγον) Metu percussi, quod uiderent fieri nunc id, quod haecenus nunquam euenturum esse putauerant.

57. ὅπῃ δι γραμματεῖς καὶ δι πρεσβύτεροι) Confederunt autem senatores in porticu aliqua, in quam prospectus dabatur ἐν τῇ αὐλῇ, i. e. sub dio consistentibus. Ibi συνήχθησαν, congregati erant, ad consultandum de Iesu capto.

59. ἐζήτην ψευδομαρτυρίαν) Quam media nocte haec agerentur, non uacabat confidentibus conquirere testes. Sed falsi testes iam erant in promptu, subornati ad eam rem, ut nempe accusarent Iesum tanquam contemptorem legis diuinae et blasphemum in Deum.

61. δύναμαι καταλύσαι τὸν ναδὸν τῆ θείῃ) Merito appellantur ψευδομάρτυρες, qui hoc testabantur, ob deprauata Christi uerba. Christus enim dixerat: λύσατε τὸν ναδὸν τῆτου,

corpus suum digito monstrans. Io. II, 19. Accusatores autem pro his uerbis maligno satis animo substituebant: τὸν ναὸν τῷ Θεῷ, quasi Christus de templo Hierosolymitano contentim locutus esset. διὰ τριῶν ἡμερῶν) Breuis locutio Hellenistarum pro διαγενομένων τριῶν ἡμερῶν.

63. δὲ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα) Tacebat Iesus, quia indignum putabat ad ea, quae manifesto falsa erant, respondere, et quia exploratum habebat, siue dilueret obiectum crimen, siue fileret, se nil apud eos profecturum, quum secum constituissent eum nullo modo dimittere liberum. ἐξορκίζω σε — τῷ Θεῷ) Non putauit pontifex Maximus, Iesum sponte sua professurum esse, se esse Messiam; quapropter iureiurando eum ad confessionem adigere uoluit. Nam ἐξορκίζειν τινα apud auctores Graecos nihil aliud est, quam iureiurando aliquem adigere; iusiurandum ab aliquo exigere. Qua notione si hanc loquendi formulam sumas h. l. sensus erit: *Iusiurandum, inuocato nomine Dei concipiendum, a te exigo, ut dicas nobis etc.* Beza interpretatur: *Interposito iureiurando, et Dei auctoritate, praecipio, ut intelligas, te coram Deo consistere, et uelut a Deo ipso interrogari.* Huius loquendi formulae significatus apud LXX. saepe inuenitur, ut Gen. L, 16. 1 Reg. XXII, 16. ut *Krebsius* ad h. l. ostendit. Ὁ Χριστός et ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ sunt h. l. Synonyma; nam etiam apud Iudaeos expectatus ille Messias uocari solitus est filius Dei.

64. οὐδὲ λέγει) Vox est assentientis, ut supra ostendimus, et modeste respondentis. Ita est, uti dixisti. πλὴν λέγω — δυνάμει) Quin, (tantum abest ut hoc negem,) hoc etiam addo: *Mox cognoscetis, me regnaturum cum Deo.*

Maiestatis,

Maiestatis, quae mihi cum Deo communis est, clara uobis exhibebo signa. Ἡ δύναμις, sc. Θεΐα, est Deus ipse, 2 Petr. I, 3. ut *uis et natura diuina* pro Deo apud Ciceronem. Hebraice גבורה uid. Buxtorf. Lex. Thalmud. In Philone quoque sunt loci, in quibus uel δύναμις ποιητική, uel δύναμις τῆ Θεῶ Deus uocatur. Indicium huius diuinae potestatis erat missio Spiritus sancti Act. II, 33. et propagatio Euangelii inter omnes gentes, frustra renitentibus Iudaeis. καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τῆ ἑρᾶν) Potest hoc intelligi de poenis, quas Christus infligi curauit populo Iudaico, quia descensus in nube iram ac uindictam solet significare, ut *Maimonides* annotauit; potest etiam referri ad ultimum Christi aduentum, uel ad utrumque. Illo enim uniuersalis iudicii die cogentur eum agnoscere, qui ex signo missi Spiritus agnoscere eius maiestatem noluerunt.

65. διέρρηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ) Non una caussa erat apud Veteres uestium sciendandarum. Omnium frequentissima fere erat grauis luctus, non raro autem ira et indignatio, cuius rei exempla e Iosepho et Philone Krebsius et Loesnerus ad h. l. afferunt. Ira et indignatione commotus Pontifex M. uestes dilacerauit, quod nefas esse putaret, talem hominem, opibus et copiis militaribus ditatum, sibi uendicare uelle nomen Messiae. Errant, qui putant, Pontifici Maximo non licuisse ullo casu uestem lacerare. Nam interdictum, quod in *Leuitico* bis extat, ad causam funebrem pertinet, ut antecedentia et consequentia ostendunt. Alioqui in luctu publico etiam Pontifex maximus discindebat uestimenta 1 Macc. XI, 71. ἐβλασφήμησε) βλασφημίαν uocat, quod Iesus se Messiam profiteretur. Et sane erat, ni Messias fuisset. At

hoc quaesitum oportuit, an non in ipsum uaticinia congruerent; an non doctrina et apertissimis miraculis probasset, se eum esse.

66. τί ὑμῶν δοκεῖ) Vt princeps senatus sententias exquirat. ἴνοχος θανάτου ἐστὶ) תוֹבַב, ut 2 Sam. XII, 5. Blasphemiae poena erat lapidatio, Leuit. XXIV, 13-16. Sed hac non contenti Iudaei, grauius etiam Iesum accusarunt apud Pilatum. c. XXVII, 1. sqq. Ceterum omnia tumultuarie acta esse, nec congregatos fuisse Assessores Synedrii aliam ob causam, nisi ut sententiam damnatoriam pronunciarent, facile apparet. Pronuntiata sententia, Iesus relictus est militum et licetorum libidini.

67. ἐκολάφισαν) κολαφίζειν, ut Graeci Scholiastae interpretantur, est: παλῆν ἐπὶ κόβῃς, contracto scilicet pugno. ἐββάκισαν) βακίζειν aliqui interpretantur *porrecta palma ferire*, alii *bacillis caedere*.

68. προφάτισσον) Quum nempe oculos ipsi obuellerent, ut Marcus addit c. XIV, 65. Insultabant ei tanquam falso Prophetae et Messiae.

69. ἦσα μετὰ) i. e. *fuissti partium istius*, ἦσα. Attice pro ἦς. τῷ γαλλαίῳ) Discriminis causa. Iesu enim nomen eo tempore erat inter communissima, ut ex *Iosepho* quoque apparet.

70. ἔκ δὲ τί λέγεις) *Neque ipsum noui, neque satis intelligo quid uelis*. Magnam apparet consternationem fuisse, quae Petrum adegit ad tam incredibile mendacium. Videtur eum offendisse, quod ab ancilla interrogaretur, eiusque garrulitate detegeretur, quum se latere posse sperasset.

71. ἐξελθόντα) *egredi parantem*. Neque enim exiit, ut sequentia ostendunt. κυλιῶνα) προάυλιον *Marco: Subdiale minus extra fores.*

72. ἡ λαλιά σου) *Idioma tuum*. Nam, ut recte *Hieronymus* monet, unaquaeque provincia et regio habet proprietates suas, et vernaculum loquendi sonum vitare non potest. Cf. *Wetsten.*

74. καταναθεματίζειν) Codd. fere omnes, Chryf. Theophyl. habent καταθεματίζειν. Petrus sibi male precatus est, diris se obligavit. Formula, quae saepe in V. T. historia occurrit, τῷ ἀναθεματισμῷ haec est: *Haec mihi Deus faciat et haec addat, si hoc ita se habet.* Eo tum modo Petrus diris se obligavit, si Iesum nosset; ut solemus ex malis in peiora labi, nisi matura poenitentia succurrat. ἀλέκτωρ ἐφώνησα) Qui per ἀλέκτορα intelligendum esse putant aut *Praefectum templi*, qui ianuam *Beth moked* pulsauerit, et Sacerdotes ibi pernoctantes ad ministerium sacrum excitaverit, aut *Vigilem buccinatores*, qui vigiliis buccina vel tuba indicaverit, ii urgent, Iudaeos Hierosolymis ob sacra non aluisse Gallos, ceu constat ex *Bava Kama* c. 7. Verum gallos gallinaceos Hierosolymis aequae et alibi fuisse, *IO. LIGHTFOOT* in *hor. Ebr. et Talmud.* probat ex Hierosol. Erubhin, fol. 26. v. 1. Potuerunt etiam Romani Hierosolymis agentes aluisse gallos gallinacos, vel uictus ergo, vel auspiciores, quae inde capere solebant, causā.

75. ἔκλαυσε πικρῶς) *Homer, Odyss.* δ. 153. πικρὸν ἔκθορῶσι δάκρυον ἔβει. *Hesych.* πικρῶς, Κατακρῶς, ἀκρατῶς.

CAP. XXVII.

1. Πρωίας δὲ γενομένης) sc. ὄρας. Ad uerbum: *matutino autem facto tempore*. Latini plerumque simpliciter dicunt: *mane*. Non credibile est, tantillo temporis spatio discessisse tot Senatores, iterumque ex tot urbis regionibus conuenisse. Quum igitur dicit Matthaeus: *πρωίας γενομένης συμβάλιον ἔλαβον*, sensus est: post auditum Iesum seorsim Senatores inter se deliberasse, quid esset faciendum. Optabant, ut Iesus crucis supplicio afficeretur, quod fieri non poterat nisi per Romanum procuratorem. Quare deliberabant, quomodo Procuratori id persuaderetur.

2. δῆσαντες) i. e. δεδασμένον, *uinctum*. Ita solent Aoristi significare etiam id, quod ante contigerat; nam uinctus erat Christus statim post prehensionem, ut ex *Ioanne* discimus. *παρέδωκαν) παραδῆναι* dicuntur, *qui alterum alteri eo consilio tradunt ut supplicio afficiatur*. Ποντίῳ Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι) Voces ἡγεμῶν, ἡγεμονία, ἡγεμονεύειν de omni, imprimis autem paulo maiori potestate adhibentur, et ipsi Imperatores Romani interdum ἡγεμόνες dicuntur. Ex ipsa uoce igitur non possumus intelligere, quod munus Pilati, quae potestas fuerit; historia autem magistra edocti, scimus, eum fuisse *Procuratorem*. Ita enim disertè *Tacitus* *Annal.* L. XV, c. 54. *Christus, Tiberio imperante, per Pontium Pilatum, PROCURATOREM, supplicio affectus est*. Proprium horum *Procuratorum* munus erat, reditus Caesaris colligere, eiusque fiscum curare, minime autem, iurisdictionem exercere, et si quis iuris dicendæ potestatem sibi arrogauerat, istius licentiae poenas dabat. Interdum tamen in prouincias missi sunt, ut non solum Caesaris reditus curarent, et exigenter
sed

sed iurisdictionem etiam in causis capituli exercerent. *Coponium* certe, omnium primum Iudaeae procuratorem, satis constat in provinciam cum hac potestate fuisse missum, ut auctor est *Iosephus* Antiquitt. L. XVIII. c. I. §. I. et de B. I. Lib. II, c. 7. §. I. Neque dubium est, quin, quae potestas summa primo Iudaeae Procuratori, *Coponio*, concessa fuerit, ea successoribus, et *Pilato* quoque illaesa remanserit, ita tamen, ut *Pilatus Vitellii Praefidis* tunc temporis Syriae potestati subiectus fuisse videatur. *Ioseph.* Antiquitt. L. XVIII, c. 4. §. 2. Cf. *Krebsium* prolixè de hac re disputantem. Sedes Procuratorum erat Caesarea; sed durantibus festis diebus commorabantur Hierosolymis, ut statim ad manus essent, si qua seditio vel tumultus oriretur.

3. ὅτι κατερίθη) Omnino referendum hoc ad synedrii praedamnationem, de qua supra c. XXVI, 66. quam *Iudas* accipiebat ut secururae mortis indicium. μεταμεληθεῖς) Differentiam, quam nonnulli inter μεταμεληθεῖναι et μετανοεῖν intercedere contendunt, esse nullam, usus loquendi scriptorum cum sacrorum, tum profanorum docet, ut viri docti ostenderunt. Poenituit *Iudam* facti; sed poenitentia degeneravit in desperationem. Putauerat nempe, *Iesum* per medios hostes euasurum, se autem, prostratis hostibus facile ueniam perpetrati facinoris ab optimo magistro esse impetraturum. Nunc autem, quum multo aliter, ac ipse putauerat, rem cecidisse cerneret, tanto animi dolore affectus est, ut desperaret. ἀπέσπεψε) restituit; Hebr. יָשַׁב.

4. ἄμα ἀθῶνον) *Hominem innocentem*. Nam ἄμα *Hel-*
lenistis mortem quamuis uiolentam significat, hic metonymice ipsum eum, qui morti destinatur, sicut alias σὰρξ καὶ
ἄμα

ἄμα est *homo*. Est haec Iudae confessio luculentissimum innocentiae Iesu testimonium. Si enim discipulo, qui testis omnium dictorum, factorum et consiliorum magistri fuerat, ulla in re fuisset suspecta fides et uirtus eiusdem, certe id arrepturus fuisset, ad excusandum facinus, et ad tranquilandum animum. Sed adeo nihil reperire potuit reprehensione dignum in uita, moribus et consiliis optimi magistri, ut potius conscientiae stimulis excitatus testimonium pro eo dicendum putaret, nihil ueritus hominum Iesu infensissimorum potentiam et indignationem. οὐ δψει) *Tu uideris*. Est loquendi genus ex latino sermone desumptum, quod Graeci dicerent: σοὶ μελέτω. Tu tibi ipse consulas.

5. ἐν τῷ ναῶ) In ea parte templi, in qua confidebat synedrium, qui locus uocabatur לשכת הגזית. ἀνεχώρησε) i. e. abiit ex hominum conspectu; nam secretum aliquem locum quaesuisse, non est dubium, torquente ipsum conscientia, et adigente ad suspendium. ἀπήγατο) ἀπάγασθαι quum aegritudine angoreque animi confici, tum laqueo sibi ceruicem frangere, denotat. Tob. III, 10. Ioseph. Antiqq. I. V, c. 8. §. 5. Vulgata sententia est, Iudam suspendio uitam finisse; alii uero, moerorem animi, et mortem inde secutam indigitari credunt. Vtramque interpretationem et usus loquendi, et res ipsa admittit; sed prior sine dubio est praeferrenda. Ratio autem, Matthaeum cum Luca Act. I, 18. conciliandi commodissima, est haec, ut dicamus: Iudam ex animi desperatione et angustia, mortem laqueo sibi quaesuisse et inuenisse; laqueo autem infelici, quo suspensus erat, siue fortuito, siue Dei uoluntate, rupto, ex loco altiore praecipitem pronumque esse delapsum, ita ut,
diffisso

diffiſſo corpore, inteſtina effunderentur. De tota hac re copioſe diſputat Krebsius in obſeruatt. Flau. ad h. l.

6. τὸν κορβανᾶν) i. e. templi aerarium. Vocabulum eſt ſyriacum. *Iosephus* de B. I. Lib. II, c. 9. §. 4. uocat τὸν ἱερὸν θησαυρὸν. Alibi γαλοφυλάκιον idem *Iosephus* et *Lucas* appellant. ἐπεὶ τιμὴ αἵματος ἐστὶ) pretium uitae, aut caedis. Argumentum: a ratione legis deſumptum. Vetat lex Deut. XXIII, 19. ſtupri pretium ſacris inferri. At apud Hebraeos cultus idolorum, ſtuprum, caedes uelut paria cenſentur. Damnant hic ſe impuri pontifices, quum in uenditore id facinus exſecrantur, cuius ipſi emtores erant.

7. τὸν ἀγρὸν τῷ κεραμέως) Cum articulo: *agrum illum figuli*. Loquitur *Matthaeus* de hoc agro, ut celebri et omnibus noto. *Grotius* per ἀγρὸν κεραμέως intelligit *eum*, cuius uber omne ad figlina opera exhaustum fuerit, ita ut nullus inde fructus ſperari poſſet. Videntur potius emiſſe hunc agrum a figulo quodam. εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις) Iudaeis, qui ex longinquis regionibus Hieroſolyma aduentabant religionis ergo, ac morte occupati non habebant, ubi ſepelirentur.

8. ἀγρὸς αἵματος) Dialecto Hieroſolymitana אגרוֹ לְקַיִ אֵת. I, 19. Dicebat populus praeteriens, hic eſt ager ille, emptus ex pecunia, pro qua *Iudas* magiſtrum ſuum uendit. Erat hoc perpetuum teſtimonium innocentiae Ieſu.

9. διὰ Ἱερεμίας) Varias eruditorum de hoc loco ſunt ſententiae. Multi putant, ſantum eſſe hoc teſtimonium, non ex *Ieremia*, ſed ex *Zachar.* XI, 12. 13. Alii, nomen *Ieremiae* corruptum; alii ſuppoſitum; alii, ne apud *Zachariam*

riam quidem locum qui citatur, extare; alii, de pretio quod dicitur e Zacharia, de agro quod dicitur, e Ieremia (c. XXXII, 7. 14.) desumptum; alii, *Ieremiam* in uolumine Prophetarum olim primum locum obtinuisse; alii hoc oraculum non scripto, sed memoria conseruatum esse uolunt. Videntur uerba haec desumta esse ex libro quodam Ieremiae apocrypho. *HIERONYMUS* in h. l. Matthaei: "Legi nuper in quodam *hebraico* uolumine, quod Nazarenae sectae mihi Hebraeus obtulit, Hieremiae apocryphum, in quo haec ad uerbum scripta reperi." Ipse tamen putat de Zacharia sumtum testimonium. Sed sententiae priori fauet locus insignis *Lectionarii coprici*, a cel. *Woide* notatus, nostroque simillimus. Vide *Kielische Beytraege etc.* Tom. III. pag. 14. 15. *Michaelis biblioth. orient.* Tom. IV, p. 208. seqq. Arabicae uersionis huius fragmenti apocryphi *Bengelii* etiam meminit, in aparatu critico p. 142. καὶ ἔλαβον) ἔλαβον, et quod sequitur ἔδωκαν, sumenda hic sunt indefinite sine ulla personae aut numeri consideratione. Factum enim notatur, non quis faciat, τὴν τιμὴν τῷ τετιμημένῳ) *Pretium illius aestimati*. Significatur enim Christus, triginta tantum argenteis aestimatus. ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ) *Quem aestimarunt, qui sunt ex filiis Israel*, i. e. qui aestimatus fuit a filiis Israel; perinde ac si dixisset, τινές, uel δι' ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ. Nam ἀπὸ υἱῶν recte exprimitur ἐξ υἱῶν.

10. εἰς τὸν ἀγρὸν τῷ κεραιώῳ) *ad (emendum) agrum illum figuli.*

11. καὶ ἐπηρώτησεν — τῶν Ἰουδαίων;) Hoc ideo ex Iesu quaerit Procurator, quia Iudaei accusauerant eum ut rebellem,

lem, qui imbuisset nationem peruerfis opinionibus, et quidem opinione se esse regem, Caesari praefendum. Luc. XXIII, 2. *Σὺ λέγεις, omnino res ita se habet.* Vid. c. XXVI, 64. Rex ego sum. Io. XVIII, 37. Hoc confessus est Iesus, postquam declarauerat, regnum suum non esse huius generis, cuius sunt regna huius mundi; i. e. non regnum ciuile et politicum. Io. XVIII, 36. Haec est praeclara illa confessio, cuius meminit Paulus 1 Tim. VI, 13.

12. *ἐδὲν ἀπεκρίνατο*) Causa silentii, praeter deliberatam mortis patientiam, haec erat, quod apud religiosum iudicem accusatio illa sua sponte euanesceret; nam plebeiae sortis hominem, nullas habentem armatorum copias, praesidia nulla, res ipsa satis a seditionis suspicione liberabat.

15. *κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν τὸ πάσχα, ut ait Ioannes; id enim eminenter ἑορτὴ dicebatur, ut supra c. XXVI, 5. εἰώθει δὲ ἡγεμῶν ἀπολύειν ἕνα τῶ ὄχλῳ δέσμιον*) Credibile est, a Romanis hoc esse. Nam in *Liuii* historia inuenimus, testifternii indicti diebus uinctis demta uincula. Ad hoc exemplum forsitan ab *Augusto* haec gratia concessa est populo Iudaico, idque mandatis procuratorum fuit comprehensum. Nam alioqui praefides Romani nullam habebant ignoscendi libertatem, ut leges nos docent.

16. *ἐπίσημον*) Famosum, ut qui inter capita fuisset seditionis ad caedem usque progressae.

17. *λεγόμενον χριστόν*) *Qui dicitur Messias, quem nonnulli habent pro Messia.*

18. *ἦδε:*

18. ἴδει γὰρ) Tum ex antegressâ fama, tum ex ipsius Iesu modestia, et quod nulla in eum crimina afferrentur. διὰ φθόνου) *Invidia impellente.* Inuidebant nempe Pontifices Iesu ob doctrinam, populi plausum, auditorum copiam, miracula, Messiae honorem ei aliquoties delatum. Videbant Iesum magni fieri, suam contra auctoritatem decreſcere, praetereaque metuebant, ne opibus suis et redditibus multum per eum decederet.

19. ἐπὶ τῷ βήματι) βῆμα, *tribunal*, ad quod gradibus quibusdam ascenditur. Iudicia tunc temporis sub dio sunt acta in prouinciis, sedente magistratu in tribunali, quod pro magnificentia illorum temporum stabat in loco altiori, eoque strato tesseriis marmoreis. cf. Io. XIX, 13. μηδὲν σοι καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ) Nihil sit tibi negotii aut rei, cum isto homine innocente et iusto. Noli te immiscere huic liti. πολλὰ — αὐτῷ) πολλὰ, sc. παράδοξα. Innuit uisa somniorum trititia atque horrenda. Serio conatu detertere conatur maritum, ne quicquam contra ius in Iesum statuatur durius aut acerbius.

20. τὸν δὲ Ἰησοῦν ἀπολέσωσιν) *Iesum autem perderent, i. e. occidendum deposcerent.* Facere enim rem interdum dicitur is, qui eam procurat, aut quocunque modo aliquid ad eam confert.

21. τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο) τίνα; i. e. πότερον, ut proprie loquuntur Graeci; ἀπὸ autem redundat, siue pro eis ponitur, *Utrum horum duorum uultis a me uobis dimitti?*

22. *σαυρωθήτω*) Non tantum e uinis eum tollendum esse clamant, sed etiam modum, quo id fieri debeat, praescribunt, per supplicium crucis, ignominiosissimum et atrocissimum. Hoc enim supplicii genus seruis duntaxat et uilibus personis ob laesam maiestatem, seditionem, latrocinium et similia facinora infligi solebat. Erat uero atrocissimum etiam supplicii genus, quia perforatione clauorum intensissimus et maximus in partibus neruosis dolor excitabatur.

23. *τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν;*) Subintelligitur recusatio postulationis. Non possum eum, quod postulatis, crucis supplicio addicere; *quid enim mali commisit?* Vsitatissimum esse optimis auctoribus, ut ante τὸ γὰρ eam orationis partem, ab unoquoque facile mente supplendam, omittant, cuius rationem ea particula reddat, *Krebsius* ad h. l. ostendit. *περισσῶς ἔκραζον*) Valde, uehementer, supra modum clamabant.

24. *ὅτι ἐδὲν ὠφέλει*) *se nihil proficere;* uel, hoc nihil eum iuuare, ut non subaudiatur αὐτοῖς, sed τῷτο. *Θόρυβος γίνεται*) Quum omnes sacrae huius historiae scriptores tradant, magnis clamoribus rem esse agitatam, uerosimile est, metum iniectum Pilato, ne populus per tumultum Iesum ad mortem raperet, et si ipse obuideret, defectionem moliretur, tanquam Moysi lege contempta. Qui metus, quanquam indignus uiro constante, multum tamen culpam eius in comparatione Iudaicae saeuitiae eleuat. cf. Io. XIX, II. *ἀπὸ-νίψατο τὰς χεῖρας*) Manuum lotio ad testandam innocentiam, non Iudaeorum fuit propria, sed nota aliis quoque gentibus, quia puritatem aquae elemento designare admodum naturale

est. Vnde, qui scelere aliquo erant contaminati, solebant, ut *Demosthenes* loquitur, χερνίβων ἔιργεσθαι. Vid. *Grot. et Wetst.* ἀθῶδός εἰμι — τέτυε) *Infons sum a caede huius innocentis.* Duplex in his uerbis ab eruditis Hebraismus obseruatur, alter in significatione uocis ἄιμα pro *caede*, alter in τῷ ἀπὸ cum uoce ἀθῶδός iuncto. Plerumque enim ἀθῶδός, *infons*, Genitiuum habet adiunctum, Praepositione ἀπὸ neglecta. Non uult igitur Pilatus se teneri culpa interfecti Iesu.

25. πᾶς ὁ λαός) i. e. *pars maxima populi*, per Synecdochen. Multos enim ex populo credendum est non clausse. Luc. XXIII, 27. Plurimi autem instigati et persuasi a senioribus, (u. 20.) iisque magis obnoxii Pilatum instigarunt in Iesum, tot eius beneficiorum obliti. Nimirum uarium et mutabile semper est uulgus. Putabat, eum, qui traditus potestati hostium, seipsum non posset tueri, non esse in fauore apud Deum, et proinde non esse Messiam. τὸ ἄιμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς) i. e. *nos tenebimur, in nos periculum recipimus.* Ita LXX. Leuit. XX, 9. et II. בו דמי et בם דמי bene uertunt ἄνοχος ἔσαι, et ἄνοχοι εἰσιν. At 2 Sam. I, 16. seruauerunt Hebraismum: τὸ ἄιμά σου ἐπὶ τὴν κεφαλὴν σου: quomodo et Romani dicebant: *sit capiti tuo.* καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν) Mos uetus, non se modo sed et liberos deuotandi. Certe magnis sceleribus etiam posteritatem obstringi, non Hebraeorum tantum, sed et omnium prope gentium fuit opinio. Est igitur sensus: *Si quid peccabitur in eo occidendo, nos et posteritas nostra poenas luamus.* Quod sibi Iudaei imprecari sunt, etiam in caput eorum uertit, quum paulo post non fame solum et gladio

uel

uel ciuili uel Romano perirent, uerum plurimi etiam cruci suffigerentur. *Ioseph.* de B. I. Lib. II, c. 14. §. 9.

26. φραγελλώσας) μαζιγώσας, ut in Euangelio Ioannis. Est uox latina corrupta. Flagellis caesum Pilatus tradidit Iesum ad supplicium, ut cruci affigeretur. De more flagellandi feruos, antequam cruci suffigerentur multa habet *Wetstenius* ad h. 1. Solitos ad columnam uerberari, atque alias per uiam ostendit *Lipsius* de cruce Lib. II, c. 4. Crucem autem irrogaram Christo, tanquam seditionis auctori, uerissime a Doctis notatum est. Eam enim poenam ei crimi-
mini statuunt Romanae leges, ut notat *Paullus V. Sent. Tit. XXII.*

27. εἰς τὸ πραιτώριον) Non erat tribunal Pilati intra praetorium, sed in stadio, quod erat non longe a praetorio, ut ex *Iosepho* conitat.

28. περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα ποικίλην) *Marcus* et *Ioannes* πορφύραν, et πορφύρην ἱμάτιον. Coccinae et purpurae uicinus est color, unde saepe confunduntur. Hinc *coccus* et *purpura* promiscue usurpantur, ceu liquet ex *Plin. XXII, c. 7. 12.* et *Scholias*te *Iuuenalis ad Sat. III.* Imo *purpureum* uocabatur, quicquid ruborem prae se ferebat. Hinc tribuitur *rosis*, *Horat. L. II. Od. 15. aurorae*, *Ouid. Lib. III. Metam. labiis*, *Virgil. Aen. L. I.* Nec *χλαμύς* et *ἱμάτιον* pugnant inter se; nam *χλαμύς* sub uoce *ἱματίε* comprehenditur, siue *ἱμάτιον* capias late pro quouis uestimento, siue stricte pro ea ueste, quae tunicae superiun-
itur. Pertinuerunt autem haec ludibria ad exprobrationem uelut stulte affectati regni. Eodem modo postea po-

pulus Alexandrinus concitatus Herodi Agrippae illufit. Locus est apud Philonem in Flacc. p. 970. cf. *Loefner*.

29. Ita Alexandrini, ut Agrippae regi Iudaeorum illuderent. Omnia per ludibrium. Pro paludamento cocconeo imperatoris, induitur uile fagum militis; pro corona ex floribus pulchris et fragrantibus, flectunt coronam spineam; pro fceptro illi dant fragilem calanum, eoque ipfum percutiunt.

31. ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν χλαμύδα) Exuunt uestes, ut ostendant, talem eum regem esse, quem ipsi pro lubitu potestate exuere possint. ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σαυρῶσαι) Per milites supplicium exactum a Romanis magistratibus etiam extra castra, notatum est a uiris doctissimis.

32. ἐξερχόμενοι δὲ) Extra urbem, ut narrat *Ioannes*, et obseruat *Paulus* Hebr. XIII, 12. Κυρηναίων) Ex Lybiae Pentapoli Cyrenaica oriundum, quae plena Iudaeis, ut aperitissime docet *Iosephus* de B. I. L. VII, c. 38. καὶ ἔρη τὸν σαυρὸν αὐτοῦ) Quum iam ante Christus ipse patibulum tulisset per urbem, ut *Plautus* loquitur, Ioann. XIX, 17. more haud dubie Romano, ut iam omnibus notum. Vnde apparet, Iesum tam duriter tractatum et grauiter antea afflictum, uiribus in itinere ad crucem portandam fuisse destitutum. Videntur autem milites hunc *Simonem* arripuisse, qui in onus Christo succederet, Iudaeorum instigatu, qui eum sciebant Christo fauere, quod *Marcus* confirmat, filios quoque eius, Christi nimirum discipulos, nominans.

33. Γολγοθᾶ) pro γολγοθᾶ, hebraice תלגולג, *cranium*; nam eliso istiusmodi quarundam litterarum in uocibus plurimis

mis Syriacæ linguæ non fuit aliena. Quare non aliud significat, quam quod Græce statim additur, κρανίς τόπος. Nec causâ nominis aliunde quaerenda, quam quod ibi decollari homines solerent, qualia loca Romæ erant Sestertium et Gemoniæ. Alii putant locum hunc traxisse nomen a cranii humani forma.

34. ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον) pro ὄξος habent οἶνον, Codd. nonnulli, Veris. Athanasius et Hilarius. Marcus dicit ἐσμυρμισμένον οἶνον. Vtrumque bene. Nam ὄξος Græci uocant uinum factitii saporis, quale ὄξος ἐψητὸν ex palmulis, Xenophonti atque aliis memoratum. Tale erat et hoc uinum, siue thure, ut Hebraeorum magistri tradunt, siue myrrha, ut Marcus ait, conditum, quod recepto more ad supplicium euntibus dari solebat. Χολὴ autem interdum laxius sumitur pro omni amaritie; quippe quum ea uoce absinthium significant Græci interpretes, Prouerb. V, 4. Thren. III, 15. Myrrhatum uinum quasi pro beneficio fontibus dabatur, ut inebriarentur, et minus sentirent dolores. *Babyl. Sanhedr. fol. 43. 1. Prodeunti ad supplicium capitis, potum dederunt, granumque thuris in poculo uini, ut turbaretur intellectus eius* etc. Talem potum habuerunt etiam milites in castris, in usus quotidianos paratum. *AEL. SPARTIANUS: Pescennius Niger — iussit uinum in expeditione neminem bibere, sed aceto uniuersos esse contentos.* γεσάμενος) Quum leuiter degustasset, implendo tantum uaticinio. Noluit autem imbibere Christus, quia menti externandæ adhibebatur: in cruce autem pendens postea, quia sitiebat, ἔλαβε τὸ ὄξος, i. e. imbibit, Ioan. XIX, 30.

35. *σαρβάσαντες*) Modum crucifigendi describit *Lipsius* de cruce L. II, c. 7 — 10. Simul ad crucem uentum, spoliabant hominem uestibus, et sic in eam dabant, interdum iam erectam, interdum uero depositam. Figendi modus is erat, ut manus primum figerent, inde pedes, clauis aut funibus; sed plurimum illis. *διμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτῆ, βάλλοντες κλῆρον*) id est partim diuiserunt, partim alea addixerunt uictori, ut nos docet *Ioannes*. Veniebat autem hoc ex more Romano. Milites enim, supplicii exactores fontium spolia sibi uindicabant, quod *Adrianus* imperator uetuit fieri, nisi praesidium iussu. *ἵνα πληρωθῆ — ἔβαλον κλῆρον*) Ex *Ioanne* adiectum uidetur: quia Graeci optimi Codd. Verff. et Patres non habent.

36. *καὶ καθήμενοι, ἐτήρευ αὐτὸν ἐκεῖ*) Et hoc ex more Romano. *Petronius Arbitr* Satyrico: miles, qui cruces afferuabat, ne quis corpora ad sepulturam detraberet. Quidam enim diu in crucibus uixerunt, ut ingenitum scilicet robur erat, aut uires. Sic *Timotheus et Maura* in cruce nouem diebus uiui pendentes, ac seipsos in fide corroborantes, martyrium consumserunt. Martyrolog. III Maii. Quidam etiam petulanter egerunt in cruce pendentes, ut proteruuli apud *Senecam* (de uita beata c. XIX.) qui ex patibulo spectatores suos conspuunt. Quidam miseratione Principis aut Magistratum et cruce ablati, post uixerunt. Plerique mortui sunt languore aut fame, alii a uolucris, aut feris etiam uiui lacerati, interdum etiam lanceis interfecti sunt. Vid. *LIPSIUS* de cruce, Lib. II, c. XII. seq.

37. τὴν αἰτίαν) *Crimen eius; γράμματα τὴν αἰτίαν τῆς θανατώσεως* δηλῶντα, dixit *Dio Cassius; Titulum*, ut *Ioannes, Suetonius* duobus locis et *Tertullianus* Apologetico; πίνακα *Eusebius*, ubi de Attalo agit. Erat nempe crucibus maleficorum infixā alba tabella, inscripta nigris litteris, quibus caussa mortis et culpa indicaretur. ἕτος — τῶν Ἰουδαίων) Pilatus, hunc titulum cruci imponens, et testimonium dare uoluit innocentiae Iesu, et satisfacere Caesari.

38. σταυρῶνται οὐν αὐτῷ δύο ληστὰι) Nam crux poena latronum. Vocabantur ληστῶν et ficariorum nomine etiam, quia iniussu publico arma cepissent; hi autem duo asseruati erant ad tempus aduentantium azymorum, ut quam maximo populi conuentu punirentur: id enim in Iudaea receptum erat, meritoque a Romanis retentum, quum ab eorum institutis non disliceret. ἕως — εὐωνύμων) Medium inter duos latrones suspenderunt Iesum, tanquam peiorem latronibus. Ipso comitatu ostendere uoluerunt, Iesum hominem esse maxime nefarium. Ita nihil in supplicio eius ad contumeliam defuit.

39. κινῶντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν) Signum insultationis; quo sensu κινεῖν κεφαλὴν reperies Pf. XXII, 8. 2 Reg. XIX, 21. aliisque locis. Notandum hic, quam facile diuersa Iesu fortuna omnia eius beneficia vulgi animis excusserit.

40. εἰ υἱὸς εἶ τῷ Θεῷ) *Si dilectus es Dei*, Messias. Non enim ad diuinam Christi naturam hoc pertinet, de qua plebs nihil inaudiuerat, sed ad specialem Dei amorem, qualis est, quo patres filios suos prosequuntur.

43. βυλάσθω νῦν αὐτὸν, εἰ θέλει αὐτὸν) θέλειν h. l. est *amare*, hebr. **יָשַׁן**. Est et ubi LXX interpretes hebraicam hanc uocem exprimunt per ἐγκέισθαι, ἀπεῖσθαι, et εὐδοκεῖν.

44. τὸ δ' αὐτὸ — — ὠνείδιζον αὐτὸν) τὸ δ' αὐτὸ, elliptice, pro: κατὰ τὸ αὐτὸ, *similiter, simili modo*. Ὁι λησαί, *unus ex latronibus*; nam pluralem numerum usurpari, ubi unum e multis, sed indefinite indicatur, ueteres nouique interpretes monuerunt. Pro ὠνείδιζον αὐτῷ alii recte legunt αὐτὸν, sic enim habent plurimi et uetustissimi codices. Ὁνειδίσειν cum accus. est *conuiciis proscindere*; cum dative: *exprobrare*.

45. σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν) πᾶσα ἡ γῆ h. l. est Iudaea, uel terra Hierosolymitana, ut saepius. Σκότος non est eclipsis solis proprie sic dicta, quae tempore plenilunii uix locum habere potest; sed obscuratio solis extraordinaria, cum terrae motu, forsan etiam grauissima tempestate coniuncta. Fuisse illo tempore terrae motum, ita ut rupes dissilirent, Matthaeus refert infra u. 51. Sed ante uel post terrae motum saepe tanta caligo per uapores e terra ascendentes oritur, ut medio die nox ingruere uideatur. Extenditur uero caligo cum terrae motu coniuncta per quatuor, sex, et decem miliaria, atque adeo longius. Hac interpretatione rei dignitati nihil detrahitur. Sufficit, multos Iudaeos ortis tenebris medio die, attentos esse factos et ad se rediisse. Orta est nempe caligo tempore meridiano, quo sol maxime lucere ac feruere, diesque clarissimus esse solet, atque durauit *ab hora sexta*, (nostra duodecima) *usque ad horam nonam*, quae est tertia nostra pomeridiana.

meridiana. Iudaei enim diem in duodecim horas dispecebant, quarum prima ab orto sole incipiebat. Hinc hora sexta meridiem constituit, estque nostra duodecima. Defectio solis, cuius mentionem faciunt *Phlegon Trallianus* L. XIII. Olympiadum, et *Thallus* apud Africanum, diversa est ab ea, cuius Evangelista meminit; tempus enim non congruit. Vid. *Moldenh.* ad h. 1. et *Scriptores hist. eccles.*

46. ἤλι, ἤλι, λαμὰ σαβαχθαν;) אֱלִי אֱלִי לִמָּה שְׂבַקְתָּנִי
 Ex Pf. XXII, 2. Et hinc et aliunde colligitur, Christum neque ueteri usum Hebraeorum sermone, neque Syriaco, sed mixta dialecto, quae tum in Iudaea uigebat. Ea lingua retinebat quaedam anitae pronuntiationis, ut אֱלִי: quaedam cum Syris habebat communia, ut שְׂבַק, pro שָׂבַח. *ἵνα τὶ*) Vox est deprecantis. *ἐγκατέλιπες*) i. e. *auxilio destituisisti me.* Putabant Iudaei, qui adstabant, Iesum a Deo derelictum, adeoque Messiam et Dei Filium non esse, ut supra u. 39 — 43. huius capituli relatum est. Rogat ergo Iesus Patrem suum, ne diutius ipsum patiatur tanta contumelia affici, sed potius e manibus eorum eripiat, demonstretque suspicionem illorum iniquam fuisse. Haec *Westenius* ad h. 1.

47. Ἠλίαν) Alludunt isti, (ut solent irrisores,) ad nomen *Eli*, quod significat Deus mi, non imperitia linguae, sed quod profanus et crudelis animus huc eos impelleret. Multa apud Iudaeos narrabantur de apparitionibus *Eliae*, ad homines ex periculo mortis liberandos.

48. πλῆσας τε δέξας) Quia sitire se dixerat Iesus, ut *Ioannes* docet. *περιθίς καλύω*) Ἵστούπω περιθίντες, inquit

Ioannes. Apparet, κάλαμον idem fuisse quod ὑσσώπος, i. e. bacillum ex hyssopo, quae in aliquam magnitudinem arbori conuenientem excrefcit in Iudaea, non minus quam finapi.

49. ἄφες) Non est uox prohibentis, sed subiunctiuo sequenti inferuiens, quasi dicas: *age, uideamus.*

50. κράξας φωνῇ μεγάλῃ) Clamor is fuit: τετέλεσται apud Ioannem, et πάτερ εἰς χεῖρας σε παρατίθεμαι τὸ πνεῦμά μου. Ergo non fuit uox dolentis, sed laetantis et quasi triumphantis. Quare centurio cruci aditans hac uoce Iesu commotus, suspicatus est, extraordinarium eum esse hominem. Marc. XV, 39.

51. καταπέτασμα τῷ ναῷ) Duo uela templi fuerunt; *interius* quidem, quo uelatus fuit aditus ad Sanctum Sanctorum, et *exterius*, quod erat ad introitum templi. Illud Hebraice פֶּתַח הַקֹּדֶשׁ, hoc כַּסֵּף appellatur. Hoc loco intelligendum illud est, quod erat ante aditum Sanctuarii, quod simpliciter καταπέτασμα dicitur, sicut alterum κάλυμμα. Quae res intelligitur e uerbis apud Philonem Lib. II. de uita Moſis: *Ex his ipsis, (purpura, coccino et byſſo,) cum uelum (καταπέτασμα,) tum uelamen (κάλυμμα) confectum fuit: Illud quidem interius ad quatuor columnas, ut adytum occluderetur; alterum autem exterius, ne quis profanus posset inspicere sacrificantium sacra.* Schekalim VIII. 5. Veli crassitudo est palmus, et contextus est ex LXXII. filis, quorum unumquodque habet XXIV. filamenta. In longitudine habet XL. cubitos, in latitudine uero XX. et ex LXXXII. myriadibus confectum est. Duo quotannis conficiuntur. CCC Sacerdotes ipsum lauant. εἰς δύο) sc. μέρη,

in duas partes. Erat hoc uelum ita comparatum, ut nulli tempestatis iniuriae esset obnoxium, nec humana manu scindi posset. Ergo accidisse hoc uidetur, ut appareret, caerimoniis Leuiticis nunc imponi finem. καὶ ἡ γῆ ἐσείσθη) sc. terra Israelitica, uel etiam Hierosolymitana.

52. 53. καὶ τὰ μνημεῖα — ἐνεφάνισθησαν). Haec duo commata spuria esse censet Anonymus in *Repertorio für bibl. und morgenl. Litteratur, Tom. IX. de interpolationibus in Euangelio Matthaei*, pag. 99. 139. Fieri potuisse, ut quaedam ex Euangelio Nazaraeorum, uel ex traditione in Euangelium Matthaei irreperint, facile largior. Sed certi aliquid in his rebus statuere non ausim. Ceterum putant quidam, statim mortuo Christo hos mortuos resurrexissent; quare non legunt μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ, sed αὐτῶν. Alii existimant, fissis petris aperta quidem esse sepulcra; neque tamen ad uitam peruenisse hos mortuos, nisi postquam Christus reuixerat, ut sic appareret, ipsum esse πρωτότοκου ἐκ τῶν νεκρῶν. Verba μετὰ τ. ἐγ. αὐτ. sequentibus iungunt uersiones Persicae et Syriaca. Venerunt εἰς τὴν ἀγίαν πόλιν. Sepulti enim in suburbanis locis fuerant. Aperiri sepulcra in graui terrae motu, haud est insolens. **ARISTIDES** in Rhodum: ἀνεβρίπτεντο δὲ δικάαι, καὶ μνήματα ἀνεβρήννυτο, πύργοι δὲ πύργοις ἐνόπιπτον. **XIPHILINUS** Nerua: σεισμὸς ἐξαισιος ἐγένετο, ὥστε καὶ δοκίσιον παρασχεῖν, ὅτι ἡ γῆ πᾶσα διαβρήννυται, καὶ αἱ τῶν πεφουεμένων ὑπ' αὐτοῦ ψυχὰι πᾶσαι ἅμα ἐπ' αὐτὸν ἠναθοβήύσαι. Quod autem tempore mortis Christi demortui ex sepulcris uiui exiisse dicuntur, id plane extraordinarium esse et inauditum, nemo non uidet. Si caussa quaeritur, cur hoc miraculum factum sit, respon-

det

det *IO. GEORG. MICHAELIS* in *Biblioth. Brem.* cl. III. p. 723. excitatos hos sanctos esse, et apparuisse aliis ideo, ut uel sic conuincerentur Iudaei, Iesum Nazarenum esse uerum Messiam, quippe cuius tempore mortuorum aliquos resuscitatum iri crediderint. Vid. Buxtorfii *Synag. Iud.* c. 3. Quinam autem fuerint illi Sancti, nemini mortalium constat. Ii certe falluntur, qui Adamum, Euam, Noachum, Abrahamum, Isaacum, Iacobum, Dauidem etc. fuisse sibi persuadent. Recte suspicantur alii, fuisse hos non ita pridem defunctos et sepultos, quia alias non agniti fuissent ab illis, quibus apparuerunt, nec cognitum fuisset eos a morte esse rediuuios. Vid. *LAMPIUS* in *Biblioth. Brem.* class. III.

54. ἑκατόνταρχος) *Centurio supplicio praepositus*, ut Seneca loquitur Lib. I. de ira. c. 12. haud dubie Romanus. τηρόντες) Etiam post mortem manserunt milites; ne quis scilicet, ut *Petronius* loquitur, ad sepulturam corpora detraheret, (nisi publico permisso.) καὶ τὰ γενόμενα) Caliginem solis, et, quod non frustra Marcus addit, expirationem statim post clamorem. ἀληθῶς Θεῶ, υἱὸς ἦν ἕτορος) Quum Romani fuerint, qui hoc dicebant, clarum est, nihil aliud illos significare uoluisse, quam, Christum non modo fuisse infontem, sed etiam plane iustum, (Luc. XXIII, 47.) et uelut Heroem quempiam, quasi Diis ipsis hoc coelitus testantibus; id quod declarat etiam uerbum ἦν, erat, quasi esse desisset. Fortasse audiuerant etiam Iesum coram Synedrio et Pilato confessum esse, se esse υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

55. ἦσαν — διακονῆσαι αὐτῷ) Ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ, comitatae fuerant Iesum, in ultimo itinere ex Galilaea. De sensu uerbi διακονεῖν uid. Luc. VIII, 3.

57. Ὁ Μῆλας δὲ γενομένης) Statim post nonam. Nam solis occasus erat initium noctis. πλέσιος) εὐσχήμων inquit *Marcus*, i. e. uir honesti loci, quippe βελευτής, ut ipse addit, et *Lucas* exprimit. Hic Iosephus, oriundus quidem ab Arimathaea, i. e. *Rama*, in tribu Benjamin sita, Matth. II, 17. domicilium autem, et sedem fortunarum suarum habens Hierosolymis, fuisse uidetur fenator senatus urbis Hierosolymitanae. Ideo non uocatur ἄρχων, sed βελευτής, quae duo etiam *Iosephus* in belli Iudaici historia distinguit Lib. II, c. 29. Βελευτής a latino interprete non male uertitur *decurio*; nam qui Romae *senatores*, ii in municipiis *decuriones* dicebantur; unde ipsa uox *Buleuta* pro *Decurione* est apud Plin. Epist. Lib. X, 49. ἐμαθήτευσε τῷ Ἰησοῦ) Veram igitur agnouit Christi doctrinam, sed, quod Ioannes addit, profiteri eam non ausus fuerat haecenus, metu prohibente.

58. ἤτιςατο τὸ σῶμα) Apud Romanos nefas erat cruci affixos sepelire, nisi fuerit petatum et permittum. Plerumque tabo passi sunt diffluere mortuos in cruce, et a sole ac pluuiis corrumpi. Mortui sunt hoc mortis genere interemti, uel a stillante paullatim sanguine, uel a fame, uel etiam ab auium ferarumque laniatu. Interdum et lanceis sunt interfecti. Cf. quae notauimus ad u. 36. Quia uero cum Iudaeorum institutis pugnabat, corpora peremptorum ultra uesperam ostentari, Deut. XXI, 23. credibile est, Praefides Romanos ea in re, ut in multis rebus aliis, sequutos morem regionis.

regionis. Quare non hoc proprie rogatum a Iudaeis, Ioan. XIX, 31. ut ante noctem corpora demerentur, sed ut paullo maturius, ne milites in eo opere occupatos initium sabbati deprehenderet. Iudaeis et barbaris mos fuit, ob imminens aliquod festum, interfectorum cadauera, quo citius sepelirentur, cognatis tollenda permittere. *Philonis* de hac re locum habet *Loesnerus*.

59. σινδών καθαρά) σινδών, linteum pertenuē, amictus ex lino Aegyptiaco. Quanquam autem unum nominat Matthaeus, praecipuum uidelicet, quo corpus inuoluebatur, plura tamen fuisse certum est; quare ἰθύνια recte dixit *Ioannes* c. XIX, 40. et c. XX, 6.

60. ὃ ἐλατόμησεν ἐν τῇ πέτρᾳ) Articulatus ἐν τῇ πέτρᾳ ostendit, ex una rupe siue petra excisum et excavatatum fuisse monumentum. Erat is mos Iudaeorum e rupe specum excavare condendis corporibus.

62. τῇ δὲ — παρασκευῇ) Altero autem die, qui consequatur *Parasceuen*, i. e. Sabbato, et quidem ineunte Sabbato, ut uidetur. Παρασκευῇ proprie est apparatus, praeparatio. In specie autem sic uocatur dies, qui sabbatum antecedit, in quo, quae sabbato, uel diebus festis necessaria sunt, praeparantur. συνήχθησαν — πλάτων) Non uniuersum Syuedrium, non πάντες δὲ ἄρχιερεῖς καὶ δὲ πρεσβύτεροι τῆ λαῶ, sed quaedam tantum membra senatus, cum duobus Pontificibus Maximis.

63. ὁ πλάνος) Mortuum etiam Iesum non desinunt ignominia uerborum afficere. Est autem *planus*, quo nomine et
Hora-

Horatius utitur, circulator ac uagus, et nugatoria leuitate homines decipiens.

64. καὶ ἔσαι ἢ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης) Locutio prouerbialis, ut supra c. XII, 45. Luc. XI, 26, 2 Petr. II, 20. Ne posthac peius aliquid eueniat, e. g. seditio populi, quae omnino metuenda erat, si Iesus publice se omnibus conspiciendum praebuisset post resurrectionem.

65. ἔχετε κηρωδία) κηρωδία, custodia, uox Latina, milites custodiam agentes. Ἐχετε, habetis. Sensus est: Habetis cohortem, quae hoc tempore ad omnes tumultus arcehdos uestro imperio commissa est; ea utimini pro arbitrio. Nam quanquam proprie ea cohors templo seruebat, tamen etiam alibi eius usum fuisse, docet ipsa prehensio Christi. ὡς ἵδατε) Vt fieri oporteat, pro solertia uestra iudicabitur.

66. σφραγίσαντες τὸν λίθον) Forsan Pilati annulo, diuina prouidentia ita dirigente, ut publica sigilli fide constaret, Christi corpus nulla humana manu exentum sepulcro. μετὰ τῆς κηρωδίας) Construendum est cum uerbo ἠσφαλίσαντο eo sensu, quem Tertullianus exprimit: sepulcro conditum magna militari manu custodiae diligentia circumfederunt.

CAP. XXVIII.

Quanquam in narranda historia resurrectionis Christi quoad summam rei optime consentiunt Euangelistae, tamen in commemorandis singulis quibusdam περιρρασει uariant. Has discrepantias ita exaggerauit post alios Anonymus, cuius fragmenta ex bibliotheca ducali Guelpherbytana Lessingius

gius (in den Beytraegen zur Geschichte und Litteratur) edidit, ut totam hanc historiam reddere incertam dubiamque conaretur. Cui fortiter se opposuerunt nostratium haud pauci, quos inter *Doederlein, Less, Semler, Tobler*, palmam reliquis praeripuerunt. Bene obseruat *Griesbachius* (in Progr. de fontibus, unde Euangelistae suas de resurrectione Domini narrationes hauserint,) difficultatum potiorum originem latere saepe in religione summa, qua fontes suos presse sequi, nec quicquam alieni eis admiscere sibi proposuerant sacri scriptores. Quisque nempe Euangelista eodem prorsus modo rem narravit, quo ipse primum de ea certior factus fuerat. Quum autem nullus Apostolorum mulieres, primas resurrectionis nuncias, omnes uisisset; aliae potius mulieres alios Apostolos, per diuitas urbis Hierosolymae regiones dispersos adiissent, et quae ipsae uiderant his exposuissent, hinc factum est, ut unus has, alius alias περιγραφεις rescisceret, et in litteras referret. Ceterum fides Apostolorum de resurrectione Christi non nitebatur illa quidem assenerationibus mulierum, sed priorum sensuum testimonio, (omnibus enim uiuum se conspiciendum praebuit Dominus,) narrationes tamen mulierum, per quas uelut primus spei radius in animos eorum illapsus erat, aeterna memoria ipsis uidebantur dignae. Quum itaque postea aliis exponenda esset resurrectionis historia, uix poterant rem aliter narrare, quam ea olim per mulieres primum ipsis innotuerat.

1. Ὁψὲ δὲ σαββάτων, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων)
Vertenda sunt haec uerba sic: *Post sabbatum autem, illucescente primo hebdomadis die.* Scilicet ὄψι σαββάτων red-
dendum

dendum est: *post sabbatum, sabbato transacto*, seu *in fine sabbati*, quod dilucidissime Marcus c. XVI, 1. exprimit verbis *διαγενομένου τῷ σαββάτῳ*: ubi intelligendus est dies sabbati cum nocte sequenti. Sic *Thucydides* Lib. IV, c. 93. τῆς ἡμέρας ὁψὲ ἦν, *erat serum diei, in fine diei*. *Plutarch.* ὁψὲ τῶν βασιλείῳ χρόνων, *post tempora regis*. *Philostratus*: ὁψὲ τῶν τραϊκῶν, *post bellum Troianum*. τῇ (ἡμέρᾳ) ἐπιφώσκῃ εἰς μίαν σαββάτων, *pro: ἐν μιᾷ σαββάτων die illucescente, s. oriente primo dies hebdomadis*. Nam μία σαββάτων est primus hebdomadis dies; μία uero ex Hebraico שבת dicitur pro πρώτη, et σαββατα pro *tota hebdomade* in sacris litteris sumi, tertius est, quam ut exemplis sit confirmandum. Ἐπιφώσκειν, etsi proprie de sideribus, iubar emittere incipientibus, dicitur, tamen de die quoque illucescente saepe usurpatur. Igitur ἡ ἐπιφώσκουσα (ἡμέρα) est *ipsum diluculum*, nuntius diei. Vnde apparet, Matthaeum neque secum, neque cum reliquis Evangelistis pugnare. ἦλθε — τάφου) Ἡ ἄλλη Μαρία, nempe Cleopae filia, mater Iosae et Iacobi. Omittit Matthaeus *Salomen*, quam Marcus nominat, et *Ioannam*, uxorem scilicet Chuzae, qui Herodis erat procurator, Lucae memoratam. θεωρήσαι τὸν τάφον. Marcus addit: *ἵνα ἀλείψωσιν αὐτὸν*, quod et Lucas non obscure indicat. Venerunt igitur, ut uiderent, an sepulcrum ad unctionem pateret. Solebat id fieri, antequam corpora sepulcro mandarentur; sed sepeliendi festinatio id officium anteuertat. Matthaeo primum de resurrectione Christi nuntium attulisse uidetur ἡ ἄλλη Μαρία, quae narrauerat quidem, se cum Magdalena, aliisque nonnullis, quarum forte nomina tacuerat (Marc. XVI, 1. Luc. XXIV, 10.) accessisse ad sepulcrum; sed abitum Magdalenae a

sepulcro ad Ioannem ac Petrum (Io. XX, 2. sqq.) praetermiserat, numeroque plurali porro usa, quae post Magdalenae discessum sibi contigissent, exponere perreberat. Quam narrationem optima fide repetiit Matthaeus, suoque Euangelio inferuit.

2. καὶ ἰδὲ — μέγας) Verte in plusquamperfecto: *Magnus terrae motus fuerat ortus.* Quae enim u. 2 — 4. narrantur, sine dubio euenerunt ante aduentum mulierum ad sepulcrum. Non ausae fuissent accedere, si monumentum obseptum uidissent militibus. ἄγγελος γὰρ — ἐπάνω αὐτῆς) Refert Matthaeus, quod uel ex milite aliquo ad sacra Christiana postea perducto, uel senatore iudaico, Christianam religionem postea amplexo, audiuerat. Terra contremiscente, saxum occludens aditum ad sepulcrum, fulmine forte percussum, disiectum esse uidetur. Quum autem custodes in apice saxi formam candidam et coruscam conspexissent, nulli dubitarunt coelestem genium esse, atque ab eo deuolutum esse saxum.

3. ἦν δὲ — χιόν) ἰδέα quidem apud probatae auctoritatis scriptores interdum de *forma humana* dicitur. Saepius autem usurpatur de imaginibus phantasiae obiectis. Perterrefacti milites coruscam fulguris speciem facile pro coelesti genio habere poterant. Ceterum adfuisse angelos, ex sequentibus apparet.

5. ἀποκριθεὶς — ζητήσῃ) Ἀποκριθεὶς hebraico more, ut saepe, pleonastice hic ponitur. Binos angelos commemorat Lucas, c. XXIV, 4. Matthaeus autem unius tantum, quia unus tantum mulieres allocutus fuerat, mentionem facit. Ceterum mulieres in spelunca haec ex angelo audi-

quid iussit, patet ex commate 8. Omnibus nempe perterritis ob non repertum corpus, Magdalena, uiros quosdam aduocatura, celeri cursu redit in urbem, (Io. XX, 2. sqq.) reliquae remanent, et postquam ex terrore sensim se collegissent, paullulumque confirmassent, in speluncam introgrediuntur, et conspiciunt binos angelos, quorum alter eas alloquitur, et Iesum a mortuis surrexisse confirmat. Magdalenam quidem cum ceteris mulieribus summo mane sepulcrum petiisse, rescuerat Matthaeus; sed seiunxisse eam postea sese a reliquis, nec interfuisse his, quum Iesus eis appareret, eosque alloqueretur, id uel ignorabat, uel memoratu uix dignum iudicabat.

6. ὅτις ἔκειτο) Proprie: *ubi situs fuit*. Frequens Graecorum Epitaphiis, ἐνθάδε κεῖται, ut in *Latinis*: *Hic situs est*. ὁ κύριος) Absolute; quasi dicat angelus, non uester tantum, sed noster quoque Dominus.

7. προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν) *Praecedet uos in Galilaeam*; nam προάγει per enallagen ponitur pro futuro. In Galilaea facta est publica et solennis Iesu apparitio, omnibus non tantum discipulis, sed multis etiam aliis. Cf. I Cor. XV, 6. Sed plus praestitit Christus quam promissit. Promiserat enim, in Galilaea se ipsis appariturum: (supra c. XXVI, 32.) at cunctantibus eo ire, Hierosolymis primum apparuit, deinde in Galilaea saepius. ἰδὲ εἶπον ὑμῖν, et ille praedixit, et ego nunc iterum praedico.

8. μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς μεγάλης) Timor gaudio erat mixtus, ut fieri solet, quando praeter omnem expectationem laetus nuncius nobis asseratur. *TERENT.* Andr. V.

4. 34. *Vix sum apud me, ita animus commotus est metu, spe, gaudio, mirando hoc tanto tam repentino bono.*

9. *ὡς δὲ — χαίρει*) Hoc factum esse uidetur, quum Mariae Magdalenae se iam conspiciendum praebuisset Iesus. Haec enim sola Petrum et Ioannem acciuerat ex urbe ad sepulcrum; haec etiam sola in urbem rediit, ut clare dicit Ioannes c. XX. Dum nempe post abitum Petri et Ioannis et ceterarum mulierum sola aliquantisper ad sepulcrum moratur Magdalena, primum duos angelos mox etiam ipsum Iesum conspicit. Reliquae interim mulieres alia uia pergentes, ut, non Petro et Ioanni, sed aliis Apostolis, in remotioribus urbis regionibus, fortassis etiam Bethaniae commorantibus laetum nuncium de resurrectione Christi afferrent, in ipsa uia obuiam habent Iesum, et ab eo mandata ad discipulos accipiunt, u. 10. *ἐκράτησαν αὐτῆ τὰς πόδας*) Videtur hoc fieri in exosculatione pedum; nam hoc non insolitum. Sic 2 Reg. IV, 27.

11. *πορευομένων δὲ αὐτῶν*) Praesens pro praeterito: *quum iam abiissent.* Neque enim uult hoc factum, dum in itinere erant, sed postquam a sepulcro discesserant. *ἰδοὺ τινὲς τῆς κερῶδιας*) Praecipui ceterorum nomine. *ἅπαντα τὰ γενόμενα*) *quae facta fuerant*; terrae motum, uisum coeleste, deuolutum lapidem, corpus non repertum.

12. *μετὰ τῶν πρεσβυτέρων*) Synedrii descriptio; iam enim conuenire poterat, sabbato exacto.

13. εἶπατε — ἡμῶν κοιμωμένων) Non hoc uolunt Pontifices, ut milites *Pilato* persuadeant, corpus Iesu ablatum esse se dormientibus, (hoc enim stultum fuisset,) sed ut insurrexerunt familiaribus suis, se obdormiuisse, et posthac ab aliis rescivisse, quod corpus Iesu, se dormientibus a discipulis fit furto ablatum.

14. καὶ ἐὰν ἀκισθῆ τῷτο) Nimirum, male curatas excubias, et desertam stationem; quae grauius puniebantur apud Romanos, acres militaris disciplinae uindices. ἐπὶ τῷ ἡγεμόνος) apud *Praesidem*, uel *Procuratorem*; nam *Pilatum* ipsum designant, ut in tota superiore historia. πείσομεν αὐτὸν) Πείθειν τινα est *aliquem in suas partes trahere, pacare, sibi conciliare*; quod potest fieri uel precibus, uel donis. Vide *Krebsium* et *Loesnerum* ad h. 1. ἀμερίμνος ποιήσομεν) Vox iuris. Ita enim Graeci dicunt, quod *Latini indemnem praestare*.

15. καὶ διεφημίσθη ὁ λόγος ἕτος παρὰ Ἰουδαίους) Veteres omnes magno consensu intelligunt famam illam mendacem de corpore Christi a discipulis subtracto. *Iustinus Martyr* duobus locis memorat legationem, a synedrio ad totius orbis Iudaeos ea de re missam. Malunt tamen alii ita haec *Matthaei* uerba accipere, quasi dicatur, non potuisse ita celeri sceleratam istam inter sacerdotes et milites mendacii nundinationem, ut non aliquam rimam inueniret ueritas, per quam in publicum emanaret. Quod ipsum quoque esse uerissimum potuit, et initium quoddam fuisse multorum ad Christum conuersionis.

16. εἰς τὸ ὄρος, ἃ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς) Praeterit *Matthaeus* multas apparitiones Christi, factas *Petro*, *Apo-*

folis sine Thoma et cum Thoma, contentus una, illustrissima, quae plurimos testes habebat superstites, quum hoc scriberet.

17. προσεκύνησαν αὐτῷ) Nusquam legimus, Christum ante resurrectionem suam ab Apostolis adoratum fuisse: unde colligimus, maius quiddam et diuinius eos de Christo nunc sensisse, quam antea. *δε δε ἐδίξασαν*) *δε δε*, quidam, pro *τινές δε*, quum *δε μὲν* non praecedit, non bene graecum est; quare alii legi uolunt *ἐδέξ*, ex coniectura. Videntur tamen huius constructionis exempla esse Matth. XXVI, 67. Luc. V, 33. Io. XIX, 29. *Aeliani* Var. Hist. V, 17. Cf. *Bowyer* ad h. 1. *Addubitauerunt quidam.* Ἡabet autem et haec pars historiae suum momentum. Nam aequae rem aestimantibus omnem dubitationem de facti ueritate adimit certa fides illis etiam facta, qui ad credendum difficiles fuerant.

18. καὶ προσελθὼν δ' Ἰησοῦς) Vno compendio *Matthaeus* complectitur praecipua capita sermonum, quos Christus cum Apostolis non in monte tantum, sed et Hierosolymis ante et post, in coelum iamiam ascensurus, Bethaniae habuit. *ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία*) Habuerat et antea, uitam mortalem agens, *ἐξουσίαν*: at morte acquisiuit regnum infinitum, *πᾶσαν ἐξουσίαν*. Phil. II, 9 - 11. *ἐν ἔρανῳ*) imperium in angelos. Phil. II, 10. Hebr. I, 4. *καὶ ἐπὶ γῆς*) Ius congregandi populum ex omnibus terrae finibus, gubernatio ecclesiae etc.

19. παρευθέντες ὑμῖν) Optime cohaeret cum superioribus. Quando id ius mihi datum est, uos estote eius iuris administri atque legati. *μαθητεύσατε*) *Μαθητεύειν* alias in-

tran-

transitiue est *discere*; hic autem, ut in aliis locis in significatione hiphilica est *discipulum facere, institutione ad coetum Christianum adducere*. Discipulorum autem nomine ueniunt non illi tantum, qui iam didicerunt atque instituti sunt, sed praeter eos ii quoque, qui discunt et instituuntur, et qui adhuc sunt instituendi. Baptizandi igitur sunt etiam infantes. Quum enim Apostoli non ignorarent, pueros quoque et infantes Profelytorum ex gentibus, non solum Profelytos appellari, et circumcidi, quod *Mischna* docet, uerum etiam baptizari, (quod Wetstenius ex *Germana* ad Matth. III, 6. prolixè probat) in mentem ipsis uenire non potuit, ut pueros et infantes e catalogo discipulorum expungerent, aut a baptismo arcerent, nisi difertis uerbis a Christo excepti et exclusi fuissent; quod non legimus.

πάντα τὰ ἔθνη) Non, ut hæctenus, solos Iudaeos, cap. X, 5. sed homines ex omnibus nationibus, siue Iudaei sint, siue Samaritae, siue profani.

βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς κ. τ. λ.) Varii sunt fines baptismi. Sed pro natura sua praecipue est nota professionis, et introductorium in ecclesiam.

Ἐἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς etc. hebraeo dicendi genere pleonastice dicitur pro: εἰς τὸν πατέρα etc. Act. XIX, 5. coll. Gal. III, 23.

Baptizari in aliquem est, baptismo obligari ad eius cultum religiosum, et professionem religionis, ab eo institutae. Sic Paulus negat, quemquam baptizatum in suum nomen 1 Cor. I, 13. 15. hoc est sibi uelut nouae religionis auctori mancipatum. Baptizamur igitur *in nomen Patris*, i. e. in professionem et cultum Dei, qui se in V. T. reuelauit; *in nomen Filii*, tanquam ueri Messiae, qui in carne humana apparuit, et miraculis, doctrina, resurrectione,

ascensione uerus Messias demonstratus est; *in nomen Spiritus sancti*, qui donis suis beneficia spiritualia nobis applicat, uel, ut breuiter dicam: baptizamur in *patrem*, ut nouae religionis auctorem; in *filium*, ut noui coetus dominum; in *spiritum sanctum*, ut huius coetus rectorem ac adiutorem. *Constitut. Clem. VII*, Baptismus datur in nomen τῆ ἀποσείλαντος Πατρὸς, τῆ ἐλθόντος Χριστοῦ, τῆ μαρτυρήσαντος παρακλητοῦ. Innuitur simul Patris, Filii et Spiritus S. in eadem doctrina consensus. Nempe Christi doctrina non est alia quam Patris; nec ea quae Spiritus S. Apostolos docuit diuersa sunt a Patris et Filii doctrina Io. XVI, 15.

20. διδάσκοντες — ἐνετειλάμην ὑμῖν) *Eo quod doceatis eos obseruare quaecunque uobis praeceperim. Praeceptorum suorum nomine Iesus non modo comprehendit leges proprias, h. e. mandata super istis quae agenda fugiendaque sint, sed etiam promissiones fide tenendas, quas Euangelii uocabulo complectuntur diuini Scriptores. Cf. Luc. XXIV, 47. 1 Io. III, 23. καὶ ἰδὲ, — τῆ αἰῶνος) Videtur ascensus Christi in coelum adeo notus fuisse omnibus Christianis in Palaestina, ut de eo nihil *Matthaeo* opus fuerit dicere. Nam quum quintis illis apparuit Christus, haud dubie futurum ascensum ipsis significauit. Obiter tamen hic indicatur: Abiturus quidem sum in coelum, nec adero uobis aspectabili modo; sed adero diuina efficacia; notandum enim est, cum aliquo esse, peculiariter de Deo dici, in multis scripturae locis. Ies. XLI, 10. Act. VII, 55. XVIII, 10. Ἡ συντέλεια τῆ αἰῶνος h. l. uidetur esse *finis Mosaicae constitutionis*; nam ὁ αἰὼν, *הַיָּמִים הַלְלוּ* saepe est *haec aetas*, i. e. tempus ante Messiam. Ita sensus esset: Omnibus do-*

nis

nis et adiumentis ad religionem meam fundandam necessariis uos instruam et exornabo. Potest tamen ἡ συντέλεια τοῦ αἰῶνος intelligi etiam de fine mundi. Tum uero haec promissio non ad solos Apostolos, sed ad omnes Christianos pertinet, ut sensus fit: Vobis et omnibus mihi credituris adero usque ad rerum humanarum finem. Omisit *Matthaeus* ascensus historiam, in Palaestina uiuentibus notissimam. Eam uero *Marcus* et *Lucas*, quum extra Iudaeam uiuentibus scriberent, merito adiecerunt. Varias uariorum codicum ὑπογραφὰς *Griesbachii* Editio exhibet,

SCHOLIA

IN

EVANGELIUM MARCI.

NB. Sciat amicus Lector, nos ea Marci loca, quae in Euangelio Matthaei, iisdem fere, aut non multum diuersis uerbis leguntur, studio praetermississe; quia eandem rem repetere superfluum duximus.

De Euangelio Marci.

Marcus fuit natione Iudaeus. Act. XII, 12. Nomen Iudaicum ei erat Ioanni, et a Petro uidetur fuisse conuersus, 1 Petr. V, 13. Euangelium suum *Romae* conscripisse, et Matthaeum quidem in compendium redegisse, nonnulla uero, quae a Petro audiuerat, adiecisse dicitur. *Irenaeus*: (L. III, c. 1.) *MARCUS, discipulus et interpres Petri, et ipse quae a Petro annunciata erant, per Spiritum nobis tradidit.* Hieronymus Hedibiae Q. XI. *B. Petrus habebat, inquit, interpretem Marcum, cuius Euangelium, Petro narrante, et illo scribente compositum est.* Matthaei Euangelium sine dubio ante oculos habuit Marcus; hoc enim ex harmonia manifestum est. Genealogiam Christi totam silentio praetermisit, quia discipulis Romae ex gentibus ad Christum conuersis ad auctoritatem Christo conciliandam fatis erat, ut scirent, ipsum esse filium Dei unigenitum, qui titulus

Ius omnibus est augustior atque diuinior: neque multum attinebat ipsis praeterea narrare, ipsum ex profapia inter Iudaeos honorata atque nobili prognatum fuisse, ut recte *Wetstenius* obseruauit. — Fabulae sunt, quae de Marci Euangelio latino Autographo Venetiis asseruato, narrari solent. Fuit enim codex iste Venetianus pars ForoIuliensis, maximam partem a *Blanchino* in Euangelistario quadruplici editi. Euangelii Marci 40. folia Venetiis, reliqua 20. folia eiusdem codicis Pragae asseruantur, iam typis expressa, sub titulo: *Fragmentum Pragense Euangelii S. Marci uulgo autographi*. Edidit lectionesque uariantes critice recensuit *Iosephus Dobrowsky*, Clericus Ecclesiasticus. Pragae 1778.

CAP. I.

1. Ἀρχὴ τῆς εὐαγγελίας I. X.) Sc. ἦδε. *Initium historiae Iesu Christi* est hoc. Sic *Herodotus*: Ἡρόδοτος, Ἀλικαρνασσῆος ἱστορίας ἀπόδειξις ἦδε. υἱοῦ τῆς Θεᾶς) Hoc in ipso exordio praefatur *Marcus*, tanti cognominis ueritatem sequentium rerum magnitudine probaturus.

2. 3. 4. Elegans ὑπερολογία est in his tribus commatibus. Initium enim Euangelii a Ioanne deducturum se promittit; quem Euangelii, ut praecursorem, ita quasi initium fuisse, quemadmodum praedictum iam de eo effat, iis nempe locis quos adducit. Ordo igitur: Ἀρχὴ τῆς εὐαγγελίας Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ τῆς Θεᾶς. Ἐγένετο Ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ κηρύσσειν βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις, ἰδὲ, ἐγὼ ἀποσέλλω etc. idem Φωνὴ βοῶντος etc. deinde καὶ ἐξεπορεύετο etc. Illud ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφή-

προφήταις, nihil aliud est, quam: κατὰ τὸ γεγραμμένον ἰπὸ τῶν προφητῶν. Mens est haec: *Initium Euangelii Iesu Christi, filii Dei hoc est: Quemadmodum ante a prophetis scriptum fuit: Ecce ego mitto nuncium meum ante faciem tuam, qui praeparabit uiam tuam coram te; item, Vox clamantis in deserto: Praeparate uiam Domini, complanate semitas eius: ita et reuera euenit. Fuit enim in deserto ac baptizauit Ioannes.* Testimonium de Iesaiâ et Malachia contextum est. Nihilominus pro: ἐν τοῖς προφήταις alii legunt: ἐν ἠσαία τῷ προφήτῃ, quae lectio omnino praeferenda uidetur. Malachiam nominare insuper habuit Marcus, quod Iesaiâe auctoritas esset illustrior, nec quicquam esset in uerbis Malachiae, cuius non sententia etiam apud Iesaiam extaret. κηρύσσων — ἀμαρτιῶν) *Publice professus est, initiandos esse homines baptismo ad poenitentiam, qua remissio peccatorum impetretur.* Βάπτισμα μετανόιας, baptisma, quo ii, qui eo utuntur mentis et uitae emendationem spondent. Ἐἰς ἀφεσιν ἀμαρτιῶν, ut remissionem peccatorum accipiant. Ἐἰς finem indicat. Reliqua uerba explicauimus Matth. III, 1 - 3. ut et sequentia, quae repetere nolumus.

9. εἰς τὸν Ἰορδάνην) Quidam εἰς hic positum esse pro ἐν, enallage Scriptoribus cum Sacris, tum profanis usitatissima, existimant; aliis autem haec loquendi ratio ex Graecismo paullo elegantiori exponenda uidetur, ut dictum sit pro: κατέβη εἰς τὸν Ἰορδάνην, ἵνα βαπτισθῆ, quam interpretationem Krebsius nonnullis locis confirmat.

10. σχιζομένως) *Matthaeus dixerat: ἀνεψῆθησαν αὐτῷ δι' ἕρανευ.* Sed *Marcus* modum, quo uisum est aperiri coelum,

Inm, expressit, non sensim, sed uno impetu, ut ea, quae scinduntur.

12. ἐκβάλλει) Haec uox pro ἄγειν ponitur Ioan. X, 4. Sed simplicior expositio est, *iubet discedere*. cf. Matth. IX, 25. et infra h. cap. com. 43.

13. μετὰ τῶν θηρίων) Hoc adiecit Marcus, ut significaret, non quamuis, sed desertissimam fuisse hanc solitudinem.

15. πεπλήρωται δ καιρός) *Appropinquat tempus*. Constat nempe, πληρῶσθαι in sacris litteris saepissime de tempore ita usurpari, ut id *appropinquasse, aduenisse* significent, ad imitationem hebraici מלא. Connectuntur autem haec cum sequentibus: καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, *quo inchoatur regnum Dei*. Quid hoc fit, dictum est ad Matth. III, 2. ut etiam de significatione uerbi μετανοεῖν. Πιστεύετε τῷ εὐαγγελίῳ, *confidite in hoc laeto nuncio*; *confidite, uera esse quae uobis nunciantur de regno Messiae*. Ἐν et εἰς post πιστεύειν eodem sensu usurpant Alexandrini. Πιστεύειν ἐν τινί, sicuti hebr. ימנהג cum ך̄ constructum, est, *in aliquo fiduciam ponere*. Ita πιστεύειν τῷ εὐαγγελίῳ est credere, *uera esse quae dicebantur*; sed πιστεύειν εἰς τὸ εὐαγγέλιον, siue ἐν τῷ εὐαγγελίῳ est *in ea annunciatione fiduciam suam collocare, rem illam firmiter et cum animi fiducia credere*.

21. τοῖς σάββασι) *Sabbato*, ut Syrus et Latinus habent, uel singulis Sabbatis.

22. ὡς ἐξουσίαν ἔχων) Luc. IV, 32. ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ, *institutio eius erat efficax*, ut nempe animum uehementer commoueret. Matth. VII, 29.

23. ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ) *Homo cum spiritu impuro*, i. e. habens impurum spiritum ut Lucas loquitur. Cf. annotata ad Matth. IV, 24. Ἀνέκραξε, ut insanientes solent. Habuit homo iste sua interualla. Si enim perpetuo fuisset furibundus, non fuisset admittus in Synagogam.

24. Ἐα — καὶ σοὶ) *Hem, quid est, quo te offenderimus?* Hebraica phrasis. 1 Reg. XVII, 18. Ἐα est hebraeum פִּנְיָה, *ah, hem.* δ ἅγιος τῆ Θεοῦ) *Messias*, Danieli cap. IX, 24. dictus אֲבֵנֶסְרָא, interprete etiam *Aben-esra*. Sed sanctus Dei est etiam quivis homo consecratus ministerio Dei, adeoque legatus diuinus, minister Dei. Sic prophetae ἄγιοι Θεοῦ ἄνθρωποι dicuntur 2 Petr. I, 21. quia ministerio Dei omnem uitam suam consecrabant. Ceterum sunt haec uerba furiosi hominis, metuentis sibi a Iesu, ne perdat eum, i. e. ne morbum illum tollat.

26. σπαράξαν) Verbum σπαράττειν non semper est *discerpere, lacerare*, ut Lexicographi tradunt, sed interdum quoque *uehementer concutere et commouere*. Sic non solum Alexandrini Interpretes utuntur pro Hebraeorum שָׁגַג et הִמָּה, ut Ierem. IV, 19. sed etiam *Philo*, cuius locum *Loesnerus* laudat. Et σπαράγμην inter alia Graeci usurpant pro conuulsione, quae σπασμὸς alioqui frequentius dicitur. Solent autem daemoniaci neruorum conuulsiones perpeti, quas sequitur oris despumatio Luc. IX, 39.

27. ὡς ἐσχητέιν πρὸς αὐτοῦς) ἐσχητέιν h. l. est hominum attonitorum, qui mutuo sese rogitant et interpellant. κατ' ἐξουσίαν) pro potestate, pro imperio, i. e. tanquam potestatem et imperium habens. Solebant quidem Iudaei exorcistae in-

uocatione quadam diuini nominis fugare daemones; sed nemo ante hoc tempus id fecerat pro imperio, ut Christus. Quum ergo uiderent, Iesum esse patratores miraculorum, cogitabant: Qualis est haec noua docendi ratio? Non possumus eius doctrinam repudiare.

32. ὅτε ἔδου δ ἡλιος) Dicuntur δύνεθαι quae aquam subeunt; ut appareat hoc dicendi genus profectum ex uulgi opinione, qui solem mergi putabat oceano. Ceterum Iudaeos religio tenebat, quo minus ante exitum sabbati aegrotos suos afferrent. Cf. com. 21. 29.

34. ἡφιέ) *permisit*, Aorist. 2. ut docet Sylburg. in notis ad Cleuard. p. 468. uerbi ἀφιέω. *Grotius* coniecit legendum ἡφίει, quia ista uox alibi non occurrit. Obseruat tamen *Schwarzius* in Commentariis linguae graecae N. F. augmentum hoc et formam flectendi ab *ιέω* occurrere etiam in Imperfecto apud Philostratum Vita Apollon. IV, c. 20.

35. καὶ πρὸ ἑννηχον λίαν) *Noctu*, sed quum dies instaret, quod Lucas dicit γενομένης ἡμέρας. Nam uox ista γενομένης modo iam exactum, modo praesens, modo imminens tempus significat.

36. κατεδίωξαν) *prosecuti sunt*, uelut fugientem, ut saepe solebat ad precandum solitudinem captare.

38. ἄγωμεν εἰς τὰς ἐχομένας κωμόπολεις) ἄγειν, *ducere*; h. l. autem, ut saepius, *abire*. Κωμόπολις est *uicus magnus, muris carens, uicus oppidi aemulus*, ex κώμη et πόλις. Notio autem τῷ ἐχόμενος pro *uicinus, propinquus* apud optimos scripto-

scriptores non raro reperitur. Nam ἔχεισθαι τιγος significat *instare, adhaerere*. Sic apud Iosephum est ἡ ἐχομένη ἐορτάσιμος, sequens dies festus; τῷ ἐχομένῳ ἔπει, *anno sequenti*; ἐχόμεναι πόλεις, *proximae urbes*. εἰς τῶτο γὰρ ἐξελήλυθα) Patris missu; ἀπέσταλμαι, ut *Lucas* habet. Mandatum acceperat, omnibus in Palaestina Iudaeis doctrinam suam promulgandi. ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν) sc. τῶν κωμοπόλεων) Nam et in maioribus vicis, qui ad oppidorum accedebant magnitudinem, synagogae erant.

43. ἐμβριμησάμενος αὐτῷ) *Serio interminatus est ei*, i. e. grauioribus et seuerioribus uerbis interdixit ei, ne quicquam de hac re aliis diceret. Vid. notata ad Matth. VIII, 4. εὐθέως ἐξέβαλεν αὐτόν) *Statim dimisit eum*, cum festinatione abire eum iussit. De hac uerbi ἐβάλλειν significatione uid. Matth. IX, 38.

45. τὸν λόγον) *Rem*. Respondet enim hebraeo רַבִּי, quod non tantum *uerbum*, sed et *rem* significat. ὧσε — εἰσελθεῖν) Μὴ δύνασθαι h. i. non simpliciter ἀδύνατον significat, sed id, quod secundum naturae ordinem multum incommodi habet ac difficultatis. Nam turbae affluxu premebatur Iesus in locis angustiioribus.

CAP. II.

I. Δεῖ ἡμερῶν) *Post aliquot dies*; nam deest more hebraeo *τινων*, et διὰ ualet *post*; quo sensu etiam apud Philonem haud raro occurrit. καὶ ἠκίσθη — εἰς) *Et quum auditum f. cognitum esset eum in domo esse*. Ἐἰς οἶκον, i. e. ἐν οἴκῳ) Videtur Iesus latenter intrasse urbem, et eam, quam ibi conduxerat

duxerat domum. At uix intrauerat urbem, quum fama de eius aduentu percrebesceret.

2. ὡς εἰ μὴ κἀκεῖ χωρεῖν μὴδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν) *Adeo ut iam ne uestibulum quidem eos caperet.* Nam τὰ πρὸς τὴν θύραν, loca, quae sunt ad ostium Graecis dicuntur τὰ πρό-θυρον. τὸν λόγον) cum articulo, ut intelligatur Verbum Dei κατ' ἐξοχήν, ut ἡ γραφή. Proponebat illis doctrinam coelestem.

4. ἀπεσέβασαν τὴν σέβην) *Detexerunt testum;* quod facile potuit fieri, si in porticu uestibuli scalae erant, quibus in testum ascendere poterat. In Orientis regionibus domos ita aedificari solitas, testantur Rabbini. quod hodie etiam fieri *Schaevius* testis oculatus confirmat. Vid. *Fabri Archaeol.* p. 423. χαλῶσι) *demiserunt (funibus.)* Est praefens pro praeterito, quae enallage narrationibus conuenit, et Marco est familiaris. τὸν κράββατον) *κράββατος*, (uox latina) est lectulus. Graecis uocabulum putatur minus elegans; pro hoc enim dicunt σκίμπος et ἀσκάντης.

5. σοὶ αἱ ἁμαρτίαι σὺ) Codd. nonnulli et antiquiores et recentiores habent σοὶ αἱ ἁμαρτίαι.

7. τίς δύναται — ὁ θεός;) i. e. nemo potest remittere peccata nisi Deus. Vberius explicat Marcus, quod Matthaeus dictum a legisperitis refert: ἔτος βλασφημῆς. Habebant nempe Iesum pro mero homine, et argumentabantur: Nunquam Deus potestatem et ius remittendi peccata cuiquam hominum concessit; ergo concedere non potest. Non habuerunt hoc ius prophetae: ergo nec habebit Messias.

8. τῷ πνεύματι αὐτοῦ) Non, ut prophetae, per afflatum, sed tanquam filius Dei, et diuinae originis, cuius erat tam peccata remittere com. 5. quam cogitationes hominum scire. 1 Cor. II, 10. Ad sequentia cf. Matth. IX, 5—8.

14. καὶ παράγων) Quum ad partes maritimas iret Iesus, exeundum illi fuit per portam Capharnaumi maritimam, apud quam haud dubie fuit uectigalarium, quum domus publicani esset in media urbe. ἐπὶ τὸ τελεώνιον) ubi portorium, seu uectigal portus soluebatur. com. 13. Cf. Matth. IX, 9. sqq.

16. ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίουσα) Quum intelligerent, Iesum cum publicanis cibum sumere; neque enim aderant. τί) *Quid hoc rei est?*

18. καὶ ἤσαν — νηστεύοντες) Saepius solebant ieiunare. Non enim agitur hic de aliquo definito tempore, sed de eo, quod fiebat saepius. Ieiunabant die secundo et quinto; quinto quidem, quia illo Moses montem Sinai conscendit; secundo autem, quia eo ex illo descendit. *Babyl. Bava Kama* fol. 82. Hoc notat Marcus, quia scripsit Romanis, quibus Iudaeorum instituta erant ignota. διὲ σοὶ μαθηταὶ ἢ νηστεύουσι) διὲ σοὶ (sc. ὄντες) μαθηταὶ. Dacius enim, qui pendet a subintellecto Substantiuo, saepissime ab optimo quoque scriptore ita ponitur, ut Genitiui uicem sustineat, e. g. apud auctorem argumenti Pluti Aristophanici, ὁ τῷ χρεμύλῳ θεράπων, qui seruus est Chremylo, siue Chremyli.

19. ἐν ᾧ) sc. χρόνῳ, quae ellipsis est Graecis in hoc dicendi genere familiaris. ὅσον χρόνον μεθ' ἑαυτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, ἢ δύνανται νηστεύειν) Hoc addidit *Marcus*, ut significaret,

ficaret, interrogationem uim habere negandi. Quare et Syrus hic praeter nudam negationem nihil posuit. Δύνανται hic, non quid fieri omnino possit, sed quid conueniat, significat; quod et alibi occurrit. Cf. Matth. IX, 15. seqq.

23, παραπορεύεσθαι διὰ τῶν σπορίμων) *Quum praeteriret segetes, iuxta agros frugibus confitos ambularet.* Male-reddunt multi: Quum transfiret *per* sata, s. agros frugibus confitos. Nam hoc sine damno possessorum fieri non potuisset, nec Christus adeo discipulis suis id concessurus fuisset. Et Marcus, si id indicare uoluisset, haud dubie scripturus erat: διὰ μέσων τῶν σπορίμων. καὶ ἤρξαντο δι μαθηταὶ αὐτοῦ ὄδον ποιεῖν πάλιν πύλλοντες τῆς σάχυας) ἄρχεσθαι ut Hebraicum שָׁנָה saepe redundat. Ὅδον ποιεῖν est pro ὁδοποιεῖν, unico uerbo, ut legit Theophylactus, uel ποιεῖσθαι ὄδον. Formarum enim ὄδον ποιεῖν et ποιεῖσθαι perpetua differentia haec est, ut ὄδον ποιεῖν sit *uiam parare, sternere*, ὄδον ποιεῖσθαι autem sit *uiam ingredi, iter facere*. Tenendum autem, non tantum ab Alexandrinis interpretibus, sed etiam a recentioribus scriptoribus illud Aetiuu et Medii discrimen in exprimendo uerbo ἤρξαν fere negligi. Sensus non esse potest, discipulos uiam sibi parare ac sternere coepisse euellendis spicis; id enim sine ullo diuini discrimine omnino facere non licebat; sed ambulando euulsiisse spicas; nam paulo post discipuli dicuntur a Pharisaeis reprehensi fuisse, tanquam ob aliquod factum, quod tantum sabbato licitum non esset.

25. ὅτε χρεῖαν ἔσχε) sc. *cibo*. Addidit hoc consulto Marcus, ut speciale exemplum ad generalem referret regulam, quae haec est: leges rituales uim obligandi amittere, ubi factis grauis urget necessitas. Matth. XII, 3. seqq.

26. ἐπὶ ἀβιάθαρ) 1 Sam. XXI, 2. Pontifex ipse uocatur *Achimelech*, qui pater fuit *Abiatharis*. Hunc nodum nonnulli ita soluere uolunt, ut dicant, τῷ ἀρχιερέως h. l. positum esse pro: τῷ ὕστερον ἀρχιερέως. Alii τὸ ἐπὶ eo sensu accipiunt, quo habemus 1 Tim. V, 19. ut sensus sit, *praesente, et factum probante Abiathare*, qui paulo post Patri suo, per Doegum occiso, in dignitate Pontificis maximi successit. Sic ἐπὶ μαρτύρων, *praesentibus testibus* est apud *Aelianum*; ἐπὶ τῷ βασιλέως, *rege praesente*, apud *Diodor*. Sic, ut Wetstenius obseruat. Vid. Bowyeri coniect. ad h. l. *Michaelis* (introducēt. in Libros N. F. Part. I. p. 134. edit. tertiae) ex Rabbinico Libros V. T. citandi more explicat, ut uerborum ἐπὶ ἀβιάθαρ is sit sensus: *In ea parte librorum Samuelis, quae historiam Abiatharis continet.* Praeferenda esset sine dubio haec explicatio, si *Marcus* addidisset uerbum γέγραπται, uel λέγει ἢ γραφὴ, ut Rom. XI, 2.

27. τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο.) Sabbatum est institutum, ut homo se recreet; homo uero non ideo est creatus, ut quolibet septimo die anxie cesset ab omni labore. Quum haec sit Sabbati natura, sequitur uerum esse quod u. 28. additur, in Messiae potestate positum esse, hominem necessitate sabbati seruandi soluere.

CAP. III.

1. ^Εξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα) Verbum *ξηραίνεσθαι* de iis hominibus usurpatur, in quibus succus uitalis, seu humidum radicale et naturale deficit. *ξηρὸς* sunt *aridi*, *die ganz verdorret und vertrocknet find*. Medici hunc morbum ἀποφθία uocant. Matth. XII, 9. sqq.

2. παρατήρην αὐτοῦ) Verbum hoc παρατηρεῖν denotat *curiosè et sollicitè obseruare*, idque bono uel malo animo. Deinde autem *clam et infidiosè obseruare quid alter agat, animo infesto, et ad nocendum parato*. Sic ἐπιτηρεῖν est apud Philonem de Legat. ad Caium: ἐπιτήρην, μὴ τις ὑπεξέλθοι λαθῶν, obseruabant, ne quis clanculum exiret.

3. ἔγειραι εἰς τὸ μέσον) Vt uel ipse aspectus hominis dura corda emolliret.

4. ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι;) *Viuam creaturam seruare, an trucidare?* Nam ψυχὴ, **ψυχή**, saepe est *creatura*.

5. μετ' ὀργῆς συλλυπέμενος) συλλυπέμενος non potest accipi pro συμπάσχειν, sicut apud Latinos condolere et condolere dicuntur, qui aliorum dolore ad commiserationem commouentur. Nec enim isti obdurati suam uicem dolerant, sed aduersus Christum fredebant. Significatur ergo hoc uerbo, Christum fuisse quidem grauiter illorum desperata improbitate offensus, sed ita, ut eorum etiam miseretur. Docet exemplo suo Christus, ita irascendum peccatis, ut simul peccantium nos miserat. ἐπὶ τῇ πικρῶσει) Significatur πῶρι nomine *durities calli*, uel quiddam etiam durius, ossis instar. Transfertur deinde πικρῶσις ad animum, de *contumacibus*, quorum animus adeo occalescere solet et obdurescere, ut saluari deinde doctrinae nullus sit locus. ὄγιος ὡς ἡ ἄλλη) Adiecta sunt haec uerba interpretamenti loco ex Matthaeo; desunt enim in plurimis Codd. et Verff.

7. καὶ ὁ Ἰησοῦς — εἰς τὴν θάλασσαν) Lectio εἰς, quam codices nonnulli exhibent, quia est difficilior, omnino praefenda est. Significat autem πρὸς. Concessit Iesus ex Iudaea

in Galilaeam ob infidias uitae suae structas, ut patet ex comm. 6.

8. καὶ ἀπὸ τῆς Ἰδουμαίας) Quae iis temporibus cum Iudaeis religionis societate iungebatur, ut ex *Iosepho* apparet. καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα) Videntur indicari, non Tyrii et Sidonii, sed Iudaei habitantes oram maritimam in confinio Tyri et Sidonis, quae παράλιος Τύρι καὶ Σιδῶνος dici uidetur Luc. VI, 17.

9. προσκαρτερῆ αὐτῷ) *praesto fit ipsi*. Significat enim προσκαρτερεῖν, in re aliqua, aut apud aliquem ita perseverare, ut semper praesto sis.

10. ὡς ἐπιπίπτειν αὐτῷ) ἐπιπίπτειν τινι est, *amplecti, occurrere, incidere, uel amanter, uel hostiliter*, apud Philonem. Est etiam *ingruere, irruere, adoriri*, apud eundem. μάστιγας) μάστιξ, *flagellum*, metonym. *morbum*, a Deo inflictum, et quidem malum grauius significare uidetur; nam bis infra Marcus distinguit νόσος καὶ μάστιγας, ut et Lucas c. VII, 21.

11. τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα) Ii, qui exagitabantur impuris spiritibus, correpti ab illis, ut recte hic notauit Camerarius. Patet hoc ex addito uerbo προσέπιπεν. Cf. supra I, 24.

13. ἀναβάνει εἰς τὸ ὄρος) Vt solebat, quoties precari patrem attentius instituerat. Cf. Luc. VI, 12. προσκαλεῖται, ἕς ἢ θῆλεν αὐτὸς) Ex omnium se sectantium numero, (multos enim iam tum habuit discipulos,) perpetuos sibi comites duodecim adsciscit, non qui uolebant, sed quos uolebat ipse. Cf. Eph. I, 1. Ioan. XV, 16.

14. καὶ ἐποίησε δώδεκα ἵνα ᾧσι μετ' αὐτοῦ) *Constituit duodecim, qui eum perpetuo comitarentur.* Ποιεῖν h. l. est *constituere.* Ita ΠΩΥ tum alibi, tum 1 Sam. XII, 6. sumitur, ubi LXX. uertunt: ὁ ποιήσας, i. e. ὁ καταστήσας Μωσῆν καὶ Ἀαρῶν. ἵνα ἀποπέλλῃ) *Vt eos mitteret,* quum commodum uideretur. Id enim post aliquanto accidit. De uocabuli ἀπόβολος ui et potestate uid. Matth. X, 2.

15. καὶ ἔχειν) Repetendum ἀπὸ τῆ κοινῆ uerbum ἀποπέλλῃ, et uertendum: eosque mitteret, ut praedicarent et potestatem haberent.

16. καὶ ἐπέθηκε) Praeponit Beza: πρῶτον σίματα, ut habent duo Codd. iuniores.

17. Βοανεργές) Ex 'נב et שג, uel etiam שג, *tonitru.* Prior huius uocabuli pars est 'נב, sed laxius pronuntiata syllaba prima, eo sono qui inter o et a est medius. *Iudaei,* obseruante *Hugone Brugheno,* in hunc usque diem Schwa per oa exprimunt, ut *Noabhiim,* pro *Nebhiim.* Explicationem *Marcus* statim addit: υἱοὶ βροντῆς, *tonantes;* nam uox υἱοὶ, hebr. 'נב ex Hebraismo satis noto est explicanda. Nimirum υἱοὶ βροντῆς sunt βροντῶντες, h. e. *deinde.* Βροντῆ est imago *eloquentiae,* maxime eius, quae partes animorum quasque aptis orationis modis pellat et moueat. Sic *Demosthenes* et *Plato* ab *Columella* (R. R. Praef. Lib. I. c. 30.) *tonantes* uocantur, et *Pericles* apud *Aristophanem* (*Acharn.* 530.) ἀεράπτειν, βροντῶν dicitur. Appellati igitur sunt *Iacobus* et *Ioannes* a *Iesu* υἱοὶ βροντῆς, *tonantes,* quod facultate eloquentiae pellentis flectentisque essent inprimis praestituri. Vid. *Io. Fr. Fischeri* Prolus. 29. de uitiis *Lexicor. N. T.* p. 16. Alii eos ob ingenii feruorem ita a

Christo nuncupatos esse uolunt. Cf. Marc. X, 38. 39. Luc. IX, 54. Alias coniecturas uide apud *Lightfootum* in h. l.

20. καὶ ἔρχονται εἰς δίκην) Coherent haec uerba cum frequentibus et constructione et sensu. Vult enim narrare *Marcus*, maximam concursionem factam, quum Christus iam domum intrasset coenaturus. ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν) Ita ut Christus, et qui cum eo erant, siue Apostoli omnes, siue eorum aliqui, non possent cibum capere turba undique obstante.

21. οἱ παρ' αὐτοῦ) *Raphelius, Albertus, Kypkius*, quos sequitur *Loesnerus*, interpretantur: *propinquos, fratres et matrem Christi*. Et recte quidem; nam οἱ παρὰ τινος sunt omnino qui ad aliquem pertinent quocumque modo, in quibus inprimis insunt propinqui. Deserit hanc interpretationem *Krebsius*, tanquam parum confirmatam, et a serie orationis alienam, reddens uerba, οἱ παρ' αὐτοῦ, qui una cum Christo in domo erant, nempe Apostoli, a Christo tunc constituti, de quibus u. 19. ἔρχονται εἰς δίκην. Sed *Marcus*, si eos intelligi uoluisset, scripsisset potius οἱ παρ' αὐτῶ. *Knatchbullus* et *Homborgius* quosdam ab eo missos intelligi uoluerunt; quod narrationis perspicuitati minime conuenit. Videtur igitur οἱ παρ' αὐτοῦ dictum esse pro οἱ αὐτοῦ, quemadmodum apud *Demosthenem* pro corona ὁ παρὰ φιλίππου στρατηγός, *dux Philippi*. Quam interpretationem et orationis series desiderat. Etenim u. 31. pergit *Marcus* in interrupta, aliquot uersiculorum interuentu, narratione, quod declarat illud εἶν, ita: ἔρχονται εἶν οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Cf. omnino *Loesn.* ad h. l. ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν) *Venerunt ut prebenderent eum.* Nimirum
ut

ut eum ex ea domo, in qua premebatur, alio abducerent. ἔλεγον γὰρ) Hoc non est intelligendum de propinquis Christi, sed accipiendum impersonaliter: *Fama erat, dicebant homines.* ὅτι ἐξέζη) *Eum mente esse permotum.* Cod. Vercell. *exstitit mente.* Vulg. brix. alii habent: *in furorem uersus est.* Alii ἐξέζη uertunt: *discessit, egressus est domo.* Sed haec explicatio, praeterquam quod non satis apta est reliquae orationi, etiam ideo minus probanda uidetur, quod ἐξίσασθαι in abeundi et discedendi notione fere semper iunctum sibi habeat genitium, quo indicetur locus uel res unde aliquis discessisse intelligatur. At satis frequens est in uerbo ἐξίσασθαι, quum significat *mente permotum esse*, omitti τῷ Φρονεῖν, uel αὐτῷ, uel τῶν Φρονῶν. Phauorinus: ἐξέζηκε, μάλινεται. Porro hoc uerbum opponitur τῷ σωφρονεῖν, 2 Cor. V, 15. Haec ergo sententia praefenda est. Dici quoque de uatibus, et idem esse quod κάτοχον εἶναι docet *Loefnerus* ex *Philone*. *Dauid Clericus*, *Kühnius* alique per ellipsin τῷ ὄχλῳ, de populo potius, quam de Seruatore haec explicanda esse existimant. Sed durior est haec ellipsis, quam ut recte admitti possit; et notum est, Iudaeos non paucos pro sua improbitate Iesum eiusmodi conuitiis proscidisse. Cf. Io. VII, 5. X, 20. Hanc autem famam, mente permotum Iesum, Pharisei sparserant, ut patet ex com. 22. ubi καὶ recte uertas: *Nam.* Et ἔχειν βεελζεβὴλ, sicuti: ἔχειν δαιμόνιον est *insanire, mente captum, summo furore correptum esse.* Ad sequentia uid. Matth. XII, 25. sqq.

27. ἢ δύναται εἶδεις) Plurimi Codd. habent: εἶδεις δύναται. διαρκάσει) Permulti Codd. habent διαρκάση, quod

fane melius cohaeret cum praecedentibus. Si legimus διαρπάσει, fensus erit: *tunc enim demum domum praedari poterit.*

29. ἔνοχός ἐστιν αἰωνίς ἀμαρτίας) Sic enim legendum videtur. Probabile est, αἰωνίς κρίσεως fuisse interpretamentum Hebraismi, quo peccatum sumitur pro poena peccati. Sensus est: Non tantum hic punitur induratione, saepe et poenis aspectabilibus, quod Iudaeis contigit, sed et post hanc vitam suppliciis aeternis.

30. ὅτι ἔλεγεν πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει) Verba sunt Evangelistae, causam afferentis, cur Iesus usus sit hac comminatione, ideo nimirum, quia uidebat, illos agnoscere intra se uim diuinam, sed inuidia et odio comminisci calumnias, ut plebem auerterent; atque ita, quod Dei erat, diabolo adscribere.

31. ἔρχονται ἔν) Particula ἔν hoc loco est Epanalepticos nota. Redit enim Marcus ad historiam, quam u. 21. de eius propinquis narrare coeperat. Cf. Matth. XII, 46. sqq.

32. εἶπον δέ) Non dicta sunt haec a circumstante turba; sed ab iis, quos miserant propinqui, ut eum accerterent. Ceterum cf. Matth. XII, 47. sqq.

CAP. IV.

1. Καθῆσθαι ἐν τῇ θαλάσῃ) i. e. in nauī deducta in mare. Cod. Cantabrig. habet πέραν τῆς θαλάσσης. Itala: *ad s. circa s. proxime littus.* Matth. XIII, 1. sqq.

2. ἐν τῇ διδασκίᾳ) i. e. ἐν τῷ διδάσκειν, inter docendum. Sensus esse videtur: quum alia multa differeret, tum hoc quoque dixit inter cetera.

7. καρπὸν ἐκ ἰδωκε) Hoc de prioribus feminibus nihil necesse erat dici. Nam quomodo fructum ederent, aut ab auibus absumpta, aut aestu solis arefacta? Sed de hoc femine non sine causa id dicitur; quia primi auctus spem faciebant bonae frugis.

10 καταμύνας) sc. χώρας, *seorsim a turba*, uel: cum solus iam esset. οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα) Eleganter Graeci τὰς περὶ τινα appellant eos, qui sunt cuiquam dediti et addicti, ita ut eum sectentur, sintque ipsius uelut factionis. Minime igitur hoc loco significantur externi aliqui homines qui Christo adessent, sed ii tantum, qui solebant eum affectari, et discipuli eius erant, quales habuit quidem, praeter selectos illos duodecim, etiam alios multos. Ii igitur, secuti eum uel domum, uel in desertum, quaeferunt de parabola. Vid. Matth. XIII, 10. sqq.

11. ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω) Iudaeis οἱ ἔξω erant Ethnici, desumpta inde phraseologia, quod omnes terras et regiones praeter suam uocarunt *לְאַרְץ הַחוּצָה*, *extra terram*. Hoc autem loco intelliguntur homines, Iudaei quidem, sed non interioris apud Iesum admissionis. Philosophi etiam distinguebant disciplinam exotericam et esotericam. *ARISTOT. Eudemior. I. 8. καὶ ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις, καὶ ἐν τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν.* *AUL. GELLIUS XX, 4. Hinc disciplinae, quam dixi ἀεροματινῆν tempus exercendae dabat in Lyceo matutinum, nec ad eam temere quenquam admittebat, nisi quorum ante ingenium, et eruditionis elementa, atque in*
discendo

discendo studium laboremque explorasset. Illas uero ἰστορημίδας eodem loco uesperī faciebat, easque uulgo iuuenibus sine delectu dabat. ἐν παραβολαῖς τὰ πάντα γίνεται) γίνεται ex sensus ratione hic idem ualet, quod proponuntur; τὰ πάντα, scilicet, non quae ad poenitentiam, sed quae ad arcana diuinae dispensationis, aut ad euentum praedictionum pertinent. Praecessit enim mentio τῶ μυστηρίου. Et ἐν παραβολαῖς intelligendum ἐν μόναις παραβολαῖς, sine earum apertiori explicatione.

12. ἵνα βλέποντες βλέπωσι) Non uerba ipsa prophetarum, sed sensum comminationis exprimit *Marcus*: futurum scilicet, ut qui uidentes uidere, audientes audire, et intelligere noluerant, postea nec uidere, nec audire, nec intelligere possent ea, quae ad ipsorum conuersionem pertinebant. Cf. Matth. XIII, 13. sqq.

14. ὁ σπείρων, τὸν λόγον σπείρει.) Is *sator*, de quo dixeram in fabella, significat *doctorem salutaris uerbi*.

15. ὅπου) *ubi*, pro *in quibus*. Sic *unde*, pro *a quō*, Latini saepe usurpant. Sensus est: *Isti autem sunt, qui iuxta uiam (sc. semen excipiunt,) in quibus (ὅπου) seminatur uerbum*.

19. καὶ αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι) περὶ τὰ λοιπὰ, i. e. τῶν λοιπῶν, cupiditates quae in ceteris rebus uersantur, *uoluptates corporis*, quas *Matthaeus* non expresserat, quia diuitias comitari solent.

20. ἐν τριάκοντα) Post ἕ subauditur participium τὸ σπειρόμενον, alioqui dicendum fuerat potius εἰς in accommodatione parabolaе,

21. ἔρχεται) ἔρχοσθαι h. l. est *inferri in conclave*; quod quum obscurius uideretur, mutandi occasionem prae-
buit: alii enim codices habent καίεται, alii ἔπτεται. ἢ
ὑπὸ τὴν κλίβην) Hoc et Lucas posuit c. VIII, 16. Magna
ubique relucet in Christi dictis popularitas. Quia modius
et lectus cavitatem habent, sub qua condi lucerna posset,
ideo ista nominauit. ἔχ' ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἐπιτεθῆ) Alia
similitudine idem, quod superiore ostenditur. Applicatio
sumenda est e serie orationis. Praecesserant nempe haec
duo: Edocti erant discipuli sensum parabolae; et edocti
erant, id, quod didicerit aliquis, etiam factis esse expri-
mendum. Ergo hoc uult Christus: Quod uos a me didi-
cistis, debetis rursus alios docere. Nolite ergo lumen,
quod in animis uestris est, occultare, sed alios in posterum
etiam docete. Deinde: Non debet in animis uestris latere
doctrina mea, sed debet erumpere in facta.

22. ὃ γὰρ — ἔλθῃ) Post ἀπόκρυφον supple τι ex mem-
bro superiore. Et ἐγένετο hic est, quod ibi ἐστ. Mos He-
braeorum est eandem sententiam uerbis mutatis repetere,
quod in Prouerbiis Salomonis saepissime occurrit. Ἄλλ'
ἵνα, nisi ut. Sensus est: Vt in uitae experientia uel occul-
tissimae res aliquando innotescunt, sic, quae nunc sunt oc-
cultae, paullo post in omnium conspectu erunt. Hoc fa-
ctum est, quum post mortem Christi propagata est haec
doctrina per omnem terrarum orbem. Inest etiam hoc:
Si omnia in uita communi aliquando manifesta fiunt,
etiam doctrina non debet latere in animo, sed in facta
erumpere.

24. καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς) *Præterea dixit.* Familiaris est Marco ista transitio, qua uel diuersos sermones, uel diuersas eiusdem sermonis partes connectit. βλέπετε τί ἀκούετε) *Etiam atque etiam considerate, quid et quale sit, quod auditis,* ut pro rei magnitudine intendatis animum. Lucas (c. VIII, 18.) habet: βλέπετε ἕν πῶς ἀκούετε, uidete igitur, quo modo audiatis doctrinam, quo consilio, quo animo, quo fructu in animis uestris? utrum audiatis sic, ut hanc doctrinam uelitis cum aliis communicare, et per omnem uitam exercere, uel sic, ut in ea ulterius progredi uelitis? ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προστεθήσεται τοῖς ἀκούσιν) Prouerbiū generale, cuius quis hic fit usus, uerba illa postrema ostendunt, nimirum idem, qui sequentis sententiae: *habenti dabitur.* Audientibus quomodo audire oportet, beneficia ulteriora contingunt. Cf. dicta ad Matth. XIII, 12.

26. ὡς ἐὰν ἄνθρωπος, βάλη τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς) Sator non est hic quiuis praeco ueritatis, sed ipse primus eius fator Christus, Matth. XIII, 37. Nam et hic, qui seuit, dicitur missurus in agrum messores, infra comm. 29. Is autem haud dubie est Christus, Matth. XIII, 39-41.

27. καὶ καθ' ἑσπέρα, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν) i. e. Semente facta, transfigat securus noctes et dies, minime nimirum dubitans, quin semen germinet. Est igitur loquendi genus, securitatem agricolae indicans. Nam quod *Erasmus*, et post eum alii existimant, referri illud καὶ ἐγείρηται ad semen, non potest conuenire, ob copulam interiectam; dicendum enim fuerat: καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν ὁ σπόρος etc. Deinde illud ἐγείρεσθαι, certum est opponi

τῷ καθ'εἶδεν, ut sit simile quiddam ei, quod dicunt Hebraei exire et introire, pro : uersari in loco aliquo, et officium suum facere. Sensus esse uidetur, *Christum a facta semente ad messis tempus agro, i. e. ecclesiae aspectabili sua praesentia non adfuturum.* Non sunt enim particulae similitudinis premendae ultra id, quod intenditur.

28. αὐτόματη γὰρ ἢ γῆ καρποφορεῖ) *Nam sua sponte terra profert etc.* ut nempe continuato labore agricolae non amplius sit opus. Ἀυτόματον est *omne quod sponte a terra nascitur, nec humanae curae et industriae debetur,* quo sensu saepe apud Philonem occurrit. In uerbo καρποφορεῖ est κατάχρησις : nam proprie καρποφορεῖν est *frugem proferre,* hic autem simpliciter *proferre.* Quod primum enascitur, herbam etiam uocant Latini, unde prouerbium natum est : *in herbis esse, et messis in herba est.*

29. ὅταν δὲ παραδῶ ὁ καρπός) subintellige *ἑαυτὸν, fructus maturus tradit sese metenti.* Georg. I. 287. Multa adeo gelida melius se nocte dederunt. Germ. *sich ergeben.* ἀποσέλλει τὸ δρέπανον) *Immittere falcem* dicunt Latini. Quum autem ἀποσέλλειν rectius de personis, quam de ipsis falcibus dicatur, δρέπανον forsitan hoc loco, metonymia quadam populari, ipsos messores cum falcibus significat. Applicatio est facilis. Sicut agricola, postquam semen credidit aruo, omnia reliqua permittit Deo et naturae, ita Christus ab initio princeps semen doctrinae suae sparfit per uniuersam Iudaeam ; mox opere suo in his terris peracto, rediit ad Patrem, nec rediturus est in hunc mundum, hominibus conspicuus, nisi quum negotio Euangelii ad eam mensuram progresso, quam ipse praefiniuit, rursus adueniet, separaturus
pios

pios ab impiis, ac pios, ueluti probum frumentum, in aeternae quietis horreum reconditurus. Ad sequentem parabolam cf. notata ad Matth. XIII, 31. 32.

33. καθὼς ἠδύναντο ἀκείν) pro captu scilicet eorum, quos auditores, habebat; uel secundum *Grotium*: ut digni erant audire; nam et alibi τὸ πρέπον per uerbum δύνασθαι explicatur, ut Matth. IX, 15.

34. ἢ ἐλάλει αὐτοῖς) Nempe arcana regni. Ita enim ex sententia uocum latitudo restringenda est. ἐπέλυε) soluebat, i. e. explicabat, ut 2 Pet. I, 19. quo sensu saepius apud Profanos occurrit, quod probant loca, quae a *Wetstenio* laudantur.

36. παραλαμβάνουσιν ἐν τῷ πλοίῳ) In ipsa navi, in qua tum erat docens, coeperunt in ulteriorem ripam eum transuehere. Nam supra dictum est, ex navi in mari concionatum fuisse Iesum adstantibus in littore. *Ut erat*, sine ullo ad iter apparatu. Elegans locutio; ita Latini, *ut erat dissecta capillos*. μετ' αὐτῶ) Proxime nauigantem sequebantur. Nam qui in istis nauibus erant, dixerunt, quod infra memoratur, comm. 41.

37. καίλαψ ἀνέμῳ) est ἀνέμῳ συσροφῇ μετὰ ὑπέτῳ, ut ait *Hesychius*, consentientibus Homeri interpretibus. τὰ δὲ κύματα ἐπέβαλλον εἰς τὸ πλοῖον) *Fluctus irruebant in nauigium*; nam ἐπέβαλλειν hoc loco declarat, cum impetu sese proiicere, ut in coniugatione Hithpael.

38. ἐπὶ τῇ πρύμνῳ) Gubernatoris locus in puppi.

39. περιμωσο) comprimitor, et coërcetor. Cf. Matth. VIII, 26. καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη) Subito, quum alioqui diu soleat mare agitari, postquam uenti filuerunt.

41. ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν, καὶ ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους) Verbum impersonaliter positum. Subauditur: non discipuli, sed οἱ ἄνθρωποι, nempe in hoc et in aliis nauigiis eum sequentibus, quod expressit *Matthaeus*.

CAP. V.

2. Ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ) *Matthaeus* duos nominat c. VIII, 28. *Marcus* uero aut de duobus memorat insigniorem, aut ea de caussa de uno tantum loquitur, quia duorum mentio facta parum ad potentiam Christi ostendam contulisset, et quaestionibus dubiisque praebuisset occasionem, quum furiosi et coeci societatem inire non soleant. Cf. c. X, 46.

3. ὅς τὴν — μνημείοις) Vera lectio est μνήμασι. Hanc enim plurimi et uetustissimi codices exhibent. Sepulcralia illa monumenta more Orientis aedificata fuerunt singulatim in locis solitariis, aut in uis saltem publicis. In huiusmodi locis et fornicibus homo iste furibundus a tempestate poterat esse securus. Vid. *SHAW* itinerar. p. 193. 229. *HARMARI* obseruat. in Orient. Tom. I. p. 234. uers. germ.

5. διαπαντός νυκτός καὶ ἡμέρας) Vnum altero explicatur, ad perpetuitatem indicandam.

7. ὀρκίζω σε τὸν Θεόν) i. e. νῆ τὸν Θεόν. Errant autem, qui hic iusiurandum exigi putant; nam est quidem alicubi ea uocis significatio, sed multis aliis in locis nihil aliud significat, quam *religionem iniicere*, quod est in lingua uetere Romanorum *obsecrare*. μή με βασανίσῃς) *Ne me affligas*. Afflictio quam metuebat, *iste*, in eo erat, quod Iesus daemonem iubebat discedere; ut apparet ex u. 8.

9. τί σοι ὄνομα;) Videtur Iesus nomen hominis, quem sanaturus erat, scire uoluisse. λεγὼν ὄνομά μοι) *Legio* quid sit, notum est. Sed Iudaeis *Legio*, ἰγλ) siue ἰγλ) saepe etiam significat legioni praefectum, ducem exercitus. Vid. *Io. Buxtorfi* Lexicon Rabb. sub hac uoce. Ergo is, qui Iesu respondebat, ducem, s. principem multorum se nominauit. Quicquid sit, uidetur haec esse uox furiosus, nomen suum ignorantis. Nam furiosum hominem, non daemones allocutus erat Iesus. *Plaut. Captiu. III, 4. 15. Hic homo rabiosus habitus est in Aulide. 28. suum ipse interdum ignorat nomen, neque scit, qui fiet. Aen. IV, 469. Eumenidum ueluti demens uidet agmina Pentheus, et solem geminum et duplices se ostendere Thebas.*

10. καὶ παρεκάλε — ἔξω τῆς χώρας) *Enixe eum precatus est* (obsessus) *ne eos* (sc. daemones quibus se obsessum esse putabat) *eiiceret ex hac regione*. Lucas: (c. VIII, 31.) *ne eos iuberet εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν*. Vbi ἡ ἄβυσσος uidetur esse *mare*, in quod gregem porcorum paulo post praecipitauit daemoniacus. u. 13.

11. πρὸς τὰ ὄρη) Plurimi Codd. habent πρὸς τὰ ὄρη, quibuscum consentiunt multae Verss. Theophyl. Euthym.
Lucas

Lucas ἐν τῷ ἔρει. Intelligi potest grex ille tum fuisse in parte montis inferiore.

12. καὶ παρεκάλεσαν — οἱ δαίμονες) In quibusdam codicibus desunt uerba πάντες οἱ δαίμονες. In aliis retinetur οἱ δαίμονες, sed deest πάντες. Vnde suspicio oritur, legendum esse: καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν, omiſſis reliquis. Ex ore hominis obſeſſi prolata sunt uerba: πέμψον ἡμᾶς εἰς τὰς χοίρας. Daemonas ipsos hoc dixiſſe, uulgo credebatur. Hoc referunt Euangelistae, non anxie quaerentes, utrum Daemones per os hominis locuti fuerint, an uero homo miser, furore correptus, insana uerba protulerit. Ἐἰς τὰς χοίρας, i. e. εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων, ut habet *Matthaeus* c. VIII, 31. Cf. notata ad istum *Matthaei* locum.

18. ἵνα ἢ μετ' αὐτῶ) Veritus, ne, digressō Iesu, ipse in daemonum potestatem recideret. At Christus ostendere uoluit, se etiam absentem praesidio esse iis, qui sibi confiderent, ut recte obseruat *Theophylactus*.

19. ἀνάγγειλον αὐτοῖς) Voluit Christus etiam ad gentes aliquam sui famam manare, uocationis secuturae praesagium.

23. ἐσχάτως ἔχει) extreme laborat; extreme male se habet, in ultimo discrimine est. Phrasis bene graeca. ἵνα ἔλθῶν ἐπιθῆς) Subauditur: παρακαλέω σε, ex eo quod praecesserat. Hoc autem nihil est aliud, quam circumscripſio modi precatiui. καὶ ζήσεται) Hebraeis futurum est uice subiunctiui. Neque est Tautologia. Sensus enim est: ut sanitatem recipiat, atque ita mortem imminentem effugiat.

25. ἴσα ἐν ῥύσει αἵματος) *Quae fluxu sanguinis laborabat.* Sic Cicero Tuscul. III. et IV. fanos opponit iis qui sunt in morbo, i. e. qui morbo aliquo tenentur. Cf. quae notauimus ad Matth. IX, 20. 199.

29. ἴγνω τῷ σώματι) *Sensit corpore.* Magna est emphasis in his uocibus. Nam naturaliter nemo ex ueteri morbo subito reualefcit, sed longa manent cedentis mali uestigia.

30. καὶ εὐθίως — ἐξελθῆσαν) Haec Iesu uerba Viri ceteroquin docti ita acceperunt, quasi uirtus sanandi diffusa per totum Christi corpus fuerit, ut totus nihil fuerit aliud, quam, (ut loquitur *SIMON EPISCOPIUS*) *salutare pharmacum.* Existimauit ipse *CLERICUS* quoque, ex hac locutione, si nimis urgeatur, colligi posse, Christum aegrorum morbos effluxu quodam curasse; quod intelligi non posse, recte monet. Intelligere se hoc putabunt fortassis qui hac nostra aetate per *magnetisationem*, quam uocant, morbos curare uolunt. Sic experientissimus *EBERHARD GME-LIN* laudat uirtutem sanandi per corpus diffusam, qua uarii generis morbi curari possint, in libello, cui titulus: *Ueber thierischen Magnetismus. In einem Brief an Herrn geheimen Rath Hoffmann in Mainz.* Tubingae 1787. Sed fac, uera esse omnia, quae nobis narrantur ab iis, qui artem magnetisandi exercent, ad Saluatorem nostrum haec minime applicari possunt. Is enim uno tactu curauit aegrotos; ut taceam mulierem haemorrhousam sanatam fuisse, quum ipsa simbriam uestis Iesu tantum tetigisset. Notandum est imprimis etiam, uerba: ἰπινός ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐξελθῆσαν δύναμιν de sensu corporeo non esse explicanda, sed
potius

potius sensum esse: *Iesum sciuisse, se aliquod miraculum patrasse.* Ἐπιγινώσκειν enim quam maxime obuio significatu ad animi sensum et scientiam potius, quam ad sensum corporis refertur. Δύναμις Iesu est omnipotentia eius, et uis diuina, qua miracula fecit. Haec uis siue potentia ἐξέρχεται, egreditur, quando se exferit extra eum; nam apud Hebraeos uerbum נשׂא, cui frequentissime uox graeca ἐξέρχεται respondere solet, haud raro ἐνέργειαν et efficacem aliquam operationem notat, e. g. Ierem. XXX, 22. Ruth. I, 13. Non ergo dicitur, Christum in corpore suo sensisse aliquam mutationem, sed cognouisse diuinum opus a se patratum. Ceterum, quae de statua, Christo ab Haemorrhousa in urbe Paneados erecta, leguntur apud *Eusebium* (Hist. eccles. Lib. VII, c. 17.) Sozomenum, Philostorgium, Nicephoram, Ioannem Damascenum, et Ioannem Malalam, ita comparata sunt, ut penitus reiicienda esse uideantur.

33. πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν) i. e. rem totam, ita ut genera erat.

34. ὕταγε εἰς εἰρήνην) Etiam apud LXX extat πορεύσθαι εἰς εἰρήνην 1 Sam. I, 17. pro eo quod Latini dicunt feliciter.

35. ἐκ τῶ ἀρχισυναγωγῶ) i. e. ab aedibus principis synagogae; nam Iairus ipse cum Iesu erat. Ad uerbum ita loquitur Terentius in Hecyra: *Sed quid Bacchidem a uostro affine exeuntem uideo?* i. e. ab affinis dōmo. τὸ ἐξ ἐπιπέλας) uehas, i. e. defatigas, molestia afficis.

38. ἀλαλάζοντα) ἀλαλάζειν quemcunque sonum et clamorem, siue tristem illum, siue laetum, denotat. Hoc loco

autem notat *eiulare*; nam apud LXX saepe idem est, quod *θρηνεῖν*, quum Hebraicum *שִׁיחַ* per *ἀλαλάζειν* reddiderint, e. g. Ierem. XXV, 34. et XLVII, 3.

40. *ἐκβαλὼν ἅπαντας*) Tot testes adsumebat, quot rei probandae sufficiebant. Plures admittere speciem habere poterat ostentationis. *τὸς μετ' αὐτῆς*) i. e. discipulos tres, quos in domum intrans secum retinuerat. *ἀνακείμενον*) Deest in nonnullis codd. et uersf. Alii habent *κείμενον*, alii *κατακείμενον*, Theophyl. *καταβεβλημένον*.

41. *ταλιθά κῆμι*) *ΝΗΪΩ* est puella, ἡ *παῖς*, aut τὸ *κεράσιον*.

43. *ἵνα μηδεὶς γινῶ τῆτο*) Vid. Schol. ad Matth. IX, 30. *ἔιπε*) i. e. *ἐκέλευσε*, *ῥῶν*, ut saepius. *Φαγεῖν*) ut apparet, non uiuam tantum esse, sed et recte ualentem; nam grauius aegroti uix solent cibum sumere.

CAP. VI.

5. **Ο***υκ ἠδύνατο ἐκεῖ ἕδεμίαν δύναμιν ποιῆσαι*) Hoc non absolute et simpliciter, sed secundum quid intelligendum est, de non adeo multis et ingentibus, quam aliis in locis fecit, miraculis. Nam statim subiicitur, eum *paucis infirmis manus imposuisse, eosque sanasse*. Causa uero, cur Iesus miracula Nazarethae patrare non posset, haec erat, quod Nazarethani praeiudiciis occupati Christo aegrotos non offerebant, nec opem eius implorabant. Ergo nec *potentia*, nec *animus*, sed occasio faciendi miracula ei deerat. Obrudi autem beneficia nemini possunt. Cf. notata ad Matth. XIII, 58.

6. περιήγε τὰς κώμας κύκλω) i. e. τὰς κώμας ἐν κύκλῳ πάντοθεν κεκλιμένας, *undique circumiacentes uicos*. Patriam ingratam deferens auditores quaerebat, quorum animi non aequae essent prauis affectibus occupati.

7. δύο δύο) more Hebraeorum, qui distributiuis carent, pro: ἀνὰ δύο, *binos*; singula ablegauit paria, ad plenam testimonii fidem.

8. εἰ μὴ βάβδον μόνον) Contradicere uidetur Marcus *Matthaeo*, qui expressis uerbis: μηδὲ βάβδον dixit. *Heinsius* τὸ εἰ positum esse existimat pro ἐπεὶ, et μὴ non ad τὸ εἰ, sed ad τὸ μόνον referendum putat, ut sensus sit: *Praecipit eis, ne quid secum assumerent: siquidem (uel imo) ne uirgam quidem, non peram, etc.* Ἐἰ pro ἐπεὶ passim in Sacris usurpatur ab Heellenistis. Certe si dixisset Marcus: καὶ παρήγγειλεν αὐτοῖς, ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὄδον, ἐπεὶ μὴ βάβδον μόνον, μὴ πήραν etc. nemo dubitaret, quid uellet. *Grotius*: Eam uirgam, cum qua tunc forte ambulabant, non aliam inter sarcinas, usui futuram si forte prior defecisset. *Wetstenius*: Non singulis baculum permittit, sed duobus unum. Sed non possunt hic urgeri singula. [Non quaeritur enim, an discipulis uti baculo licuerit uel minus? sed uniuersim hoc dicitur: Nolite iter anxie parare. Deus ipse necessitatibus uestris prospiciet.

9. ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια) Ellipsis; deest enim πορεύεσθαι. Ire iubet ita ut erant, soleatos scilicet. Sandalia fuerunt soleae lignae, quae corrigiis deuinciebantur; proprie diuersa ab ὑποδήμασι, i. e. calceis cauis, quorum usum Iesus Apostolis interdixit Matth. X, 10. Sed, ut modo

diximus, non sunt urgenda singula. Nam haec omnia eo pertinent, ut Apostoli intelligerent, nullo maiore apparatu sibi ad iter opus fore, quam si domi essent mansuri. Voluit enim Dominus in prima legatione manifestum ipsis dare documentum diuinæ prouidentiae.

10. ἐκεῖθεν) *ex ea urbe*, ut et sequenti commate.

11. εἰς μαρτύριον αὐτοῦ) In testimonium contempti ab ipsis Euangelii; nam in eius contemptus detestationem puluis excutiebatur. ἀμὴν λέγω — πόλοι ἐκεῖνη) *Desunt haec uerba in multis Codd. et Verss. Videntur Matthaei esse.*

13. ἤλειφον ἐλάω) *Ex more antiquo Hebraeorum, qui precibus pro aegrotis adiungere solebant unctionem per oleum, in spem impetrandi a Deo leniminis et gaudii, quod per oleum significatur. Fuit igitur oleum symbolum miraculae istius uirtutis, sanandi aegrotos, non autem medicamentum, quo morbos curarent.*

15. ὅτι προφήτης ἐστίν, ἢ ὡς εἰς τῶν προφητῶν) Τὸ ἢ omittunt permulti Codd. et Interpretes; nec interpositum ἢ, sensum commodum reddit, quum huius lectionis, quae omittit ἢ, aperta sit sententia: *Propheta est, similis Prophetis aliis.* Nam haec istorum hominum de Christo opinio fuit, esse eum non Messiam, non Eliam, non Ioannem, sed prophetam a Deo suscitatum parem ueteribus Prophetis.

19. ἐνεῖχεν αὐτῷ) Hesy chius interpretatur ἐρυλίζετο. *Vulg. insidiabatur. Castelio: imminebat. Boissus: infensa erat. Quaerebat nimirum occasionem e medio tollendi Ioannem.*

20. συνετήρει αὐτὸν — ἤκουσεν) *Colebat eum, et audiens eum in multis ei obsequabatur, et libenter eum audiebat.* Συντηρεῖν, *obseruare, colere.* Πολλὰ ἐποίησεν, quae nempe Ioannes ei suadebat. Monitis eius aures praebuit. Sic non opus est coniectura Heinssii, qui hanc lectionem in quibusdam codicibus extitisse suspicatur: καὶ συνετήρει αὐτὸν, καὶ ἠκούσας αὐτῶν πολλὰ ἐποίησεν; *et seruabat eum, utque audiret eum, omnem dabat operam.* Beza: *Auditoque eo, multa faciebat, et libenter eum audiebat.*

21. τοῖς μεγιστάσι) *Vox μεγιστᾶνες, (ut existimat Salma-
fius de Hellenist. pag. 110.) de proceribus et magnati-
bus, uidetur sumta a Macedonibus, et in usum apud Grae-
cos introducta. Non enim habet analogiam nec terminatio-
nem Graecam; nec exemplum suppetit uocabuli sic graece
formati. Persico prorsus modo et sono terminatum est,
Apud Tacitum Annal. XV, 27. Megistanes sunt praefecti
militum. Vfus est hac uoce etiam Suetonius Calig. c. 5. et
Seneca epist. 21. Πρώτοι autem sunt primores, praecipui
magistratus.*

25. μετὰ σπεδῆς) *Cum festinatione; est enim σπεδῆ a
σπεύδω,) festino.* Polybius quoque ita locutus est, ut *Raphe-
lio* ad h. l. obseruatum est. Θέλω) *Peto, aut uellem, ut
Matth. XXVI, 39. ἐξ αὐτῆς) sc. ὥρας, i. e. παραυτίνα,
e uestigio, protinus.* Matth. X, 28. est ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης

26. ἐκ ἧθελήσεν αὐτὴν ἀρετῆσαι) *Noluit eam reicere,
i. e. nolebat irritum facere, quod ei promiserat, quum iu-
rasset se ei daturum quodcumque rogasset. Eodem fere sensu
ἀρετέν est apud Iosephum, ut notat Krecbhas ad h. l.*

27. σπευκλάτωρα) *Speculator*, est uox latina, quae non uno modo fumitur. Dioni Caffio aliquo loco *Speculatores* dicuntur *δήμιοι*, i. e. *carnifices*; et in Glossis *Speculator* non solum *κατάσκοπος*, sed etiam ὁ ἀποκεφαλίζων exponitur, quae notio h. l. obtinet.

33. Valde corruptus est hic Versus in Editionibus. Varias lectiones exhibet *Griesbachius*.

35. ὥρας πολλῆς γενομένης) Horarum numero iam aucto; quum coepisset iam dies ad noctem appropinquare, maiore illius parte absumta. Matthaeus c. XIV, 15. ἡ ὥρα ἤδη παρεληθεν, sc. prandii tempus.

37. ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν) Est interrogatio, sed cum admiratione et indignatione coniuncta; hoc enim dicendi genere utimur, quum indignantes negamus aliquid nos esse facturos. διακοσίων δηναρίων) Quum Christum constet γλωσσοδομον habuisse, et in eo ex amicorum collatione pecuniae aliquid, tum in suos et duodecim comitum, tum in pauperum usus, uerisimile est, fuisse illi hoc tempore, quum ab oppidis in agros uelut ibi mansurus aliquamdiu secessisset, denarios ducentos.

39. συμπόσια συμπόσια) *Per distinctos conuiuiarum ordines*. Nam *συμπόσιον* interdum est *compotatio*, *conuiuium*, interdum *locus conuiuii*, interdum autem significantur singuli conuiuiarum ordines, distincti per discubitus, uel sodalitates. Ceterum more Hebraeorum idem nomen bis ponitur ad indicandam distributionem.

40. πρασιαῖα πρασιαῖα) *Per sodalitates seiunctas*. Hebraismus. Πρασιά proprie est *area*, seu *areola in horto*. Hoc autem

autem loco sunt ordines sodalitatum. Distributis igitur turmis conuiuiarum super uiridi gramine, uideri poterant prata in totidem ueluti areolas distincta. ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πενήκοντα) Partim centeni, partim quinquageni.

43. καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων) i. e. καὶ τῶν ἰχθύων τι. Addit hoc *Marcus* solus; neque tamen, quantum fuerit, putauit exprimendum.

46. καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς) Nimirum τῷ ὄχλῳ. Constructio πρὸς τὸ σημαίνμενον, ut infra c. VIII, ι. Ἀπολύσας τοὺς ὄχλους est apud *Matthaeum*. Prius Christus Apostolos ablegauit, tum ualedixit multitudini, deinde in montem se contulit oratum. Hic ordo est apud *Matthaeum*, nec dubium, quin idem aliis uerbis dixerit *Marcus*.

48. ἐν τῷ ἐλάυνειν) ἐλάυνειν de naui proprie est κωπηλατιῶν, remigare.

51. λίαν ἐκ περισσῆ) Quasi dicat Euangelista, tantum abfuisse, ut, quum cognouissent, spectrum non esse, desierint obstupescere, ut etiam multo magis quam antea sint percussi, quum uiderent, uentos ac mare ipsius imperio acquieuisse.

52. ἢ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις) Breuiter dictum est, pro: ἢ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τῷ θάσματι τοῖς ἄρτοις γενομένῳ. Non intelligebant (potentiam et personam Christi) post miraculum recenter in panibus editum. Haec autem uis est praepositionis ἐπὶ Datiuo iunctae, ut significet post, posteaquam, et recens quoddam factum indicet, quo sensu saepe occurrit apud *Philonem*. Alioqui admissa ellipsi paullo insolentiori,

tiori, τὸ γεγραμμένον ἐπὶ τοῖς ἄρτοις, pro τοῖς ἄρτοις ut c. V, 33. accipiendum sit.

54. ἐπιγινώσκοντες αὐτὸν) Subintelligitur, quod expressit Matthaeus, διὰ ἀνδρῶν τῶ τῶς.

55. ὅπου ἤκουον, ὅτι ἐκεῖ ἔειπε) Ubicunque, i. e. quibuscunque in locis homines audiissent, quod ibi Iesus adesset.

56. ἵνα καὶ τῶ κρασπέδῳ κ. τ. λ.) Vt saltem tangere lieret simbriam uestimenti ipsius. ἐσώζοντο) conseruabantur, i. e. recuperabant sanitatem.

CAP. VII.

2. Κονιατὶ χειρὶ) Marcus ipse statim interpretatur, quid hoc significet. Hesychius: κοινὸν, βδελυκτὸν, ἀνάθαρτον. Hic significatus τῶ κοινῶς pro *impurus, pollutus*, unice ex Hebraico repetendus est; nam LXX. saepe hebr. נָטַו reddunt κοινὸν. ἐμίμψαντο) Deest hoc uerbum in Codd. nonnullis et Verff. Tota periodus, per parenthesin dilatata, sustinetur uerbo ἐπερωτῶσιν. Nam uerbum uel iteratur finita parenthesi, uel tum demum ponitur, ut h. loco, sitque connexio per particulas καὶ, δὲ, ἔν et h. l. per ἔπειτα. Vide huius constructionis exempla in *Bengelii Gnom.* ad h. l. Hoc non obseruato, post ἄρτους inseruere nonnulli ἐμίμψαντο.

3. πυγμῇ) Variæ sunt sententiæ Interpretum de huius uocis significatione. Πυγμῇ est *pugnus*, manus in pugnum contracta uel complicata. Latinus et Syrus prior uerterunt *crebro et diligenter*. Vnde, inquit *Erasmus*, probabile est, in uetustioribus Codicibus scriptum fuisse, non πυγμῇ, sed πυκνῶς, aut πυκνῇ, quod sonat *frequenter*, aut *subinde*. Alii inter-

Interpretes intelligunt, non manum solum, uerum etiam brachium ad cubitum usque lauare Iudaeos consueuisse; quod et significationi *πυγμῆς*, quae nonnisi manum contractam denotat, et consuetudini Iudaicae, quae uel digitos solos, uel manum solam ad carpum usque lauari iubet, repugnat. Alii statuunt, manum alteram in pugnum compositam altera caua lauandam atque fricandam fuisse; at praeterquam quod huius ritus nullum in scriptis Iudaeorum reperitur uestigium, uidetur potius Euangelista, ut hoc exprimeret, scripturus fuisse *πυγμὴν νίψωνται*. Verisimilis itaque est *Wetstenii* sententia, existimantis intelligi *πυγμὴν ὕδατος*, siue mensuram et pondus aquae adhibendae. Ex praeceptis enim Rabbiorum minimum debebat adhiberi quartarius, siue quarta pars logi, quae continet ouum cum dimidio, siue drachmas aquae circiter uiginti septem, quod multis testimoniis probat *Pocokius* in notis ad Portam Moſis p. 361 - 365. *νίψωνται*) *νίπτεισθαι* est, aquam manibus affundere, sicut *βαπτίσεσθαι*, quod mox sequitur, manus aquae immergere.

4. καὶ ἄπὸ ἀγορᾶς, εἰ μὴ βαπτίσωνται ἐν ἰσθίονι) Ἀγορᾶ, *publica loca*, opponitur domibus. Sensus est: *E foro, hoc est publico reuerſi, nisi lauerint manus, cibum non capiunt.* Huic interpretationi plerique interpretes fauent, ac ipsi quidam Codd. antiqui, post ἀγορᾶς interſerentes ἔταν ἰσθίονι. *Krebsius* illum τῆς ἄπὸ significationem insolentem aut luculentioribus exemplis confirmandum esse ait, aut ἄπὸ ἀγορᾶς ἰσθίονι accipiendum pro: *res in foro uenales edere.* Sed de ea dicendi forma non dubitandum, nec locis pro ea prolatis probandi uim denegandam esse, *Loesnerus* multis testimoniis confirmat, c. c. Siracid. XXXIV, 27. ubi βαπτίζομενος ἄπὸ

νεκρῷ est, qui se lauat reuersus a mortuo curando. ἐκ ἐσθίεσι) Ne per cibum pollutum noua pollutio accedat. Lababant religionis caussa ante cibum et post cibum, ut docent scripta Thalmudica. παρέλαβον) קבלו, per traditionem acceperunt. Relata sunt παραλαμβάνειν et παραδιδόναι. ξεσῶν) ξεσας uocarunt Graeci sextarios, quod est nomen mensurae liquidorum; item urceus, urceolus. χαλκίων) χαλκία sunt uascula aenea. Cautè hoc dictum, aenea enim abluabantur, testacea frangebantur, si polluta crederentur. κλινῶν) κλίνας, spondae. Celim XVI, 1. Lectus, cui innixus est femini-fluus — in quem uel federat, uel steterat, uel se reclinauerat aut profliuiosa, aut menstruosa, aut puerpera, aut leprosus — immundus erat.

5. ἢ περιπατῶσι) i. e. non instituunt uitam, ex Hebraeorum idiotismo, apud quos הלך, ambulare, idem ualet quod uiuere; et uia, dicitur uitae genus quod aliquis tanquam uiam sequatur.

8. καὶ ἄλλα παρόμοια τοιαῦτα) Et alia id genus istis similia, i. e. cerimonias non minus frigidas, quarum pleni sunt Iudaeorum libri.

9. καλῶς) Ironia. Quam bellum hoc est, quod seruando a uobis tradita, mandatum Dei reiicitis.

II. εἰάν τις — — — ὠφεληθῆς) Κορβᾶν, s. δῶρον h. l. est res Deo ita dicata et consecrata, ut nihil utilitatis in alium ex ea redundare possit. *Krebsio* hic locus sic exponendus uidetur: *Si quis dixerit patri aut matri suae: illud Deo iam consecratum et deuotum est, quo possis a me iuuari*, (neque adeo patrem aut matrem beneficiis afficit) nullam

nullam culpam luet, non morietur; quae ἀπόδοσις ex antithesi u. 10. θανάτῳ τελευτάτῳ, repetenda est. Non enim insolens est Graecis et Latinis, ut ex antecedente oratione aliquid, sensu contrarium, ἀπὸ κοινῆς repetant. Opponuntur nimirum hic diserte *praeceptum Dei*, et *traditiones hominum*: illud eum iubet mortis poena afficere, qui parentibus nihil beneficii tribuit; *hae* autem pronuntiant infontes, et mortis poena eos liberant, qui callidis quibusdam et impiis artibus defraudant parentes debitis beneficiis. Cf. Matth. XV, 5.

12. καὶ ἐκ ἑστὶ ἀφίστε) Nam qui hoc dicit, quod (u. 11.) Pharisei dicebant, reipsa non permittit, i. e. impedit beneficium.

19. καρδίαν) *animum*, ex quo solo delictum nascitur. καθαρῶν) Si quid est in cibo naturalis immunditiae, id aluo eiectum purgat relictum in corpore cibum.

21. ἔσωθεν) *intus*, i. e. ex corde, ut mox explicatur.

22. πλεονεξίαι) Iniusta rei faciendae artificia, studium habendi et circumuentio. Diog. Laert. L. I. 105. τὴν ἀγορὰν ὠρισμένον ἔφη τόπον εἰς τὸ ἀλλήλους ἀπατᾶν καὶ πλεονεκτεῖν. πονηρία) Πονηρία interdum latius sumitur pro omni *uitiositate*. At hic certa est species, *malus animus* ut hebr. 777, *boese Absicht*. ἀσέλγεια) *proteruita, petulantia*, germ. *Muthwille*. Coniecturas de deriuatione uocis apud Suidam et Auctorem Etymologici M. laudat Wetstenius. ἀφροσύνη) *amentia, imprudentia*; uidetur hic esse *incogitantia atque incuria rerum bonarum*, quae maxima delictorum scaturigo est. Cf. Eph. V, 17.

24. εἰς τὰ μεθόρια τύρου καὶ σιδῶνος) in confinia Tyri ac Sidonis. Intelligit extremos Palaestinae fines, quibus a Tyro et Sidone, i. e. a Phoenicia dirimitur. εἰς τὴν οἰκίαν) Deest articulus τῆν in multis vetustis exemplaribus, ut sensus sit: *in domum quandam*. Christus enim hic non habitabat, sed Capernaumi. εἰδέναι ἤθελε γινῶσκει) Ne de industria profanarum gentium homines ad se allicere uideretur, posthabitis Iudaeis.

26. ἑλληνίς) Plerumque nomen religionis est, non regionis, et eo nomine uocantur, quotquot idololatrae sunt, quamuis graeci generis non sint, sed Syri puta, uel Parthi uel Medi uel Arabes uel Indi uel Aethiopes. Quicumque enim Iudaismum non profitebantur, Iudaeis Ἕλληνες dicebantur, et totus mundus ab his diuidebatur in Ἕλληνας et Ἰουδαίους. Idem ergo in libris sacris Ἕλληνας et Ἰουδαίους Act. XIV, 1. 5. *Salmas.* de Hellenist. p. 218. Inde tamen non sequi, idolorum cultricem fuisse hanc foeminam ad Matth. XV, 22. notauimus. συροφονίσσα τῷ γένει) Plurimi Codd. habent aut συροφονίσσα, aut συραφονίσσα. Erat natione, gente, patria Syrophoenissa. Vocatur autem Syrophoenissa, ut distinguatur a Lybophoenissis siue Poenis, qui Romae notiores erant.

27. ἄφεις πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα) Sine prius Iudaeos impleri beneficiis, ut nihil habeant, quod querantur. Tum tempus ueniet spargendi coelestia beneficia in gentes alias, quum Iudaeos eorum fastidium ceperit.

29. διὰ τούτου τὸν λόγον) *Quia hoc dixisti*, i. e. propter fidem et fiduciam tuam. Metonymia effecti pro causa. Per orationem

orationem enim significatur fides oratione expressa, ut apud Matthaeum uidere est. ὕπαγε) Per parenthesis accipiendum est, ut praecedentia sequentibus cohaereant.

30. βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης) In lecto molliter cubantem sine ulla iactatione.

32. μοιλάλον) *difficulter loquentem*, impeditae linguae hominem. Nam sequitur: ἐλάλει ἑρθῶς. Neque obstat, quod infra u. 37. ἄλλος dicitur homo a Iesu sanatus; nam promiscue utantur Alexandrini uocibus μοιλάλος, et ἄλλος, pro hebr. אֵלֶן, ut patet ex Ies. XXXV, 6. et Ps. XXXVIII, 14. Videtur homo miser casu quodam factus esse *surdus*; nam tardus a natiuitate, qui nunquam humanum sermonem audisset, uix et ne uix quidem loqui potuisset, nisi sumas copiam uocabulorum ei subito per miraculum fuisse infusam.

33. καὶ ἀπολαβόμενος — ἰδίαν) Abduxit eum, acceptum ex eorum, qui eum adduxerant, manibus, ut seorsim a populo, in omnium stare conspectu. καὶ πύσας — αὐτῷ) *Et spato irrigauit linguam eius.*

34. καὶ ἀναβλέψας — ἐς ἐναξ) Oculos in coelum attollere solent, qui Dei auxilium implorant, eique gratias agunt. Ps. CXXI, 1. 2. Marc. VI, 41. Iesus, miserum istum hominem sanaturus, opem Patris implorauit; quoniam uero non usus est uerbis, sed animo tantum et mente precatus est, ideo *suspirasse* eum Marcus dicit. ἰφφαθα) Vocabulum Syriacum אִפְפַּתָּא, aperire, te ipsam aperi, a radice אִפְּ, apernit. *Drusus* suspicatur, scriptum fuisse ἰθφαθα, et inde postea factum ἰφφαθα. Quaerunt interpretes, cur Christus non uno uerbo sanauerit miserum, sed

tot ambagibus usus fit? Consentiant omnes, et est etiam per se clarum, immissionem digitorum in aures, et spiritum linguae admotum nihil fecisse ad sanationem. Respondent autem, monstrare uoluisse Iesum, se esse eum, cuius uirtute ac potentia clausi meatus aurium aperiantur, linguaeque uinculum soluatur. Sed ad hoc monstrandum non opus erat externis his signis; nam in oculos incurrebat, hominem, qui fuisset surdus et impeditae linguae, subito per Iesum recuperasse audiendi et loquendi facultatem. Videtur potius Christus eo consilio haec fecisse, ut refutaret calumniam eorum, qui dixerant, eum ope principis daemoniorum patrare miracula. (Vid. supra c. III, 22.) Facile perspicere poterant omnes, eum, qui in conspectu omnium, nullis adhibitis incantationibus uel remediis, Dei omnipotentis auxilio fretus, uno uerbo (ἐφφαθά) hominem sanaret, alienissimum esse a communionem cum principe Daemoniorum.

35. δεσμὸς τῆς γλώσσης) Omnia sensuum impedimenta uelut uincula quaedam sunt.

36. καὶ διεσείλατο — ἔικωσιν) Vid. Schol. ad Matth. IX, 30. ἕσον) pro; καθ' ἕσον, quo magis. μᾶλλον περισσώτερον) Pleonasm. Eo magis supra modum.

37. ἐξεκλήσσοντο) Impersonaliter. Subintelligendum δι' ἄνθρωποι, qui ista audiebant.

CAP. VIII.

2. **H**μέρας τρεῖς) Plurimi Codd. habent ἡμέραι. Nominatiuus temporis, subaudito *est* uel *sunt*, absolutam locutionem

nem facit. Vocibus *ἡμέραι τρεῖς* addunt uerba: *εἰδὼν, ἀπὸ πότε ὡδα εἶσιν*, Cod. Cantabrig. Veron. Verc. Corb. Vind. Colb. Vid. quae ad hanc historiam notauimus Matth. XV, 32. seqq.

3. *εἰς οἶκον αὐτῶν*) in domum, scilicet suam unumquemque. *ἦκασι*) Omnino uera est haec lectio. Verbum *ἦκω* iam in praesenti tempore *ueni* potius et *adsum*, quam *uenio* significat. Hanc uerbi uim non uidentur considerasse, qui *ἦκασι* substituerunt.

10. *Δαλιμανθα*) Quod alii libri pridem habuerunt *Μαγεδάν* aut *Μαδεγαδὰ*, interpretamentum est ex Matthaeo, Cf. Matth. XV, 39. *Lighthootus* coniecit, eundem esse locum, qui in *Celaim* IV, 9. et alibi uocatur Zalmon.

11. *συζητεῖν αὐτῷ*) *disputare cum eo*. Mos antiquissimus disputandi erat per interrogationes. Hinc factum, ut *συζητεῖν* dicatur *disputare*.

12. *καὶ ἀνασπνάζας τῷ πνεύματι αὐτῷ*) *Suspiria duxit ab imo pectore*, ut loquuntur Latini Poetae. Nam *πνεῦμα* h. l. est animus humanus. *εἰ δοθήσεται*) *Non dabitur*. Hebraica est haec significatio particulae *אֵין*, ut Deut. I, 35. 2 Reg. III, 14. *σημεῖον*) Repetendum *ἀπὸ τῶ κοινῶ* quod praecessit *ἀπὸ τῶ ἑρανῶ*.

18. *ὀφθαλμοὶ ἔχοντες ἔβλεπτε*;) Alibi huiusmodi phrasibus peruerfitas notatur, obitans docilitati; hic uero incogitantia discipulorum, qui non satis attentum animum haberent ad ea consideranda, quae ab ipso fiebant. Quum uerba mea uestris auribus insonent, miracula praestringant oculos, neutra in animum admittitis.

19. ἑκλάσσει) *distribui*; Hebraismo fatiſ noto.

21. πῶς ἐ συνίστε;) i. e. Qui fieri poteſt, ut tam aperta tamque manifeſta non intelligatiſ?

22. εἰς βηθſαϊδάν) Fuit hæc ciuitas Galilææ, et una ex iis, quæ ad Decapolin referebantur, ſita in occidentali ripa maris Galilææ.

23. ἔξω τῆς κώμης) Ipſa intelligenda eſt *Bethſaida*. Non enim inſolens eſt, oppidum uocari κώμην. Sic Bethlehem Luc. II, 4. dicitur πόλις, at Io. VII, 42. κώμη appellatur. Cur autem Chriſtus eduxit coecum ex oppido? Hoc me neſcire fateor. Bethſaidenſes malitioſos fuiſſe, et conqueſtum eſſe Ieſum de eorum pertinacia, patet ex Matth. XI, 21. Fortaſſis igitur noluit Chriſtus eos porro eſſe ſpectatores miraculorum ſuorum, ne iis ſe obtrudere uelle uideretur. Cf. infra u. 26.

24. καὶ ἀναβλέψας) *Et oculos attollens*; nam ἀναβλέπειν hic non denotat, uidendi facultatem amiſſam recuperare, ut alibi ſæpe, ſed exprimit ipſum coeci geſtum et habitum, oculos attollentiſ et explorantiſ, æquid oculorum aciem recepiffet. βλέπω τῶν ἀνθρώπων ὡς δένδρα περιπατοῦντας) *Video homines inſtar arborum ambulanteſ*. Senſus eſt: coecum iſtum potuiſſe motum hominum percipere, non autem formam ipſam diſtinguere, quaſi diceret: Video homineſ incedenteſ, ſed proceroſ ut arbores. Non itaque a natiuitate coecus fuiſſe uidetur.

25. καὶ ἐποίηſεν αὐτὸν ἀναβλέψαι) *fecitque ut (denuo) oculos attolleret*, i. e. iterum iuſſit, ut reiſſa exploraret,

an perspicue iam cerneret. Particula *πάλιν* est repetenda ἀλλ' τὸ κοινῶς. *τηλαυῶς*) *clare, dilucide*. Hesychius: *τηλαυῶς, λαμπρῶς. ἅπαντας*) Praeferenda uidetur lectio ἅπαντα, quam Codd. multi et Verff. exhibent.

26. εἰς τὸν δίκον αὐτῷ) Videtur in agro habitasse. *τινὲς ἐν τῇ κώμῃ*) Sensus est: *μηδὲ ἕπης τινὲ τῶν ἐν τῇ κώμῃ, σ. οἰκόντων*. Non modo uetat eum ire in oppidum, sed et, si quis oppidanorum alibi ei fiat obuius, rem narrare prohibet.

30. περὶ αὐτῷ) Illud, se esse *Messiam*. Nam ueri doctorem, et prophetam se dici ab Apostolis uolebat; Messiam uero se esse paucis dixit, nolens id ipsam publice diuulgari ante resurrectionem suam. Marcus, Petri amanuensis, quae hac occasione in laudem Petri dicta, et a Matthaeo relata sunt, praetermittit: ea contra, quae Petro parum erant honorifica, plenissime narrat: quod utique eum decebat, qui et ueritatis et modestiae studium profiteretur.

31. ἀποδοκιμασθῆναι) Allusio ad locum Psalmi CXVIII, cuius saepe meminerunt Christus eiusque Apostoli. Ibi in Hebraeo est *דָּבָר*, quod Hellenistae modo uertunt *ἀποδοκιμάζειν*, modo *ἐξουθενεῖν*. Varia contemptus genera expertus est Christus. Summus gradus fuit, quum a synedrio, tanquam indignus Iudaei nomine; traditus est Romanae potestati. *μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναστῆναι*) h. e. *tertio die, seu intra triduum*. Profani quoque Auctores τὸ μετὰ eodem modo usurpant, et hoc cum sacris commune habent, ut annum diemque inceptum et adhuc currentem pro completo

et exacto numerent. Indubitatis e Iosepho exemplis eam uim praepositionis certiore dedit *Krebsius*, et ante ipsum *Fischerus* in Animadu. ad Gram. Vuell. p. 375. ubi Scholiastae Aristophanis ad Plut. auctoritate docet, hanc dicendi formam, ut μεθ' ἡμέραν dicatur pro ἐν ἡμέρα, Atticis scriptoribus propriam esse. Sic et *Philo* saepe usurpat, ut *Loesnerus* ostendit.

32. καβήσοια) Sermone minime ambiguo uel obscuro, sine inuolucris simplici, ac nuda oratione, non per figuras ut antea. Cf. Matth. XVI, 22. sq.

38. ὃς γὰρ ἂν ἐκαισχυθῆ με καὶ τῆς ἐμῆς διδασκῆς) *Si quem pudeat profiteri me et doctrinas meas.* Est enim hic ἐκαισχυθεῖσθαι agnoscere aliquem nolle, quod abiectae eius sortis nos pudeat, ut Rom. I, 16. καὶ ὁ υἱὸς — αὐτοῦ) *Eum uicissim Messias non agnoscet pro suo;* nihil igitur beneficii ei tribuet. Ad sequentia quod attinet, uid. notata ad Matth. XVI, 27.

CAP. IX.

3. Οἷα γναφεὶς ἐπὶ τῆς γῆς ἢ δύναται λευκᾶναι) *Quam candida nullus in terris fullo fecerit.* Non dissimile loquendi genus apud *Horatium*: Animae quales neque candidiores terra tulit.

6. λαλήσει) Legendum uidetur λαλήσας, ut Codd. nonnulli habent. Vult enim dicere Marcus nesciisse Petrum quid sibi dicendum esset.

10. συζητῶντες τί ἐστὶ, τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι) *Disputantes, quid esset illud ex mortuis resurgere?* Quum Pharisaeis

faicis opinionibus essent imbuti de terrestri Messiae regno, et Eliae aduentu, non poterant capere quod Christus dixerat de singulari illa et peculiari sua resurrectione ex mortuis, tertio die futura.

11. ὅτι λέγουσιν) *Cur, quare?* Grotius ὅτι pro hebr. **ו** positum, et Hebraismis Marci annumerandum esse existimat. Sed Krebsius obseruat, τὸ ὅτι apud Iosephum etiam, aliosque Auctores, e. g. Aristophanem et Lucianum denotare *cur, quare*.

12. καὶ πῶς γέγραπται) *Camerarius* supplendum putat εἶπεν αυτοῖς, dixit ipsis, quo pacto scriptum esset, pertinens ad filium hominis etc. *Heinsius* distinguit: καὶ πῶς γέγραπται ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; ἵνα πολλὰ πάθη καὶ ἐξεδενωθῆ. *Et quomodo, uel quid scriptum est de filio hominis? Fore ut multa patiatur, ac ludibrio exponatur.* Secundum Grotium sensus est hic: Si uerum est, Eliam omnia restitutum, i. e. quemadmodum legisperiti interpretantur, effecturum, ut a populo omni Iudaico Messias gratis animis accipiat, quomodo igitur contabit fides aliis uaticiniis, quae ostendunt, fore, ut Messias multa patiatur, (quod aperitissime dixit Iesaias,) et reiiciatur a primoribus populi? ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου) inusitatius; i. e. *pertinens ad filium hominis.*

13. ἀλλὰ λέγω ὑμῖν) Immo inquit, tantum abest, ut omnes Iudaei sint ad obedientiam Messiae debitam perducendi, ut ipse, qui *Elias* dicitur, debuerit a Iudaeis atrocissima perpeti. καθὼς γέγραπται ἐπ' αὐτὸν) in historia scilicet Eliae, cui similis erat Ioannes.

16. ἐπιρώτησεν αὐτοὺς) Haec enim lectio praeferenda est vulgari: τὸς γραμματεῖς. Interrogavit nempe Christus non tantum legis doctores, sed etiam discipulos.

18. ῥήσσει αὐτὸν) *Allidit solo, affligit eum.* Sic Glossaria antiqua hoc uerbum interpretantur, et sic rectissime uertit *Vulgatus.* τρίξει τὸς δδόντας) κατὰ τὸς δδόντας, stridet dentibus suis, ille nimirum δαιμονιζόμενος. ξηραίνεται fit aridus, tabescit, ut pro mortuo iaceat.

19. ὁ δὲ — αὐτοῖς λέγει) Ἄυτοῖς pro αὐτῶ habent codices et uersiones optimae notae. Dixit Iesus haec et discipulis, et aliis praesentibus.

20. καὶ ἰδὼν αὐτὸν, εὐθείως τὸ πνεῦμα ἐστάραξεν αὐτὸν) Assentior *Bezae*, τὸ ἰδὼν referenti non ad πνεῦμα, sed ad Iesum; quia ἰδὼν est masculinum, πνεῦμα neutrum, ut significetur, simulatque Iesus puerum in conspectum suum adductum conspexisset, spiritum coepisse more suo faeuire.

23. τὸ, εἰ δύνασαι πιστεῦσαι) Articulus praepositiuus non solum interrogationibus, sed unicuique sententiae praepositur, sequentemque adeo sententiam indicat. Neque sacri solum, sed profani etiam scriptores illud τὸ ita eleganter adhibent, quod exempla a *Krebsio* allata probant. πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι) Omnia posse fieri a credente dicitur πρὸς τὸ υποκειμένον, nimirum ea, quae effici Deus a credentibus uelit. Est autem sermo de fiducia in potentia Dei collocata. *Grotius*: *Omnia effici possunt, (a Deo scilicet) in usum confidentium.*

24. βοηθεε μου τῇ ἀπιστίᾳ) *Quod fiduciae meae deest, bonitate tua supple.* Nam ut augmentum fiduciae ab Iesu sperauerit, et quidem subito, uix credibile est.

25. ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος) *turbam simul accurrere*, ad ipsum scilicet Iesum, quid futurum esset expectantem, ut plenius exposuit Syrus interpres. ἐγὼ σοι ἐπιτάσσω) *Emphatice. Ego, qui sum Dominus, longe maiori auctoritate praeditus, quam discipuli mei.* καὶ μηκέτι εἰσέλθης εἰς αὐτόν) *Nisi hoc adiecisset, suspicioni locus fuisset relictus, paroxysmum nunc quidem sponte cessaturum, sed expleto mense esse rediturum.*

26. Historia huius paroxysmi ideo narratur, ne diceretur iam ante sanatus fuisse quam ad Christum accessisset.

28. ὅτι) Pro τί ὅτι, aut διὰ τί, ut habent Codd. nonnulli. Alii habent ὅτι διατί. Ad sequens comma uid. annotata ad Matth. XVII, 21.

30. παρεπορεύοντο διὰ τῆς γαλιλαίας) *praeteribant Galilaeam.* Nam διέρχεσθαι, παρέρχεσθαι, παριέναι, παραπορεύεσθαι διὰ τόπου τινός, saepe Graecis non *per locum aliquem transire*, sed *locum aliquem praeterire* denotat, quo sensu haec Phrasis etiam apud Iosephum occurrit, ut obseruat *Krebsius* ad Luc. XVII, 8.

34. τίς μείζων) *Scilicet inter ipsos; id enim tacita primum cogitatione, deinde et uerbis inter se agitauerunt.*

36. ἐναγκαλισάμενος) *i. e. δεξάμενος εἰς τὰς ἀγκύλας, quod Homero est ἀγκῆς ἐλεῖν.*

37. ἐν τῶν τοιούτων παιδίων) Metaphora ex comparatione. Pueros enim uocat, qui puerorum instar ab ambitione et similibus uitiis uacant. cf. Matth. XVIII, 5. ἐκ ἐμῆ δέχεται) μόνον ex interpretamento adiectum; sed frequenter solet in huiusmodi bimembri oratione subaudiri. Alibi similis ellipsis per *tam* et *quam* exprimitur.

38. τῷ ὀνόματι σου) *te nominato*, auxilio tuo fretus. Formula enim erat exorcismi: *In nomine Iesu Nazareni egredere*, ut et in sanationibus. Non iussu Christi, sed fretus Christo daemonia eiecit. ὅς ἐκ ἀκολούθησεν ἡμῶν) Non se adiungit nostro comitatu, neque profiteatur se tui gregis. καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν) *Et interdiximus*. Quo animo haec Ioannes dixerit, difficile est definire. Videtur illorum uerborum, ἐπὶ τῷ ὀνόματι μου (u. 37.) similitudine cum actione hominis illius, qui ἐν τῷ ὀνόματι χριστοῦ daemonia exturbauerat, in hanc ipsam narrationem incidisse, et interrogasse Iesum eo consilio, ut uel se defenderet ab iniquitatis suspitione, uel, quid Christo de ea re uideretur, percunctando eliceret. Videtur autem ista quaestio Ioannis aliquid arrogantiae continere. Nam Apostoli paullo ante de praecipuo honore contenderant, ipseque Ioannes in simili plane causa talem a Christo honorem petierat. Infra c. X, 35. sqq. Porro ex uerbis Ioannis: *cohibuimus eum, quoniam non sequebatur NOS*, facile agnosci potest, eum aliqua fuisse inuidia ductum propter ea quod Christus facultatem miraculorum solis Apostolis et discipulis LXX tanquam aliquid praecipui dedisset. Scita haec est Io. Aug. Noesselti obseruatio, Opusc. Fascic. I. p. 7. sq.

39. καὶ δυνήσεται ταχύ) Hoc δυνήσεται moraliter intelligendum. Vix enim reperietur homo tam uanus, qui sub idem tempus sit obrectaturus ei, cuius nominis ui aduersum daemones utitur. Non potest fieri, ut is, qui auxilio meo fretus daemones eiecit, paullo post me fraudatorem esse dicat.

40. καθ' ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν) Ita optimi Codices, ita multae Versiones, non ἡμῶν. Prouerbiū erat usu communi tritum, quod prima, an secunda, an tertia persona efferratur, nihil refert. Nam indefinita oratio est, ad quosuis pertinens. Qui nos non oppugnat, inquit Christus, is nos propugnat. Qui non aperte hostis noster est, is est in numero amicorum et defensorum nostrorum; idem est, ac si in coetu nostro esset. Ergo homo iste, qui in nomine meo daemones eiecit, non erat cohibendus, uel contemnendus a uobis, sed potius laudandus, et ad maiora excitandus.

41. ὅς γὰρ ἂν κοίτησιν ὑμῶν) Vocula γὰρ uidetur aliquam cum superioribus cohaerentiam requirere. Nec obstat, quod alio tempore *Matthaeus* ista recitat. Nam ut aliis sapientibus, ita Christo sententiae quaedam erat adeo familiares, ut eas saepe repeteret. Dixerat Christus, hominem illum, cohibitum a discipulis, non fuisse contemnendum. Addit iam, ut id confirmet, etiam minima beneficia a quouis homine, etiam non rectae fidei, negotio Euangelii impensa, suam mercedem habitura, et contra non impune laturum, qui uel minimum ei negotio impedimentum attulerit. ἐν τῷ ὀνόματί μου, ὅτι χριστὸς ἐστίν) Optimi Codd. habent: ἐν ὀνό-

ματι, ὅτι Χριστὸς ἐστὶ. Secundum utramque lectionem sensus est: *mea causa*, atque ideo, quod mei estis discipuli et ministri.

42. καὶ ὅς — θάλασσαν) Sensum uerborum explicauimus ad Matth. XVIII, 6. Ceterum uidentur haec Christi uerba esse pars colloquii cum Ioanne. Declarant enim planissime contrarium illis, quae Iesus u. 41. proposuerat. Quomodo uero Christus incidit in hanc admonitionem, aut quo sensu τὸ σκανδαλίζειν usurparit, facile e contextu intelligitur. Quum nempe Iesus eum, qui nomine Christi daemonia exturbasset, a suis partibus stare declarasset (u. 40.) eandemque cum Apostolis causam propagare, itemque castigasset Ioannem qui illius cohibuisset studia: profecto ille erat εἰς τῶν μικρῶν τῶν πειθεύοντων εἰς Χριστὸν, *unus credentium in Christum*, quanquam fuerat ab Apostolis contemptus, qui facile tali acerbitate Apostolorum irritari poterat et auerti a studio propagandi hominis Christi, omninoque a Christi causa alienior fieri. Vid. Noeffelt l. c. p. 15. sq.

44. ὅπου ὁ σκόληξ αὐτῶν ἢ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ ἢ σβέννυται) *ubi nunquam decrunt uermes rodentes, nec ignis extinguitur*, i. e. in loco supplicii, ubi nunquam deerit materia cruciatuum. Verba translata sunt ex Ies. LXVI, 24. ubi de supplicio, quo contumaces in hac uita affiendi essent, sermo est, ad describendum more Iudaeorum iudicium uitae alterius. Locus damnatorum comparatur campo, ubi caedauera proiecta a uermibus arroduntur, uel igni cremantur.

49. πᾶς γὰρ πύρι ἀλισθήσεται) *Quiuis enim (horum hominum,) perpetuo igni cruciabitur.* πᾶς hic est *quiuis*, et subintelligendum est αὐτῶν, ut significetur quilibet eorum, de quibus Christus egit hæcenus, qui scilicet pravis affectibus indulgent. πῦρ h. l. est *ignis infernalis*, consueta imago poenarum æternarum; et ἀλισθῆσαι πύρι est igne tanquam sale conspergi, i. e. uri, cruciari. καὶ πᾶσα θυσία ἀλλυθήσεται) *Sed quæuis uictima sale condietur, uel condiri debet; i. e. quiuis homo Deo consecratus sale uerae sapientiae præparari debet ad æternam felicitatem.* Nam *sal* et apud Profanos Scriptores sæpe ponitur pro *sapientia*. Hoc autem loco *doctrina Christi*, quæ summa est sapientia ita uocatur. Hebr. ἵ h. l. significat: *sed.* πᾶσα θυσία metonymice est omnis homo, qui tanquam uictima Deo est consecratus, Rom. XII, 1. Non igitur opus est *Ios. Scaligeri* aliorumque coniecturis, de quibus uid. *Bowyer* ad h. l.

50. καλῶν τὸ ἄλλας) *Salis facta mentione, aliam obiter Christi sententiam Marcus adiecit, similem ei, quæ legitur Matth. V, 13. Cf. quæ ibi annotauimus.* Ἐχετε ἐν ἑαυτοῖς ἄλλας) Hic iterum, ut u. 49. *sal* est *sapientia*, et ἄλλας pro κατέχειν. Retinete ueram sapientiam, i. e. eam doctrinam, quam uobis ex parte iam tradidi, et porro tradam. καὶ εἰρηνεύετε ἐν ἀλλήλοις) *Et pacem uolite inter uos; ne scilicet uis et efficacia doctrinae meae in animis uestris impediatur.* Videtur Christus his uerbis respicere ad ea, quæ u. 34. de disceptatione discipulorum, quis in regno Messiae maximus esset futurus, dicta erant.

CAP. X.

1. Δ ιὰ τῷ πέραν τῷ Ἰορδάνῳ) i. e. διὰ τῷ τότε ὄντος πέραν τῷ Ἰορδάνῳ, per illam partem regionis, quae est trans Iordanem.

2. ἀπολῦσαι) Scilicet quavis de causa, quod Matthaeus expressit, c. XIX, 3. Nam aliqua de causa posse non dubitabant.

3. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς) Quum Moses auctoritatem afferrent pro diuortiorum promiscuo iure, Christus urget ut ipsa uerba Moses recitent.

5. τὴν ἐντολὴν ταύτην) ἐντολὴ generalī significatū *leges quascunque*, etiam *permittentes*, significat. Praecipue autem hic intelligendum est mandatum de scribendo diuortii libello, si quis pro sua duritie non posset ferre uxorem. Neque enim Moses praeceptum dedit de repudiandis uxoribus, sed permittit diuortia, ita tamen ut uxoribus contra inflexibilem maritorum duritiem prospiceret.

11. μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν) Aduersus illam, quam scilicet repudiauit, adulter est, nimirum altera consuescens. Ἐπὶ, *contra, aduersus*.

12. καὶ εἰάν γυνὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ γαμηθῇ ἄλλω, μοιχᾶται) Ἐάν ἀπολύσῃ, uerte: *si deseruerit*. Nam *repudiare* maritum uxor non poterat. Non eadem diuortiorum licentia data fuit Iudaicis uxoribus, quae maritis. Matthaeus nouies loquitur de marito repudiante uxorem; de uxore maritum repudiante ne semel quidem. Nam potiora fuerunt iura mariti quam uxoris; quod inde etiam mani-

manifestum est, quia uxor iure et consuetudine Iudaeorum erat in potestate mariti. Porro uxor cum iuvene rem habens adulterii erat rea et morte punienda; non item uir rem habens cum innupta; quod etiam apud ueteres Christianos obtinuit. Ex eo autem, quod Christus de uiris uxores repudiantibus dixerat, Marcus infert, multo scelerius esse, si mulier uirum deserat. Quod et Romanis, quibus Marcus scripsit, licitum, et tum temporis, licentia supra modum grassante, familiare erat, postquam Messalina, Claudii Imperatoris uxor, Claudio uiuente, Silio publice nupserat, et ipse Claudius Octauiam Caesaris filiam, L. Silano a patre desponsatam, Neroni collocauerat. *Tacit. Annal. L. XI, 27. XII, 3. 9.*

15. ὅς ἐστιν — εἰς ζωὴν) *Non nisi pueri indole praeditus particeps fieri potest beneficiorum in regno Messiae expectandorum.* Cf. notata ad Matth. XIX, 14. Non potest sententia Christi esse: neminem salutis compotem fieri nisi qui infans fuerit; hoc enim prorsus abhorret. Sunt quidem qui comminiscantur Christum quasi animum intendisse ad infantes, per baptismum cooptandos in beatorum collegium. Quum uero Christus ne uno uerbo quidem subobscuro talia prodiderit in hoc loco, nefas est eam mentem eius uerbis obtrudi. Accedit, quod plerique qui isto tempore baptizarentur, non infantes fuisse, sed adultos, in quos haec uerba Christi nullo modo quadrant. Recte haec monet S. V. Noesselt (l. c. p. 24. sqq.) et commata 14. 15. ita παραφράσει: "Nolite a me arcere infantes; nam qui similem cum iis sortem subierit, ut per meae disciplinae susceptionem plane nouus homo sit factus, is demum obtinebit regnum

regnum Dei. Profecto dico uobis, nisi quis repuerascat quasi atque hac lege regno Dei potiatur, nunquam illud adipiscetur. Quare, quum infantes (ob animi docilitatem et modestiam) sint quasi exemplar ueraeque uirtutis simulacrum, ad quod omnes meos accommodari oporteat: non ita humilis est et abiecta eorum conditio, ut non aequae debeant in beneficiorum meorum communionem uenire." Cf. Io. III, 3. 1 Petr. II, 2.

17. διδάσκαλε — κληρονομήσω;) Vid. notata ad Matth. XIX, 16. sqq.

19. μὴ ἀποστερήσης;) Vulgata: *Ne fraudem feceris*. Verbum autem ἀποστερῆν latius patet apud Graecos; significat enim quempiam re sua priuare, siue eam retineas, siue fraude ac ui eripias, quod probant loca a *Wetstenio* allata. Quod Marcus praecepta mutato ordine refert, mirabitur nemo, qui cogitat, Iudaeos non fuisse solitos in uulgari sermone, aut in libris uulgo editis, Decalogi praecepta ipsis, quibus concepta erant uerbis, recitare, sed uel aliis uerbis, uel ordine mutato. *Iosephus* Antiquitt. III, 5. 4. ita de praeceptis per Mosen datis: ἕς ἕ θεμιτὸν ἐστὶν ἡμῖν λέγειν φανερώς πρὸς λέξιν, τὰς δὲ δυνάμεις αὐτῶν δηλώσομεν. cf. Rom. XIII, 9.

21. ἠγάπησεν αὐτὸν) i. e. *laudauit, probauit eum quaeque dixerat, acquieuit eius responsione*. Nam ἀγαπᾶν apud probos Scriptores est uel *amare, magni facere, uel contentum esse aliquo*; quod uel probant a *Reiskio* in Ind. Demosthenico citata exempla. ἄρας τὸν σαυρὸν) Certus ex professione huius disciplinae multa tibi incommoda euentura. Matth. X, 38.

22. *συνάρας*) Quum sequatur *λυτήμενος*, uidetur *συνάρας* ad uultum magis quam ad animum pertinere, quasi dicas: *fronte nubila*. Nam et *ἕρανδς συνάρων* est apud Matth. c. XVI, 3.

24. *τὲς πεποιθῆτας ἐπὶ τοῖς χρήμασι*) Marcus distinctius quam Matthaeus interpretatur, quinam diuites intelligantur, ii nimirum qui animos diuitum gerunt, et pecuniis freti se super alios efferunt. Haec adiectio necessaria erat, ut constaret uiam salutis omnibus esse apertam, etiam foeminis honestioribus, etiam iis qui erant e domo Caesaris, etiam diuitibus, quales plurimi erant in urbe rerum domina.

26. *καὶ τὲς δύνатаι σωθῆναι*) Optimi Auctores utuntur illo *καὶ* in interrogationibus, quae cum aliqua admiratione fiunt. Exempla ex Philone affert *Loesnerus*.

30. Consulto uidetur Marcus nullam uxorum mentionem fecisse, ne calumniae occasio praeberetur. Nam et Iulianus hoc irrisit, ut monet Theophylactus. *μετὰ διωγμῶν*) *Post persecutiones, superatis calamitatibus*. Heinsius in Exercitatt. ad h. l. legi malebat *μετὰ διωγμῶν* ut habent Codd. nonnulli. Sed non opus ea lectione esse ostendit *Raphelius* in notis Polybianis. Eadem uis huius praepositionis *μετὰ* cum casu secundo, ut denotet *post*, est apud Philonem, in locis a *Loesnero* citatis.

32. *ἦν προάγων αὐτῆς*) More intrepidi ducis. *καὶ ἔθαμβῶντο — ἐφοβῶντο*) *Attoniti et timidi sequebantur eum*. Pro se scilicet erant solliciti, et pro uita magistrū. *καὶ παραλαβῶν*) *καὶ* hebraico more *nam* uidetur denotare; nam ratio redditur, cur discipuli adeo anxii et solliciti fuerint.

34. καὶ ἐγκαίεσθαι αὐτῶ) nempe δι' ἄνθρωποι, i. e. impersonaliter, *illudetur ei*.

35. λέγοντες) per matrem. Simile loquendi genus Matth. VIII, 5.

37. ὁδὸς ἡμῶν) διδόναι pro *permittere, concedere*, non ex Hebraismo repetendum, sed optimo cuique Auctorum usurpatum, locis ex Iosepho et Philone allatis, ostendunt Krefsius et Loesnerus.

42. δι' δοκῦντας ἄρχεῖν) Qui impotenti dominatione sibi regnare videntur, reuera autem affectuum suorum serui sunt; uel *regnant*, ut δι' δοκῦντες 'pleonastice fit positum. Sic Iosephus Antiq. L. XIX, c. 6. §. 3. δοκῦντας αὐτῶν ἐξέχειν explicat per τοὺς πρώτους ἄρχοντας. Vel etiam δοκεῖν h. l. est *florere, communi quadam laude celebrari*, ut apud Herodian. VI, c. 1. §. 3. δι' δοκῦντες τῆς συγκλήτης βουλῆς σεμνότατοι εἶναι, sunt *senatores opinione grauitatis florentissimi. οἱ μεγάλοι αὐτῶν*) i. e. τῶν ἀρχόντων.

46. υἱὸς Τιμαίου Βαρτίμαϊος) Timaei fati noti hominis filius, unde uulgo patronymice appellabatur ברטימי, uti Bariona, Barnabas, Bartholomaeus, Bariefus etc. Nomen Timaei Graecum est, ex Platone notum.

47. ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος ἐστὶ) nempe ὁ παράγων, quod is, qui praeteribat, esset *Iesus Nazarenus*.

51. ῥαββον) Optimi et plurimi Codd. legunt ῥαββωνι. Iod seruit formandae uoci, quale in Rabbi, magister. Ut enim Rab et Rabbi dicimus, sic Rabbon et Rabboni, uel Rabbuni. *Rabban* plus est quam Rabbi, diciturque de eis duntaxat, qui in scientia rerum excellent, ut *Elias* afferit.

CAP. XI.

2. Πῶλον, Marcus nulla asinae mentione facta, πῶλον uocat, quae uox tam asellum quam equulum significare potest; forsitan ne Romanorum aures offenderentur. Sic Flavius Iosephus saepe in Antiquitt. pro asinis substituit equos, ut patet ex locis a *Wetstenio* allatis. ἐφ' ὃν ἰδεὶς ἀνθρώπων κενάθικε) *Cui nemo infederat*: quia animalia, usibus humanis nondum mancipata, sacra habebantur Deut. XXI, 3. 1 Sam. VI, 7. *Ouidius* Met. III, 12. Bos tibi, Phoebus ait, folis occurret in aruis, nullum passa iugum, curuique immunis aratri.

4. ἐπὶ τῷ ἀμφόδῳ) Glossar. ἀμφόδον, compitum, mullae aedes, quas uia publica ambit, uicus et uia. Vulgata: in biuio.

8. σιβάδας) *frondes*. Alii legunt σιβάδας. σιβὰς autem est *torus*. *Theocrit.* VII, 67. Schol. σιβὰς δὲ ἐστὶ σρομνὴ ἐπὶ τῆς γῆς ἐκ φύλλων. Vide *Wetsten*.

10. εὐλογημένη — τῷ πατρὶς ἡμῶν Δαβὶδ) *Faustum sit regnum Patriarchae nostri Dauidis mox rediturum*. Verba ἐν δούματι κυρίας, desunt in multis Codd. et Verisf. Tempora Dauidis, regis optimi ut redeant precantur.

13. εἰ ἄρα εὐρήσει τι ἐν αὐτῇ) non quidem ficus multas et maturas, nondum enim erat tempus ficuum; sed aliquot saltem praecoces uel immaturas siue Grossos, quibus famem utcunque depellere possent. εἰ γὰρ ἦν καιρὸς σύκων) *Abreschius* Lect. Aristaeon. Lib. I, p. 16. accipit καιρὸν non de temporis, uerum de loci tractusque illius opportu-

nitare, ut adeo sensus sit, *soli uitio, uel aëris intemperie in ista arbore ficus repertas non fuisse*. Καίρῳ autem dici de locis, exemplis probat Thucydidis, Libanii, aliorumque — Sed notio ista, etiamsi uera sit, tamen est nimis artificiosa, et repugnat sententiae loci. Dicitur potius καίρῳ, de tempore anni, quo poma maturuerunt, colligique possunt. Quum igitur dicit Marcus, *non fuisse καίρῳ σύκων*, hoc uult: non fuisse tempus legendi ficus, quippe quae tum nondum maturuissent. Cur autem Christus, quem hoc non fugiebat, ad arborem accessit, sperans se inuenturum in ea ficus; Respondeo, sperare poterat fructus, quia *folia* habebat arbor. Nam *fico serius folium nascitur quam pomum*, ut loquitur Plinius Hist. Nat. XVI, 26. Recte Wetstenius ita illustrat locum: Si Christus tempore ficuum maturarum ad arborem accedens nil nisi folia reperisset, non tamen id praebuisset certum indicium arboris infoecundae et maledictione dignae; potuissent enim fructus omnes ex arbore fertili paulo ante decerptae fuisse. At quum ante tempus maturarum ficuum *folia* exhiberet arbor, iusta spes erat etiam ficus in ea inueniendi, et iusta indignatio, quum nil nisi folia reperirentur. Ficus autem repraesentat nationem Iudaicam, quae debuisset suo tempore fructus bonos uitae emendatae proferre, infra c. XII, 2. Matth. XXI, 34. 41. et cui ficus arefacta imminens exitium praefigurabat. Vid. notata ad Matth. XXI, 19.

16. διενέγκη σκεῦος) profanum scilicet, ad quaestum faciendum pertinens, cuiusmodi plura habebant isti, quibus atrium templi esse coeperat pro foro.

19. ἐξεπορεύετο ἔξω τῆς πόλεως) Ne quam noctu in urbe inquieta rerum nouarum occasionem praesentia sua daret, aut dare uideretur.

22. πρὶν Θεῶ) i. e. εἰς Θεόν.

32. εἶχον Ἰωάννην, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν) Consuetu constructio fuerat, ut apud Matthaeum: εἶχαι τὸν Ἰωάννην ὡς προφήτην, αὐτὸν δὲ ἐδόκειν περὶ Ἰωάννου, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν. Nunc duo loquendi genera miscuit, atque ita constructionem fecit κατὰ τὸ σημαίνόμενον.

CAP. XII.

2. **T**ῷ καιρῷ) τῶν καρπῶν, ut addit Matthaeus, c. XXI, 34.

4. ἐκεφαλαιώσαν) Usitata uerbi κεφαλαιῶν significatio est *summam conficere*. Hoc loco noua significatione usurpatur, ut denotet *in capite uulnerare*, ut habet Vulgata. Apud *Aristophanem* γαστρίειν simili modo formatum est; nam γαστρίεσθαι Scholiastes interpretatur: εἰς τὴν γαστέρα τύπτομαι. *Camerarius* suspicatur, indicari *caput et faciem deformatam, uel tonsura, uel alio quopiam pacto*, quum mox fuisse cum ignominia et dedecore dimissus hic seruus perhibeatur. Tunc autem λιθοβολεῖν quod antecedit, esset *lapidibus petere* non necandi, sed *uulnerandi* tantum causa. Codd. nonnulli, Copt. Vulg. It. illud λιθοβολήσαντες omittunt.

5. καὶ πολλὰς ἄλλας) Oratio est elliptica. Plena esset talis: καὶ πολλὰς ἄλλας ἀπέστειλεν, οἷς ἐποίησαν τὸ αὐτὸ, τὰς μὲν δαίροντες, τὰς δὲ ἀποκτ. *et multos alios ablegauit ille, quibus fecerunt idem, alios uerberantes seu caedentes, alios inter-*

ficientes. Vel: πολλὰς ἄλλας ἤτω διέθικαν, τὰς μὲν δέροντες.
Alios multos ita tractarunt; uel simile quippiam.

6. ἀγαπητὸν αὐτῷ) Notant Graeci, ab Hesiodo aliisque ἀγαπητὸν dici τὸν μονογενῆ. Sic ἧ, quod est μονογενῆς, LXX uertunt ἀγαπητὸν, Ier. VI, 26. Gen. XXII, 2. ubi *Aquila* posuit μονογενῆ.

14. ἐκ' ἀληθείας) *uere*, ut apud Philonem aliosque bonos Auctores occurrit. δῶμεν ἢ μὴ δῶμεν;) Elliptice: *Autor es nobis, demus an non?* Neque hoc idem omnino est cum superiore quaestione: ἔξες κῆνσον κάισαρι δῶναι, ἢ ἔ; nam si Iesus *licere* dixisset, supererat altera quaestio, an *expediret?* Vid. ad hanc historiam notata Matth. XXII, 15. sq.

24. ἔ διὰ τῆτο πλανῶσθε, μὴ εἰδότες) Interrogationem ex more Hebraeorum pro uehementi affirmatione positam, ex Matthaeo liquet, qui habet πλανῶσθε.

26. ἐπὶ τῆς (uel τῆ, ut multi Codd. habent) βάρη, ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεός) Per traiectionem construendum est hoc membrum ita: ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεός ἐπὶ τῆς βάρη.

29. κύριος ὁ Θεός ἡμῶν, κύριος ἓς ἓς) *Iehoua est Deus noster, Iehoua unus est;* nam κύριος Scriptores N. T. ut LXX. plerumque pro ἧ, ponunt; ὁ Θεός autem h. l. est Epitheton nominis Iehoua. Cf. Dent. VI, 4. Bene hoc addidit Marcus, quia ad sequentis praeccepti illustrationem pertinet. Ad religionis enim substantiam non satis est, *quoduis numen* colere, sed *certum numen* animo proponendum est, cuius nota est unitas, qua distinguitur a Diis gentium, qui multi esse credebantur.

30. ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου) Addidit hoc *Marcus* ad interpretationem eius, quod praecessit, ψυχῆς: ut et infra additum est ἐξ ὅλης τῆς συνείσεως simili sensu.

33. πλεῖον) Prius ac potius, Deoque gratius.

35. πῶς λέγουσιν οἱ γραμματεῖς) i. e. quomodo consistere potest, quod dicunt legisperiti? Proponebatur haec quaestio Pharisaeis, qui in explicatione prophetarum multum credebant legisperitis. Itaque Christus eos sic alloquitur, quasi quos sciret ab auctoritate legisperitorum non discessuros.

38. τῶν θελότων) qui amant. Respondet enim τὸ θελεῖν uerbo ἤθελον. ἐν στολάτῃ) *Stola* etiam uestem uirilem significat, inprimis Orientalium.

40. προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι) qui in speciem utuntur longis precibus. Solent enim isti homines honestas causas praetendere, sub quibus quaestum faciant; ut, quod pro aliis apud Deum indefectis precibus instent, pro qua opera non iniuria muneribus dotentur, quam interim eos, pro quibus precari se dicunt, non doceant ueram pietatis uiam, et munera ultro captent, saepe et maiora, quam pro facultatibus donantis.

41. κατέναντι τῆ γαζοφυλακίᾳ) in conspectu gazophylacii. In tractatu de *Siclis* docetur, XIII fuisse in atrio mulierum nummorum receptacula, quae a forma *tubae* dicebantur, unde ter in anno ante tria festa solennia in thesaurum, Corbonam dictum, deferebatur pecunia; illa autem impendebatur in usus templi, pro sacrificiis, oleo, uino,

thure, pro uasis templi, pro laminis aureis ad sanctum sanctorum obducendum et lignis coëmendis.

42. λεπτὰ δύο) τὸ λεπτὸν, sc. νόμισμα, est minutum quoddam nummi genus, *obolus*.

43. προσκαλεσάμενος τῶς μαθητῶς) Scorsim hoc illis dixit, quia nihil attinebat, aut uiduam hoc audire aut ceteros. Sed discipulos docere uoluit, quae uera esset liberalitatis aestimatio apud Deum et Dei imitatores.

44. ἐκ τῆ περισσεύοντος αὐτοῖς) *Ex eo quod ipsis redundat*, i. e. de magna copia aliquantum.

CAP. XIII.

9. **B**λίψετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτοῖς) i. e. προσέχετε ἑαυτοῖς, *uobis attendite*. καὶ εἰς συναγωγὰς) Codices nonnulli et Versiones cum sequenti uerbo *δαρήσεσθε* haec coniungunt, ita ut εἰς pro ἐν accipiatur: *in synagogis caedemini*. Sed lectio εἰς συναγωγὰς omnino uera esse uidetur. Tradere in Synedria et Synagogas aliquem, est, tradere eum examini et poenae. Examinatum enim, si a religione sua aberrasset, flagellabant. εἰς μαρτύριον αὐτοῖς) *In testimonium aduersus eos*. Vestra illa fata, inquit Christus, testes erunt de impietate, illorum hominum.

10. εἰς πάντα τὰ ἔθνη) *apud omnes gentes*. Sic *Demosthenes* de corona: καὶ παρελθὼν εἶπεν εἰς ὑμᾶς, — *dixi apud uos*.

11. ἀγάγωσιν) *Lege ἄγωσιν*. Sic enim habent optimi et plurimi Codd. *Origenes* et *Theophylactus*. Et ἄγειν proprie dicitur is, qui alium in ius rapit; unde *agere* et *actio* Latinis.

Latinis. μηδὲ μελετᾶτε) μελετᾶν saepe dicitur de oratione cum cura et studio elaborata, quae opponitur orationi extemporaneae. Glossar. declamatio, μελέτη ῥήτορος. declamat, μελετᾷ ῥήτορας. Apud Profanos frequenter. Ad sequentia Cf. Matth. X, 19.

14. τὸ ῥηθὲν ὑπὸ δαυὶδ τῷ προφῆτῃ) Videntur haec verba ex Matthaeo adiecta; desunt enim in optimis Codd. et Verff. nonnullis.

19. ἔσονται γὰρ αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι θλίψεις) Tempori ascribitur res, quae in tempore fit. Vna et continua erit calamitas.

32. ἡδὲ δ υἱός) Christus hoc loco de se tanquam filio hominis loquitur, qui omnino multa ignoravit; videtur enim natura divina cum homine Iesu coniuncta, menti humanae Christi affectus suos, et notitias etiam necessarias impressisse pro temporum ratione. Sic anno duodecimo aetatis et postea Iesus profecit sapientia; accessionesque, quas tum fecit, non habuerat prius. Id si illo non erat indignum, ne docenti quidem ei necesse erat, unum iam tum scire arcanum Patri reservatum. Sicut igitur post resurrectionem accepit omnem potestatem, ita et omnem scientiam.

34. ὡς ἄνθρωπος ἀπόδημος) Sicut quispiam peregre abiens, (ita est scilicet filius hominis.) τὴν ἐξουσίαν) Pro-curationem rerum domesticarum patet intelligi. τὸ ἔργον αὐτοῦ) ministerium. Parabola huic similis extat Matth. XXIV, 45. seqq. Vide ibi notata.

CAP. XIV.

3. **A**λάβατρον — πολυτελέος) *Alabastrum plenum unguento, et quidem confecto de spicis Nardi, admodum pretioso.* Alabastrum est lapis, albedine et leuitate insignis, ex quo uasa excuabant ueteres, et qui adeo tractabilis nascitur, ut uasis ex illo cauatis ipsa uitrea mentiri uideantur. Vid. *Plin. H. N. L. XIII, c. 2.* Folium nardi, ut principale in unguentis describit Plinius *H. N. Lib. XII, 12.* Πικικόν dici, quod fidei est exploratae, uerum est, sed nonnisi apud scriptores aliquot seculis seriores. Videtur igitur πικικὴ esse uox latina *spicatae.* Marcus enim Romae scribens usus est uerbis apud Romanos usitatissimis: spicatum autem deflexit in πικικόν, ut Sextarium in ξέσην, ut intelligatur eximium et admodum pretiosum unguentum confectum de spicis Nardi. συντήρασα τὸ ἀλάβατρον) Intelligenda est haec confractio tantum de lagenulae unguentariae superiore parte, siue orificio obfignato, quod signum erat unguenti genuini, et foris aduecti. Apud ueteres autem in conuiujs hominum lautiorum usus erat unguentorum: unde permagnus honos habitus seruatori nostro, confracta et effusa in caput eius lagenula unguenti. Eadem haec historia legitur *Matth. XXVI, 6. seqq.*

8. προέλαβε μύρσαι με τὸ σῶμα) προλαβεῖν explicatur aliquid *praecipere, anticipare.* Apud Philonem tamen saepius eam uim obtinet, ut sit *mente cogitationeque quicquam occupare,* adeoque idem quod *praeuidere, praesentire.* Hinc sensus loci nostri flueret hic: *Intellexit, praesensit, me sepulturae causa unguendum esse.* Posset etiam sensus esse: *Primum omnium sepulturae causa meum corpus*

corpus unxit, quemadmodum est apud Xenophontem *Cyrop.* I, 2. δι νόμοι προλαβόντες ἐπιμελῶσιν etc. *leges primum omnium curant.*

13. ἄνθρωπος) opponitur τῷ οἰκοδεσπότῃ commate sequenti. Intelligitur ergo seruus, ut *Luc. XII, 36.* Ministerium autem portandi aquam erat seruilium uilissimum, *Deut. XXIX, 10. Ios. IX, 21.* nec minus abiectum apud Romanos, apud quos serui militum uocantur *lixae*, quod eorum manus erat, milliibus aquam ad castra uel tentoria ferre, a *lixa aqua*, ut docet *Nonnius.* κεράμιον) sc. ἀγγεῖον uel σκεῦος. Dubitandum non est, quin multi Hierosolymitae coenacula instructa sub id tempus aduenis elocauerint, cuius fortis et Dominus huius serui fuisse uidetur.

14. κατάλυμα) est locus in hospitio. Est enim καταλύσαι inter alia *diuerti*, et κατάλυσις atque κατάλυμα habitationis usus et locus. Liceat fortasse *conclauis* quoque nomine latino Graecum interpretari.

15. ἀνώγειον) Optimi Codd. legunt ἀνάγειον, *coenaculum.* Est autem ἀνώγειον ex usu linguae graecae *conclauis* in superiori parte aedium. In ea parte semper fuerunt coenacula, Romanorum more. ἐστρωμένον) *stratum*, nempe tricliniis. Dicitur non modo triclinium uel mensa sterni, sed etiam coenaculum, quum ibi apparantur multae mensae. Ergo *coenaculum stratum* est, in quo multae apparatus sunt mensae. Quare statim explicationis causa additur ἕτοιμον, quod deest in permultis codd. Vide *Scalig. de Emeudat. Temporum p. 571.* ubi multa notata sunt ad hanc omnem historiam.

19. εἰς καθ' εἰς) pro quo Graeci dicunt: οἱ καθ' ἕνα, unus post alium, i. e. singuli. Alii scribunt καθ'εἷς.

22. φάγετε) ex Matthaeo hic additum uidetur; deest enim in permultis Codd. et Verff.

30. πρὶν ἢ δις ἀλέκτορα Φωνῆσαι, τρίς ἀπαρνήσῃ με) *Matthaeus*, quem Lucas et Ioannes sequuntur: πρὶν ἀλέκτορα Φωνῆσαι, τρίς ἀπαρνήσῃ με. Sed non magis pugnant Euangelistae, quam Horatius et Iuuenalis, quorum alter dixit, *sub cantum galli*; alter, *ad cantum galli secundi*. Marcus nimirum magis definite partim, partim more ueterum locutus est, qui quum noctem terminant, plerumque τῆς δευτέρας ἀλεκτοροφωνίας meminerant. Notus est Graecorum uersiculus, quum matutinum tempus innuunt: πρὶν ἢ τὸ δεύτερον ἀλέκτωρ ἐφθέγγετο.

36. ἸΑΒΒΑ εἰ πατήρ) Videntur Hebraei Graeco utentes sermone, retinuisse uocem **IABA**, quia naturaliter pueri eo sono patres salutant. Duplex autem uox posita est affectus testandi causa. εἰ τί ἐγὼ, ἀλλὰ τί σὺ) *Supple: fiat*. Hebraei, Graece scribentes, particulas εἰ et τί promiscue utantur.

41. ἀτέχει) Impersonale, *sufficit, satis est*, quo significato utitur Anacreon Oda XXI.

44. σύσημον) *Hesychius*: σύσημον, σημεῖον. *Suidas*: σήθημα, σύσημον. *Etymol.* σύνθημα, συνθήκη, σύσημεν, λόγος ἐν πολέμῳ ἐπὶ γνωρισμῶ τῶν δικαίων διδόμενος. *Commune signum*, omne signum, de quo inter duos pluresue conuenit; quo sensu haec uox etiam apud Profanos passim obuia est, ut ostendunt loca apud *Wetstenium*. κρατήσατε αὐτὸν, καὶ ἀπαγά-

ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς) *Tenete, et ducite bene et accurate seruatim.* Polyb. III, 110. ἔτε μάχεσθαι κρίνων, ἔτε μὴν ἀπάγειν ἀσφαλῶς τὴν στρατιάν ἔτι δυνάμενος.

49. ἀλλ' ἵνα) *Supple τῆτο ὄλον γίγουμε, ex Matthaeo.*

51. καὶ εἰς τις νεανίσκος) *Non de apostolorum grege, nec e domo, in quam Christus in urbe diuerterat, sed ex uilla aliqua, horto proxima, strepitu militum excitatus, et subito accurrens, ut conspiceret, quid ageretur. σινδῶνα) σινδῶν h. l. est uestis dormitoria, leue et tenue uestimentum linteum. Thucydides Lib. II, c. 49. τάτε ἐντὸς ἔτως ἐκαίετο, ὥςτε μήτε τῶν πάνυ λεπτῶν ἱματίων καὶ σινδῶνων τὰς ἐπιβολὰς, μετ' ἄλλο τι ἢ γυμνὸν ἀνέχεσθαι: Tantus fuit ardor interior, ut nemo (laborantium sc. morbo illo) sustineret uel admodum etiam tenuia uestimenta et linteae leuia imposita, neque aliud quicquam, nisi ut nudus esset. ἐπὶ γυμνῶ) scilicet σώματος. οἱ νεανίσκοι) i. e. milites Romani, quos et Graeci νεανίσκος, et Latini saepe iuuentutem uocant. Hī autem adolescentem istum apprehenderunt, unum discipulorum Iesu esse existimantes: quod ideo addidit Marcus, ut significaret constitutum fuisse, non Iesum tantum prehendere, sed et discipulos eius.*

52. καταλιπὼν τὴν σινδῶνα) *qua tenebatur.*

54. πρὸς τὸ φῶς) *i. e. πρὸς τὸ πῦρ, ad ignem; nam φωτὸς appellatione etiam ignem intelligi testatur Hesychius, a consequenti uidelicet.*

56. ἴσαι) *paria, congruentia, conuenientia, sibi constantia.*

68. εἰς τὸ προαύλιον) ἀυλὴ est *atrium*: προαύλιον *vestibulum*. *Suidas*: προαύλιον, τὸ ἔμπροσθεν τῆς αὐλῆς.

69. ἡ παιδίσκη) i. e. παιδίσκη τις, quomodo interdum sumi articulum, certum est. Nam aliam fuisse a priore, *Matthaeus* docet. πάλιν, ἤρξατο) Coniungendum potius est πάλιν cum ἤρξατο, ut significetur idem dictum Petro iterum, quomodo et Latinus interpres uidetur accepisse. ἐξ ἑκτῶν ἐς) Est illius *sextae*.

72. καὶ ἐπιβαλὼν ἑκαίῃ) *Theophylactus* interpretatur, ἐπικαλυψάμενος τὴν κεφαλὴν, refertque ad morem ueterum in luctu caput operiendi, quam interpretationem multi sequuntur. *Krebsius* in uoce ἐπιβαλὼν subintelligit: τὸ ἱμάτιον, ut idem sit sensus, *capite*, sc. *aperto*, *ueste capiti iniecta*. *Vulgatus*, quocum consentit *Syrus* interpres: *coepit flere*. Alii uertunt: *quum se foras prouipisset, uel eiecisset*. *Wetstenius* uersionem *Anglicam* secutus, uocem ἐπιβαλὼν interpretatur: *Quum animaduertisset, rem altius reputasset*. Integre dicitur ἐπιβάλλειν τὸν ὄφθαλμὸν, τὴν διάνοιαν, saepe autem simpliciter ἐπιβάλλειν, quam huius uocis significationem multis Profanorum testimoniis confirmat Vir diligentissimus.

CAP. XV.

I. Συμβέλιον ποιήσαντες) i. e. λαβόντες ut *Matthaeus* loquitur. Nam sic et *Marcus* supra c. III, 6. locutus est, συμβέλιον ἐποίησαν, i. e. *consilium ceperunt*, non, ut quidam interpretantur, *senatum conuocarunt*. καὶ ἔλον τὸ συνέδριον) *Pleno senatu*, cuius partes iam nominauit.

8. ἤρξατο ἀιτεῖσθαι, καθὼς ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς) Elliptice; ut id faceret, quod semper facere ipsis consueuisset.

11. οἱ δὲ ἀρχιερεῖς ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον) Elliptice; Summi Sacerdotes commouerunt, instigarunt multitudinem, ut peterent Barrabam potius sibi liberari, uel absolui.

15. τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι) *Satisfacere*, quod hic, ut apud Latinos scriptores saepe est, efficere, ne alter habeat, quod queratur. Ex Romano sermone genus hoc loquendi in Graeciam traductum, ut multa alia, postquam Graecia et Oriens facta erant Romani iuris. Φραγγελλώσας) Quum iam ante flagris eum cecidisset, ut Matthaeus refert.

16. ἔσω τῆς ἀλλῆς) Statim explicat Marcus, addens: ὃ ἐστὶν πραιτώριον. Etiam latinae historiae scriptores praetorium solent uertere ἀλλῆν. A tribunali ergo quod erat in stadio, in partem domus interiorē abductus est Iesus.

21. Ἀλεξάνδρου καὶ Ἐύφρα) Videntur isti, quum haec scriberet Marcus, uixisse Romae, ubi ista scribebat, ita ut merito prouocet ad eorum testimonium, qui rem a patre acceptam narrare aliis poterant. Nam inter eos, qui Romae Christum profitebantur, *Rufum* salutat Paulus, Rom. XVI, 13.

23. ἐσμυρμένον οἶνον) Vid. Matth. XXVII, 34. *PLINIUS*: (*Hist. Nat. XIV. 15.*) *lautissima apud priscos uina erant, myrrhae odore condita.* More erat receptum apud Iudaeos, ut damnatis per Synedrium ad mortem, antequam supplicio afficerentur, uinum bonum et generosum bibendum praebent, eo consilio, ut mens moribundi alienaretur. *Tanchuma*, p. 126. *Sanbedrin*, fol. 43. Christo autem milites

milites per ludibrium porrigebant poscam acefcentem et amaram, ut patet ex Matthaei 1. c.

25. ἦν δὲ ὥρα τρίτη — αὐτὸν) Sensus esse uidetur: *Fatum est autem hoc* (quod de diuisione uestimentorum dictum erat comm. 24.) *quum esset hora tertia postquam crucifixissent eum*, uel post crucifixionem. Mirum, quantum se torserint interpretes, ut conciliarent hunc locum cum loco Ioannis c. XIX, 14. qui tempus supplicii fuisse *horam sextam* scribit. Hieronymus in Psal. LXXVII. *Error*, inquit, *scriptorum fuit*, et in Marco hora VI. fuit scriptum, sed multi episcopus Graecum ε putauerunt esse τ. ὥρα ἕκτη Versio Syra posterior in margine, *Aethiop.* Sed hac lectionis mutatione non opus est. Optime mihi hunc nodum soluere uidetur *Heinsius* in Exercitatt. SS. ad h. 1. qui putat, καὶ ἐσαύρωσαν αὐτὸν, hic idem esse quod ἐξ ἧς ἐσαύρωσαν, ex quo, siue postquam crucifixissent eum, i. e. καὶ ἦν ὥρα τρίτη τῆς σαυρώσεως αὐτοῦ, et erat hora tertia ex quo crucifigi coepit; siue, et tertia iam agebatur hora, ex quo actus fuerat in crucem. Est igitur Hebraismus, in quo copula non diuidit, sed iungit. Hanc explicationem ipse contextus requirit. Quae enim in Marco locum hunc praecedunt, euenisse post affixam cruci Dominum, etiam ceteri Euangelistae tradunt; neque tempus addunt. Neque pugnant, quae sequuntur; quum praesertim, quae adduntur de inscriptione, de latronibus, de uestium diuisione, aliisque quae passionis tempore edenerunt, non ad certum adstringantur tempus, nec ubique ordo idem in narrandis singularis seruetur. Alii apud Ioannem reponendum esse ὡσεὶ τρίτης, existimant. Vid. annotanda ad Io. XIX, 14.

29. *ὤα*) Latina interiectio *uah*, quae habet detestandi et insultandi significationem.

34. *ἰλωὶ*) Est uox Syriaca *Elohi*, a nomine *Eloho*, cum suffixo. *Deus mi*.

37. *ἀφείς Φωνὴν μεγάλην*) Forma dicendi *ἀφείναι τὴν φωνὴν* ab Alexandrinis interpretibus adhibetur ad exprimendam hebraicam phrasin *קָרָא-תָא תָא* Gen. XLV, 2. ubi denotat *clamare*, quemadmodum etiam hoc loco accipiendum esse suadent uerba u. 39. ubi est *κράξας*, collato Matth. XXVII, 50. Loca *Philonis*, qui eodem sensu usurpat hanc phrasin, Loesnerus exhibet. Neque tamen, ut idem bene monet, semper de clamore dicitur. Hinc *λεπτὴν ἀφείναι φωνὴν* est apud Charitonem. Cicero in Flacc. c. III. *uox de quaestura nulla missa*.

39. *ὁ κεντυρίων*) Latinum *centurionis* nomen, quod interpretantur Graeci *ἑκατόνταρχον καὶ ταξιάρχην* *ὅτι ἕτως κράξας ἐξέπνευσεν*) Interpunge: *ὅτι ἕτως, κράξας ἐξέπν. quod ita*, (ut nempe comm. 33. 34. 37. dictum) *clamore edito exspirasset*. Non clamor (hic enim non plane insolitus moribundis) sed miracula, de quibus paullo ante dictum, in admirationem rapuerunt centurionem.

43. *ἑυσχήμων βουλευτής*) *Honoratus senator*, uel *senatus urbani*, uel *synedrii membrum*. *ὃς καὶ — τῷ θεῷ*) *Qui et ipse amplexus erat de regno Messiae promissiones*, i. e. discipulus Iesu erat. *Προδέχεσθαι, accipere, amplecti. τολμήσας — ἴησῷ*) Sumfisse animum dicitur Iosephus, quia imminere ipsi pericula uidebantur a Primatibus Iudaeorum, et quia more Romanorum, illorum, qui mortis passi erant supplicium, corpora non aliter sepeliebantur, quam si fuisset petitum et permiffum.

44. ἐθαύμασεν εἰ ἤδη τέθνηκε) Errant, qui εἰ per *si* red-
dunt, Pilatumque dubitasse, an Christus iam mortuus sit,
putant: falsum hoc esse, ex ipsius Pilati interrogatione, εἰ
πάλαί ἀπέθανε, apparet. Omnino igitur haec particula pro
ὅτι, *quod*, sumenda est. Nam τὸ εἰ, post uerba imprimis
admirandi, saepissime non dubiam, sed certissimam admira-
tionis causam denotat. Quod testantur loca a Krebsio et
Loesnero ex Iosepho et Philone allata. Miratus est au-
tem Pilatus, Iesum iam esse mortuum, quia plerique diutius
in crucibus uixerunt, ut ingenitum scilicet robur erat, aut
uires. Vide notata ad Matth. XXVII, 36.

46. καὶ καθελὼν αὐτὸν) Verbum καθαιρεῖν, obseruante
Loesnero sic dicitur apud Philonem in Flaccum, quem dicit
iussisse εἰ τελευτηκότας ἐπὶ σταυρῶν καθαιρεῖν, *non mortuos
de crucibus refigere*, ibidemque commemorat καθαιρεθέντας,
refixos. Est enim illud proprium hac de re uerbum, ut
apud Latinos *refigere*. Iustinus IX, 7. *Refixum* corpus in-
terfectoris cremauit.

47. ἡ Ἰωσή) Mater subauditur, ut et capite sequente
Μαρία ἡ τῆ Ἰακώβε. Sic *Hectoris Andromache*; supple uxor.
Iose pro *Ioseph* ex pronuntiatione illorum temporum.

CAP. XVI.

I. **M**αρία — ἀλείψασιν αὐτὸν) Haec uerba in parenthesi
legenda, et in plusquamperfecto exponenda sunt, ut patet
ex clarioribus uerbis Lucae c. XXIII, 56. Quum nempe
Marcus narrare uellet, mulieres primo mane ad sepulcrum
processisse, in mentem uenit ei, se nondum consilii, perun-
gendi Iesu corpus fecisse mentionem. Itaque hic illam
περίστασιν narrationi suae inserit. Vid. *Less* in h. l. Cete-
rum

rum Marcus in tradenda historia resurrectionis Christi Lucam potissimum secutus esse uidetur, Matthaeo tamen non penitus neglecto.

2. ἀνατείλαντος τῆς ἡλίου) *Ioannes* c. XX, 1. πρῶτῃ σκοτίας ἔτι ἔσσης. Sed haec sibi non repugnant. Aoristus enim non semper exactum tempus significat, sed adhuc durans. Deinde nihil usitatus et Graecis et Hebraeis, quam ut futurum praesenti designetur, quamadmodum quum ἔρχεσθαι dicitur, qui uenturus est; *nasci*, qui nasciturus. Quum igitur λίαν πρῶτῃ antecedit, clarum est, proximum diluculo significari tempus, quod *ante lucem* Romani dixerunt, aut, *ubi nox abiit, nec tamen orta dies*. Verte igitur: *Orituro sole*.

3. τίς — μνημοίς) Tantum de saxo remouendo sollicitae erant. Nam custodiam appositam ignorabant, quia id factum erat, dum ipsae sabbato distinerentur.

4. ἦν γὰρ μέγας σφῶδρα) Ellipsis. Supplendum enim est: quod commode ipsis euenit, quia magnum fuit saxum.

5. εἰσελθεῖσαι εἰς τὸ μνημεῖον) *Quum intrassent* in monumentum. Vide notata ad Matthaeum, c. XXVIII, 5. sqq.

7. καὶ τῷ Πέτρῳ) Petrus peculiariter hic nominatur, ut dux apostolici coetus, ac proinde exemplum insigne infirmitatis humanae, seriae poenitentiae et instauratae fidei omnibus propositum. Apparet hic illud de quo Christus dixit, angelorum gaudium super conuerso peccatore.

8. ἰδένι ἰδέν εἶπον) Obuio scilicet; idque prae metu Iudaeorum. At Apostolis renunciarunt, non repertum sibi corpus, sed angelos uisos, qui Iesum dicerent uiuere, Luc. XXIV, 22.

9. Quae inde ab hoc commate nono sequuntur, desunt in nonnullis, imo in plurimis, in accuratioribus, in omnibus paene Graeciae libris; extant uero in aliis raris,

accuratis, multis, quod testantur Scholia Codicum haud paucorum, et Patrum quorundam. Versio *Armena*, quae sequuntur a commate nono, seorsim exhibet. Agnoscunt uero periocham hanc Versiones, Clemens Rom. et Alex. Iustinus M. Dionys. Al. Hippol. Iren. alique multi. Fieri potuit, (quae *Bengelii* est coniectura,) ut librarius, scripto uersu 8. reliquam partem scribere differret, et id exemplar, casu non perfectum, alii quasi perfectum sequerentur, praefertim quum ea pars cum reliqua historia euangelica minus congruere uideretur. In nonnullis codicibus post ἰφοβῆντο γὰρ addebatur: πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τοῦ πέτρου συντόμως ἐξήγγειλαν. μετὰ δὲ ταῦτα, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἄχρι δύσεως ἐξαπέστειλε δι' αὐτῶν τὸ ἱερόν καὶ ἀφθαρτὸν κήρυγμα τῆς αἰωνίης σωτηρίας. ἀναστὰς) *Post resurrectionem, quum resurrexisset.* Haec nec Matthaeus nec Lucas habet. Marcus facillime in domo matris suae, ubi discipuli Domini conuentus peragere solebant, Act. XII, 12. ab hominibus fide dignissimis resciscere potuit.

10. τοῖς μετ' αὐτῆ γενόμενοις) Non solis undecim illis discipulis selectis, sed aliis quoque qui ipsum affectati fuerant. πένθεσι καὶ κλαίσει) *Lugentibus* amissum magistrum.

11. ἠπίσχησαν) rei magnitudine fidem superante.

12. δυσὸν ἐξ αὐτῶν) τῶν μετὰ Ἰησοῦ γενόμενων, ut supra dixit commate 10. Historiam fusius narrat Lucas c. XXIV, 13. sqq. ἐν ἑτέρῳ μορφῇ) *Habitu alio*, quam quo uti solebat, ideo πάροικον putabant. Ita optime conciliatur Marcus cum Luca. Simile contigit circa *Magdalenam*; nam habitum habebat olitoris, uultum *suum* quidem, sed qui non repente agnosceretur. πορευομένοις εἰς ἀγρὸν) *in pagum*, qui erat extra urbem, Emmauntem scilicet.

13. ἔδὲ ἐκείνοις ἐπίστευσαν.) Plerique eorum scilicet. Nec obstat, quod Lucas ait, antequam illi duo aduentarent, Simoni uisum fuisse Iesum, idque ipsum coetui renunciatum. Nam et hoc in animum non satis admittebant. Imo et quum iam Iesus superuenisset, adiicit Lucas: ἔτι ἀπιστούντων αὐτῶν. Haec omnia eo pertinent, ut nos firmiter credamus his, qui ipsi tam tarde crediderunt.

14. ὕστερον) non est *postremo*, sed *deinde*; postquam nempe mulieribus et discipulis Emaunticis se conspiciendum praeuissit. *Thucydides* μίσηρον ὕστερον, dicit, *Plutarchus* βλίγον ὕστερον, quum quid uolunt paullo, post factum significare. τὴν ἀπιστίαν — σκληροκαρδίαν) *Incredulitatem eorum et pertinaciam*; quod nempe tot testibus resurrectionis Christi non credidissent, comm. 10 — 13.

15. καὶ εἶπεν αὐτοῖς) καὶ, *etiam*; non statim post ea, quae u. 14. dicta sunt, sed paullo ante adscensum in caelum. Toto XL. dierum tempore tum in Iudaea, tum in Galilaea his de rebus cum iis est collocutus. πάση τῇ κτίσει) *Omnibus hominibus*; nam apud Hebraeos ברִיָּה κατ' ἐξοχὴν notat hominem, et ברִיָּה כָּל omnes homines. Non tantum Iudaeis, sed et Samaritanis et Ethnicis.

16. ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθῆς) Qui crediderit, scilicet non contemplatiue tantum, sed actu quoque fidem istam professus fuerit. Rom. X, 10. Haec autem professio a solempni eius exordio baptismus uocari solet. σωθήσεται) *Salutem consequetur*; liberabitur a poenis peccatorum, a superstitione, erroribus et uitiiis; ad cognitionem ueritatis, ad ueram uirtutem et felicitatem aeternam perueniet. Haec enim omnia uox ista complecti solet. ὁ δὲ ἀπισήσας) Non autem credens Euangelio, quod ipsi annun-

ciatum fuerit. κατακριθήσεται) Retentione peccatorum, et suppliciiis aeternis maioribus, quam quae eos manent, quibus haec doctrina non est annunciata.

17. συμῆα — παρακολεθήσει) Haec autem miracula comitabuntur credentes, i. e. his autem miraculis discipuli mei confirmabunt ueritatem religionis meae. Quare uerba: ἐν τῷ ὄνματί μου, rectius referuntur ad praecedentia, et uertuntur: propter me, i. e. confirmandae et propagandae religionis meae causa. Non est hic sermo de iis omnibus qui Euangelio essent credituri, sed de iis tantum, quorum commate 14. facta erat mentio, qui antea τοῖς θαλασσίνοις αὐτῶν ἐγγεγερμένον ἔκ ἐπίσευσαν, nunc autem non tantum de certitudine resurrectionis Christi erant conuicti, sed etiam munus annunciandi Euangelium suscipiebant, quod comma 20. nos docet. Posito autem, de omnibus credentibus esse sermonem, promissio haec restringenda erit ad prima tantum tempora, in quibus ecclesia erat plantanda. Tunc enim omnino miraculis ad iacienda tanti aedificii fundamenta opus fuit. Postea uero, quum Scripta Apostolorum in omnium Christianorum essent manibus, et ubique terrarum reperirentur Christi cultores, cessarunt dona miraculosa, teste historia ecclesiastica. γλώσσαις λαλήσκει καινάις) καινάις, i. e. ἐπέροις, peregrinis, quas nunquam antea didicerant.

18. ὄφεις ἀρῶσι) Nimirum καὶ ἢ μὴ αὐτὰς βλάψαι, quod ex frequentibus huc quoque referendum est. Ἀρῶσι autem est: manibus tollent. Ut Paulus fecit Act. XXVIII, 5. θανάτιμον) In hac uoce, quae adiectiua est, deest uox φάρμακον, sic enim Graeci et elliptice et plene scribunt. Exempla dabit Kypke.

19. μετὰ τὸ λαλήσαι αὐτοῖς) Quum omnia haec praecepta et promissa illis dedisset, nec quicquam iam restaret,
 nisi

nisi ut eadem per spiritum sanctum obsignarentur. ἀνε-
 λήφθη εἰς τὸν οὐρανόν.) Nonnulli existimarunt, uerbo hoc in-
 dicari agnitionem Christi, a patre antea uelut abdicati.
 MAIMONIDES More Neuch. Quando deprimitur uel
 diminuitur dignitas alicuius, dicitur ירד descendit: quando
 uero extollitur et exaltatur, dicitur אשׁרע ascendit Deut.
 XXVIII, 43. CICERO de Nat. Deor. II, 24. Suscepit
 autem uita hominum, consuetudoque communis, ut beneficiis
 excellentes uiros in coelum fama ac uoluntate tollerent.
 Hinc Hercules, hinc Castor et Pollux, hinc Aesculapius,
 hinc Liber etiam — hinc etiam Romulus — quorum quum
 remaneret animi atque aeternitate fruerentur, rite Dii sunt
 habiti, quum et optimi essent et aeterni. Sed recte TER-
 TULLIANUS Apolog. de Christo: Circumfusa nube, in-
 quit, in coelum est ereptus, multo melius, quam apud
 uos asseuerare de Romulis Proculi solent. Nam proprie in-
 telligenda esse, quae referuntur de receptione Christi in
 coelum, patet ex Act. I, 9, 10. 11. καὶ ἐκάθισεν —
 δεξ.) Et cum Deo imperat. Nam dextrum alicui sedere,
 est, cum eo regnare. Sic, quem Dauides (Ps. CX, 1.)
 Deo dextrum sedere dicit, donec omnium hostium uictor
 fuerit, hunc Paulus (1 Cor. XV, 25.) Dicit regnare donec
 omnium hostium uictor fuerit. Cf. Hebr. I, 13. 14.

20. ἐξεληθόντες) Ex Hierosolymis. Cf. Act. I, 4. ἐκή-
 ρυξαν) doctrinam Christi, uitam eius, mortem, resurrectionem,
 et in coelum ascensionem. καὶ τὸν λόγον — ση-
 ματίων) Et doctrinam confirmantes per signa subsequencia,
 scilicet doctrinam, quae istis tanquam sigillis obsignabatur.

ERRATA.

pag. 36.	lin. 18.	pro Spiritum, lege Spirituum.
— 61.	— 3. 4.	post <i>morborum</i> ponatur punctum.
— —	— 12.	post <i>πάλιν</i> ponatur punctum.
— 68.	— 3.	pro inflamant lege inflammant.
— 71.	—	antepenult. pro <i>ἀδασκειν</i> lege <i>διδάσκειν</i> .
— ibid.	—	ult. pro uita lege doctrina.
— 71.	—	penult. dele punctum post Daleth.
— 73.	— 22.	post efficit dele punctum.
— 75.	— 19.	pro cirticis lege criticis.
— ibid.	— 24.	post <i>δέξ</i> , adde: uti.
— 77.	— 25.	pro Periphrasticae lege Periphrastice.
— 92.	— 23.	pro obseruando lege oberferando.
— ibid.	— 27.	pro <i>κλίσητε</i> lege <i>κλεισητε</i> .
— 110.	— 16.	pro <i>ποιίτε</i> lege <i>ποιείτε</i> .
— 113.	— 10.	dele punctum post <i>πᾶς</i> .
— 137.	— 26.	pro moueri lege moneri.
— 155.	— 20.	pro Nam lege Non.
— 158.	—	ult. pro crebebatur lege credebatur.
— 162.	— 6.	post <i>γυναικός</i> , ponatur punctum.
— 173.	— 22.	pro <i>ύ</i> lege <i>δ</i> .
— ead.	— ead.	post <i>ί</i> pone punctum.
— 174.	— 17.	pro <i>ανδρωπον</i> lege <i>ανδραπον</i> .
— 175.	— 2.	pro <i>αυτον</i> lege <i>αυτην</i> .
— 181.	— 16.	pro propagunda lege propaganda.
— 204.	— 3.	post dicuntur pro (.) ponatur (:)
— 216.	— 10.	deleatur comma post <i>δψίας</i> , et ponatur post Hebraeis.
— 236.	— 1.	pro poest lege potest.
— 251.	— 7.	pro <i>παιδίων</i> lege <i>παιδίων</i> .
— 258.	— 25.	pro fratre lege frater.
— 264.	— 12.	pro <i>ἐπὶ</i> lege <i>ἐπ</i> .
— 275.	— 1.	post Apostoli ponatur semicolon, et deleatur comma post <i>murmurantes</i> .
— —	— 4.	post laborauit pro puncto ponatur comma.
— 278.	— 11.	pro At lege Et.
— 331.	— 11.	— exercebuntur lege exercebantur.
— 340.	— 10.	post pigro dele in.
— 352.	— 4.	pro fruor lege fruar.
— 356.	— 21.	— exigit — exegit.
— 368.	— 17.	— tristitia — tristia.
— 375.	— 11.	— quia — qui
— 405.	— 9.	— miserat — miserat.

9807